MPARGD

Ираф

I 2020

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ И ОБШЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

ЖУРНАЛ В ГОД ВЫХОДИТ 4 РАЗА

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ Комитет по делам печати и массовых коммуникаций РСО-Алания

Журнал издается с февраля 1991 года

Главный редактор Эльбрус СКОДТАЕВ

Редколлегия

Тамерлан Камболов Таймураз Тамаев Руслан Бабочиев Амурхан Кибиров Милуся Будаева

Редакция

Виталий Колиев — заместитель главного редактора Альбина Такоева Валентина Миндзаева Наталия Семенова Джульетта Бузоева

ВЛАДИКАВКАЗ, 2020

Ирæф

I 2020

ЛИТЕРАТУРОН-АЙЙЕВАДОН ÆМА ÆХСÆНАДОН-ПОЛИТИКОН ЖУРНАЛ

ЖУРНАЛ АНЗ ЦӔУЙ 4 ХАТТИ

Журнал цæуй 1991 анзи комахсæни мæйæй фæстæмæ

Сӕйраг редактор

СКЪОДТАТИ Эльбрус

Редколлеги

Хъамболти Тамерлан Тамати Таймураз Бабочити Руслан Къибирти Амурхан Будайти Милуся

Редакци

КОЛИТИ Витали — сæйраг редактори хуæдæййевæг Такъоти Альбинæ Миндзайти Валентинæ Семенова Наталья Бузойти Джульеттæ

ДЗӔУӔГИГЪӔУ, 2020

номери ес:

Прозое оела поэзи

Цъеути Замæдин. Нур мæ фæндуй цæрун Æмдзæвгити цикл   5   Хохойти Федар. Игъæлдзæг радзурдтæ.   18   Цомартати Изæтбек. Хионты 'хсæн – æцæгæлон. Уацау   32   Чегати Казбек. Цуппаррæнгъонтæ   94   Ирдигор Маки. Уарий хабæрттæй. Радзурдтæ   108   Сакъити Сергей. Ци кæнон. Æмдзæвгити цикл   123
Ногусет тогалацтог
Сергей Телевной. Æз мæлдзой нæ дæн. Уацау. Идарддæр. Миндзайти Валентини тæлмац127
Ное юбиляртое
Хуадонти Исса – 110 анзи! Джума. Уацау180
Сабийти дуйне
Бæгьатæр Нартæ.Идарддæр198
Не 'взаг - ное хоезна
Топонимион нæмтти æнгæсдзийнадæ. Цакъоти Руслан228
Критика ала библиографи
Хозити Барис. Адӕймаг йӕ сомбоны ныфсӕй цӕры. Уацгъуди239 Тъехти Тамерлан. Æмдугоны хъысмӕтыл сагъӕстӕ Хуыгаты Сергейы сфӕлдыстады. Уацгъуди255
Публицистикое
Кучити Юрий – æносон бæгъатæр!
Нœ разагъди лœгтœ
Бузойти Артём. Æ устурдæр ихæс, æ сæрустурдзийнадæ284 Тагъати Еристау. Æ уодæй арт цагъта297
Журнальсестути сфолдистадоей
Хъамболти Николай. Радзурдте

песэн жма псэзи

ЦЪЕУТИ Замæдин

НУР МÆ ФÆНДУЙ ЦÆРУН...

*Емдз*æвгити цикл

Мади къохта

Бахудта мин мæ мадæ дзабуртæ, – Хиццагдæр ма æркасти ци уа?! – Рæсугъд сунк алдæмбид цъæпохъуртæ, Нивæгор фæндаггони дууа.

Хæпболти си хаудтæн гъазтизæрти, Мæхе си фæммардтон сæнттадæй: Ци хуарз ба си не 'фтудæй мæ зæрдти, Ци хуарз ба мæбæл уæд нæ уадæй!

Фал рандей, Раевгъудей се доге... Ме уалдзег дер... Се хецце рандей... Уеддер ма менме ба, енеуогей, Æвдесунце сехе идардей...

О ме 'сæвди зæрдтагон дзабуртæ, – Хиццагдæр ма ци уа сæнттадæн?! – Рæсугъд уфт, алдæнбид цъæпохъуртæ... Æ къохи сæ уинун... Нæ мадæн... ...Дзабуртæ, дзабуртæ... Мæ мади худ дзабуртæ...

5

Æнкъу жлхæ

Дорти цæндæбæл – **Енкъу** жлхж! Ци ресугъд ей, Ци рæуæг! Бор æрфгутæ, Ирд цестите, Хъждавж рагъ. **Æ**рт-думæг. Æ риндзи бадт Уæхæн рауæн Æ уиндæбæл Бæрæг æй: Æгас сæумæ, Биндзахессей. Мæгури бон, Ниууæгæ 'й. Фал фесхъиудтæй Мæн æхснирстæй 'Ма фескъардта Хъжбжр тагъд. Фæззиндтæй ма Дорцукъурти Кæцæйдæрти Æ цъæх рагь.

Уосгори гъенцгъун

Еунæгæй мин æнцондæр æй Дууемæй унæй: Æнæпайда зæрдæвæрæ Уорамун зин æй.

Дæ цæстити содзгæ кастæй Сауфунук фæуун, Фал сонт зæрдæ фурхевастæй Гацмæ нæ лæууй.

Лæдæрун æй: ести хуарзæн Æнæун нæййе, Фал тæрсун дин: мæнæй раздæр Ку фæууа еске...

Еунæгæй мин æнцондæр æй Дæу хæццæ унæй, Фал де 'ной ба, ци мæрдтаг æй, Нæ кæнун фунæй.

***

Ниццæггаг æнцæ цидæртæ Бæгънæгутæй мæ фæсте: Хори тунтей уфт изерте, Царди рохситæ – дуйне, Уарзти фæдтæ, дудзи гъæртæ, Арф гъудити лæгун сæртæ, Тарталинги цъизи уг, Ивулд дентте, мегур бентте, Мет жртади зжнхигжнттж, Фиддæлтиккон калд мæсуг, Лигъз будуртæ, æфхуард зуртæ, Саст куройни ревæд къурту. Хонхи себури сикъе, Къолберзендте 'ма ендзерте Идзулунца мама уарта, – Мæн æной син цард нæййе. О ме 'стонг цæстæ поэзи, Дзурдагори сæдæ нези, Рахатай мæмæ де 'ргом: Дор зæрдити кæд нæ хези, Уарзге уод ди кед не резуй, Уæд бахуæрæ дæ цæсгон!

Хабоси монолог

Мæ фæсмон мæ æркодта а буни, Мæ реубæл мин æ къæхтæй хæтуй, Мæ хорхбæл мин бахуæцуй мæ фуни. 'Ма сауæнгæ мæ фæрстæй нæтуй.

Ку дæ уидтон, уæд ди ци агурдтон? Мæ амæндтæ æви дæ циргъ зунд?! Бор цъæхæй равзарун нæ базудтон 'Ма сæ цилпи цивзæ ирæзуй.

Фæлледзинæ æз идард, фал кумæ? – Ами дæр 'ма уоми дæр ду дæ, Нæ фæббæзтæй мæ нивæн æ хунæ 'Ма мæлун е 'стонг цæсти судæй.

Æркодта мæ мæ фæсмон æ буни, Мæ зæрдæ мин басугъта æ зинг: Фагæ гахæ ку нæ уа цигъдгуни, Ка хонуй уæд сор къере æхцин?!

Ку дæ уидтон, уæд ди ци агурдтон? Мæ амæндтæ æви дæ циргъ зунд? – Бор цъæхæй рартасун нæ базудтон 'Ма сауæнгæ мæ тæнтæй нæтун.

Æнæнвæрсон ледзæг

Хæлæфдзорæй уайуй сауæдонæ. Ци дзоруй? Кумæ тундзуй? Магъа. Кæд зæгъуй нин, миййаг, хуæрзæбонæ, 'Ма ледзуй билкъуæрдтитæй махæй.

"Хуæрзæбонæ" кæд, уæд "хуæрзæбонæ", Нæ ин зæгъун æз дæр "фæндараст". Æ кæдзос уод, – зонун æй, – еу бони Æрцæудзæй цъумур дæнттæй игъанст.

Нæбал уодзæй, нæбал сауæдонæ, Некебал æй хондзæй кæдзос дон, Фал уайдзæй æндæр еске донгони, Игъæндæнттæй фесафгæй æ ном. Бали къадобæл борсифæ – Некуцон æма минкин, Хуæздæр хунæн ин æ нивæ Балæвар кодта æ зин.

Дигоронау дзоретæ

Еудадзуг дæр кæнæн зæрдристдзорæ, Хуæздæр ба нæ кæнуй нæ гъуддаг: Дигорон дзурд не 'гъусуй Дигори, Раст цума ранихъуардтан не 'взаг.

Ма бахатæ дæхе дæ кæстæрмæ (Цидæр æндæр иссæй сæ дуйне): Дигоронау дзорун си æ сæрмæ Нæ хæссуй сæ еуетæй неке.

Цъинкк кæнуй мæ лимæни бæдолæ, Испайнагау ци ба нæ зæгъдзæй, Дигоронау ба имæ ма 'сдзорæ, Сæццæ кæсæ дæмæ никкæндзæй.

Фæммæлуй, оххай-гъе, нæ заманай Зæллангмурæ дигорон æвзаг: Æнамонд æй, хъæбæр, нури дзаман 'Ма кæнуй сосæгкæй æ гъуддаг.

Дæ Хуцаумæ уæддæр ма лæборæ, Уодфедар ма 'й, ме 'мбæстон, не 'взаг, – Дигоронау дзоретæ, Дигорæ, Æ фауæги хонетæ уе 'знаг.

Уж кжстжрти надбжл аразетж, Кжрждземж лжууетж жнгон, Нж фидджлти жгъджуттж фжнзетж, Ма жруагътж исжфтмж нж ном – Ди-го-рон!

Денгизи

Этюд

Цъæхснæгæ кæнунцæ цæхъалтæ, Соруй и цæхъали цæхъал Æма сæ мæгуртæбæл хъалтæ Калунцæ фур хъалæй сæ хъал.

Агурдтон да...

Кæми ба дæ. Загъай, на агурдтон, Кæми ба дæ фæдбæл Нæ хаттæн. Рестдзийнаде, -Де 'стъжлфжй райгурдтжн, Мæ зæруамæ ба ди фæссадтæн. Агурдтон дæ Надбæл 'ма фæснæдти, Игон рæгътæ гъуддæгти уæле, Силгоймаги 'нæзингæ къахфæдти, Мæ разæй, Мæ сæрæй, Мæ фæде... Агурдтон дæ Цардæн æ цæгæтти, Æ хонсæртти, Е 'хсæртти æхсæн, Мæрзæздухт **Е**цæгхузæ мæнгæдти Хееппелен дзурдти – редзехсен. Агурдтон да Хъалтен се дзиппити, Фахъерати хурдзинти буней, Унафхессег хелхъойте геппити, Мæ асæги æма мæ фунæй. О рестаде, ресог рестдзийнаде, Касунгьон дар, авадзи, на да,

Раст цума мæнгæдзурдти саунадæй **Е**рдæгмард а дуйнебæл ниддæ... Лæдæрун æй: Цард да фассаида, Камидар да гъудай баергъаф, Уоми дæбæл тагъддæр æруаидæ Да фудголи ставддар гъели хафт... Ци кæнон... нецибал æй дæ кадæ, Агорег де зердей небал е. Джу жной ба, О ресог растдзийнаде, Ци мæрдтаг æй, Сайд жй нж дуйне. Фал уæддæр, – цидæр æй, – а дуйнебæл Рестдзийнаден неййес енеун, 'Май æз дæр æвæлхат мæ дуйней дæр Мисти цъаси дер ма агорун.

Hæ тиллæг

Юморескæ

Ра-мæ хъан кодта мæнгæдтæ, – Ци нæ ба фегъоссæй лæг: Нæ хæрæгбæл, дан, зæнгæттæ, Нæ амæнтæни – цæвæг.

Габола, дан, инсен дор ей, Темболат ба – саст хъема, Акулине – фунх хъедоре 'й, Æ мехей ба тунд нема 'й.

Ациханнæ силгоймаг æй, Æ рехæ ба, дан, дасуй. Нури лæг ин æвдæймаг æй, Æстæймаги ба хезуй...

Лæги цард, дан, къирсодзæн æй, Лæггæнæг æй æ гарна, Æ себур ба фæлдзосæн æй – Халтъаматæ 'ма дзæрна...

Хуарз фæндитæ цæнди арæзт. Мегътæй, дан, цъирæнтæ дон. – Ка ци дзоруй – æxe барæ, "Нæгъ" – абони, "гъо" – исон.

Ра-мæ хъан кодта мæнгæдтæ, – Ци нæ ба фегъоссæй лæг: Нæ мæнгæдтæбæл – зæнгæттæ, Сæ хурфи ба – сæ тиллæг.

* * *

Дони фæлхъæзæн æй цард: Искæсуй 'ма фæббунæй уй. Мæ сагъæсти æстуг уард Мæ хуссæни рафунæй уй.

Мæ галеу æма рахес, – Нади уæрхцæ æма дæрхцæ, – Фуд гъуди сæмæ нæййес, Фал хенвæрсæ – æнæбæрцæ.

Мæ æппæлд æма ме 'фхуæрд Рауайунцæ кæрæдземи, Мæ царди фæрдуг æвæрд Æй, æвæдзи, сæ дууеми.

Мæ кæддæр æма мæ нур, Фæййарæзунцæ ме 'сонмæ, Мæ зæрди хæлхъой унæр Фæхъхъæбæрдæр уй комкоммæ.

Дони фæлхъæзæн æй цард, – Искæсуй 'ма фæббунæй уй, Æ рæстæгмæ бæхбæлбадт Æностæмæ бафунæй уй...

Хæкъурц

Мæ хæкъурц мæ æнцад нæ уадзуй, Еуæмардзæ кæнуй, еуæмардзæ, Кадæр мæ, бæрæг æй, имисуй, Мæ фудкой кенæ ба ести хуарзæй.

Ка униау ей, цума е ка уа? Ме лимен ей еви ме неуарзег? Уоте карз ме, цума, ка фауа? Ме фудкой ка кена, бере уарзгей?

Кæд ескеми феронх дæн еске, Мæ бон уогей ин хуарз некед федден, Æцег лег енгъел уогей мехе, Фессагътон менгедтебел цефхетте?!

На ма уадзуй анцад ма хакъурц, Еуамардза кануй, еуамардза, Æнаконд, анафсарма харкъу, – Лаг фаххунна ама 'й ма рауадза!

Хораууон

Мæ хораууон – мæ фарсмæ, Цæрæн лимæнæй, Нæ ми цæуй еуварсмæ И хорти мæнæй. Фал дессаг: æнкъард бони Не 'рцæуй хæстæг. Мæ рази балæуунмæ Не 'ссеруй рæстæг. Раст ду дæр мин уæхæн дæ, Ме 'стаугæ лимæн, Некæд лæууи мæ фарсмæ Мæ зини мæнæн.

Камидар ба...

Хорхуфинттæ ниццæй нæ дуйне, Ка ци кæнуй, е, дан, æхе барæ, Над бæрæг ба разæй нæбал е, Бонвуддæрæй мæлæн гъезæмарæй.

Кæмидæр ба зиннуй бæрзонд хонх, Кæмидæр ба гъар бæстæ хонунцæ, Кæмидæр ба кæсуй дзæбæх хор 'Ма адæм... сæ бæттæнтæ тонунцæ.

Уосгори гъенцъун

Сурхфазæ фæткъу, Дæ бон никкæла, Ци зæрдтаг зиннис Хори тæмæнти!

Тæходуй, æма Нанайи рæсугъд Ке амонд фæууй Æ цæргæ бæнтти!

Тæходуй, æма Æнхъуæт хорбони И саурæсугъдæн Хораууон фестæ! Дæ дуйнебæл ин Гъæуайгæс фæууо Æ гъæр фунтæ 'ма Æ уарзти незтæн!

Æнирай фæууай, Сурхфазæ фæткъу; Мæ уоди катай Кумæ фæххæссон? Кæмæ бадзорон, Кæдмæ дзиназон, Кæд багъар уодзæй Мæ уазал хуссæн?!

Цӕрун...

Ме 'уæнгтæмæ ку 'ркæсун, уæд мæ зæрдæ бамæгур уй: алкæми дæр – зæронди бæрæггæнæнтæ, алцæбæл дæр Рæстæг æ къипхæ ниввардта. Тайгæ цæун. Фал... Цæрун... Уæддæр цæрун.

Цӕрун хуæздæр æй.

29.11.18

Изæри...

Ниффунæй æй мæ фарсмæ æхсæвæ 'ма сæуми уæнгæ æ къах дæр нæ ратилдта. Сæумæ ба мин фесавдæй. Агорун æй. Æма мæмæ кæцæйдæр æрбайгъустай æ нидæн дзурд: «Бамæ хезæ». Изæри дæмæ зиндзæнæн.

30.11.18

Нур ма гъануй

Кумж ледзи, Ржстжг, Баржнай, Æрлжууай, Мж хжццж ма Еу ржстжг бабадж. Нур мж гъжуй Дж нур, Нур мж фжндуй Цжрун, — Джу жной мин Нжййес царди радж. Баржнай, Æрлæууай, Ма ми ледзæ.

Растаег.

Неци хуарз ес

Æгириддæр

Дæ ранди:

Нур мæ фæндуй

Цæрун,

Нур мæ гъæуй

Хуæрун:

Ескæд нецæбæл

Ней ме дзубанди.

Ма ми ледзæ,

Рестег.

Рацæуай

Хæстæгдæр,

Хъури тугъдæй

Дæ хæццæ

Байзайон.

Нур мæ гъæуй

Дæ ун,

Нур мæ фæндуй

Цæрун:

Дæ нурæй дин

Цæрун кæд

Райдайон.

Ма ми ледзæ,

Рæстæг,

Барæнай,

Æрлæууай –

Неци хуарз ес

*Е*гириддæр

Дæ ранди:

Нур мæ фæндуй

Цæрун,

Нур мӕ гъæуй

Хуæрун –

Ескæд нецæбæл

Нӕй мӕ дзубанди.

16

Лæги фæстаг

Нæ бæласæ нæбал зайуй, Низзæронд æй, ниххускъæ 'й, Æбæрæгæй ба не 'зайуй, Тæхгæ маргъ 'ма æндæрæй.

Æ цъонгбæл ин сау халæнттæ Искодтонцæ сæ бадæн, Æ мурай ба борæмæлгъæ Цуппар айки низзадæй.

Мулдзугутæ 'йбæл – мингæйттæ, – Испиринг кæнгæй сæ уад, Ка – урдугмæ, ка ба – хæрдмæ Исаразунцæ сæ над.

Хъжбузатж 'ма золкъитж Бахуардтонцж ин ж цар, Гъждкъужр ба 'ймж ж къжботтжй Бжхуайуй фжрсжй дуар.

Миститæ ин æ бунгарди Æрцурхтонцæ сæ уогæн, Кадæр ба 'ймæ исарæзт æй, Рахъан кæнунмæ согæн.

Нæбал зайуй нæ бæласæ, Низзæронд æй, нæххускъæ 'й. Кедæр нивæн æризадæй Сор губун 'ма саст усхъæй.

17

ХОХОЙТИ Федар

ИГЪÆЛДЗÆГ РАДЗУРДТÆ

Да капекк райса...

Хъургъохъ Гетьой-фурти номбæл колхози берæ æнзти æндæргъци къассирæй фæккуста æма æ кустмæ дæр, куд не 'мбæлуй, уотæ исдæсни æй.

Мæйæй-мæйæмæ æхцаесæн бони Хъургъохъ къасси минкъий къæразгæй косæги размæ, хъиамæти æрфинст радæдтидæ 'ма ин зæгъидæ:

– Дæ къох ниввæрæ, «птичкæ» кæми лæууй, уоми 'ма де 'хцай капекк райсæ. Капеккитæ (гъома, листæг æхца) ба мæмæ нæййес 'ма сæ иннæ мæйи райссæнæ.

Уотемæй еу мæйæ инней æййевгæ цудæй, анз ба – анзи...

МÆРДТИ, ÆВÆДЗИ, НÆБАЛ ГЪÆУЙ...

Зелимхан æма Сулейман колхози агрономий хаййади сæргъи лæудтæнцæ. Зелимхан сæйраг агроном, Сулейман ба — æ хуæдæййевæг. Еу фæззигон бони Зелимхан Сулейманмæ дзоруй:

- Езина, Сулейман, уаллаг уалмардти бакомкомма нин

ци къабускай зæнхæ ес, уомæ берæ рауæнти æркæститæ кодтон, æма си цума давд цæуй, уотæ мæмæ фæккастæй. Куд зæгъдзæнæ ду ба?

Сулейман еу усмæ рагъуди кодта 'ма ин дзуапп равардта:

– Мæнмæ гæсгæ, Зелимхан, нæ къабуска мæрдти, æвæдзи, нæбал гъæуй. Æгæстæй ке гъæуй, е ба æй æ хæдзарæмæ æнæ хæсгæ нæ уодзæнæй.

Куд неке ма фазучина, уотемай

Еу фæззигон бони синхи лæгтæ Абисалети размæ устур, фæтæн сосхъæдæ бæласи буни къелабæл бадтæнцæ 'ма таурæхътæ кодтонцæ.

Фондзанздзуд Геуæрги хæдзарæй рацудæй 'ма æ фидæ Абисалмæ дзоруй:

- Папæ, медæггæй спичкитæ фæййагурдтон 'ма не 'ссирдтон. Гъæйдæуай, дæ «зæжигалкæ» мæмæ радтай, нуртæкки дин æй фæстæмæ æрбахæсдзæнæн.
- Ци си кæнис, спичкитæ 'ма зæжигалкæй? бадес кодта биццеуи фидæ.
- Куд неке мæ фæууина, уотемæй, сосæггити дзæхæрай нæ хуаси ласæгбæл бандзарон, – медбилходæ бакодта Геуæрги.

Æнсури мæйи

Æнсури мæйи Сергей горæти еу хуæрæндони рæфтад кæнгæй, нæуæг тунд пæмидортæ 'ма гетъретæмæ рахицæ кодта. Кæд хъазар адтæнцæ, уæддæр си фондз туманей аргъ балхæдта.

 Сувæллæнттæ сæбæл бацийнæ кæндзæнæнцæ, уæдта си мæ алцæбæл десгæнæг лимæн Къалай дæр фæххинцдзæнæн.

Дугкаг бон фæскуст Къалай сæхемæ бахудта. Хæдзари æфсийнæ син фингæ ракодта, карки фид, къеретæ, цайдани гъар арахъ. Еу фæйнæ ку раниуазтонцæ, уæд Сергей æ бийнойнагмæ дзоруй:

 Хуарз фингæ ес, фал ма нин дзæхæрайæй, дæ теплици татхатæй халсартæ ку 'рбадависæ.

Усми фæсте син силгоймаг сæ рази тæбæгъидзаг пæмидортæ 'ма гетъретæ æрæвардта.

– Мæнæ дессаг, – æ цæститæбæл ниххуæстæй Къала, – мет фадигъолæмæ, – сумахмæ ба пæмидортæ 'ма гетъретæ ирæзуй. Хъæбæр нивгун разиндтæ, Сергей, уæхæн æфсийнæ кæмæ бафтудæй. Мах хæдзаргæси татхати ба сæрди дæр цъæх гъæдиндзæ 'ма хъамилæй уæлдай неци зайуй.

Сергей идзулдай, уотемай а цардимбалма а цаста арникъулдта. Къала цамай зудта, лаг ама уоса дзубандигонд адтанца, уой.

Федар уо, Федар!

Хуцаубони Федари кезу адтей дзуапдеттег радгес ун 'ма бонивайенти ферми устур тургъи зеленте кодта.

Еу лæг, уорс буйнаг ходæ, даргъ фæтæн халат уаруни нихмæ 'ма резинæ цулухъти, рацудæй уæситæдонæй. Давæг ма уæд, зæгъгæ, рагъуди кодта Федар 'ма имæ фескъотт кодта. Лæг æрлæудтæй. Федар æ размæ бацудæй 'ма 'й тузмæгæй рафарста:

- Ка дæ æма ами ци косис?
- Фиццагидæр, дæ сæумæ хуарз, дугкаги ба, ами ун мæн ихæс дæр æй, æртигкаги ба, базонгæ уæн, Дзастемур Хъарадзаутæй, райкоми нæуæг І-аг секретарь.
- Федар имæ кæсгæй байзадæй. Игъосгæ фæккодта, райком партий нæуæг секретарь ке ниввардтонцæ, уой, фал æй уингæ ба фиццаг хатт кæнуй.
- Ци кæнис, биццеу, раст дæ цума хор бони арв ниццавта, уой гъос ку ниддæ? Ка дæ, ци косæг дæ?
  - Æз Федар дæн, фонси дохтур.
- Федар уо, Федар, æ медбил ходгæй, загъта райкоми секретарь, – дæ куст кæнæ, æз ба ма... – е 'нгулдзæй идарддæр стойнæмæ раамудта, – далæ уоци бæхти къуармæ æркæсон, кæд æмбæлуй, уæд.
  - Æмбæлуй, æмбæлуй, байдзулдæй Федар дæр.

Æрцæунæн дæр, фæццæунæн дæр æгъдау ес...

Гамæзи Акими хæццæ синхæнттæ уогæй ма хуарз лимæнтæ дæр адтæнцæ. Еу бон хор нæма рафтудæй, еци афони Гамæзи сæ размæ къелабæл бадтæй, Аким ба, æ фонси дохтури сумкæ æ къохи, уотемæй гъæунги исцæйцудæй. Æ лимæни уæнгæ исхъæртгæй, æ фарсмæ æxe æруагъта.

- Куййи фæллад бадæн, Гамæзи, загъта Аким.
- Ци кæнис, дзурдгъон дæр ку нæбал дæ? бадес кодта Гамæзи.
- Дæллаг синхи фонсбæл хуасæ æфтудтон, æ къох ракъуæрдта Аким, – æнæхаирдæр кустæн исгæнæн нæййес.
- Æнæ косгæй дæр кæми циййес? æ сæр батилдта Гамæзи, цæуæн медæмæ, еу сикъа фæддæлæсуйнæ кæнæ, е ба дæ дæ фæллад дæр исдæруадза.

Бацудæнцæ цæлгæнæнмæ. Хæдзари 'фсийнæ æ цæгати адтæй, фал син Гамæзий кæстæр фурт фингæ рацæттæ кодта хуæрдæ 'ма ниуæзтæй. Изæдтæ 'ма идаугутæмæ ковгæй сæбæл æрталингæ æй. Акимбæл ниуæзтæ бедун райдæдта. Æррæхцидæ, уотемæй дзоруй æ лимæнмæ:

– Гамæзи, æрцæунæн дæр, фæццæунæн дæр æгъдау ес. Тæргæ дæ нæ кæнун, фал дæмæ дæ бийнонтæ æнгъæлмæ кæсдзæнæнцæ. Фæйнæ ма баниуазæн, 'ма дæ Сесаннæ Уасгерги уæхемæ рафæндараст кæнæд.

Гамæзий ходæг ниййахæста, уотемæй тургъæмæ æ фуртмæ фæдздзурдта:

 – Биццеу, цо 'ма мин мæ лимæни сæхебæл исæмбæлун кæнæ, цалинмæ нæ нæ хæдзарæй нæма фæссирд кодта, уæдмæ.

Пъахсали молло

Мухарбеги берæ фонсбæл цидæр бæлах æрцудæй. Ка ин си мæлгæ никкæнидæ, ка ба æнæбари æвгæрст æрцæуидæ. Еууæхæни ин е 'мкосæг Барис уотæ загъта:

 Мухарбег, естæбæл æууæндун гъæуй. Майди-ма дин хинттæ конд ес. Дæснитæмæ ескумæ фæццо 'ма бафæрсун кæнæ. Кæмæн ци фæййагъаз уодзæнæй, уой ка зонуй. Мухарбег байгъуста е 'мкосæгмæ 'ма æхе кустæй ракурдта.

Æртæ боней фæсте кустмæ ку рацудæй, уæд æй Барис фæрсуй:

- Цæй, ци бадæ, Мухарбег?
- Кадæр мæ фæййаразта, 'ма Кæсæгмæ, Пъахсанмæ фæццудтæн молломæ.
  - 'Ма ци загъта? бадес кодта Барис.
- Мæ хабæрттæ ин радзурдтон, 'ма мин дуа искодта. Де 'скъæти дуари тæрвази сæрмæ, дан, æй байвæрдзæнæ мæйискасти хæццæ. Фондз тумани ин равардтон нисайнаг 'ма нæхемæ иссудтæн. Куд мин загъд адтæй, уотæ бакодтон изæрæй мæйискасти. Еунæг дзæбæх гъог ма мæмæ адтæй 'ма 'й æзинæ сæумæ не 'скъæти хуæдмæлæй баййафтон, æнæбари идзулдæй Мухарбег.

Раст на да, баба

Бецой фурти-фурт Заур цæмæдесæй кæсидæ, хестæр ахурдзаутæ скъолай фæсдзæгат, фæсвæди, тамаку куд думиуонцæ, уомæ. Æхца æрæмбурд кодта 'ма еу бон урокти фæсте тамакуй пачкæ балхæдта. Сæхемæ æ сумкæ диванмæ багæлста. Спичкитæ райста 'ма се 'скъæти искусийнæ æй. Тамаку исасугъта. Кæд æй медæмæ нæ уолæфтæй, уæддæр æй хуфæг раахæста 'ма æ хъуффу-хъуффу иссудæй. Бецо æй æригъуста 'ма къæразæй ракастæй. Скъæти дуари зихъиртæй хъуæцæ куд калдæй, уой æруингæй, къибилайдзаг дони хæццæ фендæбилæ 'й 'ма скъæти исмедæг æй. Гъуддаг цæй медæгæ æй, уой ку æргæмæрзæ кодта, уæд рафарста Заури:

- Бæдолæ, кæцитæмæ цæуис, бабабæй ми иронх æй?
- Цал хатти дин ей феззегьун, баба, фендзеймегтеме.
- 'Ма дæмæ куд кæсуй дæхемæ, æ фурти-фурти фарсмæ кæвдæси фæйнæгбæл исбадгæй, загъта Бецо, æгæр раги нæ райдæдтай тамаку думун?
- Раст нæ дæ, баба, аци хатт. Раги, сæумæй, дæсæймæгтæмæ ка цæуй, етæ райдайунцæ думун скъолай фæстаг фар-

си. Нур ба ма цей раги ей. Æргъау ербацудей. Хор нуртекки ранигулдзеней 'ма талинге кенун райдайдзеней, – дзуапп ин равардта скъоладзау, – цемей раги райдайон думун, уой туххей ме десейметтеме исхъертун гъеуй.

Зеронд лег е сер батилдта енебари 'ма арф гъудити цади ранигъудей.

Аликки робас

Алик арæзтади куста. Адтæй хуарз цауæйнон. Фонс, маргъ дарæг. Æ хуаси ласæг, æ синхаг Гаджимурзи хæццæ син æхсæнеуæг ци сеткæ-горен адтæй, уой рæбун амад рауадæй. Кæркитæ 'ма гогузтæ ласæгæн æ Гаджимурзæ æрдæмæ фарси зайæн бунæттæ бакъæртт кодтонцæ. Алик кустæй æрæгиау æрцæуидæ, фал сæумæй ба зайæнтæй 15-20 айки исесидæ. Еу рæстæги си айкæ нæбал иста. Деси бафтудæй, фæрракæсæ-бакæсæ кодта, кæд сæ халæнттæ, е хъеуатæ давунцæ, фал нецæй фæд иссирдта. Хуцаубони, гъæунги синхонти æмбурди къелабæл бадгæй син æ хабар радзурдта:

 Мæ мадистæн, е робас уодзæнæй, робас, – æ цæстæ дæр не 'рникъолгæй, фæццурд æй Гаджимурзæ.

Алик изæрæй зайæни сирдахæссæн хъапхан ниррæсагъта. Хуаси цъоппæй æй бамбарзта, æ сæрбæл ба ин айкæ ниввардта. Сæумæй кæркитæ нæ рауагъта, уотемæй кустмæ рандæ 'й. Гаджимурзæ дзæхæрамæ рацудæй. Цъеуæзмæлæг некæми неке. Æ еу къохæй сеткæбæл хæрдмæ исхуæстæй, инней ба зайæни батъунста. Дæ балгъетæг уоййау фæууæд! Хъапхан æй æрцъапп ласта. Æ гъæр, æ фæдесмæ синх æрбамбурд æй 'ма 'й туххæй-фудти хъапханæй исуæгъдæ кодтонцæ.

– Цауæйнон лæг йе 'фсийнæн нæуæг анзмæ робаси цар балæвар кæнунæй зæрдæ байвардта, фал ин робаси бæсти æ хъапхан дукъахуг гъæууон берæгъ ниййахæста, – сæ фурходæгæй туппурихæлæнтæ кодтонцæ фæдесон адæм. Гаджимурзæ ба сæ æстæуæй робаси исæвд æрбакодта.

Валери

ı

Валери æ лæхъуæни карæй рахизтæй. Хъаурæгин, гурведауцæ, бакастгин. Раст цума саги фесунтæбæл амад адтæй. Зæрдæй – зæрдхæлар. Æ фæстаг хæдонæ дæр равардтайдæ адæймагæн. Фал æнæ еу къæм уодгоймаг кæми разиндзæй. Æнæ цардæмбал ма адтæй.

- Валери, бийнонти гъуддаг цæмæннæ кæнис? арæх æй рафæрсиуонцæ, куд хеонтæ, уотæ е 'нгæрттæ 'ма æ лимæнтæ дæр.
- Ме 'стæг, куд æмбæлуй, уотæ нæма æрфедар æй, æ медбилходгæй, син дзуапп раттидæ Валери.

Ш

Еу рæстæги Валери ниуæзтæбæл фæццæфстæй 'ма ин радæргъвæтийнæ æй æ еци гъуддаг. Уомæн хилæгондæй ци æрцудæй... Фал – дзæбодури гъоси уадæ. Æ мади бон ку нæбал адтæй, уæд ин загъта:

- А зæнхæбæл ма ку баниуазай аци бонæй фæстæмæ, уæд мæхе рамардзæнæн 'ма дæ зæнхи бунæй нæбал уиндзæнæн. Æндæр гæнæн мин нæбал ес, уотæ дæмæ исмæстгун дæн.
- Хуарз, бахудтæй Валери. Дзурд дин дæттун, соми дин кæнун, а зæнхæбæл ке нæбал баниуаздзæнæн, уобæл. Æнæгиризæй.

Дугкаг бон, сæ рази ци устур тута бæласæ адтæй, уой цъонгмæ æд ниуæзтæ ислæстæй 'ма æ кæнон кодта. Синхæнттæй æй кадæр æрæстæфтæй 'ма имæ дзоруй:

- Ци бæрзондмæ исхизтæ, Валери.
- Нæ мадæн соми ракодтон, зæнхæбæл ке нæбал баниуаздзæнæн, уобæл. Нур мæнæ нæ кæнæгмæ фæххæстæгдæр дæн 'ма имæ ардигæй ковун райдæдтон, – урдугмæ ин бæласæй дзуапп равардта Валери.

Ш

– Валери, мабал ниуазæ бæласæбæл, – хилæ ин кодта æ мадæ, – еу ниуæзтгуни рахаудзæнæ 'ма никкуронуат уодзæнæ, уой лæдæрис æви нæ?

- Уой куд нæ лæдæрун, нана, фал æй фæнниуæзтгуни уæнгæ нæбал ниуазун. Нормæ ин искодтон, дигоронау бæрцæ, зæрдитæ бабæй ин æвардта æ фурт.
- 'Ма цæйбæрцæ уодзæй дæ норми бæрцæ ба? бадес кодта мадæ.
- Æ бæрцæ ба, нана, мæ нормæн уодзæнæй «до упаду». Уомæ гæсгæ ба тухсгæ æппундæр мацæбæл кæнæ, хийнæйдзаг худт кодта Валери.

Заронд уоса, «до упаду» ци амонуй, уой кас ласдарга на бакодта, уасдар а хасца уайтаски дар исарази ай:

- Гъо, гъо, биццеу, раст зæгъис. Зудтон æй, дæ зунд еугурæй ке нæма баниуазтай, æма ди корун, уомæй фулдæр æй мабал фæккæнæ. Игъосис мæ?
- Игъосун дæ, нана, игъосун, æ сæр аразий тилд бакодта Валери.

IV

Колхози листфонси дзогтæ Хъаспий æнæкæрон тъæпæн зæнхити, Корнееви гъæурæбунтæ зумæгеуат кæниуонцæ. Валери æ ниуæзтæ ниууагъта 'ма уордæмæ къасартæ цалцæггæнæгæй рандæ 'й. Æ кусти хабар кодта. Еу бон фиййаутæй еуей хæццæ рабуцæу æй. Валери имæ æ тумбул къохæй бавзиста:

Хабаев, къох уинис? Еунæг цæф дæ ку никкæнон, уæд
 Микенскиййи дæ тъупп фæццæудзæнæй!

Станица Микенская ба адтай Корнеевай Сурх-Дигорама надан а такка бараг астау.

Хабаев дæр, дзурдмæ æ дзиппæмæ ка не 'вналдта, уæхæн лæг адтæй 'ма ин дзуапп равардта.

– Валери, еци фæдæй мæ дугкаг цæф дæр кæндзæнæ, цæмæй мæ тъупп Микенскиййи нæ, фал Сурх-Дигори, нæхе тургъи, не 'фсийни гъæбеси фæццæуа, уотæ.

Уайтæкки дæр сæ хæлхъойдзийнадæ æрбайсавдæй, уотемæй иннæ косгути хæццæ ходун райдæдтонцæ.

Арахъ ада канун райданта...

Кæлухи гъæуи уæлбилæ Тимилварси тъæпæнти, Сурхи æрдозтæ 'ма мæрти колхози фонсæн хуасæ кæрдиуонцæ. Хуасдзаути хестæр Кудзиго, хуасæ кæрдгæй, дон дæр, арахъ дæр нæ ниуазидæ. Æ къæхтæ си донзонуг кæниуонцæ. Æхецæн къумæл кæнидæ сау дзоли къæбæртæ 'ма сæкæрæй.

Еу бон кæстæр хуасдзаутæй кадæр агуайæн арахъ фæммадзал кодта. Кудзигойæн æй нæ базонун кодтонцæ, хилæ кæнидæ ниуæзтæбæл. Дон ци къибилайæй ниуазиуонцæ, уоми 'й нивгæдтонцæ. Сатæги æй бæласи буни æд къурусгæ ниввардтонцæ. Ке зæрдæ куд зæгъидæ, уотæ ба бацæуиуонцæ 'ма си исæлвæститæ кæниуонцæ. Уотемæй игъæлдзæгæй кустонцæ. Фæсарæфтæ Кудзигойæн æ къумæл фæцæй, бон ба æнтæфгомау адтæй. Берæ фæббухстæй, фал уæддæр бацудæй къибиламæ, къурусгай цъоппидзаг си исиса 'ма æй, æнæ æруолæфгæй, еци-еу ниуæзт бакодта. Æ дусæй е 'стур бецъотæ æрбасæрфта, æ сæр бателгæй, 'ма кæстæртæмæ е 'нгулдзæй бавзиста:

– Кадæр бабæй уи еумæйаг къурусгайæй арахъ баниуазта, æ фæсте ба æй æхснæнгæ нæ никкодта, 'ма æгас дон дæр нур ба арахъ адæ кæнун райдæдта. Е уæмæ раст гъуддаг кæсуй? – æ къох сæбæл рарæуигъта. – Сумахæн дзорæ, ма дзорæ, уæлдай си нæййес!

Кæстæртæ, кæд дзоргæ неке неци искодта, уæддæр сæ медбилти ба, сæ армитъæпæнтæй сæ билтæ æмбæрзгæй, идзулдæнцæ.

Батрази карст...

Еу анз Тимилварсмæ, хуасдзаути бакусти фæзуат æма ласгутæ банимайунмæ æ сардзини хæццæ фæззиндтæй колхози будуйрон куститæн хигъдхæссæг Æхсарæ. Хуасгæрститæ рабарæ-бабарæ кæнгæй, берæ рауæнти сæ куст æ зæрдæмæ нæ цудæй. Кæми æрдæг карст, кæми еудадзуг есбунтæ, кæми æрдæг цæвæгдзæфтæ.

- Атæ уи ке кæрститæ æнцæ? рафæрсидæ Æхсарæ.
- Батрази кæрститæ, æмцъухæй дзуапп радтиуонцæ хуасдзаутæ æнæ цæстæ æркъуæргæй.

- Мæнгарти Батраз ку фæцæй, æ сардзинбæл æрæнцойнæ кодта Æхсарæ, фæймæдзорайтæ.
- Е 'нсувæри лæхъуæн æфсадмæ цæуй, 'ма уой рафæндараст кæнунмæ гъæумæ рандæ 'й, дзуапп ин равардтонцæ хуасдзаутæ.

Се 'мгосæги фæсаууон цирдæмæ æхсунцæ, уой æрлæдæргæй, хигъдхæссæг æ цæстæ æхемæ æрникъулдта. Баздахтæй æма Батразæн дууæ хатти фулдæр æхца ниффинста. Уæдмæти капекк есæн рæстæг дæр æрхъæрттæй.

 А куд ей, косге еуме кодтан, уед Батраз махей фулдер куд райста ехца, – дугь-дугь кодтонце хуасдзауте.

Æхсар**æ** с**æ**м**æ** бер**æ** фегъуста.

– Гъуди ма 'й кæнтæ, фæрсгæ уæ ку кодтон, – а уи ке карст ей, атæ ке цæвæгдзæфтæ æнцæ, аци гæппæл ба ке карст ей, ами ба, ами ба, уæд мин уотæ нæ дзурдтайтæ: Батрази карст, Батрази карст... Банимадтон уомæ гæсгæ ба æз дæр, 'ма уи, кæрæдзей хæццæ рабаргæй, Батраз дууæ хатти фулдæр бакуста. Гъема ин, куд æмбæлуй, уотæ ез дæр дууæ хатти фулдæр æхцай капекк ниффинстон. Æви уин ей уæ цæстæ нæ уарзуй уой Батразæн? – ходгæ-ходгæй, син балæдæрун кодта Æхсарæ...

Тимилварсмæ некебал цæуй. Исхъамил æй. Адæм сæ фонсæн нур Хусфæрæки кæрдунцæ хуасæ. Еци 'рдæмæ бафтуйгæй еске, миййаг, фембæлгæй ку рафæрсай, – а ке карст æй, – уæд дин ходæзмолæгæнгæй, дзуапп ратдзæнæй, – Батрази карст...

Хъибил

Александрбæл кæд æртин анзи исæнхæст æй, уæддæр ма 'й медгъæуи адæм, куд æ сабиййи доги, уотæ, фæсномугæй Хъибил худтонцæ. Тумбултæ, сурх рос биццеумæ кадæр кæддæр, ка 'дтæй, уой гъуди дæр некебал кæнуй, имонаудæрæн Хъибил, зæгъгæ, дзурд фæцæй, 'ма уой адæбæл Хъибилæй байзадæй. Хъибил æма Хъибил. Скъола дæр Хъибилæй каст фæцæй. Æфсади рæнгъæмæ дæр Хъибилæй рандæ 'й 'ма фæстæмæ дæр Хъибилæй исæздахтæй гъæубæстæмæ.

1-аг, 9-аг май жма 7-аг ноябрь Советон ржстжги ССРЦ-и устурджр бжржгбжнттжбжл нимад адтжнцж. Дзилли фулджр хай къужрттжгай ржфтжй изжрмж сжхе райсиуонцж донгжнттж, 'ма фжрбун жрдозтжмж Даргъ-Тагж жма Хусфжржки бауолжфунмж. Кувтонцж нжхемж сау бжгжнийжй Хуцаумж. Сжхе, сж синхонтж 'ма уарзон аджм изждтж 'ма идаугутжбжл фждзжхсиуонцж. Ерис кодтонцж, ка хужзджр ракафдзжнжй, ка хужзджр жма ржсугъдджр разардзжнжй, уобжл. Къуармж, косжрттагжн фус ку уидж, уждджр фезонгутж ба, еу 20-25 кили ка ластайдж, ужхжн хъибили фиджй кодтонцж.

Уома гаста ба баратбони хуандразма Сурх-Дигорама арах фаззинниуонца фарсаг гъантый хъибилалхангута.

Еу хатт еу уæхæн æлхæнгути къуар, хъибил агоргæй, исцурæвæрæ 'й скъолай рази колхози уадзимисдæр шофир Мигобæл.

– Хуарз лæг, исон нæ бæрæгбонмæ фезонæггагæн дзæбæх хъибил гъæуй, 'ма некæми зонис, кæмæй райстæуа?

Миго еу усмæ рагъуди кодта, 'ма син, æ гъоси сæр ранихгæй, æнæцæстææрникъолгæй загъта:

- Хъибилтæ гъæуи беретæмæ ес, фал, е 'нгулдзæй уæллагсинхæрдæмæ раамудта, мæнæ атæ цотæ 'ма гъæуи сæри, галеу фарси агоритæ ци хæдзари рази ес, уони бафæрсетæ.
- Дæ салам берæ уæд, хуарз лæг, æлхæнгутæ раарфæ кодтонцæ Мигойæн, уотемæй сæ хуæдтолги фæннæхстæр æнцæ уæллаг синхмæ.

Миго дæр ма сæмæ æ хуæдтолгæй æ къох ратилдта, уотемæй, идзулгæй, æ кусти фæдбæл фермæ 'рдæмæ раевгъудæй.

Æлхæнгутæ, куд амунд син адтæй, уотæ бацудæнцæ 'ма хæдзари колдуар бахуастонцæ. Александри мадæ сæмæ ракастæй.

- Дæ бон хуарз уæд, нæ мади хай, салам ин равардта æлхæнгути хестæр.
- Ке бон ей, уой хуарзенхе уе уед, е сер батилдта силгоймаг.
  - Хъибил нæ гъæуй, 'ма уой фæдбæл ан...
- Хъибил æзинæ Дур-Дурмæ рандæ 'й 'ма нæма фæззиндтæй.

- Дур-Дури уæнгæ дæр бафтуйуй? бадес кодта æлхæнгутæй сæ ev.
- Дур-Дурмæ, Чиколамæ, Дигорамæ... Ци ин си уæлдай ес, æ къох ракъуæрдта силгоймаг, мæнбæл ци мæгурбон ес, уой мæхецæй уæлдай неке зонуй...
- Уæхæн дессаг ма фæууиндæй, æ сæр батилдта æлхæнгути хестæр, – 'ма ма уæ хæдзарæ ба куд иссеруй Дур-Дурæй, Чиколайæй? Устур дессаг нæй e, устур дессаг!..
- Ка 'й нæ фæсмæруй, уæхæн нæййес. Карз ниуæзтæй имæ хуарз фæккæсунцæ, 'ма 'й уотемæй хуæдтолги мæнæ нæ дуари уæнгæ æрбаласунцæ.
- Нæ... Нæ... æ къохтæ истилдта æлхæнгутæй сæ ey, ниуазгæ ци хъибил кæнуй, е нæ цæмæн гъæуй?
- Дзæгъæли æрбацудан ардæмæ, бадугъ-дугъ кодта се 'ннæ.
- Кæнгæ си ци кæнетæ, бафарста сæ уосæ, кæд æй нæ зонгæ, нæ фæсмæргæ кæнтæ, уæд?
- Исон бæрæгбони æмбурд æй, æма æнæгъæнæ бригадæй дæр Ирæфи билæмæ бабадунмæ цæуæн, 'ма нæ уордæмæ фезонгутæ кæнунмæ дзæбæх хъибил косартæн бæргæ гъудæй, фал...

Силгоймаг балæдæрдтæй, гъуддаг цæй медæгæ æй, уой, 'ма син, арф нийнæфгæй, загъта:

– Уж ниййардаужг 'ма уе 'рбарветжгжй Хуцау ма исарази ужд, – гъжунги ракеу-бакеугжнгж ци лжг исцжйцуджй, уомж син е 'нгулдзжй баамудта. – Далж, ка иссжуй, е мах Хъибил жй, мах. Æвгжрдтуйнаг бжргж жй, фал ж фид ба бахужрунмж не 'сбжздзжнжй. Ужхуждтж жй уинетж, – ж сжр аразий тилд кжнгжй, силгоймаг, жнжбари ж медбилти байдзулгжй, тургъжмж бахизтжй 'ма ж фжсте дуар рахгждта.

Хадзой гъоги жхсири хжлар дин ужд...

Хадзой гьоцити хуæздæр бахускъæ æй. Æ фур нæрдæй цъæртт кодта. Дугкаг анз сæр дæр нæбал бафтудта. Еу бон æй базармæ нихъхъæртун кодта 'ма 'й уоми рæнгъæбæл бабаста. Усми фæсте æлхæнæг дæр фæззиндтæй 'ма бафарста:

- Хуарз лæг, дæ уæс цæбæл дæттис?
- Уæситæ далæ нæ уинис? æ къохæй ин Хадзо раамудта базари тургъи кæронмæ.
- Уони фæууидтон, хийнæйдзаг худт бакодта æлхæнæг, фал ду цæбæл дæттис дæ уæс?
  - Мабал гириз кæнæ! фæйбæл зуст кодта Хадзо.
  - Киристонгъжугкаг дж? бафарста жлхжнжг.
- Æз Сурх-Дигорей ден, фал гъог ема уес кередземей ка не 'ртасуй, уехен лег ба фиццаг хатт уинун.
- Гъо, гъог дæр дин уæд, фæстаг аргъ ин ци кæнис, хуарз лæг?
- Фæстаг аргъ дæр æма раззаг аргъ дæр финддæс æма инсæй тумани.
- Райæвгæрдæ, сæр, цар, хурфидзаумæуттæ, къæхтæ фæххецæн кæнæ, уæд ма си райзайдзæнæй? загъта æлхæнæг, базари тургъæбæл еу зилд æркодта 'ма бабæй Хадзой размæ бацудæй, цæбæл æй дæттис?
- Къуру дæ? Финддæс æма инсæй тумани, тузмæгæй ин дзуапп равардта Хадзо.
- Мæнæ дин дæс æма инсæй тумани, дзоруй æлхæнæг 'ма æ дзиппæй æхца исиста. Æ размæ дууæ нæлгоймаги æрбалæудтæй, æвæдзи, дзубандигонд адтæнцæ, 'ма си сæ ey Хадзомæ æxe бахатта:
- Нæ фиди хай, дзæбæх капекк дин дæттуй, 'ма ма фæррæдуйæ, фæсмон кæндзæнæ. Фулдæр аргъ дин нæ никкæндзæй, барæ ба дæ ес.
- Бахатир кæнтæ, кæд мæнæй кастæр айтæ, уæддæр. Зундагорæг нæ дæн, гъог уæйæгæнæг дæн, загъта син Хадзо 'ма æ фарсмæ, къамбец ка уæйæ кодта, уой хæццæ дзубанди кæнун райдæдта. Æлхæнгутæ раеуварс æнцæ.
- Нуртæгкæ син æй дууинсæй туманебæл рауæйæ кæндзæнæн, фæсос гъæлæсæй къамбеци хецауæн загъта Хадзо, уæдта æ дзурд фæгъгъæрдæр кодта, цæугæ кæнун. Æвгæрдæндонæмæ 'й батæрон. Уоми сæ сæрæй къæдзели уæнгæ алцидæр фæгъгъæуй, гъог райхалдта 'ма 'й æ фæсте раласта базарæй рацæуæн дуармæ.

Гъогæлхæнгутæ, Хадзой фæстаг дзубанди райгъосгæй, лæгдухæй æ размæ фæллæудтæнцæ 'ма ин дууинсæй тумани æ къохти фæссагътонцæ. Гъогбæл «фæгъгъæу, гъæу», – код-

тонцæ, уотемæй фæййаууон æнцæ базарæй. Хадзо къамбеци хецаумæ бацудæй, е 'хцай капекк æ къохи, уотемæй. Бахудтæй 'ма ймæ дзоруй:

- Нæ дин загътон, хуарз лæг, нуртæкки мин сæхуæдтæ дууинсæй тумани ратдзæнæнцæ?
- Хуарз сæ балæдæрдтæ. Дæ цæрæнбон берæ уæд, 'ма дин хаир капекк уæнтæ, æ медбилходгæй, ин арфитæ кодта къамбеци хецау...

Цалдæр боней фæсте гъогæлхæнæг Сурх-Дигорæмæ Хадзомæ фæззиндтæй 'ма ин загъта, æ цæсгон ниффуцъулузтæ кæнгæй:

- Уæд мæ ду куд басайдтай, и гъог æхсир тъинг дæр ку нæ кæнуй.
- Неци дæ басайдтон, æ сæр батилдта Хадзо, æхсири туххæй нæмæ дзубанди на 'дтæй. Сæр, цар, хурфидзаумæутти кой кодтай, 'ма дæ уотæ балæдæрдтæн, кæд дæ æвгæрдунмæ гъæуй. Тæрегъæд ма дзорæ.
- Раст зæгъис уомæй ба, фал мæбæл æй дæу хузæн ба некæдма неке рагæлста, хуарз зæронд лæг, – æнæбари байдзулдæй гъогæлхæнæг.

Медæмæ еу арахъ баниуазунмæ дæр нæ бакумдта, уотемæй рандæ 'й фæстæмæ...

Дзæвгарæ æнзтæ раевгъудæй уæдæй ардæмæ, фал ма нур дæр еци гъогæлхæнгути синхи, хуарздийнади фингæбæл бадти ниуазæн кæмæн раттунцæ, е ку фестуй 'ма ку раарфæ кæнуй, – уæ ниуазæн берæ уæд, – уæд имæ æ фарсмæ бадгутæй еске нард фидæй комидзаг гъаргæй, æ медбилти ходгæй, æнæ сдзоргæ нæ ниббухсуй:

– Хадзой гъоги æхсирау дин хæлар уæд...

CONDED.

ЦОМАРТАТИ Изæтбег

ХИОНТЫ 'ХСЕН – ЕЦЕГЕЛОН

Уацау

– Ам-ма мын фæуром, дæ хорзæхæй! – цыма дзы цыдæр ахсджиаг хъуыддаг ферох и æмæ йæ зæрдыл ныр æрбалæууыди, уыйау шофырмæ фæдзырдта æрыгон хæрзаив тæнтъихæг лæппу. Автобус дзыхълæуд фæкодта, æмæ йæ хъандзалты мæсты къæс-къæс ссыди. Йæ цæлхыты 'хситт комы азæлыди, æмæ бæлццæттæ сæ дзурын фæуагътой. Чызджыты æнæмæт кæл-кæл дæр æрдæгыл фескъуыди. Сæ цæсгæмттæ йæмцымыдисæйразылдтой, фæлæсæмуыйницыхъусæрдардта. Йе 'рмæфтау фелвæста, зæхмæ 'ргæпп ласта æмæ йæ алыварс райдзастхуызæй афæлгæсыди. Йæ акомкоммæ цъитисæр хох сыгъдæг арвы риуы сныхсти æмæ хуры зæрин тынтæм цæхæр калы. Йæ дæлбазыр тарбын-цъæх хъæд къуыбырты хъæбысы æрæнцади. Къæдзæхы галиу фахс цыма судзгæ кæны, æмæ йæ

фæздæг кæлы, уыйау дзы мигьы уаццаг йæхи хæрдмæ исы æмæ йæ иувæрсты комы дымæгмæ, хъуызгæ, фæхилы.

Адам йæ хызын кæрдæгмæ æрæппæрста æмæ къуыбыры цъуппыл зæронд мæсыгмæ йæ ных сарæзта. Уарыны ставд æртæхтæ сыфтæртыл куы 'ргæр-гæр кæной, уыйау ма йæ хъустæ лыстæг хуыр-дурты сыбар-сыбур ацахстой, æмæ фæуæле и. Йæ лæф-лæф цæуы, афтæмæй йæм фæтындзы. Йе 'мгæрттимæ-иу сæрдæй-зымæгæй ам хъазыди. Алы дур дæр ын хицæн ад кæны, алкæуыл дæр дзы йæ бæгъæввад къæхты фæдтæ ныууагъта, æмæ сыл кæд, удхаргæнгæйæ, бирæ цæссыгтæ фæкалдта, уæддæр сæм фæстæмæ зæрдæрайгæйæ 'рбаздæхти...

Йæ рагфыдæлты фидар гæнахы дæрзæг къулæн цыма йе 'рдзон хуыз айсынæй тæрсы, уыйау æй йæ армытъæпæнæй хъавгæ сæрфы. Нæмгуытæ дзы цы дзыхъхъытæ сарæзтой, уыдонмæ хъуыдыдзастæй кæсы, æмæ йæ хъустыл уайы æвирхъау хъæртæ, топпы гæрæхтæ, æхсаргæрдты къæрццытæ, æрдхæрæны бæхты знæт мыр-мыр æмæ сæ фидар къæхты гыбар-гыбур, цæф хæстонты хъæрзын... Йæ сæрыхъуынтæ арц сбадтысты, æмæ йæ буары дыз-дыз цæуы. Афтæ йæм кæсы, цыма тохгæнджытæ кæрæдзимæ йæ разы лæбурынц, æмæ сын сæ тугæрхæм цæсгæмттæ бæлвырд уыны. Мæсыг дзурын куы зонид, уæд ын цы диссаджы хабæрттæ ракæнид, æвæдза...

- Заххыл, жванцаган, адаймагай агьатырдар цараг уд ней. Де 'мбестегтен хорздзинад ма сараз, феле се де фæдыл мæлæты дзыхмæ æцæгæлон бæстæмæ асай æмæ дзы цардбæллон фæсивæды æнауæрдонæй цæгъд, æппындæр дын мацы знаггад ракжнжнт, афтжмжй. Цы зжрджтж сын уыди, цымæ? Къуылых Тимур цæуыл хъуыды кодта, ацы тæмæссаг **жрдзы на фыдалты сарта куы къуырдта, уад?** Уыдонан дар цы загъдæуа. Дæ адæмы дын чи скуынæг кодта æмæ дын дæ заххыта чи байста, уый тугдзых фадоны фарс рахан... Цаман сæ хъуыди Тохтамыш? «Йæхи бахъахъхъæнын чи нæ фæразы. уый цæрыны аккаг нæу», - цæмæдæр гæсгæ, мысы йæ профессоры ныхжстж. Хуыцау лжджыфыдхорты дунемж цжмж рауадзы? Æнаххос адæмы цæгъдынмæ? Æмæ уæд уый цæй æппæтхъом сфæлдисæг у? Лæгæн йæ къухы хæцæнгарзæй чиныг хуыздер куы фидауы, уед ей марыны бесты ахуыры фендагыл цауынна аразы? – загъта уайдзафганаджы хъаласай жмж скъоламж йе 'ргом азджхта.

Гыццылей-иу, ардыгей кесгейе, бесте се серыл систой, раздер ей чи фендзен, зегьге. Фыццаг ыл-иу кей цест ерхецыди, уый цинен ма-иу керон кем уыди. Ныр дер ын ехсызгон у йе уынд. Тъепенсер ныллег хедзерттей берзонддер неу, феле се цуры йе дергьей берег дары. Амей фестеме уым кусдзен. Резге сывеллеттен историйе йе зонындзинедте уым детдзен. Цардме сын се цестыте уым гом кендзен, цемей йын йе сусегдзинедте 'мбарой, еме кередзи фарсме 'нгомдер леууой, цемей се ныхас ахадгедер уа, еме инне адемты 'хсен се цесгом ерттива, уеле хехты астеу уыцы берзонд цъити куыд ерттивы, афте!

Уари й базырт серибар айтыг а жи арвыл серибар ай зилы, цыма йæ йе знæгтæй хъахъхъæны. Адам дзы йæ цæстыта атыдта ама уырдыгма йахи аппарста, згъорга-згъорын йе 'рмæфтаумæ февнæлдта æмæ чысыл хидмæ атындзыдта. Ресуг уыленте донхуыз белеттау сехимидег, хъуыр-хъуыргæнгæ, дзæнхъа дуртыл кафынц. Къардиумæ куы ныххæццæ вæййынц, уæд джынасуйы пырхæнтау, цæхæркалгæ, былæй асхъиуынц. Арвей хъуысы мергъты тох-уынер. Сынтыте уарийыл сау мигъы къуымбилау жртыхстысты, гжбжэтж дзы куы рарæдувиккой, уымæ бæллынц, фæлæ сыл уый йæхи ныццæвы, жмж, жрдиаггжнгж, фжпырх вжййынц, стжй та йыл дзыгуырей бакелынц. Уари бастади еме йе знегтей фервезыныл архайы, фæлæ йæ уыдон цух нæ уадзынц. Хъуамæ йæ сæ сау бырынчъытей ныххуынчъыте кеной еме йын йе тугей се мондагта суадзой. Уари ма сам йа базыртай жна бары февзиды жмж джлджр жрхауы. Ержджиау бжлжсты 'хсжн жрбайсæфти. Хæдмæлхор сынтытæн арвы æгæрон тыгъдад сæхи баци жмж цинжй мжлынц...

«Иунæгкуынæ уыдаид, уæд æй федтаиккат!..» – былысчъилæй сыл бахудти Адам æмæ хъæумæ араст и, къæдзæхы 'мбуар рахизырдæм базылди, хъугомыл цæхгæрмæ ахызти æмæ йæ мидбынаты лæугæйæ баззади. Ныллæг æнæфыдæрхъис сылгоймаг æй ауыдта æмæ йæм, йæ къухтæ тилгæ, æрбатындзы. Сатæг уддзæф ын цыма йæ зæрдæйы уаг æмбары, уыйау ын йæ урс дадалитæй хъазы.

– Мæ хæдзар, æна, мæнæ ма мæ сæфт лæппуйы уынын! Мæ цæстытæ дæм æнхъæлмæ кæсынæй куы ныуурс сты, уæд нырмæ кæм уыдтæ?! – фæрсы йæ фæлмæн хъæлæсæй.

- Душанбейы, Фари, Душанбейы, йæ мидбылты йæм бахудти Адам æмæ йæ сывæллонау йæ хъæбысы фелвæста.
  - Фалауу, ма къона, ма харог стджыта мын саттыс.
- Ма тæрс, æрсабыр æй кодта Адам, зæхмæ йæ 'руагъта æмæ йæм уарзæгой цæстæй кæсы. Куыд мын дæ, куыд, Фари?
- Табу Хуыцауæн, нырма мæ къæхтыл цæуын фæразын, дзуапп ын дæтты сылгоймаг. Тæхуды æмæ дæ ныр дæ мæгуыр ныййарджытæ куы фениккой. Судзгæ фæбадой, уастæн, кæд цæй раджы ацыдысты се 'цæг дунемæ. Сылгоймагæн йæ цæстытæ доны разылдысты, æмæ сæ йе скъуыдтæ къухы уæлармæй сæрфы. Лæппу фенкъард и, йæ цонг зæронд усы уæхсчытыл æрæвæрдта æмæ йыл йæхимæ 'рбахæцыди.
- Дæ бæлццон алыбон æгас цæуæд, иуварсырдыгæй йæм хъуысы зонгæ хъæлæс.
- Алы боны хорзæхтæй хайджын у, зæрдæбынæй йын арфæ кæны Фари. Адам æй суагъта æмæ дзурæгмæ азылди. Анетæ! Йæ фыццаг ахуыргæнæг. Рæстæг куыд никæуыл ауæрды, æвæдза. Уыцы 'рттиваг стыр цъæх цæстытæн сæ зынг афтæ тагъд ахуысдзæн, уый æнхъæл чи уыди. Цыма сыл, уæлæ арвыл калмау цы тæнæг мигъы уаццаг фæхъуызы, уый йæхи асæрфта. Иннæ ахæм йæ лæгъз цæсгомы цъар. Цæсты тигътæ йæм нæ лæууыдысты, ныр дымгæтæ æмæ хуры тынтæм ныттар и æмæ хуымгонд зæххау нынцъылдтæ и. Йе скъоладзаутимæ-иу куы хъазыди, уæд-иу йе ставдуылæн хъуымбыл дзыккутæ схæмпус сты æмæ-иу фæлурсбын-мыдхуыз цæхæр калдтой. Цæй уылæн æмæ ма цæй цыдæр, хуызивд сæрбæттæны бын уазалдзæф гæдидымæджы хæлттау нытътъæпæн сты.
  - Дæ бон хорз, Анетæ Сергеевнæ.
- Æгас цу, æгас, мæ лæппу. Фæстæмæ нæхимæ æрбацыдтæ уæдæ, нæ?
  - O.
  - Бузныг. Æгайтма ныл барвæссыдтæ.
  - Уанцон нæ дæ... ныфсæрмы и Адам.
- Скъолайы дæр хорз ахуыр кодтай, зонгæты фæрцы мæм Душанбейæ дæр дæ хабæрттæ 'рбайхъуыстысты, æмæ дæ мæ зæрдæ барухс и. Дæхи размæ ратардтай æмæ амондджынæй фæцæр.
  - Бузныг, Анетæ Сергеевнæ.

- Хуыцау дын мах бæсты раарфæ кæнæд, мæ хæдзар, зæрдæбынæй дзуры Фари.
  - Мæ лæппуйы мын хорз фен, æххормаг уыдзæни.
- Æцæгæлон адæмы 'хсæн хус къæбæртæй ныффæлахс и, мæгуыр. Рæхджы йæ нал базондзынæ...

* * *

Урс-урсид гыццыл хъуынджын куыдз лæппуйы къæхты бынты дуары æдде фæци. Хъугомы цы сырх род хизы, уый алфамбылай, цъæхснаг хъæлæсæй рæйгæ, силлæг и, фæлæ йæ уый æрдумæ дæр нæ дары. Куыдзмæ хардзау æркасти æмæ фæхъус и, куы стурмæ бакæсы, куы Адаммæ.

– Пыхцыл, – рæвдаугæ хъæлæсæй йæм дзуры Адам. Куыдз фырцинæй йæ мидбынаты 'рзылди, роды мукъутæм та йæхи баппæрста, стæй лæппуйы фæдыл йæ тых-йæ бонæй ныййарц и.

Цæугæдон абухы, уынæргъы, нæты. Хатгай цæджджинагау спæллахъхъ кæны æмæ айнæг къулыл бæлæсты гом уидæгтæ сывæллоны хурсыгъд цæнгтау æрæхсы.

Адам йæ майкæ раласта æмæ йæ цъæх нæууыл æрæвæрдта, дыууæ дурыл хæлиу æрлæууыд æмæ астæуæй уæлæмæ йæхи 'хсы. Æлхысчъытæгæнаг уазал дон йæ риуыл скалы. Иу уысмы бæрц йæ улæфт ахгæны, стæй тыхджын футт ныккæны. Ахæм ронджы хъæстæ рагæй нал фæци. Буарæн – æхсызгон, дзыхæн – адджын, зæрдæйæн – æвдадзы хос. Йæ фæллад ын сафы æмæ йын йæ тыхыл тых æфтауы. Лæппу сапоны фынкæй нал зыны. Ехх, цы уа, уый уæд! Йæ хæлаф дæр феппæрста, донмæ ныггæпп ласта æмæ дзы цъыллапп-цъыллупп кæны. Пыхцыл йæ фæстæгтыл æрбадти æмæ куы йæ иу æрфыг фелвасы, куы иннæ.

Адам былмæ рахызти æмæ хисæрфæнæй йæхи сæрфы, йæ хæлаф йæ уæлæ акодта æмæ йæ майкæмæ бауади. Куыдз дзы фæтарсти æмæ иуварс асхъиудта. Дыууæйæ дæр сæ бынæттæй фестъæлфыдысты. Родмæ куы бахæццæ сты, уæд та йыл Пыхцыл срæйдта, фæлæ ацы хатт æвæндонхуызæй, цыма йæ не 'вдæлы, фæлæ Адамы цæстмæ йæхи 'вдисы, уыйау. Уæлæрдыгæй æрцæуы гуырвидауц, хæрзконд мыдхуыз чызг. Цæудзæныл дыууын иу-дыууын дыууæ азы. Гыццыл фындз ын, гыццыл

аив дзых, стыр морæбын цæстытæ. Йæ цæсгомыл фæлмæн мидбылхудт хуры тынау хъазы.

«Цы рæсугъд сси. Йæхи мыл куы ныхæста, уæддæр мæ зæрдæмæ тынг цыди, фæлæ йæм нæ бауæндыдтæн. Сидзæр æнæныфс у, йæ къухы 'нцонæй цы 'фты, ууыл дæр кæронмæ не 'ууæнды...» – йæхинымæр ахъуыды кодта Адам æмæ йын худгæбылæй салам радта:

- Дæ райсом хорз, Заремæ.
- Æгас цу.
- Университет каст фæдæ æви нæма?
- Фæдæн.
- Æмæ кæм кусдзынæ?
- Нæхи скъолайы.
- Цы хорз у! бæлвырд фæхъæлдзæгдæр и лæппу.
- Ды дæр Душанбейæ кусынмæ ардæм æрбацыдтæ, зæгъгæ, фехъуыстон æмæ мын æхсызгон уыди.
- Филолог суæвынмæ куы бæллыдтæ. Дæ къухы бафтыди, нæ?
- О! сæрыстырæй йын дзуапп радта чызг æмæ сæхимæ араст и.

«Уарди хурмæ куы райхæла, уыйау йæ хуыз скалдта. Куыст нæ баиу кодта, æххæст ма нæ уарзондзинад дæр куы баиу кæнид», – зæрдæрайгæ хъуыды февзæрд лæппуйы сæры, йæ аив уæнгты æвæрдмæ ма йын иу каст акодта æмæ кæрты фæмидæг и, Пыхцыл – йæ фæдыл. Адам уатмæ бауади, æмæ куыдз сагъдауæй аззади. Иунæгæй йæ ныууадздзæни, уый æнхъæл нæ уыди, æмæ джихтæ кæны. Уæртæ, йæ урс хæдоны цæппæртæ æвæргæ, рацæуы. Пыхцыл йæ хæмпус къæдзил тилы, фæлæ йæм уый нæ кæсы. Æвæццæгæн æй хъазынмæ нал æвдæлы. Кæдæмдæр цыма тагъд кæны. Йæ бæзджын уылæнтæ сатæгсау сæрыхъуынтæ фасы. Куыдз тæргайхуызæй иуварс ацыди æмæ 'рхуыссыди, йæ раззаг къæхтыл йæ сæр æруагъта æмæ йæ цæсты зулæй хъахъхъæны. Ракæсдзæн? Нæ ракæсдзæн? Ракæсдзæн. Нæ ракæсдзæн. Бар – йæхи. Пыхцыл йæ цæсты уæлтъыфæлттæ æрæхгæдта.

- Æз скъоламæ бауайон, йæ хъус ацахста Адамы хъæлæс, æмæ йæ цæстытæ фегом сты, йæхиуыл дæр ма схæцыди. Нæ, уымæ нæ дзуры.
  - Мæ хæдзар куыд уыди, æххормагæй?! Зæрдæ фæлæууы-

нæн уал иу комдзаг уæддæр акодтаис... – уый та Фарийы мæтæйдзаг хъæлæс у.

- Скъоламæ бауайон.
- Цы йæм уайыс? Нæ лæппу дзы нæ вæййы, æмæ йæ директор агургæ дæр нæ кæны. Ныртæккæ дзы ницы куыст и. Ахуыргæнджытæ уым кæрты бонасадæн фæкæнынц æмæ та фæссихор сæ хæдзæрттæм ахæлиу вæййынц.
  - Уæдæ Бечырби кæдæм ацыди?
- Колхозы сæрдаримæ æхсæвыцæстæй кæсаг ахсынмæ афардæг сты. Сусæгæй дын æй зæгъон, Фарийæн йæ хъæлæс фæмынæгдæр и, йæ зæрдæ парторджы бынатмæ 'хсайы, æмæ хицауыл йæхи ныхасы. Скъолайы цы и? Ницы. Колхоз та алцæмæй дæр æххæст у...
- Уæддæр сæм бакæсон. Директоры фенын мæ хъæуы. Хъуамæ мын ахуыргæнджыты 'мдзæрæны бынат ратта.
- Нæ, нæ, нæ! Мæ фыды ингæныстæн, иу къахдзæф дæр дæ никæдæм ауадздзынæн! Ау, уый та куыд? Адæм цы зæгъдзысты? Æз дæм мæхи хъæбулы цæстæй куы кæсын. Æви мыл дæ зæрдæ истæмæй худы?
- Нæ, Фари, цæмæн зæгъыс? Хъыгдарыны бæсты... Æз æмдзæрæнты сахуыр дæн æмæ ма мæ ахуыр цы халон?.. – Адам ныфсæрмы и æмæ 'нкъардæй йæ мидбылты худы.
- Ау, жмж жз ичъынайы калмау ужлжуыл баззайдзынжн? Мж мады зжнжгмж куы бацжуон, ужд жм цы цжсгом равдисдзынжн? Йж разы мжхи куыд сраст кжндзынжн? Фарийжн йж мард жфсымжры коймж йж цжстытж бауымжл сты. Разджр мын ме 'фсинжй гжнжн нж уыди, фжлж ма мж ныр та цы хъыгдары? Ужртж дын дуне агъуыстытж, жмж дзы цжр.

Адамы дисы 'фтауынц йæ ныхæстæ. Уыцы æвирхъау ныв ма абон дæр йæ цæстытыл уайы. Фæтæген цырагъ йæ фыды мæллæг фæлурс цæсгоммæ дыдзы рухс æппæрста. Устытæ йæ уæлхъус æрхуымæй бадтысты, фæлæ дзы Фари нæ уыди. Сылгоймæгтæ йæм иу чызджы арвыстой æмæ кæрæдзи фарстой, цæуыннæ 'рбацыди, зæгъгæ. Лæг куы фæтыхстдæр и, уæд та йæм чызджы ногæй арвыстой, æмæ Фари боныцъæхтæм хæстæг мæстыхуызæй фæзынди.

– Мæ лæппумæ мын-иу дæ цæст фæдар, мæ хо. Сидзæры цард ын ма бавзарын кæ... – Куыддæр рынчыны дзыхæй уыцы ныстуан схаудта, афтæ йæ уд систа. Адам уæд йæ фыды хойæ

иу цæссыг æрхаугæ дæр нæ федта. Йæ уазал хъæлæс ныр дæр ма йæ хъусты зæлы:

– Ме 'фсин мын нæхимæ кæнын никæй уадзы, хæдзары хицау, дам, нырма æз дæн. Цы дын бакæнон, нæ зонын...

Цардбарæг ус, хæдзардарæг сылгоймаг фæтарсти, йæ цард кæмæн фæци, уыцы зæронд, царм æмæ стджытæй конд æфсинæй. Адам цæхгæр фæзылди æмæ дзы йæхи иуварс айста, ныр къæмдзæстыгхуызæй лæууы йæ цуры æмæ дывыдон арты судзы. Фарийæн йæ цæстытæ уайтагъд ахус сты.

- Мæ фыды ингæныстæн, мæ дзыхæй дæр дæм нал сдзурдзынæн, æмдзæрæнмæ куы ацæуай, уæд!
- Гъемæ, афтæ дæр фæуæд, йемæ æвæндонæй сразы и Адам. Сылгоймагыл цыма стыр хорздзинад æрцыди, уыйау йæ цæсгом барухс и, æмæ хъæлдзæгæй сдзырдта:
  - Рæвдздæр-иу рацу, мæ къона.
- Хорз. зæрдæ йын бавæрдта Адам æмæ скъоламæ уæнгрогæй араст и. Йæ риу цинæй куыд дзаг кæны, уый йе 'ппæт буарей дер жнкъары. Ахуыргжнег уыдзжн амей фестеме! Ахуыргæнæг... Афтæ йæм кæсы, цыма уыцы дзырд дунейы æппат расугъд мыртай аразт у. Сываллатты цасты йахи аварын куына базона, мыййаг. Истори бира уарзы ама йа 'взар нæ зоны, фæлæ уый хорз ахуыргæнæг суæвынæн фаг нæу. Ехх, йж куыст зжрджмждзжугж куы рауаид! Скъолайы ужржх кжртма бахызти. Йе 'мбалттима дзы цы гадыбаласта ныссагьтой, уыдон бæрзонд фæцыдысты, æмæ рог уддзæфмæ сæ сыфтæрты сæр-сæр цæуы. Бæстыхайæн кæрæй-кæронмæ йæ къулы сæрстытæ – хауд. Тыгуылдурæй арæзт нарæг фæндаг – хæлд, кæрты – агуыридурты пырхæнтæ, чъыры кæлддзæгтæ, æфсæйнаджы гебезте, зеронд партете. Рудзгуыты бинаг евгте **жрджгахуырстытж.** Галиуырдыгжй наржг даргь цжхжрадоны, кæрдо бæлæсты цур, рагон цыртау, æнæзмæлгæйæ лæууы рæстæмбисарæзт сæвджынтæ зæронд лæг фæныкхуыз дæрдджын костюмы. Йæ сау сæрыхъуынтæ фæхалас сты. Йæ бæзджын æрфгуытæ дæр – сау, чырс сыл зына-нæзына фæхæцыд. Йж цуры – цалджр стуры. Адам жм сабыргай фжцжуы. Йжхи хъуыдыдзастей куы равдисид, уый йе фенды, феле йе мидбылхудт бамбæхсын нæ фæразы.
  - Фарн дæм бадзурæд, Дауырбег Садулович!
  - Фæрнæйдзаг у.

Лæджы фæтæн цæсгом дæр бахудызмæл и, фæлæ йæ мæлдзой цæстæнгас уыцы уазалæй баззади.

- Кæд æрбацыдтæ? фæрсы йæ куыдфæндыйы хъæлæсæй.
- Абон.
- Æмæ ардæм цы батагъд кодтай? Дæ фæллад уал суагътаис.
  - Мæ зæрдæ нал фæлæууыд.
- Цом уæдæ мидæмæ, Дауырбег йе стуртæм акасти æмæ йæ бынатæй æнæбары фенкъуысыди.
- Не скъола куыд тынг базæронд и, хъыгзæрдæйæ дзуры Адам.
- Хъжуы сывжллжттж фылджр нж кжнынц, жмж нын ног скъола нж аразынц. Фжсивждыл сж Хуыцау рахатти. Джс къласы каст куы фжвжййынц, ужд горжтмж алидзынц. Афтжмжй сывжллжттж куыд хъуамж сбирж уой...

Директорæн йæ хъæлæс хæр-хæргæнаг у, æмæ, куы схуыфы, уæд йæ хъуырæй æнахуыр тыхджын къæр-къæр райхъуысы. Йе 'вæрд дæндæгтæн рахауынæй тæрсы, æмæ къафетт цъирæгау йæ цъæм-цъæм цæуы. Адæймаг æм хъусын нæ фæразы, фæлæ дзы Адам нæ фæлмæцы. Фæлмæцгæ нæ, фæлæ ма йæ дзурынмæ разæнгард дæр кæны:

- Æмæ ныр иутæ горæтмæ лидзынц, уæд иннæтæн сæ сывæллæттыл хъуамæ скъолайы цар æркæла? Районы хицæуттимæ нæ ныхас кодтай?
  - Æмæ йæ сæхæдæг нæ уынынц? Хъомдоны хуызæн куы у...
- Омæ уæддæр... Сывæллон куы нæ кæуа, уæд ын мад дзидзи нæ дары.
- Уымай раст загьыс, фала... Ног скъолайа дар цы канам? Ам сахуыр стам ама... Лаг йа ахуыр зынай халы. Аз ма дзы кад бакусон иу-дыууа азы, стай йа сымах бар ныууадздзынан...

Адам дарддæр цæуыл дзура, уый нæ зоны æмæ хъусæй лæууы. Дауырбег зæгъгæ раст кæны. Йе 'взаг йæ коммæ куы нал кæсы, уæд ма дзы цæй директор и, фæлæ йæ хуылфы цы хæйрæг бады, Хуыцау – йæ зонæг.

– Æз бафæлладтæн, æмæ мæ хъуамæ кæстæртæй исчи раива, фæлæ мæ бынаты кæй ныууагътаин, ахæм адæймаг нæм нырма нæма уыди. Кæд ды дæхи хорзæй равдисай, уæд дзы дæу сæвæрын кæндзынæн, – дзуры уæзбынæй.

- Æз директор уæвыны аккаг нæ дæн. Ахуыргæнæгæй куы сарæхсин. Хистæртæ мæм куынæ фæкæсой...
- Душанбейы университеты, дам, дæ урæдтой. Уым кусын дæ нæ бафæндыди? Ныртæккæ фæсивæд горæтмæ куы лидзынц. Ам хорзæй цы ис?
- Адаймаг бастатыл цасфанды куы фазила, уардар, кам райгуырд, йа зарда уырдам ахсайы.
- Кей ербацыдте, уымей раст бакодтай. Сымахен уе зонындзинедте махей фылдер сты, еме хъуаме ахуырад фехъомысджындер кенат.
  - Уж фжлтжрддзинадыл жнцайгжйж...

Дауырбег ын цыма йе 'цæг хъуыдытæ ацахсынмæ хъавы, уыйау æм æдзынæг кæсы æмæ йæ дынджыр сæр дызæрдыггæнæджы тылд кæны.

— Æз пенсийы куы цæуон, уæд районы адæмон ахуыры хайады сæргълæууæгæн зæгъдзынæн, æмæ дæ мæ бынаты сæвæрдзæн. Кæд коммæгæс уай, уæд дын мæ зонындзинæдтæй бахай кæндзынæн, мæрдтæм сæ мемæ куынæ хæссын, мыййаг, — Дауырбеджы æхснырсæг ацахста, æмæ иуцасдæр йæфындз къухмæрзæнæй фæсæрфта, стæй æрсабыр и. — Ацы æнæбайрайгæйы аллерги мæ тухæнæй амардта, — загъта хатыр курæгау æмæ йæ дзыппæй дæгъæлты стыр баст систа, йæ кусæнуаты дуар байгом кодта æмæ мидæмæ бахызти, йе стъолы уæллаг кæрон къæлæтджын бандоныл йæхи 'руагъта æмæ Адамæн къулы рæбынмæ ацамыдта. — Сбад. Дæттын дæм аст æмæ ссæдз урочы. Ам фæлтæрдджын ахуыргæнджытæм дæр уыйбæрц сахæттæ нæ хауы, фæлæ дæуæн мæ цæст уарзы...— æхснырсæг та йæ ацахста, æмæ ныггуыбыр и.

«Цы тынг ныдздзæллаг и. Сывæллæттæ дзы арвы талынгты лыгъдысты, ныр æхснырсынæн дæр нал у, йæ къах айсынæн дæр. Цал азы йыл цæуы, цымæ? Æхсай фондз, кæнæ фылдæр. Рæстæг æгъатыр у», – дзуры йæхинымæр лæппу.

- Фаг уал дын уыдзысты? фæрсы йæ директор,
- Æгæр дæр ма мын сты.
- Уымей уелдай ма уыдзыне фарестем къласы разамонет.
  - Бузныг.
- Цæрынмæ та кæм хъавыс, Фаримæ æви скъолайы 'мдзæрæны?

- Фаримæ.
- Гъемæ дын фатерæн та мæй фондз сомы фиддзынæн, цыма æддагон адæммæ цæрыс, афтæ...

Адамæн йæ цæсгом артау ссыгъди.

- Цæмæн хъæуы?.. Нæ хъуыди...
- Афæдз дæ æхсæз туманы ницы бахъыгдардзысты.
- Фарийæ худинаг у... Куы йæ базона, уæд...
- Бузныг дæр ма дæ фæуыдзæни. Сæкæр-иу ын дзы алхæ, Дауырбег ыл йæ къух ауыгъта, гыццыл хъуыддагыл нæ рæстæг ма сафæм, зæгъгæ.

«Ахæм капеччытыл дæхи ма уæй кæ æмæ дæ сæрибардзинад искæй къухтæм ма дæтт», – скарста йæхинымæр Адам æмæ фидарæй загъта:

- Уыцы 'хца мæ нæ хъæуы!
- Мæ зæрды дæ иу стыр рæдыдæй бахизын и, цъæмцъемгенге, йе ныхас дарддер нывенды директор. – Ез зеронд кусжг джн, ды та нырма дж фыццаг къахдзжфтж акжнынма хъавыс, ама мам уыцы бар хауы. Амай разма дар нам бире фесивед ербацыди, кередзи не бамберстам, еме се са куыст ныууадзын бахъуыди. Са къодахта ам ваййынц, са хъуыдыте та – гореты. Дыууе ныхасы кередзиуыл бабеттын на фазоныни, сахима сын байхъус, уад та – Песталоциита **жмæ** Макаренкотæ! М**ж**н ах**ж**м ахуырг**ж**нджыт**ж** н**ж** хъ**ж**уы! – Дауырбег йе стъолы лагъзей ефсейнаг растхахгенен систа жмæ йæ кæмæдæр æртхъирæнгæнæгау батылдта. - Æз нæ уарзын, мæ куыстыл мын фаутæ чи æвæры, уыдоны. Ам фылдæр ахуыргæнджытæ мæ ныхмæ сты. Кусыны бæсты мæныл бон-изæрмæ алыхуызон дам-думтæ 'мбырд кæнынц. Уыдонимæ дахи ма сбатт. Ез ай махадаг зонын, скъолайан хуыздар цы у, уый. – Дауырбег ын йæ цæстытæм комкоммæ кæсы. Бамбæрста йæ æви нæ? Адам æй бамбæрста æмæ сыстади.
- Æз ардæм хахуыртæ 'мбырд кæнынмæ не 'рбацыдтæн, фæлæ кусынмæ. Тыххæй мæ ничи 'рбарвыста, мæхи фæндыди.
- Гъемæ дæ хъуыддаг раст. Мæнмæ гæсгæ, иумæйаг æвзаг ссардзыстæм...

«Диссаджы лæг у. Ахæм ныхас кæны, цыма мæ йæ хæдзармæ 'ххуырстæй исы», – йæхинымæр ыл бахудти лæппу æмæ къæлидормæ ахызти.

* * *

Саухил жрыгон ржсугъд сылгоймаг йж хъжбысыдзаг сугтж хъавгж 'рбахжссы. Жнхъжлцау у, жмж алы къахдзжф джр афтеччы тжразыл баржгау аржхстгай кжны. Сугтж пецы раз жркалдта. Адам жй нырма ныр бафиппайдта жмж йж чиныг иуварс авжрдта. Куы йын феххуыс кодтаид, бжргж, фжлж байржджы и. Чындз ныллжг бандоныл жрбадти жмж хус сугтж цжхжрыл жвжры, сырх-сырхид жвзжгтж сжм зыджй лжбурынц, жмж сж къжрцц-къжрцц цжуы.

«Ахæм уавæры сылгоймæгтæн сæ цæсгæмттæ кæнæ дзыгъуыр свæййынц кæнæ морæ тæлмытæ сбадынц, амæн та уыцы ирдæй баззади», – хъуыды кæны лæппу.

- Директор дын цы загъта? цыма абондæргъы скъолайы тыххæй ныхас кæнынц, уыйау æй бафарста чындз æмæ йæм йæ хъоппæг цæстытæ разылдта. Фыццаг бакастæй зын равзарæн у, æрвхуыз ын сты æви кæрдæгцъæх. Рухс сæм куыд бакæлы, уымæ гæсгæ сæ хуыз аивынц.
- Æмæ мын цы хъуамæ загътаид? Аст æмæ ссæдз урочы мын радта.
- Æз дæр истори лæвæрдтон, фæлæ фæрынчын дæн... Ныр
   та... Тæхуды, æмæ ма сывæллæттæн иу урок скæ...
- Уæздинцæ, дзæгъæл бадтмæ нæ не вдæлы! Марадз æмæ арахъхъæгтæ бантау! кæртæй сæм æрбайхъуысти Фарийы мæсты хъæр. Чындз фестъæлфыди æмæ, æнæ дзургæйæ, феддæдуар и. Адам фæуыргъуыйау и. Афтæ йæм кæсы, цыма йæ йæ хъустæ сайгæ фæкодтой, цыма уый йæ фыды хойы хъæлæс нæ уыди. Æфсин æрбацыди æмæ арынджы уæлхъус уæлибæхтæ кæныныл балæууыди.
- Фари, жмж йыл, арахъхъ жнтаугжйж, исты куы 'рцжуа, ужд та? худжнбылжй йж фжрсы Адам. Йж зжрдж хъжлдзжг нжу, фжлж йжм хждзары хицау гуымиры ныхас куы сфжраза, уымжй тжрсы жмж йж фарст хъазынырджм здахы, цыма Ужздинцжйыл нж тыхсы, фжлж йж афтж жнжуи, куыст ын кжй ницы и, уый тыххжй фжрсы.
- Уымæн иу Хуыцау ницы кæндзæн! Мæнæн мæ лæппу райсом райгуырдзæн, зæгъгæ, уæддæр ма нартхоры чыргъæдтæ цъупдзагæй хастон...
  - Уæд æндæр рæстæг уыди...

- Иу растаджы дар, жна кусгайа, царан най.
- Арахъхъ да жвастиатай цаман хъжуы?
- Хъæуккаг хæдзар æнæ нозтæй нæ фидауы. Нæ лæппу йе 'мбæлттæм арæх аназы, æмæ нæм уыдон дæр æрбауа-йынц...

Адам кæртмæ ахызти æмæ Уæздинцæйы аивæй ацагуырдта. Йæ цæст ыл не 'рхæцыди, æмæ дæллаг сарамæ ныххызти. Чындз арахъхъаг стыр агæй бедрамæ 'вгæны, æргуыбыр кæнын нæ уæнды æмæ тыхсы.

- Уæлтых куыст дæ ницы бахъыгдардзæн? фæрсы йæ саст хъæлæсæй.
- Ницы мын уыдзæн, стæй... сылгоймаг йæхиуыл схæцыд æмæ йæм æрхæндæгæй æрбакаст, – цас тагъддæр амæлон, уыйас – хуыздæр... – Къусæй та арахъхъагмæ нывнæлдта, æмæ йын æй Адам йæ къухæй райста.
  - Æри-ма, æз æй дæ бæсты авгæнон.
  - Дæхи дзы самæнтдзынæ.
- Чъизийæ ничима амарди, хъазгæмхасæн загъта лæппу æмæ зæронд куатæ йæ астæуыл абаста, арахъхъаг бедрайы авгæны æмæ йæ тъæпæнæджы ныккалы.

«Гъе, уый дын куыст. Ахуыргæнæг хъуамæ арахъхъ уадзыны ныхмæ хæца, æз та фыццаг бон мигæнæны цур дысвæлдæхтæй балæууыдтæн», — хъуыды кæны йæхинымæр. Дарддæр куса, æмæ йæ йæ сæрмæ нæ хæссы, йæ куыст ныууадза, æмæ Уæздинцæйæн тæригъæд кæны. «Цас тагъддæр амæлон, уыйас — хуыздæр...» Цæмæн афтæ смæсты и йæ цардмæ? Йæ зæрдæ йын цы 'вдæрзы? Кæд æй йæ бинонтæ хъыгдарынц, уæд æм фæкæсын хъæуы».

- Тæхудиаг уыдзæн, дæ хай чи фæуа, уый, хæлæггæнгæйæ, дзуры йæ чъылдыммæ Уæздинцæ æмæ йæм зады къус цæттæйæ дары.
- Ды куыд xнхъxндxн, ахxем xн тxехудиаг нxе уыдзxен. xез мxестыгxер дxен.
- Адаймаган хорз зарда куы уа, уад ам фандаг ссарын анцон у. Нервыта та дзабахганга сты. Да тыхст цардтытай ма афта дар куыд да...

Саг, дам, сагмæ хуын бахаста. Дыууæ æрыгон уды кæрæдзи бамбæрстой æмæ бахъæлдзæг сты. Уæздинцæйæн цы сывæллон райгуыра, ууыл ном сæвæрынмæ дæр ма бахæццæ сты.

- Кæд лæппу уа, уæд ыл Алан ном сæвæрдзынæн, фидарæй дзуры Адам.
  - Цæмæн?
- Нæ фыдæлтæ домбай æмæ бирæ уыдысты. Уадз æмæ сæ фæдонтæ армыдзаг мауал уой.
  - Иу лæппуйæ куыд нæ сбирæ уыдзысты.
- Хал халæн æxxyыс у. Мæнæй аразгæ куы уаид, уæд æз иу ирон сылгоймагæн дæр фынддæс сывæллонæй къаддæр арын нæ бауадзин.
- Сылгоймæгтæ æгæр сзондджын æмæ ссæрибар сты, æфсондзы бынмæ тæрын нал бакомдзысты...
- Уымей раст зетьыс, йеме сразы и Адам, йе аментгейедзаг ценгте мигененме 'рсерфта еме иуварс ацыди. Уездинце зеронд голлаг тъепенегыл ерытыдта, еме йе цестыте месты 'рттывд фекодтой.
- Арахъхъей дер ме сефт уынын, чи йе нуазы, уыдоней дер. Цардей дехицен ендер хорздзинад ма райс...

Лæппуйы фæнды йæ чындзæн исты зæрдæлхæнæн ныхас зæгъын, фæлæ йæ сæрмæ ницы бæлвырд-бæрæг хъуыды цæуы.

- Адам, рауай, исты акомдзаг кæ! хъуысы йæм йæ фыды хойы хъæлæс.
- Цом, бахæрæм, зæрдæаивæй дзуры Уæздинцæмæ, æмæ уый йæ сæр «нæ», зæгъгæ, тилы.
  - Цæуыннæ?
- Æрмæст дæу хоны фынгмæ. Мæ цыд ын сæпп-сæпп у, мæ хæрд та – цъæм-цъæм.

Адамы сау бæзджын æрфгуытæ 'рбалхынцъ сты. Йæ цонгыл ын фæхæцыд æмæ йæм, йæ ныхмæ фæлæууæн кæмæн нæй, ахæм хъæлæсы уагæй дзуры:

 – Цом-ма мемæ. Дæ куыст дын куы уарзы, уæд дын дæ хæрд нæ уарзы?

Йæ фæдыл æй тыххæй аласта, сæ къухтæ ныхсадтой æмæ фынджы уæлхъус æрбадтысты. Чындз тыхсы æмæ йе 'фсинмæ тарстхуызæй кæсы.

– Ахæр, мæ хæдзар, ахæр, фæндагыл сæххормаг уыдаис, – Адаммæ фæлмæн хъæлæсæй дзуры Фари æмæ йын йæ гыццыл тæбæгъы ивæзаг цыхтæй конд тæнæгцъар уæлибæхы кæрстытæ царвыл æвæры.

- Фари, дæхæдæг дæр ма дæ чындзы фарсмæ 'рбад æмæ дзы хъармæй иу-дыууæ комдзаджы акæ, – хаты йæм Адам.
- Хæрынмæ мæ нæма 'вдæлы: нырма мын кæрты бирæ тæлфт и. Куыстытæ иууылдæр мæхимæ кæсынц. Мæнмæ хæрам чи у, уый мæ цардæй фæцæрæд. Æнхъæл уыдтæн, нæ къæсæрæй чындз куы 'рбахиза, уæд мæ иу бедрайæ фервæздзынæн. Уастæн, дæу зæрдæбынæй чи ралгъиты, уый сындзытыл фæсæйæд: дыккаг бедра дæр ма райстон...

Леппу ныхъхъус и. Цы нымет цельдай – хъуынджындер. Цыма йж фыды хойы баржй ракъахта, уыйау Ужздинцжмж азымджынай бакасти ама йам йа цаст арныкъуылдта, ома, хæргæ кæ, йе 'лхысчъытæ йын мацæмæ дар. Дисы йæ 'фтауы Фарийы 'ргом фыдæх. «Йæ зын уавæртæ йæ сызнæт кодтой, жвæццæгæн. Цы федта хорзæй? Куы рахъомыл и, уæдæй фæстæмæ быдыры æмæ хæдзары куыстыты йæ уыргтæ рафтыдта. Фелмен ныхас никуы никемей фехъуыста, йе леджы ревдыд нæ банкъардта. Бечырби йын куы райгуырди, уæд йæ фыдзонд мойæ бавдæлон и. Йæ мондæгтæ уардийы дидинтау йæ зæрдейы райхелынме куыд хъавыдысты, афте се хъызт зымег ацахста, жмж бампылдысты. Хъжужй никуы никжджм афтыди. Кæд мæрддзыгоимæ искæдæм ацæуы, уæд адæмы фены æмæ исты хабæрттæ фехъусы. Æндæр цы зоны? Ницы. Уæздинцæ йын йæ уавæр æмбары, цымæ, хатыр ын кæны?» - æнæрай хъуыдыте кередзи ивынц Адамы серы.

Фари агъуысты къесерей, хъуыр-хъуыргенге, ахызти.

- «Йæ рард дæр ысхуыстæй,

Йæ рæвдыд дæр – над», – æрхæндæгæй дзуры Уæздинцæ.

– «Йæ «цу-ма» рæхуыстæй, –

Гъеуый, дам, дын – мад!» – дарддæр æй ахæццæ кодта Адам.

- Мæ мард фен, йæ рæхуыстыты фæстæ мæ хъуыры къæбæр нал фæцæуы. Бон-изæрмæ, сыдæй мæлгæйæ, цæхæрадоны мæ удæй арт фæцæгъдын, уæддæр ын бæсты ницы цæуы.
- Æрæджы мын ме 'рдхорд йæ мады тыххæй иу хабар радзырдта. Йе 'фсин, дам, æм куы фæхæцы, уæд, дам, кæрты къуымты дзулы буханкæимæ скатай вæййы æмæ, дам, æй иууылдæр афутт ласы, ны¬хас хъазынырдæм здахы Адам. Ныртæккæ дæ сывæллоны тыххæй хъуамæ хорз хæрай, æмæ макæмæ хъус.
  - Уымжй джр хатгай мж зжрдж нал фжрухс кжны...

- Афтæ ма дзур. Æз, адæмы сывæллæтты иу ранмæ куы æрæмбырд кæнин æмæ сæ куы рæвдауин, уымæ бæллын, ды та...
- Уæдæ дæ хæрæфырт кæмæй фæци? Арахъхъ йеддæмæ йæ куы ницы хъæуы. Арахъхъ æмæ хæтаг сылтæ... Мæ цины хабар ын куы загътон, уæд мæ цыма хъусгæ дæр нæ фæкодта... Уæздинцæйы зæрдæ 'рбауынгæг и. Цы мад, цы фырт. Сындзы бынæй сындз æвзæры...

Æрдæг ныхæстæ, æрдæг комдзæгтæ, дæлиау улæфтытæ... Лæппу кæртмæ ацыди. Куыдз æм, йæ къæдзил тилгæ, æрбауади æмæ йæ къæхты бын атылди. Адам ын йæ гуыбын хъыдзы кæны, æмæ йе 'хсызгон хъист-хъист цæуы.

– Пыхцыл, доны былма згъорам?

Сырх-сырхид хур хохы цъасма сабыргай ныттылди. Цаугароны бронзахуыз уыланта, карардзи сартыл хаугайа, тындзынц разма. Сатаг дымга са суры, фала са не 'ййафы. Къуыбыры цъуппыл анусон масыг куырыхон лагау йахима ныхъхъуыста. Зарема йа иуварсты цалдар фысы 'ртары, амбисонды 'рдзима баиу и ама Адамы зардама анахуыр расугъд анкъаранта хассы...

* * *

– Тынг ждылы куыст бакодтай, мж зондджын мады 'фсымжр, жмж дын цалынмж нж байржджы и, уждмж схойгж ардыгжй, – цыма Адам иу минут джр хъжуы куы бафжстиат уа, ужд ыл стыр бжллжх жрцжудзжн, уыйау ын хъыгзжрджйж дзуры Бечырби.

Саджы фисынтыл амад дыууиссæдзаздзыд лæг. Йæ мыдхуыз бæзджын сæрыхъуынтæ хæрдмæ аив фаст. Хъæддыхæвæрд хæрздаст рæсугъд цæсгом. Ныфсхаст цæстæнгас.

- Цӕй тыххӕй зӕгъыс?
- Цыбыр рæстæгмæ де 'нæрхъуыды мийыл кæй æрфæсмон кæндзынæ, уый тыххæй.
  - Æз мæ митыл никуы 'рфæсмон кæнын.
- Уый раппæлинаг миниуæг у, фæлæ тæрсын, скъолайы кусын куы нæ бафæразай...

Лæппуйы къæсхуыр цæсгомыл иу нуар дæр нæ фезмæлыди, æрмæст йæ сау цæстыты арфы кæмдæр зыны, Бечырбийы ныхæстæ дзы иннæрдæм кæй ахызтысты, уый, æмæ йын дзуапп дæтты æнæдызæрдыгæй:

- Бафæраздзынæн. Цард мæ буц митыл нæ сахуыр кодта...
- Уæллæй, ме уæнтыл мæ авæрдтай, æнæбары худы Бечырби, фæлæ йæ цæстæнгасыл бæрæг у, йæхи састыл кæй нæ нымайы, уый. Æркæсæм, фенæм, кæддæра цасы фаг суыдзынæ...

«Зæрдæ бавæрыны бæсты мын мæ ныфс сæтты. Уый дын ахуыргæнæг, гъе!» – фенкъард и Адам. Йæ хæрæфыртмæ хъусын æй нал фæнды, фæлæ йæм йæ цурæй ацæуын аив нæ кæсы æмæ 'нцад лæууы.

 – Фондз азы студенттимæ фæцардтæн, фынддæс азы та ахуыргæнджытимæ кусын, æмæ сæ 'взæр нæ базыдтон, – йæ ныхас дарддæр нывæнды Бечырби.

«Дæхимæ гæсгæ, ды 'взæр ницы хъуыддаг зоныс. Пехуымпар алцыдæр хорз фæзоны», — лæппуйæн йæ хъуыдытæм йæ цæсгом зына-нæзына бахудызмæл и. Фелхыскъ кæнынмæ йæ хъавы, фæлæ йæ ныфс нæ хæссы.

– Уæлдæр скъола каст чи фæвæййы, уыдон ацæуынц цыппар фæндагыл, – бирæ хæтæнты чи ахатти, ахæм фендджын куырыхонау хъуыдыдзастæй дзуры Бечырби. – Фыццæгтæ сты æцæг ахуыргæндтæ. Уыдон ферох кæнынц царды 'хсызгондзинæдтæ. Сæ нысанæй уæлдай сæ алфамбылай ницыуал фæуынынц. Нæдæр сæ уарзондзинад фæхъæуы, нæдæр бинонтæ, нæдæр мулк. Цыбыр дзырдæй, цард рæсугъд цæмæй у, уыдон сæ æппындæр нал фендавынц. Фæлæ ахæм ахуыргæндтæ хæрз гыццыл сты. Адæм сын се 'нахуыр митыл фæхудынц, уыдонæй лæгдæр кæй вæййынц, уый тыххæй сæ се сæфт фенынц, куы амæлынц, уæд та дзы сæхицæн цæсгæмттæ фæкæнынц.

Лæппу йæ сæр разыйы тылд кæны.

– Дыккæгтæн се стырдæр мæт у диплом, хъарм, хæрзæфснайд бонасадæнгæнæн уат æмæ бирæ 'хца. Ахæмтæ алы ран дæр – хæрх. Уыдон царды мæнгарддзинæдтæ уайтагъд бамбарынц. Сæ фылдæр ахуырмæ бацæуынц зонгæты руаджы, кæнæ искæй былтæ сойæ айсæрдынц. Ауæдзы галау гутоныл размæникуы ахæцынц, сæ хид сæ хæдæттæй никуы рахъары, сæ сæрты арф хъуыдытæ никуы райгуыры, афтæмæй, цы 'фтиагджын бынæттæм фæбæллынц, уыдонмæ зонгæты, кæнæ козбау миты

ферцы схизынц. Фыццаг рестег сехи кусег акенынц, стей куыдфестеме се къелетджынты арф ерныгъуылынц. Се херззылд къухте телефо¬ны хетелтем бадаргъ кенын дер се нал фефенды, еме царды стыр уердоны целхыты михте тъыссын райдайынц. Иу куыстуат заууатме куы 'ртерынц, уед се уелдер бынатме сергъевынц. Се 'фсармей ме ферсыс?

- Нæ. Сæ цæсгæмттæ пылы цармæй бæзджындæр сты. Сæ ных кæдæм нæ батæрдзысты, ахæм нæй.
- Мæхи хуызæн зондджын кæй дæ, уый тыххæй дæ уæлдай фылдæр уарзын.
  - Бузныг.
- Æртыккаг фæндагыл чи цæуы, уыдон цыты сæрыл сæ ныййарджыты дæр ауæй кæндзысты. Хæфс йæхицæй гал куыд араза, уыйау сæхи фæдымсынц, фæлæ сæ тухæнтæй ницы рауайы æмæ курдиатджынты размæ цæлхдуртæ æвæрын райдайынц. Искæй сыгъдæг цæсгом цъыфæй самæнт, æмæ дæхи чъизи цæсгом сыгъдæгæй разына...
- Раст зæгъыс, фæлæ дзы æз кæцытæм хауын? Цыма мæн тыххæй райдыдтай дзурын...
- Цыппæрæм фæндагыл та цæуынц мæнæ дæу хуызæн рæуыг лæппутæ. Йæ сывæллоны зонд йæ сæрæй кæмæн нæма фæхицæн и, æнæсгæрст бынæттæ чи агуры æмæ адæмы разæй чи лæгæрды, уыцы романтиктæ. Зæрæстон зæххыты сæ куыстхъом къухтæй фæзыны ног хъæутæ æмæ горæттæ. Адæм сыл, хъарм кабинетты бадгæйæ, ныффыссынц бæзджын чингуытæ, скæнынц сыл диссаджы зарджытæ, саразынц сыл рæсугъд кинонывтæ, фæлæ сын сæ хæтæнхуаг цардмæничи бæллы. Уайсахат сæ ферох кæнынц, æхца сæ куы бакусынц, уæд, Бечырби басабыр и æмæ Адаммæ æдзынæг кæсы.
- Дæ арфхъуыдыджын ныхæстæй мын мæ зæрдæ барухс кодтай, æнкъардæй дзуры лæппу. Уый æнхъæл дæр дын нæ уыдтæн. Хæрæфыртæй дзы ахæм уайдзæфтæ куынæ фехъусай. Рæуыг... Сывæллоны зонд... Романтик...
  - Ма мæм фæхæрам у, æргом дзырды къæм нæй.
  - Романтик æвзæр нæу, фæлæ мæнæй цæй ро¬мантик и?
- Ау, уæдæ ма исчи горæтæй хъæумæ йæ бæттæнтæ тоны? Университеты дын ахуыргæнæджы бынат, куысты фæстæ дын замманай проспект, фæлладуадзæн парк, театртæ,

кинотеатр-тæ, рæсугъд чызджытæ... Цалдæр азмæ диссертаци бахъахъхъæ, райдзаст фатер райс æмæ хъарм ваннæйы дæхи уæлгоммæ ауадз, уымæй ма хуыздæр цы уа? Хъæуы та куы – æгæр цъыф, куы – æгæр рыг. Клубы цалдæр лæппуйы вæййы, уыдон дæр – расыг. Сылгоймæгтæ – хахуыргæнаг. Чызгимæ æнæнхъæлæджы куы 'рлæууай, уæддæр æнæхъæн хъæуы дæ кой йеддæмæ ницыуал уыдзæн.

- Уыцы хуызæнæй ам куыд цæрыс?
- Мæ мад мæ куынæ уромид, уæд дзы сахат дæр нæ бафæстиат уаин.
- Ахæм зæрдæимæ цæрыны бæсты дзы цас нæ цæрай, уыйас хуыздæр.
  - Ды дæр тагъд мæ уавæрмæ 'рхаудзынæ.
  - Æнхъæл нæ дæн.
- Раст мæ бамбар. Æппындæр мæ ницы хъыгдарыс, фæлæ сидзæрæй, тыхтухæнтæгæнгæ, схъомыл дæ æмæ, зæгъын, кæд горæты исты цард фенис.
  - Мæныл ма тыхс, Бечырби. Кæд ам дæр нæ фесæфин.
- Дæ хивæнд митæ ныууадз æмæ горæтмæ ацу. Наукæйы лæг куы дæ, уæд дæ зонындзинæдтæ хъæууон скъолайы цæмæ ныгæныс? Истори 'рдæгцъæрæмыхстытæй чи зоны, уыдон дæр ын фаг сты.

«Ахуыры хайады сæргълæууæгмæ дзы ахæм зонд куынæ ya», – хъуыды кæны Адам.

- Дунейы жмж нж бжстжйы цы цаутж 'рцыди, уыдоныл ужлжнгжйтты азгъорынжн арф зонд жмж стыр курдиат нж хъжуы. Ждылы сывжллжттжн сж жнахуыргонд аджймаг джр ралжхурдзжн. Бечырби цыма диссаджы хъуыды загъта, уыйау диваныл жрбадти жмж дзы сжрыстырхуызжй йжхи ауагъта.
- На ахуырганджыта нын уалангай хабартта кай кодтой, на баллах дар уый мидаг и. Нахима зондджын барга касам, фала ма фыдгул махма байхъусад...

«Хорз ма ракæ æмæ фыд ма ссарай. Æз æй фыдбæллæхæй хизын, ай та мæ 'фхæргæ кæны. «Нæхимæ зондджын бæргæ кæсæм...» Цæмæй йæм ма фæхæрам уон, уый тыххæй ма дзы йæхи дæр фæтъыста», – Бе¬чырби сыстади æмæ уаты рацу-бацу кæны.

 – Мæ дыууæ къухы хуызæн æй зонын, фæстагмæ фæсмоны арты судздзынæ, фæлæ дын ничиуал баххуыс кæндзæн. — Æз никуы никæмæй бацагуырдтон æxxуыс, æмæ мæ ныр дæр никæй æxxуыс xъæyы. Цы кæнын, уый – мæxи ныфсæй.

«Цардæн ницы 'мбары, æмæ йыл йе 'дылыдзинад фыдæй æрзилдзæн», – йæ коммæ кæй нæ бакæсдзæн, уый бамбæрста Бечырби æмæ ма афтæ бакодта:

- Садзгæ зондæй зонд нæй, фæлæ мæм иу хъуыддагмæ уæддæр байхъус.
- Дыууæмæ дæр... лæппуйы йæ мидбылты бахудын фæнды, фæлæ йæ хæрæфырты цæсгом тызмæгхуыз у, æмæ йæ куы бафхæра, уымæй тæрсгæйæ, йæхиуыл хæцы.
- Æгæр æргомдзырд дæ. Æппындæр дæм æмбæхст ницы ис. Лæгæн йæ рæдыд комкоммæ ныццæлхъ ласыс. Дæ зæрдыл бадар, адæм сæ хъæндзинæдтæ сæхицæй дæр æмбæхсгæ кæнынц, æмæ сын сæ хурмæ чи хæссы, уыдонæй сæ удхæссæг уынынц. Курын дæ, æмæ ахуыргæнджытимæ дæхи хылгæнæг ма скæ: нæ сæ сраст кæндзынæ.

«Замманай Полони жмж Лаэрт стжм. Алчиджр йжхицжн куыд зондджын жнхъжл у, жвждза. Ныр йж сызгъжрин доны цы калы, цымж?» – дзуры йжхинымжр Адам.

* * *

Дзыгъуыр карк кæрты йæхицæн æнæмæтæй заргæ 'рбацæуы. Стыр сырх уасæг цыма хъæуы адæммæ цины хабар хæссы, уыйау йæ тых-йæ бонæй ныууасыди, иучысыл æдзæмæй алæууыди, стæй кауы сæрæй æргæпп кодта æмæ нартхоры гагамæ фæкомкоммæ и, йæ бырынкъæй йæ къуырцц-къуырцц кæны æмæ каркмæ сиды. Уый йæ зарын фæуагъта æмæ йæм цыбæлхуызæй базгъордта. Уасæг гага аныхъуырдта æмæ, йæ базыры кæрон зæххыл хафгæ, йæ алыварс æркафыди.

«Кæс-ма уыцы хинæйдзагмæ, кæс», – бахудт ыл лæппу æмæ скъоламæ разæнгардæй араст и.

- Кæд зæронд усимæ цæуын дæ сæрмæ хæссыс, уæд мæм фæлæуу, æрбайхъуыст æм Анетæйы хъæлæс, æмæ 'рлæууыд. Ахуыргæнджыты хъустыл кæцæй æрцыд, нæ зонын, халæттау æмхуызонæй цъиах-цъиах кæнынц: «Адам сырх диплом райста, Душанбейы университеты баззайын йæ бон уыди, фæлæ нæ директоры атæрынмæ 'рбацыди». Цинæй мæлынц, мæгуыр...
  - Уый дын ног хабар, гъе. Тæргæ йæ кæнын уæдæ, и?

- О, мæ хæдзар, о, афтæ дзурынц адæм.
- Се 'ппæт дæр æви иуæй-иутæ?
- Мæ мард фен, кæрæдзи дзыхæй исгæйæ, иууылдæр.
- Уæдæ уæд æцæгæй дæр тæринаг у, фæлæ æз Таджикистанæй уый тыххæй не 'рбацыдтæн. Мæнæн мæ бон искæй атæрын куы уаид, уæд, уымæй бирæ уæлдæр чи бады æмæ æнæхъæн бæстæйы адæмæй чи хынджылæг кæны, уыцы æнæсæр хицæутты фæсурин...
- Мæнæн æхсызгон у, æгайтма нæхимæ 'рбаздæхтæ. Мах базæронд стæм. Нæ бон уыйбæрцтæ нал у, æмæ нæ баивын хъæ-уы, ныстуан дæттæгау ын дзуры сылгоймаг.
- Цæмæн зæгъыс, Анетæ Сергеевнæ? Ахæм зæронд куы нæма дæ. Скъолайы мæ фыццаг къахдзæфтæ дæу фæрцы акодтон, ныр та мæм куысты дæ цæст фæдар...
- Гъе, мæ лæппу, махæн нæ зонындзинæдтæ кæрæдзимæ тынг дард сты. Ме 'ххуыс дæ нæ бахъæудзæн. Уый бæсты бавдæл æмæ директоры кабинеты 'рбад, цыма каст уымæ уыди, æмæ ныр хъуыддаг æрмæстдæр йæ фæндонæй аразгæ у, уыйауын лæгъстæ кæны Анетæ.
- Дæ ныхæстæм гæсгæ, скъолайы уавæр сæ хæрзтæй нæу, фæлæ мæм уæддæр диссаг кæсы, Дауырбег уæ зæрдæмæ цæмæй нæ цæуы?
- Цæмæй, куы зæгъай, уæд йæ фыд-зонддзинадæй æмæ йæ хиваст митæй. Æрыгондæр ма куы уыди, уæд нæ тымбылкъухæй тардта размæ, фæлæ дзы ныр ничиуал тæрсы, æмæ, кæй цы фæнды, уый кæны.
- Ау, жмж йж ужд скъолайы хицаужй куыд дарынц уал азы? Анетж йжм дисхуызжй кжсы, ома ржуыг сывжллон куы нал дж, ужд ахжм хуымжтжг хъуыддаг куыд не 'мбарыс? Йж хъжлжс бынтон жрныллжг кодта жмж Адамы хъусмж йжхи сивжэта.
- Гъæ, мæ хур акæнай, хицауæй дæ амонд куы фæуа, уæд дæхицæн ма тæрс. Минтæ чи бахæры, уый ахæстонмæ цæуыннæ бахауы? Ныртæккæ æнæ зонгæйæ иу санчъех акæнæн дæр нæй, дæ сæрылхаст фæуон, æмæ рагацау районы ахуыры хайады хицауимæ дæхи сбæтт.
  - Хицæуттæй мæ удхæссæг уынын æмæ куы нæ сарæхсон...
- Мæ ныхæстыл бæстон ахъуыды кæ, мæ лæппу. Æз ацы мæнгард дунейы дæуæй фылдæр фæцардтæн æмæ адæмы дыдзæсгом митæ дæуæй хуыздæр базыдтон. Мæхи

ахуырдзау куынæ уыдаис, уæд мын цы уæлдай у, фæлæ...

«Ам фылдæр ахуыргæнджытæ мæ ныхмæ сты. Кусыны бæсты мæныл бон-изæрмæ алыхуызон дам-думтæ 'мбырд кæнынц», – лæппу мысы директоры ныхæстæ. Кæд Анетæ дæр уыдонæй у? Гыццылæй йæм хъусынæй не 'фсæсти. Йæ алы ныхас дæр ын зынаргъ хæзнайау ахста. Бирæ йæ куынæ уарзтаид, уæд, чи зоны, ахуыргæнæг дæр не суыдаид.

Адам йæ чемы нал и. Йæ рагбæллицты ирд суадон æй цъымарайæ фенын нæ фæнды æмæ тыхсы. Анетæйы фæдыл скъолайы кæртмæ бахызти æмæ йæ алыварс афæлгæсыди. Дыууж 'рджгхус кжрдо бжласы бын - джргъжй-джргъмж фжхсбандон. Йæ цуры – кърант. Ам ма куы ахуыр кодта, уæд дзы дон хæл-хæлæй калди, ныр уый дæр бахус и. Афтæ зыны, цыма дзы ныртжккж сидзжргжсы цжстау ставд цжссыг рахъардзжни. Ахуыргæнджытæ кæрæдзимæ хæстæг бадынц æмæ хъæрей худынц, Адамы ауыдтой, се бынеттей фестадысты еме йыл цинта канынц. Чи – цастма, чи – зардиагай. Афта ма мæрдджынтæм вæййы. Чи дзы зæрдæхалæн хъарæг фæкæны, кæмæй та хъæр-хъæлæбайæ уæлдай иу цæссыг дæр не 'рхауы. Алыхуызатта сты адам, алыхуызон у са цин дар ама са хъыг дер. Фестеме 'рбадтысты, еме та керты се тыхджын кæл-кæл азæлыди. Адам сæ 'рбайрох и, цыма сæ цурмæ гæлæбу 'рбатахти жмж хжмпжлты 'рбайсжфти.

- ... Емæ уын уый дзырдтон, уый, йæ ныхас дарддæр кæны фыдындгомау æрыгон ус. Колхозы амбартæ куы райхæлдтой, уæд дзы цыдæриддæр уырытæ уыди, уыдон иууылдæр нæ хордонмæ ссыдысты. Хуыцауæй уæ бауырнæд, цалдæр бонмæ нын нæ бынæй рухс суагътой. Цы уын æй сусæг кæнон, сидзæргæс дæн, æмæ мæм шофыртæ арæх æрбауайынц. Чи мын суджы лыггæгтæ 'рбадавы, чи хоры гагатæ...
- Ахæм гуырыконд дын и, цæуыннæ дæм давой... Æрмæст арахъхъæй сæ нæ хынцыс, æвæццæгæн... – хинхудт кæны сылвазарæзт дастсæр ацæргæ лæг.
- Æ, бастъæлай, дæуæн та æдзух дæ ныхæстæ фисынмæ арæзт вæййынц. Уæдæ мæхимæ цæй нартхор и, шофыртæ мын кæй æрбаласынц, æндæр... уый та мын уырыты амæттаг баци... О, æмæ уын уый дзырдтон. Уырытæ карчы цъиуы фыд тынг бирæ уарзынц, марг бахæрой! Хорз куы бафсæдынц, уæд уынгмæ дон нуазынмæ рацæуынц. Сæрды та мын мæ балтæ хæ-

рыныл фæцалх сты. Мæ ингæнмæ ныккæсут, кæд мæнг зæгъын. Баласы цонгыл сбадынц жмж са 'хсызгонай фахарынц. Се 'ппытæ та сын зæхмæ фæкалынц. Мæ фыдыстæн. Сæ хуынчъыты цур сын маргæйдзаг хыссæ ныккодтон. Сар мын, зæгъын, уæ сер кены. Куынне стей. Цесты зулей дер ем не бакастысты. Кæрчытæ йæ афутт ластой, æмæ дæ балгъитæг – афтæ... Фырмастай ма махи цы факодтаин, уый нал зыдтон. Шофыртей иу бедра бензин ракуырдтон еме сын ей хъомдоны цур се хуынчъы аскъердтон, зегъын, уым ныммелут. Хуыцау, евеццаган, адаймаджы иу баллахыл на уадзы. Ма сары уыцы ждылы зонд кæцæй фæмидæг и, уый абон дæр нæ зонын. Мæ куатæйы дзыппæй дын спичкæтæ куы фелвасин. Иу дзы асыгътон жмж йж бензиныл ныппжрстон. Æвиппайды зжхх мж быны нынкъуысыди. Ме стыр амонд уыди, жмж мж йж уылжн иуварс аппæрста, жнджр хждзархжлд фжуыдаин. Скъжты къулы дурта ма ма къжхтам арбахациа сты...

- Æмæ уæд уырытæ цы баисты, уырытæ, Цæмæхъуыд? йæ хинхуд æмбæхсгæйæ, йæ фæрсы дастсæр лæг.
- Дæ хистæн бахъæуæнт, куынæ мæ хъазай! æлгъиты йæ сылгоймаг.
- Махмæ дæр бирæ уырытæ уыди, ныхас йæхимæ айста Анетæ. Уыдон хæдзармæ исты хорздзинад куы хæссиккой, уæд сæ æз мæ цæсты кæронæй дæр нæ фенин. Нæ лæг сын цы нæ кодта! Никуы æмæ ницы. Сыскъуыйыны амал сын нал уыди, æмæ сæ топпæй æхсын райдыдта.
- Ахæм растхъав у... Æртæ метрмæ заинаг пыл нæ акъуырдзæни...
- Дзурын жй уадз, Гжбыдзо! йж ржмбыныкъждзжй йж ржхойы Цжмжхъуыд, йжхжджг Анетжйы дзыхмж цымыдисжй кжсы.
- Иубон та нæ лæджы хъустыл хордоны цыдæр къæпп-къæпп ауади. Дыууæхстон раскъæфта æмæ йæ нартхормæ фæцарæзта. Топпы хъæрæй уыры куыд нæ фæтарстаид. Гæрах кæцæй фæцыд, уый йæ фырадæргæй нæ бамбæрста æмæ нæ лæгыл йæхи ныццавта. Лæгæн, мæгуыр, фыртæссæй йæ къухтæ базырзыр кодтой, æнæнхъæлæджы дыккаг мæнгвæдæгыл æрбахæцыд æмæ...
- Уыры гæбазгай фæйнæрдæм фæтахти, фæцырд æм Гæбыдзо.

– Уастæн, йæ тъæнгтыл дæндагæй фæхæцæд! Уыцы хуыцауыналат сугты 'хсæн амбæхсти, нæ лæгæн та сабантъы йæ къæхты байдзаг и. Уый хъæрахстмæ байхъусынæй диссагдæр ницы уыди. Къуырийы бæрц фыррыстæй арвмæ асинтæ февæрдта, мæгуыр. Уæдæй фæстæмæ топп йæ къухмæ дæр никуыуал райста...

Сылгоймæгтæ зæрдæбынæй худынц. Куыдфæстæмæ сæ ныхас уырытæй æфсинтæ æмæ чындзытæм рахызти, стæй дзаумæттыл æрæнцади. Адам сæ сфæлмæцыди. Æнхъæл уыди, скъолайы тыххæй исты фехъусдзæни, æмæ фæрæдыди.

- Ныр нæ нæ фидиссаг стыр сихормæ ам цы дары?! мæстæй мæлы Цæмæхъуыд. Кæнæ нæ ис¬ты куыстыл бафтауæд, кæнæ та нæ нæ хæдзæрттæм ауадзæд!
- Атъæпп мын уа, уастæн, йе 'дылы сæр, кæд æз ардæм мæ уыргтæ хойынмæ не 'рбацыдтæн, цыма искæмæй тæрсы, уыйау саст хъæлæсæй дзуры Анетæ.
- Йæ усæй йæ махмæ не 'вдæлы. Ноджы йын уыцы рæсугъд нæу æмæ... – хынджылæг кæны Гæбыдзо.
- Куыйтæ æмæ гæдытæ дæр ма хæлардæрæй цæрынц иумæ... – былысчъилæй худы Цæмæхъуыд.

Сæ акомкоммæ дуканийы дуарæй рахызт иу æрыгон бурхил рæсугъд чызг. Йæ хæрзконд уæнгтыл аив бады хæрзцыбыр æлвæст къаба. Йæ къуыбыр риутæ æрдæгæй уæлæмæ – гом, былтæ – сырх-сырхид ахуырст. Æмраст зæнгтæн се 'гъдтæ – ставдгомау. Сабыргай сæ змæлын кæны, афтæмæй бетон асинтыл хъавгæ 'рхизы.

- Гъæ-æ, дæ бындур цъилы зылд ныккæна, æмæ дыл адæм худинаджы зарджытæ скæной! цыма йын йæ хæдзар басыгъта, уыйау мæстыхуызæй йæ пыхцыл сæр дыууæрдæм ныттылдта Цæмæхъуыд.
- Цæмæн æй афтæ карзæй æлгъитыс уагæр? йæ булкъдаст цæсгомыл ницымбаргæ хуыз æвдисы лæг.
- Ма кæ, Гæбыдзо, ма мæ къах, науæд мæ дзых суадздзынæн, æмæ мын мæ ныхæстæ хахуырмæ бамбардзыстут.
- Уанцон нæ дæ. Ды æмæ хахуыр. Ахæм хъуыды тыххæй тъысгæйæ дæр никæй сæрмæ 'рцæудзæни.
- Мæ мæрдты удхæссæг дам-думтæй уынын, æцæгхуызæй зæгъы ус, фæлæ йæ тыппыр цæсгомыл ирдæй зыны, чызджы фыдгой акæнынмæ йæ былыцъæрттæ кæй хæры, уый.

- Мæ фыдыстæн, цы дæн, уый мæ куы зæгъай, уæд дын æй фыдгоймæ никуы бамбардзынæн, æцæг мыл истытæ куы æрымысай, уæд мæ дæхи хъахъхъæ, – къахы йæ Анетæ дæр. Йе 'фсарм æмæ йын йе 'взаджы 'хсæн фæтæн уарт авæрдта, æмæ ус фæкъæртт и:
- Скъолайы директорен дзы ахем чызг куыне уа... Æме йын леппуте йе зердейы уаг куыд тагьд базыдтой, уый та...
- Гъы, къуыбыррихиджынты та уымæй фæрсыс...
   хъазы Гæбыдзойы сылваз цæсгомыл.
   Мæнæ ма æз мæ тæккæ сонтæй куы уыдтæн...
- Хъусгæ кæ, уый дын мæ тæккæ сонтæй! мæстыйæ срæцыгъта Анетæ. Цы мæрдтаг дæ, Хуыцауы хатырæй?! Гъы, гъы?!
- Нæ лæг ма æгас куы уыди, уæд дын иуафон цæхæрадонмæ рацыдтæн, æмæ мæм мæйы рухсмæ кауы рæбынæй дыууæ 'ндæрджы разынди. Мæ удæй мæ хуылфы ницыуал аззади, æмæ мæ улæфт баурæдтон. Æрæджиау сæ сусу-бусу мæ хъустыл ауади. Дыууæ мадызæнæгау кæрæдзиуыл ныттыхстысты, раст сæ цыма сасымæй баныхæстæуыди. Бахъуызыдтæн сæм æмæ...
  - Цы, цы?! Анетæ сцымыдис и.
  - Сымахæй афтæ, чи уыдысты?
  - Квазимодо жмж Эсмеральдж, фжцырд жм Гжбыдзо.
- Тахуды, дау мауал уын! Адыл ама уарта уыцы анан-тыст.
  - Кæй Адыл? Нæ завхоз?
  - Мæ фыдыстæн, нæ завхоз.
- Æз та ма дис кæнын, директор æй, зæгъын, йæ риуыл хъуырæгънæгæн цæмæ дары.
- Иуцасдæр сæм, хæлæггæнгæйæ, фæкастæн. Мæ буар къахæй-сæрмæ 'хсызгон хъыдзы скодта, афтæмæй агъуысты фæмидæг дæн, ныртæккæ, зæгъын, нæ лæгæй мæ мондæгтæ суадздзынæн, йæ фарс ын хойын, мæ тых-мæ бонæй йæ тилын. Иучысыл ма, зæгъын, райхъал у, мæрдфынæй бадæ! Куыннæ стæй, хъуыды дæр мæ не 'ркодта. Мард дæр мард æмæ уый дæр мард. Хуымæтæджы мæсты йæм сдæн...
- Дауырбегæн йæ чызджы хабар йæ хъусы бацæгъд. Хæрзаг ыл фырцинæй базыртæ разаид... – хинхудт та кæны Гæбыдзо.
- Æмæ йæ нæ зоны? Æгæр хорз дæр ма йæ зоны, фæлæ йыл къæм абадын нæ уадзы... Мæнæн, дам, Динарæ мæ хæдзары рæбинаг цæджындз у.

– Йæхи хъомылгонд у æмæ... – Гæбыдзойæн цыма йæ ныхас йæ хъуыры фæбадти, уыйау æрдæгыл фескъуыди, йæ къæхтыл алæууыди, æмæ ма дзы тыхамæлттæй иу дзырд схаудта:

– Директор!

Агуыридурей амад быруйы серме ныджджих и. Ахуыргенджыте дер се 'взегте аныхъуырдтой. Цыма сын Дауырбег се ныхесте фехъуыста еме сем немынме 'рбацеуы, уыйау ем тарстхуызей кесынц. Йе дынджыр хъуынджын сер быруйе сзын-сзын кены. Ереджиау гом дуарме бахецце и, еме дзы йе фетен цесгом ербазынди. Ахуыргенджыты цыдер сусег тых емхуызоней систа, еме йын, мидбылхудгейе, салам деттынц. Директор сем йе безджын ерфгуыты быней йе цесты урсыте 'рбазылдта еме, йе къехте тыхистгенге, дарддер араст и. Адамме афте кесы, цыма 'фсермы куыне кениккой, уед тыхджын къухемдзегъд саразиккой. Лег адард и, еме йе гуыбыргонд фетен фесонте фезиленей феаууон сты. Ахуыргенджыте рогей сулефыдысты еме та фехсбандоныл сехи 'руагътой.

- Куыд уæззау цыд кæны, мæгуыр. Йæ мæхстæттæ рæсыд сты, æвæццæгæн, хъазгæмхасæн дзуры Гæбыдзо.
- Тæхуды, æмæ дзы чи фервæзы! мæстыйæ срæцыгъта Анетæ æмæ Адаммæ йе 'ргом аздæхта. Нæ бирæгъы нын ардыгæй куы фæсурис, уæд дæм Хуыцаумæ кувæгау кувиккам.
  - Æмæ уын æз уымæй фыддæр куы уон, уæд та?
- Ау, æмæ Хуыцауы бæллæхтæ иууылдæр хъуамæ махыл æвæрд æрцæуой?

Адам цы зæгъа, уый нæ зоны. Ахæм цæстæй йæм цæмæ кæсынц? Цыма сæ иунæг ныфс уый у. Ау, уал азы се 'хсæн иу лæджы хуызæн лæг директоры бынатмæ куыннæ ссардтой? Чи у аххосджын? Дауырбег æви ахуыргæнджытæ? Кæрæдзимæ знæгты цæстæй цæмæ кæсынц? Кæд адон дæр æнæазым не сты. Цалдæр сахаты сæ иу хъуыддаджы ныхас никæмæй схаудта. Ницытæ æмæ мацытыл дзурынц. Сæ хицауы уымæн цæмæ тæрын кæнынц? Куы нæма йæ зонынц. Кæд йæ зондахаст бынтон аивта, уæд та? Афтæ тынг ыл куыд баууæндыдысты? Дауырбег сын ма уæд хицау, æндæр чифæндыдæр уæд, нæ?

– Хуыцау дæр рæстытæ нæ кæны, нæ. Мæ тæригъæдæй дæлæмæ 'pxaya! – æрхæндæгæй дзуры Цæмæхъуыд. – Ахæм бæттинаг æррайы цур мæ диссаджы хæдзардарæджы машинæйы

бынмæ баппар. Горæтæй иумæ 'рцæйцыдысты. Ай дзы цъæррæмыхст дæр нæ фæци, мæнон та царæфтыд баци, — сылгоймагæн йæ лæджы коймæ йæ зæрдæ 'рбауынгæг и. — Иу схуыст ныхас дæр дзы никуы схаудта, мæгуыр, амæ та фæлмæн ныхас æлхæнынмæ дæр нæ разындзæн.

- Ай дæр дæ лæг куы уаид, уæд... ницымбарæгхуызæй дзуры Гæбыдзо, æмæ йæ фæлмæн цæстыты хинхудт рагæпкæнынæввонгæй лæууы.
- Лыгтæ фæу мæ уды тæригъæдæй! æлгъиты йæ Цæмæхъуыд. – Дæу хуызæн гуымыдзаимæ цæрыны бæсты мыл æнæлæджы зарджытæ скæнæнт!
  - Уæдæ-ма дзы ме 'фсины афæрс...
- Дæ хорзæхæй, уыцы къамбецы йас лæгоймæ 'вналын куыд бауæндыс?
- Йæхæдæг мæ сгацца кæны... Мæнæ ма мæ тæккæ сонтæй куы уыдтæн...
- Æз дæ сонтæй никуы зыдтон, раджы дæр сылкъи æмæ ныр дæр – сылкъи.
  - Ма зæгъ, ма зæгъ...

* * *

Хъер-хъелеба, цинте, хъерей худт, тъепп, рехуыст, расур-басур... Адем иууылдер мелеты хъелдзег сты, уымен та йæ зæрдæйы гуыпп-гуыпп цæуы. Цалдæр боны йæ уаты урокта факодта, фала уым йа ахуырдзаута стъол ама бандаттæ уыдысты, ам та удæгас сывæллæттæ уыдзысты. Ехх, ныр фестеме скъоладзау куы фестид! Хуыметеджы 'нцон ын-иу уыди! Йе стырдар хас – ахуырганагма ламбынаг байхъусын, ныр та... Лæппу фыртыхстæй йæхи цы фæкæна, уый нæ зоны. Куы кæртмæ рауайы, куы агъуысты фæмидæг вæййы. Йе 'мкусджытжй чи дзаумжттыл дзуры, чи, цас арахъхъ банызта, ууыл. Адам сем иуей месты кены, иннемей – хелег. Ахем бернон рестег афте енемет у. Еддеме та йехи райста еме цъитисер хехтыл йе цест ахаста. Фенды йе уыдоны хуызен хъжддых ужвын. Æнусты джргы лжууынц сж мидбынаты, лжууынц жнжбасжтгж фиджрттау. Ржстжг сын сж цжсгжмттыл **ж**гъатыр ф**ж**дт**ж** ныууагъта, с**ж** с**ж**рт**ж** сын сурс кодта, ф**ж**л**ж** са на басаста...

Дзæнгæрæг æваст ныййазæлыди æмæ йын йæ хъуыдытæ фæсырдта. Сывæллæттæ кæрты сдзыгуыр сты. Се 'ппæт дæр – хæрзарæзт. Ууыл та адæмымыггаг дарæс дæр никуы уыди æмæ æдзухдæр йе 'мбæлтты 'хсæн къæмдзæстыгæй лæууыди. Кæстæртæ кæрæдзи къуырттытæ кæнынц. Хистæртæй алчидæр архайы йæхи уæзданæй равдисыныл. Заремæ ахуыргæнджыты 'хсæн уардийау æрттивы. Адамæн йæ сæры банкъуыстæй салам радта æмæ йæм æфсæрмдзастæй йæ мидбылты бахудти. Лæппумæ дзы цыдæр хъарм уддзæф æрбаивылди, æмæ йын бæлвырд фенцондæр и. Ныртæккæ уæлæ уыцы хох бындзарæй сфæлдахид. Exх!..

Директор къжсжриж рахызти, йж сжрыхъуынтж йж армытъжпжнжй адаудта жмж скъоладзаутжн тжфжрфжсгжнæджы хъæлæсæй арфæтæ кæнын райдыдта, ног ахуыры аз сæ разме цы стыр хесте леууы, уыдон сын бардзырддеттегау амоны. Хус, жнжуд, даргь ныхжстж, цыма сын кждджрыккон газет кæсы. Иуафон æй æхснырсæг ацахста. Цалдæр чыххытты 'ркжны, жмж къухмжрзжнжй йж фындз ныссжрфы, хжрхæргæнгæ, схуыфы æмæ та йæ ныхасмæ карздæрæй бавналы. Йж джиппыуагъд дзжнгждамж йын кжй ничи хъусы, уый жмбары, цы дзура, уый нæ зоны æмæ сывæллæттæм æртхъирæнтæ кæны. Фыдуаг куы уой æмæ ногахуырст партæтæ куы сæттой, ужд сж ныййарджытж иваргонд кжй жрцжудзысты, уый сын мæстыйæ дзуры. Паддзахад сæ алкæуыл дæр афæдзы дæргъы цас жхца хардз кжны, уый сын аххосджынтау сж цжстмж дары. Ахуыргæнджытæ дзы сфæлмæцыдысты, фæлæ быхсынц. Хицау цыфжнды ждылы куы уа, уждджр «куырыхон» у, жмж йжм хъусын хъжуы, наужд дж масты хай бакжндзжн. Директоры 'хснырсаг йа быны скодта, уаддар йа ныхас на уадзы. Хистар скъоладзауты Хуыцау худыныл бафтыдта...

«Цытæ дзуры, цытæ?! Ууыл кæй худынц, уый не 'мбары?!» – мæсты йæм кæны Адам.

Æрæджиау дзæнгæрæг ныццагъта, æмæ сывæллæттæ денджызы уылæнтау тыргъмæ багуылф кодтой. Дуары сæ цыма исчи тыхтъыст ныккодта, уыйау дзы ныссагъдысты.

– Гъæ, гормæттæ, уый цы кусут, уый? – фæлмæнæй сын уайдзæф кæны Маринæ. Цæудзæн ыл цыппор азмæ 'ввахс. Урсцъар цæсгом ын. Йæ мыдхуыз дзыккутæ астæуæй – дихгонд æмæ фæйнæрдæм – тъæпæн фаст. Бакастæй – хæрз хуымæтæг. Йæ

уæлæдарæс дæр – хуымæтæг, фæлæ сыгъдæг, биноныг итувæрд æмæ аив.

Кæрт сафтид и. Уæртæ, чи байрæджы кодта, уыцы дыууæ лæппуйы дæр, лæф-лæфгæнгæ, æрбазгъорынц.

- Рæвдздæр, рæвдздæр, дзуры сæм Маринæ. Диссаджы хъæлæс ын и. Цыма хъæр кæнын нæ зоны, цыма йæ æрдз сывæллæтты рæвдауынæн сфæлдыста. Адамы къæлидормæ йæ разæй бауагъта, æмæ йын цыма зонд нæ амоны, фæлæ ма йын иу хатт, йæхæдæг хорз кæй зоны, уый йæ зæрдыл лæууын кæны, уыйау дзуры:
- Фыццаг урокты сывæллæтты цæсты дæхи куыд сæвæрай, ахæм аргъ дын кæндзысты. Уыдон нын нæ зæрдæйы уаг, æнхъæл куыд не стæм, афтæ тагъд бамбарынц. Ма сæ фæсай. Æргомзæрдæйæ сæм бацу.

Лæппу йæ сæр разыйы тылд кæны. Афтæ йæм кæсы, цыма уаддымгæйы рæстæг науы бады, æмæ йæ ныртæккæ денджызы æгъатыр уылæнтæ аныхъуырдзысты. Агъуыстмæ бацыди. Диссаг сты ацы ахуыргæнджытæ. Уымæн абон, чи никуыма 'рцыди, ахæм бон у, уыдон та бæстæ сæ сæрыл систой. Сæ иу дæр æм дзы ницы хъус дары. Бечырби дæр йæ дзых ныххуыдта. Хæрæфырт дзы ахæм куынæ уа! Сафирæтыл баныхæсти. Абадгæ чызг у, фæлæ йæм фыррæсугъдæй цæсты тигътæ нæ лæууынц. Урсурсид аив цæсгом ын, сатæгсау бæзджын дзыккутæ. Йæ тыппыр былтæ цыма ба кæнынмæ 'нхъæлмæ кæсынц, уыйау рацъупп сты. Йе стыр сау цæстытæй Бечырбийы ныхъуыры. Адам журнал райста æмæ къæлидормæ ахызти.

– Цом рæвдздæр, урок райдыдта, – йæ фарсмæ уайы Цæмæхъуыд. – Мæ къласмæ цæуыс, æмæ дæ хъуамæ мæ сонтхелатимæ мæхæдæг базонгæ кæнон.

Лæппу йæм йæ мидбылты бахудти. Уымæн та абондæргъы йæ уд æрдуйæ нарæгдæр сси. Æнхъæл уыди, сывæллæтты, хъæлæбагæнгæ, баййафдзæни, партæты сæрты гæппытæ кæндзысты, алыхуызон æнæхсæст ныхæстæ йæм æппардзысты. Цæмæдæр гæсгæ, кинорежиссертæ се стырдæр хæсыл нымайынц ахуырдзауты фыдуагæй равдисын. Æрыгон ахуыргæнæг сæм куы бацæуы, уæд дзы уайтагъд хъазæнхъул ацаразынц. Адон мæлæты сабыр сты. Æвæццæгæн, Цæмæхъуыдæй тæрсынц. Нæ, тæрсгæ нæ кæнынц, йæхимæ йын цымыдисæй кæсынц. Искæуыл дзы йæ цæст куы æрæвæрид, уый йæ фæнды, фæлæ йæ бон нæу.

Мигъты 'хсæн ленкгæнæгау кæнынц. «Дæ хорзæхæй, фæсдуар мæ цы дарыс?» – йæхинымæр фæрсы Цæмæхъуыды. Уымæн йе 'рфгуытæ 'рбалхынцъ сты, йæ тымбыл рыгхуыз цæсгом фæтар и, æмæ кълас йæ цъæхснаг хъæлæсæй айдзаг и:

- Бици, дæ дзых цы ныххæлиу кодтай?! Кæс-ма уымæ, кæс! Ныридæгæн йæхи уромын куыд нал фæразы! Æниу дæ цы домын?! Чи цавæр хæдзарæй цæуы, ахæм цæсгом æвдисы!
- Дæуæй æвзæрдæр хæдзарæй нæ цæуын, æмæ мын ма фидис кæ, йæ фындзы бын хъуыр-хъуыр кæны сырххил дзыгъуыр лæппу.

Адам Цæмæхъуыдмæ дисхуызæй кæсы. «Фæлтау мын мæхи иунæгæй куы 'рбауагътаид. Мæхæдæг семæ исты хуызты бафидыдтаин», – хъуыды кæны йæхинымæр æмæ сывæллæттæм йæ мидбылты бахудыныл архайы. Цардбæллондæр куы уаиккой, уый йæ фæнды, фæлæ бирæгъы цур фысты къалатийы куы дарай, уыйау Цæмæхъуыдмæ тарстхуызæй кæсынц. Сылгоймагæн та йæ тыхджын хъæлæс уаты къуымты ныццарыдта:

- Уæ райсом хорз!
- Æгас цæут, æнæбары салам сын радтой ахуырдзаутæ,
   æмæ сæ фæрсы:
  - Бата Адамовичы зонут?

Сывæллæттæ йыл хъæрæй ныххудтысты. Цы 'рцыди, уымæн Цæмæхъуыд ницы 'мбары æмæ йæ алфамбылай знæт кæстытæ кæны.

- Æддæг-мидæг сæ ауайын кодтай, къæмдзæстыгхуызæй йæм дзуры Адам. Адон мын мæ ном дæуæй хуыздæр зонынц...
  - Сылгоймаджы цесгомыл иу нуар дер не фезмелыди.
- О, Адам Батаевич. Амей фестеме уын детдзен истори.
   Лембынег ем хъусут. Сымахау уый дер ам ахуыр кодта, стей та
   Душанбейы университеты. Иттег хорз береггенентиме йе каст феци...

Адам фефсæрмы и æмæ йын йæ ныхас æрдæгыл фескъуыдта:

- Уый та сæ цæмæн хъæуы? Цу, ныр сæ мæхи бар уадз...
- Куы нæ дæм хъусой, уæд-иу сæ ды та мæ бар уадз! бартхъирæн сæм кодта Цæмæхъуыд æмæ ацыди.
  - Ахам ма дзы фыд-зыкъуыр уыди?
  - Твист хæрзаг дзæбæх кафид. Йæ цыд дæр твисты хуызæн у.
- Тæхуды, æмæ дзы чи фервæзы! Рынчын дæр нæ кæны, рынчын! хъуысы Адаммæ ахуырдзауты мæсты ныхас. Аивæй

сыл йæ цæст ахаста æмæ Бицимæ фæкомкоммæ и. Фæстаг партæйы бады æмæ мæстæй мæлы. Бацыд æм æмæ йын йæ сæр рæвдауæгау æрсæрфта.

- Тыхсга ма кан. Арв куыд нары, афта на цавы.
- Уæдæ мæ йæ ныхтæ цы ныссагъта? тæргайхуызæй дзуры лæппу жмæ пъолмæ 'рхæндæгæй кæсы. Дыууæ азы мæ зыбыты дзæгъæлы æстæм къласы фæбадын кодта, фарæстæмты мын фæззæгмæ куыст радта. Мæ амонд уыди, æмæ 'ндæр ахуыргæнæгмæ бахаудтæн, уыййеддæмæ мæ хæрдмæ скæсын нæ бауагътаид. Æмæ ма мæ истæй тыххæй куы 'фхæрид... Хыл мæ мадимæ фæци, йæ маст та мæнæй исы. Æз математикæ бирæ уарзын, фæлæ мæм уымæ дзуапп дæттын никуы фæцæуы...
- Раст зæгъы, раст! сывæллæттæн дæр сæ маст фæкъæртт
   и. Йæ уд ын сласта!

Кай йыл аууандынц, уый Адаман ахсызгон у, фала са цамай арсабыр кана?

– Рæдийгæ чи нæ кæны, зæххыл ахæм адæймаг нæй. Æз йемæ аныхас кæндзынæн, – загъта зæрдæвæрæджы хъæлæсæй, стъолы цурмæ бацыд æмæ журнал рафæлдæхта. – Ныр та уал бæстондæр базонгæ уæм.

Номхыгьдма касгайа, кай ном фазасты, уый йахиуыл схæцы, «æз», зæгъгæ, цинхуызæй срæцугъы æмæ фæстæмæ йæ бынаты 'рбады. Адамы цæстæнгас исдугмæ йæ цæсгомыл афæстиат вæййы, стæй та журналмæ йе 'ргом аздахы. Йæ уæнгты ныфс ахъардта, еме 'рсабыр и. Ныр ей зоны, цы кенын жі хъжуы, уый. Йж фыццаг урок йж тетрады бжстон фыст у, феле йем не кесы. Йехедег дер не уарзта, тетрадей йе цестыте атонын чи не ферезта, уыцы ахуыргенджыты еме стъолей иуварс ацыди. Йехиуыл дис кены, хъеуге ныхесте йе 'взагыл куыд абадынц, карадзиуыл куыд расугъд баст арцæуынц, уый тыххæй. Сывæллæттæй хъыпп-сыпп дæр никæмæй хауы. Йæ цæстытæм ын æдзынæг кæсынц. Уæдæ ахæм сабите дер нал сты. Десем къласы ахуырдзауте. Бире леппуте дзы – йахицай барзонддар, йахицай къабазджындар. Адам сын дзуры, жхсжнады ржзт жмж цардыуаг зонынжн историйжн цы стыр ахадындзинад ис, ууыл.

Рæстæг куыд азгъордта, уый æмбаргæ дæр нæ бакодта. Урок фæци, фæлæ ахуырдзаутæ сæ бынæттæй змæлгæ дæр нæ кæнынц, уый та афтæ 'нхъæлдта, дуæрттæ сæ сæрыл

ахæсдзысты. Сæ цæсгæмттæ – райдзастхуыз, цыма сыл цыдæр хорздзинад æрцыди. Ацæуын сæ нæ фæнды. Адамы дæр сæ цурæй йæ къах нæ хæссы. Йæ зæрдæйы дуæрттæ сын байтыгъта, æмæ йæм дзæвгар фæхæстæгдæр сты. Уæддæр æм афтæ кæсы, цыма йæм цæмæ 'нхъæлмæ кастысты, уый сын æххæстæй нæ радта, цыма дзы цыдæр фæфæстауæрц код¬та. Æнæмæнг йæ бон хуыздæр радзурын уыди. «Уæ зæрдæ мыл дарут, иннæ урок бæлвырд хуыздæр уыдзæни», – дзырд сын радта йæхинымæр, стъолы цурмæ бацыди æмæ журнал райста.

– Цæут æмæ уæ фæллад суадзут, – къласы азæлыд йæ бæзджын хъæлæс. Сывæллæттæ йыл амбырд сты, æмæ, хъæлдзæг ныхасгæнгæ, тыргъмæ ахызтысты. Фæнды сæ, исты ма сын куы радзурид, уый.

Диссаг у, жвждза, зжрдж. Къласмж цжугжйж, аджргжй **жмпылжгау** кодта, ныр та фырцин**ж**й й**жхицжн** бынат нал ары. Сывæллæттæй фæхицæн и æмæ ахуыргæнджыты агъуыстмæ. мидбылхудгейе, фецеуы. Йе урок куыд хорз рауади, уый искемен куы аппелид, уый йе фенды, феле... Чи йе цы фенхъжлдзжн? Скъоладзаутж йын фжйнжрдыгжй салам джттынц, цымыдисжй йжм кжсынц. Йж цыд цыма фенджрхуызон и, цыма 'мраст пъолыл нæ цæуы, фæлæ хæххон гуыргъахъхъ фæндагыл. Йæ сæр зилæгау кæны. «Кæд уæртæ уырдæм фондз къахдзефы йеддеме не уа, уед ме урокте кеддериддер афтæ хорз цæудзысты. Иу, дыууæ, æртæ, цыппар, фондз, ех... ехсез еххестей не». Йе санчъехтыл еууендын ей на фанды, уардар та ногай нымайы. Хуыцауыл рагай нал жуужнды. Фаржстжм къласы куы ахуыр кодта, ужджй фжстжмж. Ужд бирж хъуыдджгтж хуызджр жмбарын райдыдта жмж йж зонд аивта. Кæд Хуыцау ис, уæддæр рæстзæрдæ нæу æмæ хъулон митæ кæны. Иутæм мады цæстæй кæсы, иннæтæм та – фыдыусы цестей. Ахемен Адамы йе хорз дер не хъеуы еме йе 'взæр дæр. Куыдфæстæмæ йыл æппындæр нал æууæндыди. Йæ цардыл-иу бæстон куы ахъуыды кодта, уæд-иу йæ зæрдæ мастай атыппыр и. Фастагма йахиуыл худын райдыдта, кæддæр æм цыдæр хорздзинадмæ кæй æнхъæлмæ касти, уый тыххей. Ныр дер та, йе санчъехте нымайгейе, йехиуыл фехудти. Иу уысмы берц ем афте фекасти, цыма та цыдер ужларвон тыхыл бауужндыди. Журнал агъуыстмж бахаста жмж йа уалвайнагыл аравардта.

– Дæ урок куыд рауади? – фæрсы йæ Маринæ.

Зæрдæйæ йыл кæй тыхсы, уый Адам банкъардта æмæ йæхи нал баурæдта:

– Диссаджы хорз. Ахæм сабыр мæм бадтысты æмæ... Сыбыртт дæр сæ никæмæй фехъуыстон. Кæд скъолайы афтæ 'нцон кусæн у, уæд...

Маринæ цыдæр зæгъынмæ хъавыди, фæлæ Цæмæхъуыд йæ хъуыры абадти:

- Æз дын куы нæ уыдаин...
- Уæд мыл нæ фæхудтаиккой, йæ ныхас ын дарддæр ахæццæ кодта Адам. – О, хæдæгай, Бицимæ та цæй тыххæй дæ мæсты?
  - Ницы 'мбары, жмж уый тыххжй!
- Уый исты куы 'мбарид, уæд ма йæ ам цы хьуыддаг и? хъазгамхасæн æй фелхыскъ кодта Адам. Хъæрты бæсты йын амонын хъæуы...
- Гъемæ йæ æз дæ бар кæнын! Амон ын! Фæлæ дзы ницы рауайдзæн!
  - Цæуыннæ?
  - Сӕгъӕй уӕрыкк нӕ гуыры!

Адам йæ уæхсчытыл схæцыди, бустæ кæнын дзы цæмæ хъæуы, зæгъгæ.

- Йæ фыд хъомгæс, йæ мад хъугдуцæг! Сæ байзæддаг академик куыд нæ суыдзæн! Цæмæхъуыд йæ был фесчъил кодта æмæ ахуыргæнджытыл æххуысагур йæ цæст ахаста.
  - Мæнмæ гæсгæ, дæ ныхæстæ педагогикæйы ныхмæ сты.
- Мæ хуызæн уал скъолайы дæ дæндæгтæ рафтау, стæй дæм æз бакæсдзынæн, цавæр педагогикæ ма дæм баззайдзæн, уымæ!
- Хъерте мыл цы кеныс? Леппу ницы аххосджын уыди, афтемей йыл цъиусурау дехи ныццавтай. Цемен?
- Уый мæм йæ мады сæрыл цы дзыхæй сдзырдта, ды уый куы зонис, уæд ахæм ныхæстæ нæ кæнис! Сывæллæттæ сты, зæгъ-гæ, сæ бынтондæр нæ сæрмæ суагътам!
- Ахуырдзау йæ ахуыргæнæгмæ куы скъæйных уа, уæд уым аххосджын æрмæстдæр ахуыргæнæг у. Кæд ын йæ мадимæ фæхыл дæ, уæд уый Бици хъуамæ зонгæ дæр ма бакодтаид, ды та дæ тых ууыл æвзарыс. Кæмæндæр, дам, йæ бæхыл йæ бон нæ цыди æмæ йæ саргъ надта...

- Дæ цæхдон кæм нæ уа, уым дæ къæбæр ма тул, зæгъгæ, дæр ма фæзæгъынц!
- Сывæллæтты хъомыл кæнын не 'ппæтмæ дæр æмхуызон хауы.
- Уыдоны разæй уал дæхи куы схъомыл кæнис! мæстыйæ срæцыгъта Цæмæхъуыд, цæхгæр фæзылди æмæ феддæдуар и...

Дзæнгæрæг ныццагъта. Ахуыргæнджытæ кълæстæм ацыдысты. Адам сагъдауей леууы. Йе зерды Цемехъуыдиме сабыржй баныхас кжнын уыди жмж йемж фехыл и. Жмж уый цыфæнды дæр фæуæд, фæлæ Бечырби æмæ Сафирæт та?.. Растдзинады фарс цауынна рахацыдысты? Кана инна ахуыргæнджытæ... Цыма йæ хъусгæ дæр нæ фæкодтой. Æрмæст дзы Маринæ йæ сæры фæтылдæй ныфс бауагъта... Æниу æй фалтардджын ахуырганаган зонд амонынма цы хъуыддаг уыди? Йж ныхжстжй цы рамбылдта? Фыджх? Цжмжхъуыд фыддæр цы фæуа, æндæр йæ рæдыд нæ бамбардзæн. Лæппуйы жппынджр скаст куы нал суадза. «Нж, Бици, жз дж ацы фыдзонджн жфхжрын нж бауадздзынжн!» - зжрдж йын жвжры йæхинымæр.

* * *

Директор скъолайы кæртмæ дыууæ хæрзхаст хъуджы, стырсыкъаджын богъ, дыгæрдыг, дыууæ афæдздзыд роды 'рбатардта æмæ бардзырд дæттæгау Адаммæ 'рбахъæр кодта:

– Кулдуар байгом кæ!

Лæппу йæм, дызæрдыггæнгæйæ, кæсы. Кæд æй йæ хъустæ сайгæ кæнынц, мыййаг.

– Рæвдздæр змæл, науæд дæм туджджыны зæрдæ бадардзæн æмæ, цалынмæ ам кусай, уæдмæ дын дæ быны арт æндзардзæн. Йæ хъомты йæ бинонтæй фылдæр уарзы, æмæ йын сæ тынг раппæл, – хынджылæг кæны Гæбыдзо.

Адам кулдуар æвæндонæй байтыгъта. Стуртæ йæ иувæрсты кæрæдзи фæдыл мидæмæ бахызтысты, сæ сæртæ хæрдмæ ивазынц æмæ зымæгон кæрдо бæлæсты сыфтæ зыдæй хæрынц. Богъ ставд къалиу æд кæрдотæ æрсаста, цъæх нæууыл æй фæлдæхтæй ныууагъта æмæ æнæрвæссонхуызæй иннæ бæласмæ араст и. Дауырбег бæстастæу ныггуыбыр и æмæ зæр-

диагей ехснырсы. Афте зыны, цыма керты уелдеф иууылдер аныхъуыры еме йе еваст фестеме уыциу чыххытт раласы.

- Махма цы уастычыр хырг и, уый хардма гаспп канынай иу ладжы фырты дар йа разай на ауадздзан, анаматхуызай дзуры Габыдзо.
- Раст дæхи хуызæн æдзæсгом у! æлхыскъ æй кæны Цæмæхъуыд.
- Хуыцау мын мацы кæнæд, йæ бæрзæнд дыууæ метры кæмæн у, ахæм æфсæн хызæй æмбонд сарæзтон. Сырддонцъиу дæр, зæгъын, йæ сæрты нал атæхдзæн. Куыннæ стæй. Дæ хистаг хайуан ыл йæ гуыбын дæр нæ ахафы...
  - Дæхи хистæн бахъæуæд!
- Мæнæн та нæхи хъуг банызта мæ туг, сæ ныхас сын айста Анетæ.

«Айфыццаг уырытыл дзырдтой, ныр та — хъуццытыл. Скъоладзауты кой сæ иумæ дæр нæй», — уайдзæф сын кæны йæхинымæр Адам. Директор ын йæ цонгыл бæлæсты 'рдæм ахæцыди æмæ йæ ахæм хъæлæсы уагæй фæрсы, цыма афтæ зæгъынмæ хъавы: «Ницы дæ, фæлæ уæддæр...»

– Дæ уроктæ куыд цæуынц?

Лæппуйы йæ цин равдисын нæ фæнды, фæлæ йæ бамбæхсын дæр нæ фæразы.

- Тынг хорз. Æз афтæ 'нхъæл никуы уыдтæн.
- Дæхиуыл ма фервæсс. Ахуыргæнæджы куыст æрзæткъа-хæджы куыстæй зындæр у. Ныры сывæллæттæ иблистæй уæлдай не сты. Дæ дыууæ цæсты астæуæй дын дæ фындз куыд фелвасдзысты, уый æмбаргæ дæр нæ бакæндзынæ. Ног ахуыргæнджытæ нæм куы 'рбацæуы, уæд сæ уайтагъд хъазæнхъултæ ацаразынц. Ды уымæй дæхи бахъахъхъæ. Урок кæнын дæ куынæ уадзой, уæд сыл ма ауæрд.
  - Ома куыд? дисгæнгæ, йæ фæрсы Адам.
- Ды нырма жрыгон дж, цард фаг нжма 'мбарыс. Мжн та, ды цжмжй директор суай, уый фжнды, жмж дын уымж гжсгж иу хъуыддаг жнж зжгъгж нжй. Сывжллон дж тжрсгж куынж кжна, ужд джм нж байхъусдзжн.
  - Æз тæрсгæ кæмæй кæнон, уымæ мæ бон хъусын нæу.
- Дæхи мæныл ахуыр кæ æмæ кусын базонай. Мæн исчи куы фæхъыгдары, уæд æй сабыргай мæ кабинетмæ басайын, дуар ыл æрæхгæнын æмæ йын ме 'фсæйнаг растхахгæнæнæй йæ

рагъыл ерцеуын. – Дауырбег, ехситгенге, фесус худт нык-кодта, феле йе цестыте уыцы уазалей баззадысты. – Фарон десем къласей иу леппуйыл куы ралеууыдтен, уед рудзынг йе серыл ахаста, – ногей та ныххудти лег. Берег у, йехицей тынг разы кей у, уый. – Чи де хъыгдара, уый-иу ме кабинетме басай. Куыддер уым фемидег уа, афте йыл дуар ахге еме йын йе уд слас.

- Кæд сæ нæмын нæ бахъæуид. Фос дæр ма фæлмæн ныхас куы 'мбарынц... ныфсæрмы и Адам.
- Кæд сарæхсай, уæд районойы хицауы хъусы бацæгъддзынæн, мæ бæсты йæ директорæй сæвæрут, зæгъгæ, Дауырбеджы цæстыты 'мбæхст хины 'нгас фæзынди æмæ уайтагъд æрбайсæфти.
- Куыд кæсын, афтæмæй иубон кæрæдзи дзæбæх нæ бамбæрстам. Æз директорæй кусынмæ не 'рбацыдтæн, фæлæ ахуыргæнæгæй.
- Æмæ æз уый тыххей куы ницы застын. Æрыгæттæ æвæлтæрд веййынц еме... Директорен йе хъелес фекарздер и. Æмбарге ницы фекенынц, афтемей мын сехицей бесты бикъ комы дегъелте саразынц! Редыд еруадзынен та бире не хъеуы...

«Ай мын, æвæццæгæн, æппындæр ницы 'нхъæл у», – æрбамæсты йæм и Адам æмæ фæкъæртт и:

– Мæнмæ гæсгæ та арæхдæр хистæртæ фæрæдийынц. Цард адæмæй ныфсджын къахдзæфтæ домы, зæрæдтæн та уый сæ бон нал вæййы, æмæ дзы хицауы бынаты чи фæбады, уый куыст ныкъкъуылымпы кæны. Консерва¬тизм æхсæнады фыдбылызтæн сæ сæйрагдæр у...

Директоры цæсгом фæтар и, йæ цæстытæ бæлвырд фезнæтдæр сты. Йæ зæрдыл та 'рбалæууыдысты, фынæй кæнын æй чи нæ уагъта, уыцы ныхæстæ: «Адамы университеты урæдтой, фæлæ нæ бакуымдта. Йæ зæрды дæу атæрын и». Раст зæгъгæйæ йæм сæ уынгæй йæ къæбæда ус æрбаскъæфта, фæлæ æнæ 'фсонæй мæлæт нæй. «Кæсыс, цы дзыхæй мæм суасыди! Консерватор... Йæхи куыд æнæлазæй æвдисы, ахæм нæу», – хъуыды кæны йæхинымæр Дауырбег.

– Ам цыдæриддæр хорзæй ис, уыдон иууылдæр æз сарæзтон! – дзуры 'ртхъирæнгæнæгау. – Хæсты фæстæ мæ районæй ардæм рарвыстой, æмæ скъола æрдæгхæлдæй æрбаййæф-

тон. Нæ дзы пецтæ уыди, нæ – цырæгътæ. Чернилæ-иу мæ кабинеты ныссалди, æмæ-иу мæ цинелы 'ргъæфст цъиуау ныккука дæн, уæддæр фæсæхсæвæртæм нæхимæ никуы ацыдтæн æмæ йæ йæ къæхтыл слæууын кодтон, – директор кæдæмдæр аджих и, стæй та Адаммæ йæ хъæлæс, хæр-хæргæнгæйæ, райхъуысти. – Раздæр æнцон кусæн уыди. Ахуырдзаутæн се 'рдæг куы атардтаис, уæддæр дæ ничи бафхæрдтаид. Ныр та алы адæймаг дæр хъуамæ дæс къласы каст фæуа. Фæнда дæ, нæ – хорз бæрæггæнæнтæ сын æвæр. Сывæллæтты иу джиппы уадзæн нæй, фæлæ йæ, нæ сæрмæ чи бады, уыдон не 'мбарынц...

- Уæддæр сæ 'мхуызон хорз ахуыр кæнын хъæуы.
- Зын у директорей кусын. Дес еме сседз азы ахуыргенджытиме тох кеныней ме хъару басаст.
  - Кæд афтæ тынг бафæлладтæ, уæд цæуыннæ баулæфыс?
- Мæнæ ма иу-дыууæ азы, стæй директоры куыст ныууадздзынæн æмæ уроктæ райсдзынæн, – Дауырбег тарæрфыгæй йæхинымæр цыдæртæ фæнымадта. Æрæджиау йæ цæсгом рангæс и, йæ мæлдзой цæстыты дæр цинхуыз цæхæртæ фæзынди. – О, уæддæр мæ мызд нæ фæкъаддæр уыдзæн.

Зæрдиагæй дзуры, уый Адамы нæ уырны. Цыма йæ сывæллæтты дзыппытæй æхца давгæ баййæфта, уыйау ныссырх и. Кæд дæс æмæ ссæдз азы дæргъы ахуырдзауты бæсты йæ мæт стыр улупа уыди, уæд уыцы скъолайæ цы хъуамæ рауадаид?

– Най, най, ма бынатма лаг най, – арф ныуулафыди Дауырбег ама судзаккаг мардыл хъыгганаегау йа сар ныттылдта. – Районы адамон ахуыры хайады саргълаууагма курдиат бира хаттыты балавардтон, фала ма на уасгъд каны. Скъола, дам, заууатма рцаудзани...

«Ай заууат цы хоны, цымæ?» – йæхинымæр ыл бахудти Адам æмæ йæ судзины фындзæй фæрæхуыста:

- Кабанихæ æмæ Дикой дæр афтæ 'нхъæлдтой, цыма кæстæртæ æнæ сæ зондджын амындтытæй бабын уыдзысты...
- Уыдон та чи сты? бафарста йæ Дауырбег, фæлæ лæппуйы æнахуыр цæстæнгасмæ гæсгæ бамбæрста, кæй фæрæдыди, уый æмæ йæхи раст кæнынмæ фæци. Чингуытæ кæсынмæ дæр мæ нал æвдæлы. Куыстæй мæ хъуырмæ дæн. Мæнæ йæ дæхæдæг базондзынæ... директор дзургæ-дзурын йæ хъугмæ бацыди æмæ йын йæ сыкъаты 'хсæн ныхы. Стур йæ мукъу раз-

мæ акодта, мæ хъуыр дæр мын аных, зæгъгæ, æмæ йæ рæвдауы. Богъ та къалиу æривæзта, æмæ йæм Дауырбег æхсызгонæй кæсы. Бæласыл тарстхуызæй цы гыццыл лæппу бады, уымæ фæкомкоммæ и æмæ йыл нытътъæлланг ласта:

– Уым та цы кусыс?!

Лæппу арæхстгай æрхизы. Йæ ронæй стыр кæрдо 'рхаудта, йæ къухтæ дæр феуæгъд сты, æмæ зæххыл йæ тъæпп фæцыди, фестади, бæласы бын сæргуыбырæй лæууы, æмæ йæ зыр-зыр цæуы.

 Кæй ахуырдзау дæ?! – хъæр ыл кæны директор. – Дæу нæ фæрсын?!

Сывæллоны дзыхы адæргæй ныхас нал бады. Адам ын кæрдо йæ къухы тъыссы.

- Къласмæ згъоргæ, дзуры йын сабырæй, фæлæ уый йæ бынатæй фезмæлын дæр нæ уæнды.
- Гъжй кж ардыгжй, жмж дж ам куыд никуыуал фенон, афтж! жрбайхъуыст та йжм Дауырбеджы мжстжлгъжд хъжлжс, жмж йжхи размж аппжрста, йж кжрдо ахауди, фжлж йжм фжстжмж джр нал фжкасти...
- Ацы иблистæм дæхи сабырæй куы 'вдисай, уæд дæ хуым бакæндзысты, чысыл фæлмæндæрæй загъта директор æмæ та йæ хъуджы хъуыр ныхыныл балæууыди.

«Адæймагæн æгæрон бартæ ратт, уæд цы бæллæхтæ саразид, цымæ? Æвæццæгæн, йæ карз митæй йæхæдæг дæр нык-кæрзид», – йæ хицаумæ кæсгæйæ, дзуры йæхинымæр Адам.

– Цы дын зæгъынмæ хъавын, уый зоныс? – Дауырбег йæ фарстæн дзуапп нæ домы æмæ йæм йæ цæстæнгас не здахы. – Иу бон ма нæм ныхас рауади ахуыргæнджыты тыххæй... Кæд ма йæ хъуыды кæныс...

Лæппу йæ сæр «о», зæгъгæ, тилы, фæлæ йæ директор нæ уыны, уымæн æмæ йæ йе 'рыгон ахуыргæнæгимæ фемдзаст уæвын нæ фæнды.

 Хицауæн зын кусæн у, йæ дæлбар адæмы зондахаст куынæ зона, уæд...

Адам жй фембжрста, жмж туг йж цжсгоммж ныццавта.

– Тагъд ей дехиуыл бавзардзыне... – йе зерде та йын елхены Дауырбег. – Чи дзы цемей хъерзы, чи дзы цы хъуыды кены, хицауме дзы чи цы цестенгас дары, хъуаме уыдон ез зонон. Ме ныхас кедем цеуы, уый ембарыс? Лæппуйæн цыма йæ цуры бирæгъ февзæрди, уыйау йæ буар сисбын абадти. «Уæдæ мын дæ бынатæй зæрдæтæ уымæн æвæрыс, цæмæй мæ дæхицæн дзырдхæссæг саразай?!» – мæстæй мæлы йæхимидæг.

- Хорз дæ не 'мбарын, тыххæйты сфæрæзта зæгъын.
- Цы 'мбарын дзы хъæуы? Ахуыргæнджытæн сæ фылдæр мæ ныхмæ сты, фæлæ мæм комкоммæ ницы уæндынц дзурын. Ды та коллективы ног адæймаг дæ, æмæ дын сæ ныхæстæ 'нцондæрæй зæгъдзысты...
- Цыма мæ дæхицæн дзырдхæссæг аразыс, афтæ мæм кæсы!

Дауырбег фыртæссæй стъæбæртдзæст и, æмæ йæ цæстыты æвгъуаг æнгас фæзынди. Йæ хъæлæс бынтондæр хæрхæраг фестади:

– Раст мæ нæ бамбæрстай, – дзуры цъæм-цъæмгæнгæ. – Мæнæн уый мæ хъуыдыйы кæрон дæр нæ уыди. Цалынмæ, зæгъын, мæ бынатмæ цæуыс, уæдмæ ахуыргæнджыты хуыздæр базон, уыйфæстæ дын семæ 'нцондæр кусæн куыд уа...

Адамжн йж зжрджйы цжлхъ-цжлхъ не 'нцайы. Хжрз жржджы дæр ма 'рттывтытæ цы æрдз калдта, уый йæм æрхæндæгей разынди. Хехте ербампылдысты. Цардефсест цъехсыфтæр бæлæсты бæсты йæ размæ уыны хус къалиутæ. Йæ рохст цестенгас кедемдер адзегьел и. Йе хъуыдыте ерембырд кæныныл архайы, фæлæ йæ бон нæу. Фæнды йæ Дауырбеджы карз ныхестей бафхерын. Еме уед дарддер та? «Ерсабыр у. Иу, дыууж, жртж, цыппар... – нымайы джсы онг. Афтжмжй, дам, нервыте сабыр кенынц. Кеннод сын цы загъдеуа? Нервыта куы фехалой, уад милуанма дар нымай – нал арсабыр уыдзысты. Сабыр сж кжнынц жнжмаст цард жмж 'нцад куыст. Сж дзæбæхгæнæг амонд у, нымæцтæ нæ, фæлæ...» Гыццылæй цы зындзинæдтæ бавзæрста, уыдон та йыл ногæй æртæфстысты. Афтæ йæм кæсы, цыма дуне иууылдæр йæ ныхмæ у, цыма алкай бон дар у йа сыгъдаг ном цъыфима сызмантын. Цамай мацы фыдбылыз сараза, уый тыххей йехи иуварс айста еме къуыбыргондыл сæргуыбырæй хæрдмæ фæцæуы. Æрдæгхус бæлæсты бын фæхсбандоныл ахуыргæнджытæ бадынц æмæ аралло кæнынц.

 Уæд ма искуы ахæм æмбисонд æрцыди, йæ хъуджы йын къардиуæй богъ арæцыгъта, уый та тæрхондонмæ хъомгæсыл балæвæрдта...- æнæмæтæй дзуры Гæбыдзо, æмæ йе 'мбæлттæ фырхудæгæй гуыбындихтæ кæнынц.

Тахудиаг сты, авардза, фосыл уыйбарц ныхас ка. Адам та иудадзыг цауылдар тыхсы. Харз сабийа дар анамат никуы уыди. Арзухдар — уаззау хъуыдыта, арзухдар — фыдсагъаста. Афта йам касы, цыма Дауырбегай фылдар цары ама хорзай ницыуал фендзан. Уангмаран хъуыдыта сарма хастаг уадзын кай на хъауы, уый амбары, фала сыл йа бон на цауы. Иуай инна барджындарай йам бырсынц ама йа туханай марынц.

- Цы кодтай? Хуызы цъыртт дæ куы нал и, хъуысы йæм Маринæйы фæлмæн хъæлæс.
  - Ницы.
  - На ма фасайдзына: алцыдар да цасгомыл ирдай зыны.
- Æвæццæгæн мæ ардыгæй ацæуын бахъæудзæн. Æз ахæм директоримæ кусын нæ бафæраздзынæн.
  - Уагæр дын цы загъта?
- Цы зæгъинаг ма мын у? Йæхицæн мæ дзырдхæссæг арæзта. Мæхи йæм куынæ бауромон, зæгъгæ, ардæм рацыдтæн.
- Уæдæ дзы ныр дæхи хъахъхъæ. Алы мадзæлттæй архайдзæн демæ фæхыл уæвыныл. Загъд къахын ын амонын нæ хъæуы. Ды уымæн йæ хабæрттæ нæ зоныс... Йæ хъулæттæ мидæрдæм сты... «Мæ фарс чи нæ хæцы, уый мæ ныхмæ у» уый дын йæ зондджындæр ныхас. Раст зæгъ, йæ бынатæй дын зæрдæ не 'вæрдта?

Адам фесецце и еме йем дисме кесегау кесы.

– Цæмæй йæ зоныс?

Маринæйы цæсгомыл æмбаргæ мидбылхудт фæзынди.

- Се 'ппæтæн дæр иу зарæг кæны. Æмæ дзы зæрдæ кæмæн нæ бавæрдта! Алкæмæн дæр афтæ дзуры, мæ бынаты дæу йеддæмæ кæй ныууадзон, мæ коллективы ахæм адæймаг нæй, фæлæ йæм иуы дæр хæстæг нæ уадзы. Æмæ ма йæхæдæг исты куы змæлид... Чи йыл æууæнды, уыдон ын йæ зæвæттæ сдæрынц, иннæтæ та йæ 'рдумæ дæр нæ дарынц...
  - Æмæ йæ уæд куыд быхсут?
- Хицæуттæн ды куыд æнхъæл дæ, ахæм æдылы не сты.
   Кæй уæхсчытыл лæууын хъæуы, уый бамбарыны фаг зонд сæм ис...

- Мæ фыдыстæн, Адам, а фæстаг рæстæджы нæ сывæллæттæ дæуæй æппæлынæй фылдæр не сты. Йæ урокты, дам, хъыппсыпп кæнын дæр нæ уæндæм, цинхуызæй дзы 'ппæлы Анетæ.
  - Уанцон нæу... Кæд бирæгь нæ дæн...
- Мæ фыдгулæй ма тæрсгæ дæр мачи кæна. Уадз æмæ дæ тæрсой. Сымахæн уе 'гъдау фæзминаг уыди, ныры сывæллæттыл та сæ Хуыцау рахатти. Раздæр-иу скъоладзауы йæ гом уæрджытæй нартхоры гагатыл æнæхъæн урок куы фæдардтон, уæд мæмиу сым дæр не суæндыди, ныр та сдзырд дæр никæмæуал и.

Адамы цесгом жнкъардей бахудызмел и.

- Раздæр цы мадзæлттæй архайдтат, уыдон амардысты, æмæ сыл уæ къух ауигъут. Ныр ног рæстæг у æмæ йæм ног домæнтæ ис. Адæймаг дæ тæрсгæ куы кæна, уæд дæм зæрдиагæй никуы байхъусдзæн. Йæхи афтæ дардзæн, цыма дæм биноныг хъусы, йæ хъуыдытæ та 'ндæр ран уыдзысты.
- Омæ, сывæллæттæ дæр афтæ куынæ зæгъынц... йæ къуыхцы сраст кæныныл архайы Анетæ. Йæ урокты, дам, сабыр фæбадæм, стæй, дам, ахуыры 'рмæг дæр хорз бамбарæм. Фæлæ сæм тызмæгæй куы дзурай, уæд уымæй ницы фесафдзынæ, хуыздæр аргъ дын цы кæной, æндæр. Адæймагæн йæ конд ахæм у. Йæ рохтæ йын куы суадзай, уæд сæрмæ хизы.
  - Æз мæ сæрмæ схизын никæй бауадздзынæн.
- Гъемæ дæ цæрæнбон бирæ, мæ хæдзар, æгайтма скъоладзауты цæсты дæхи æвæрын базыдтай. Ныр дын семæ 'нцон кусæн уыдзæн. Иуæй-иу ахуыргæнджытæ сæхицæн кад кæнын нæ базонынц, æмæ сæ уроктæм бакæсынæй диссагдæр ницы вæййы. Ахуырдзауты сæ сæртыл хъен слæууынмæ бирæ нал фæхъæуы...

Скъоламæ, ныхасгæнгæ, бахæццæ сты. Дæсæм къласы лæппутæ кæрты футболæй хъазынц æмæ хъæр кæнынц. Адам ныр уыдоны тыххæй æрбацыди. Хъуамæ сын фæстаг урок скæна. Уый зонгæйæ раздæр æрбацыдаид, фæлæ йæ чи зыдта, ахуыргæнæг сын нæ уыдзæн, уый. Ахуырдзаутæ йæ ауыдтой æмæ сагъдауæй аззадысты.

- Ам цы кусут?
- Цæмæхъуыд нæ ратардта.
- Цӕй тыххӕй?

- Нæ урок нæ зыдтам.
- Æмæ йæ цæуыннæ зыдтат?

Лæппутæ ныхъхъус сты æмæ сæргуыбырæй лæууынц. Чи дзы зæхмæ кæсы, чи – иуварсырдæм.

– Чингуыта нам най...

Адам тыргъмæ бахызти æмæ сæм рудзынгæй йæ цæст дары, цымæ, дарддæр цы кусиккой, зæгъгæ. Фут¬бол сæ разæй айстой, æмæ та кæрт сæ хъæлæбайæ байдзаг и. «Тынг æнæмæт сты, æвæдза. Йæ сомбоныл сæ иу дæр нæ хъуыды кæны. Уыцы кары стыр рæдыдтытæ 'руадзæм, æмæ ныл фæстæдæр сæдæ ахæмæй æртæфсынц. Мах цы рæдыдтытæ фæкодтам, уыдонæй нæ кæстæрты куы бахизиккам, уæд хорз уаид бæргæ. Ахуыргæнджытæ æмæ ныййарджытæн сæ бон уыцы ахсджиаг хæс сæххæст кæнын бауаид, фæлæ сæ иутæ дæр ницы архайынц æмæ иннæтæ дæр. Скъолайы уавæр ивын хъæуы, фæлæ куыдæй? Ахуыргæнджытæн дæсгай азты сæ сæрызонды цы хъуыдытæ ныффидар сты, уыдон сын сартæй дæр нал скъахдзынæ».

Рахиз къух йæ зæрдæсæр æрæвæрдта æмæ йæ, лæппутæм йе 'рфгуыты бынæй кæсгæйæ, сабыргай сæрфы. «Кæд сын дж зжрды хорздзинад саразын и, ужд сж дж урокжй ратжр. Ахуыргæнджыты низ дæр сын цины хос у. Зæрдæ, зæрдæ... Куыд диссаг дæ, куыд! Ахуыргæнæджы дæсныйад бауарз... Цы йем и хорзей? Æдзухдер де нервыте хъисфендыры тæнтау æлвæстæй дар, æмæ дын сыл ахуырдзаутæ, цыхуызæн сæ фæнды, ахæм музыкæ цæгъдæнт. Иу домæнтæ нæм куы уаид, ужд замманай фжсивжд схъомыл кжниккам. Уый та, фыццаджыдер, директор еме йе хедивджытей аразге у. Ахем жнахъинон лег дирек-торы бынат цыхуызы 'рцахста? Хъыгдарыны хос йеддеме куы ницы у, уед уал азы адемей цеме хынджылег кены? Инне ахем – Цемехъуыд. Леппуты къласей ратардта еме се фервезти. Сывеллеттен се хъул сах абадти, жмж кжрты жнжмжтжй хъазынц. Цы хъуамж рауайа уыдонæй? Иу-дыууæ адæймаджы сыл куы тыхсой, сæхи сыл цыфæнды тынг куы хæрой, уæддæр сæ бон ницы бауыдзæн. Ахуыргæнджытæ кæрæдзиуыл фидар баст куынæ уой æмæ 'мзондей иу нысанме куыне тырной, уед се ахуырдзауте зефцы фыдей фесефдзысты. Керон скенын хъеуы енемет цардæн!» – Адамæн йæ хъуыдытæм йæ къухтæ 'рбатымбыл сты, **жм**æ й**жм** Анет**ж** х**ж**ст**ж**гд**ж**р бал**ж**ууыди.

- Алы сывæллоныл дæр афтæ куы тыхсай, уæд бирæйы фаг не суыдзынæ.
  - Хæдмæлхор халон бирæ цæры, æмæ кæй хъæуы йæ цард?
- Ам алчидæр, куыд æй фæнды, афтæ кусы. Ды дæр дæ мызд ис æмæ дæхи хъуыддæгтæ кæ.

Адам жм уайдзжфгжнжджы цжстжй кжсы. Йж кждджры уарзон ахуыргжнжг уыцы ныхжстж жцжгжй кжны, уый йж кжронмж нж уырны. Ныртжккж йж исты гуымиры ныхасжй бафхжрид, фжлж йжхи афтж джлоз чи жппары...

Дауырбег йæ хъомтæ цæхæрадонмæ фæтæры. Сывæллæтты хъуыды дæр нæ кæны. Лæппутæ дæр æй ницæмæ дарынц.

- Директор дзы ахжм куынж уа! мжстыйж дзуры Адам.
- Скъолайы ахуыр кæнгæйæ дæр æдзух де 'мбæлтты сæрыл хæцыдтæ æмæ-иу масты хай бадæ. Ныр ахуыргæнæгæй кусыс, ма хадзар, ама дахи уромын фараз. Сабыр уарыкк, дам, дыууж мады бададта. Директоры джхимж ма сных кж, фæдзæхсы йын Анетæ. - Куы дæм смæсты уа, уæд дын дæ куысты хъжндзинждтж агурын райдайдзжн, йж дымыстжрты дыл сардаудзжн, жмж дж сжр дж кой суыдзжн. Фжлтау ын йæ хиваст митæн дæр быхс. Быхсын хорз у, мæ къона. Куы дæ ралгъита, уæддæр æм мацы сдзур. Цыфæнды хъæртæ дыл куы скæна, уæддæр дзы уайтагъд йæ ныхæстæ айрох уыдзысты, жмж дж куыдджридджр фжнды, афтж кж. Дж къух уазал доны дер ма атъысс, сывеллеттен иу дамгъе дер ма бацамон – мисхалы берц дер де ницы бадомдзен, ермест ем фестеме ма дзур. Уед ын деуей стырдер херзгенег на уыдзан. Хъуырыгънаган да дардзан. Хуыцауай да бауырнед, зыбыты иүнег хицау дер йе ныхме дзурег делбар кусæджы нæ уарзы...

Адам йæ фыццаг ахуыргæнæгмæ нæ кæсы, фæлæ йын бæлвырд уыны йæ цъæх цæстыты фæлмæн æнгас, йæ халасбын мыдхуыз дзыккутæ, йе 'нцъылдтæ мæллæг цæсгом, йæ фындзы тæнæг фæрстæ. Йæ размæ фестад æвирхъау ныв: директор ыл хъæртæ кæны, цыфыддæр ныхæстæй йæ 'лгъиты. Сылгоймаг нырхæндæг и, йæ бон цас у, уыйас ныггуыбыр и. Хæрдмæ скæсын нæ уæнды... Скъолайы ахуыргæнгæйæ, цал æмæ цал хатты федта уыцы ныв, фæлæ дыууæйæ дæр йæ зондамонджытæ уыдысты æмæ сыл йæ фæлгæнæны дæр къæм абадын нæ уагъта.

Директор мидæмæ 'рбахызти, æмæ дуары гуыпп фæцыди.

Анетæ цыма тæссаг сырд ауыдта, уыйау ахуыргæнджыты агъуысты фæмидæг и.

- А-а, Адам Батаевич?! Дæ бон хорз! афтид къæлидоры азæлыди Дауырбеджы хъæлæс. Йæ цæстытæ худынц. Кæдæйуæдæй йæм адæмымыггаг сдзырдта. Цы зæд ыл атахти, цымæ?
  - Æгас цу.
  - Ам цы лæууыс?
  - Уæртæ уыцы дзæгъæл сывæллæттæм кæсын.
- Цавæр сывæллæттæм? А-а, уыдоныл ма тыхс. Дауырбег сыл йæ къух ауыгъта æмæ йын йæ цонгыл ахæцыд. Къуылых нозтджын кæй у, уый Адам нырма ныр бафиппайдта æмæ кабинетмæ йæ фæдыл бахызт.
- Мæнæ-ма ам æрбад, йæ фарсмæ йын амоны директор.
   Лæппу бандоныл йæхи æвæндонæй æруагъта.
- А дыууæ боны Зæйрæт декреты цæуы, æмæ йын йæ уроктæ дæуæн раттынмæ хъавын.
  - Уыдон мын жгжр бирж уыдзысты.
- Уæд та дзы дæс айс. Къуыри дæм æстдæс æмæ ссæдз сахаты куыд уа...
  - Тæрсын, уыдоныл дæр куынæ аххæссон...
- Цы мæрдтаг дæ, Хуыцауы хатырæй?! Æхца дæр дæ нæ хъæуы æви?! дисгæнгæ, йæ фæрсы Дауыр¬бег.
- Æхца та кæй нæ хъæуы, фæлæ мæ сывæллæтты сайын нæ фæнды...
- Иннæтæ дæр сæ дæу хуызæн куы саиккой... директор йе стъолы лагъз раласта, цыдæр дзы агуры, Адаммæ нæ кæсы, афтæмæй дзуры дарддæр. Дæ фарн бирæ, фæлæ... Æрæджиау ма нын иу лæппу рантысти... Дæсæм къласы ахуыр кæны æмæ йæм, зæгъын, дæ цæст куы фæдарис...
- Æз мæ зонындзинæдтæ никæмæн æвгъау кæнын. Стæй лæмæгъ ахуырдзау цыма нæу. Æцæг æм хæдзары иучысыл цæст фæдарын хъæуы, чингуытæм йе 'ргом тынгдæр куыд здаха...
- Мах ей еппындер ницы куыстыл ефтауем. Кед йе къухы сызгъерин майдан бафтид...
- Нæ зонын, нæ зонын... Уыйбæрц сарæхса?.. дызæрдыг-гæнгæ, йæ уæхсчытыл схæцыд Адам. Йæ хицау дзы цы домы, уый æмбары æмæ дисæй мæлы. Ис, нæй, уæддæр ныййар. Нырма ахуыры азы кæронмæ бирæ и. Кæд йæхиуыл бакуса, уæд фендзыстæм... загъта æбæрæг хъæлæсы уагæй æмæ сыста-

ди. Ди¬ректоры цæсгомыл бæлвырд фæбæрæг и: йæ дзуаппæй йын разы нæу. Кæд иуырдæм тасын нæ комы, уæд уый иннæрдæм дæр зоны.

- Æз æм фæкæсдзынæн, фæлæ йæ ды дæр рох ма уадз. Исчи дын куынæ у, мыййаг. Дæ ахуыргæнæджы фырт... лæгмæ худын нæ цæуы, фæлæ худы. Йæ худт дæр иннæ адæмы худты хуызæн нæу. Цыма кæугæ кæны. Адамы йæм кæсын дæр нæ фæнды. Директор йæхи афтæ дары, цыма хъазгæйæ дзуры. Ома æцæгмæ мæ ма бамбар. Фæлæ хъазын йæ фæсонæрхæджы дæр нæй. «Æз дæ сахуыр кодтон, æмæ дæ хæс бафид. Мæ фыртæн мын иттæг хорз бæрæггæнæн сæвæр, æмæ сызгъæрин майдан райса», æргомæй дзурынц йæ цæстытæ. «Цы йын æмбæлы, уымæй уæлдай йын ницы сæвæрдзынæн, мæ мадызæнæг куы уа, уæддæр», йæхинымæр ын дзуапп радта Адам æмæ ахуыргæнджыты агъуыстмæ ацыди, йе стъолы фарсмæ 'рбадти, йæ лагъз ын раласта æмæ гом чиныгмæ кæсы, фæлæ дзы йæ сæрмæ ницы цæуы. Хъуысы йæм Цæмæхъуыды цъæхснаг хъæлæс:
- Æз дæсæм къласмæ нал бацæудзынæн, нал! Мæ бон дзы урок кæнын нæу! Кæм цы гуымыдза и, уыдон иу ранмæ æрæмбырд сты! Рын сæ ныццæгъда мæ тæригъæдæй!
- Æгъ-гъи! Уый дын жлгъыст, гъе! йж цжстытж тетраджй атыдта Маринж жмж йжм уайдзжфгжнжгау бакасти. Джхжджг джр аххосджын дж, джхжджг. Фидистж сын кжныс, жмж джм нж хъусынц.
  - Иуцалдæры дзы скъолайæ фæсур, уæд иннæтæ тæрсиккой!
- Тæрсгæйæ, сæ сæры зонд куы цæуид, уæд сæ ахсæв хъæдмæ бирæгътæм арвитиккам æмæ нæм райсом куырыхон лæгтæй æрыздæхиккой.
- Бирæгътæ сын сæ сæртæ бахæрæнт! Цæмæхъуыды хъæлæс фæтызмæгдæр и. Кæд ма сын æз нæ амонын мæ предмет! Уæддæр сын иу минут æнцад æрбадæн нæй!
- Зардайы уаг, йа был фесчъил кодта Цамаехъуыд. Цы 'мбарынц уыдон та зардайы уаган?! Хуырымта куы сты!
  - Мах сын куыд жнжмбаргж 'нхъжл стжм, афтж не сты.

Не 'нкъарæнтæ нæхæдæг дæр нæма рахатæм, афтæ нын уыдон нæ зæрдæйы алы чысыл фæзилæн дæр базонынц æмæ нæ уымæ гæсгæ сæхицæн хатдзæгтæ скæнынц. Зæгъ-ма, дæ хорзæхæй, скъоладзауты дæ урокæй цæмæ ратардтай?

- Сæ хæдзармæ куыст нæ сахуыр кодтой, стæй сæ чингуытæ не 'рбахастой.
- Не 'ппæты хæцæнгарз дæр ахæм методикæ куы уа, уæд нæ талынгдзинадыл никуы фæуæлахиз уыдзыстæм. Сывæллæттæ сæ урок нæ сахуыр кодтой, ды та сæ кæртмæ арвыстай, æмæ футболæй фæхъазыдысты. Мæн ма хъыгдарæнт, уыййеддæмæ цыфæнды дæр кæнæнт, нæ? Ахуыргæнæг сывæллоныл куы схъæр кæна, кæнæ йæ æддæмæ куы атæра, уæд уый йæ лæмæгъдзинады 'вдисæн у. Уæд ыл ахуырдзау фæуæлахиз и. Уый та ахуыргæнæг йæ сæрмæ хъуамæ ма хæсса. Сывæллоны рарвитынæй æнцондæр ницы ис. Зын йæ са¬хуыр кæнын у. Абон ды футболæй хъазынмæ кæй арвыстай, уыдон нæма 'мбарынц, сæ уæлахиз сапоны фынкæй арæзт кæй у, уый, фæлæ йæ куы бамбарой, уæд дæ, зæххыл цы фыддæр ныхæстæ ис, уыдонæй æлгъитдзысты, стæй ма дыл худгæ дæр кæндзысты. Афтæмæй адæймаг йæхицæн цæсгом никуы скæндзæн.
- Уыцы 'рратæй ма истыхуызы куы фервæзин, æмæ мæ цыфæнды 'лгъыстытæ дæр куы кæниккой!
- Æз цалдæр хатты Адамы урокты уыдтæн, æмæ йæм, ды æрратæ кæй хоныс, уыдон сыбыртт дæр нæ фæкæнынц. Диссаджы тыххæй ма йæм иу хатт бацу.

Адамы цасгомма туг ныццавта, ама фырафсармай йахи цы факана, уый на зоны.

- Уый нæлгоймаг у, æмæ дзы тæрсынц! их дон ыл бакалдта Цæмæхъуыд.
- Уæд та дæуæй дæр нæлгоймаг саразиккам... йæ хъазæн ныхас сæм баппæрста Гæбыдзо.
  - Дæхицæй уал куы саразис нæлгоймаг!
- Мæ тæккæ сонтæй ма куы уыдтæн, уæд мыл куы сæмбæлдаис...
- Æхсызгон мæ хъуыдтæ! Ды дæр мæ 'хсæв-бонмæ тухæнæй амардтаис, æндæр ницы сæнтыдтаис...
  - Ма зæгъ, ма зæгъ...

Чындз хъæццулы цъæрттæ сфыхта, биноныг сæ ныхсадта жмæ сæ кæрты астæу телыл сауыгъта. Уазал уддзæфæй сæхимидæг куыд змæлынц æмæ фæззыгон хуры тынтæм урс-урсид цæхæр куыд калынц, уымæ иучысыл бакасти, стæй мидæмæ бацыди æмæ, тухæнтæгæнгæ, тыргъы пъол æхсын райдыдта. Уынгæй йæм хъуысы фæрæты къуырцц-къуырцц.

- Нæ куыдзæн уал загъды куы кодтаин, уæд мæ бамбæрстаид, амæ та гугын фысау æппындæр ницы хъары. Кæм схъомыл и, цымæ?! йæ фындзы бын хъуыр-хъуыр кæны Фари, хъæццулы цъæрттæ телæй исы æмæ сæ дæргъырдæм ауындзы.
  - Цы кусыс, цы? йæхи йæм тыххæй уромы Уæздинцæ.
  - На ма уыныс?! Да фалхартта дын амбарзын!
  - Цавæр фæлхæрттæ?
- Цал хатты дын загътон, хъæццулы цъæрттæ дæргъырдæм ауындз, зæгъгæ!
  - Æмæ цы уæлдай у?
- Ды сæ мæ фыддæрагæн тауыс афтæ! Хуыцауæй дæм коммæ кæсыны дзырд нæй!
- Уæдæмæ, дæхæдæг кæй нæ аргæвдай, уый дæм хæдмæл кæсы. Æз цы кæнын, уыдонæй дæ зæрдæмæ ницы цæуы.
- Уый та дын цы ныхас у?! Кæстæрæн зонд амонæн кæдæй нырмæ нал и?!
  - Зонд мын нæ амоныс, фæлæ мын мæ зæрдæ къахыс.
- Лыстæг пырхытæ дын бауæд, уый дын «мæ зæрдæ мын къахыс»! Ничи йæм кæсы, цы дзых мæм суагъта! Мæнæ нæ лæппу 'рбацæуа!.. æртхъирæн æм кæны Фари.
- Гъер дын ахæмæй цы загътон? йæ лæджы коймæ Уæздинцæйы хъæлæсы лæгъстæхуыз мыртæ фæзынди.
- Æмæ ма мын цы хъуамæ зæгъай?! Мæ хурхыл ма мын кард сæвæрай?!
- Мæнæй æндæр дын цы бакæнид, уый фенис. Æз æгæр сабыр дæр ма дæн... йæхиимæ ныхасгæнæгау дзуры чындз.
- Уа-дзæбæх дæ сæр, кæд сабыр нæ дæ! Мæнæн дæ цы Хуыцау бавзарын кодта, уый дæлæмæ 'рхауæд!

Бечырби кæртмæ 'рбахызти æмæ йæ усмæ 'лхынцъæрфыгæй кæсы.

- Цы дын нæ фаг кæны, Гасион?! фæрсы йæ тызмæгæй.– Кæд дæ цард дæ зæрдæмæ нæ цæуы, уæд гъæй кæ дæ цæгатмæ! Чындзæн йæ зæрдæ 'рбауынгæг и, тасмæ 'ргуыбыр кодта æмæ пъол æхсы. Кæртæй йæм хъуысы Фарийы мæстæлгъæд хъæлæс:
- Йæ мадæй мисхалы бæрц дæр зæхмæ ницы æрæппæрста! Уый дæр уисæн нæ кодта, æмæ йæ мæгуыр æфсины мæрдтæм батардта! Ай та мæныл бафтыди!
- Дæуæн дæр цыма иу хæйрæг ницы кæндзæн. Адамæн йе 'рбацыд æмæ йæ хъазæн ныхас баиу сты. Йæ рахиз къухы стыр фæрæт, галиуæй йæ ныхы хид сæрфы.
- Ма тæрсут, æз уæ бирæ нал бахъыгдардзынæн, æмæ-иу уæд æрцæрут! Кæстæртæ йæ фендзысты, цы сойтæ дзы смæрзат, уый! Фари кæд се 'ппæтмæ дзуры, уæддæр æрмæст йæ чындзмæ хæцы. Лæппу йæм, мидбылхудгæйæ, бацыди, йæ галиу цонг ын йæ уæхсчытыл æрæвæрдта æмæ йæм хъазгæмхасæн æрхатыди:
- Фаришкæ, хыл кæнын ныууадз. Уый бæсты ма мидæмæ цом, æмæ мын хъæбынтæ скæ.
- Цом, цом, мæ хæдзар, Фари æваст æрфæлмæн и æмæ сæрдыгон агъуыстмæ бацыди. Бечырби æмæ Адам дæр йæ фæдыл бахызтысты.
- Се 'фсинтæм куыйты къæпп-къæпп чи кодта, æдзух уыцы чындзытыл худтæн, æмæ йæ мæхи сæр бавзæрста, ардауæн ныхас кæны ус, йæ цæстытæ ма доны дæр разылдысты.
- Цей-ма ныууадз, ез феллад ден, тыхстхуызей йем дзуры Бечырби.
   Фейне арахъхъы нын авер...
- Хорз, хорз! Æз ныртæккæ! къæссафæлдæхт фæци Фари æмæ графинимæ ацыди.
- Ацы сылæн ма цы бакæнон нæ зонын! Над дæр баййафы, уæддæр коммæ нæ кæсы! Мæ мæгуыр мады мын æнæ кардæй æргæвды!
- Дæ цуры кæрæдзимæ уыйбæрц нæ уæндынц, фæлæ сæ æз, хылгæнгæйæ, арæх æрбаййафын æмæ дын æй æргомæй зæгъын, фылдæр хатт Фари вæййы аххосджын. Уæздинцæ уæ гуымиры ныхас йеддæмæ ницы хъусы, æмæ тæригъæд нæу? Уый дæу цас уарзы, мæн исчи уыйас куы уарзид, уæд æй æз мæ уæлныхты хæссин.
- Сылгоймæгтæн ды куыд æнхъæл дæ, ахæм æнæлаз не сты.
   Мæнæ сæ базонай...

Цомартати Изæтбег. Уацау

Фари графины дзаг арахъхъ æрбахаста æмæ скъаппей тæбæгътæ исы. Адаммæ хæрын нал цæуы. Йæ зæрдæ Уæздинцæмæ 'хсайы æмæ йæ хъуыры къæбæр нæ ныццæудзæн. Ехх, ныр мад æмæ фыртæн дæ зæгъинæгтæ 'ргомæй ма зæгъ, сæ хъустæ куыд амыр уой! Цæмæй баххуыс кæна чындзæн? Йæ уæззау уаргъ ын куыд æгъдауæй фæрогдæр кæна? Кæртмæ йæхи айста æмæ мидæггаг уатмæ бацыди. Уæздинцæ диваныл ныггуыбыр и æмæ хæкъуырццæй кæуы.

«Диссаг сты, жвведза, адем. Иу дзы хъуаме иннейы делеме тера, йе дудге хъедгомыл ын цехх кена еме йе удхарей мара, иу дзы хъуаме иннеуыл уелахиз ке на, йе хурхыл ын фидар хеца еме йын йе намонддзинадыл йехи уденцой араза. Чындз ам йе судзге цессыгтей йехи хсы, мад еме фыртен та сердыгон хедзарей се худын хъуысы! Афтемей дзы алчидер йехи раст хоны. Уден еппындер еххуыс чи не у, ахем лыстег хъуыддегты тыххей кередзи хер еме де цард цыбырдер ке, уымей ма енембаргедер ми цы уа! Æппетаразег дер зонд у, мах та едылы стем. Адемы хъер кед бамбардзыстем, цыме?» – йехи ферсы Адам.

– Ма ку, Уæздинцæ, цасфæнды куы кæуай, уæддæр мæ фыды хо æмæ йæ фыртмæ дæ хъыг нæ бахъардзæн, – дзуры йæ чындзмæ, фæлæ уымæн йæ зæрдæ ныттыппыр и, æмæ йæ хъусгæ дæр нæ кæны...

* * *

Фæныкхуыз мигь хъæуыл йæ уæззау пæлæз æрытыдта. Директоры стуртæ цыма дзæгъæл раисты, уыйау кæрæдзимæ сæхи нылхъывтой æмæ цæхæрадонмæ сабыргай фæцæуынц. Дауырбег рынчын куыдзау ныккука и. Йæ тæнæг фæныкхуыз палтойы йæхи стыхта, фæлæ йын ницы тафс дæтты. Йæ шляпæ дæр – тæнæг, фæныкхуыз. Дунейыл йæ хъомтæ йеддæмæ ницы уыны æмæ сæ фæдыл уæззау къахдзæфтæ кæны. Адам æм рудзынгæй кæсы æмæ йæ сæр дыууæрдæм тилы.

«Цы мæгуыр стæм, æвæдза. Ахæм æгуыдзæг хицæуттæ дын уæд. Гъæ-æ, дæлдæр фæуай, мæ гæныстон бæстæ, кæд уæлдæр бынæтты амæй хуыздæр лæгты æвæрынхъом нæ дæ».

Къжлидоржй йжм хъуысы сывжллжтты дзолгьо-молгьо.

Хистæр лæппутæй чидæр кæртмæ, æхситгæнгæ, ахызти, дуар йæ тых-йæ бонæй ныггуыпп ласта, æмæ йæ 'фснайæг ус æлгъиты:

- Гъæ-æ, бабын уай, бабын! Дæ мæгуыр мад дæу ныййарыны бæсты хуыйы хъыбыл куы ныййардтаид, уæд дзы исты пайда федтаид!
  - Дзæгъæл рæйд ма кæ!
  - Дæ рæйæн дзых амыр уæд!

Адам директорей йе цестыте атыдта еме йе 'мкусджытем разылди. Хъерей ныхас кенынц. Цеуыл? Ницыте еме мацытыл. Се 'хсен цы уерех быдыр ис, уымей терсы, еме йын цавердер тых йе хъуырысертем евналы, йе улефт ын ехгены, еме йе фенды сыгъдег уелдефме алидзын..

«Афтæ хъуамæ ма уа. Адæймагæн ахæм уæвын не 'мбæлы. Уый раст нæу. Уый æдзæсгомдзинад у, – дзуры сæм йæхинымæр. – Цæуыл цин кæнут, цымæ? Цы хорздзинад уыл æрцыди? Ныртæккæ та рыгæйдзаг кълæстæм кæй бацæудзыстут æмæ сывæллæтты хурхæй кæй мардзыстут, уый уыл æфтауы хъæлдзæгдзинад?»

Сафирет стъолы уелхъус, енезмелгейе, бады еме чиныджы сыфта фалдахы. Йа сахатма 'ркасы, стай рудзынгма йе 'ргом аздахы, жмж йж ржсугьд цжсгомыл цины уылжн анхъжвзы. Бар ын ратт, ужд жвзонг чызгау фжгжпп ласид, дуар йæ сæрыл ахæссид æмæ бæлæсты 'хсæнты ныййарц уаид. Кæд агъуыстыбады, уæддæрйæхъуыдытææддейысты. Цымаискæимæ уарзон ныхас кæны, уыйау йæ мондаггæнæн былтæ худынызмæлд кæнынц... Маринæйы 'рфгуытæ куырмæлхынцъытæй лæууынц. Къжсерей ахызти, еме сывеллетты хъелеба фесабыр и. Дзжнгжржг ныццагъта. Цалджр ахуыргжнжджы сж журналтимж, фестиеттегенге, ацыдысты, къелидорей се хъеремхиц уайдзафта 'рбайхъуыстысты. жма Адамы маллаг цасгомыл былысчъил мидбылхудт фæзынд. «Сывæллæтты фидистæ, уайдзæфтæ æмæ хъæртæй чи хъомыл кæны, уый фыццаджыдæр йæхæдæг у хъомылгæнинаг», – хъуыды кæны йæхинымæр. Марина фастама 'рбацыди ама сываллатты тетрадтай иу рафæлдæхта. Сафирæт, æнæдзургæйæ, сыстади, йæ сау тæнæг палто йæ уæхсчытыл баппæрста æмæ феддæдуар и, ома бынтондер не цеуын. Ахуыргенджыте йын йе хин ми зонынц **жм**æ йыл с**ж**химид**ж**г худынц.

- Ай диссаг нæу, нæ хицæуттæ сæ хæдзæрттæм фæлыгъдысты, æмæ скъола сывæллæтты 'вджид баззади,– йæ фæдыл кæсгæйæ, дзуры Цæмæхъуыд.
- Сæ «ис»-ей сæ «ней» хуыздер. Уеддер хъыгдарыны хос йеддеме ницы сты... йе «цыргъзонд» ныхас се зердеме фецыди еви не, уый базоныны тыххей Гебыдзо йе 'мкусджытыл йе цест ахаста. Дауырбег йе барте Бечырбиме радта, уый та Сафиретей скъоламе не 'вделы... Æз ахем хицеутты хъиладзагъдей фесурин, феле сем ме къухте не хецце кенынц...

Цæмæхъуыд ын йæ цæстытæй Адаммæ амоны, йæ мады 'фсымæры цур йæ кой ма кæ, зæгъгæ.

- Уадз жмж йж уый джр зона, гыццыл саби нал у! йж хъжлжс фжкарзджр кодта Гжбыдзо. Махыл Хуыцау йж бжллжх сжвжрдта, жмж нын хуызджр гжнжн нал и. Æд бинонтж ма нж бынжттжй куыд сыстжм? Фжлж ауыл та цы тыхбегара и? Мж фыды ингжныстжн, жз иу минут джр ам нж бакусин!
- Æгонгæй, Адам, макæмæ хъус. Тынг раст бакодтай, дæ райгуырæн хъæумæ кæй æрбацыдтæ, уымæй, барджын хъæлæсæй дзуры Таймураз аст æмæ ссæдзаздзыд лæппулæг. Фæтæн уæхсчытæ йын. Æмбаргæ ныфсхаст цæстæнгас. Сатæгсау бæзджын рихитæ. Нырмæ куыд куыстам, дарддæр афтæ кусæн нал и, сывæллæттæй худинаг у.
- О, диссаджы хорз куыд нæ бакусдзынæ ахæм хицæуттимæ,
   йæ лыстæг даргъ цæнгтæ йыл стылдта Гæбыдзо.
- Мæнмæ гæсгæ, скъола цы уавæрмæ 'рцыди, уым мах дæр аххосджын стæм, фæлæ хи рæдыдыл басæттынæй искæй рæдыд ссарын æнцондæр у, хъуыдыдзастæй дзуры Адам.
  - Кæсаг йæ сæрæй æмбийы! фæцырд æм Гæбыдзо.
- Ды раст дæ, фæлæ æз ам цалдæр ахуыргæнæгæй фæстæмæ кусгæ никæй уынын. Сымах зæгъдзыстут, Дауырбег скъолайы ахæм уавæртæ сарæзта, ахуыргæнджыты куыстмæ йæ цæст нæ дары. Фæлæ адæймаг хъуамæ фыццаджы-фыццагдæр йæхицæй æфсæрмы кæна. Ныртæккæ кълæсты урок цæуы, сывæллæттæ та къæлидоры кæрæдзи сæртыл хауынц. Ау, уыдон басабыр кæнын дæр нæ бон нæу?
- Куыст иууылдер директор еме йе хедивджытей аразге у, бафиппайдта Таймураз.
  - Нæ цуры чи нæ и, уыдоны кой кæнын ницæмæн хъæуы. Цы

сын зæгъинаг стут, уый сын комкоммæ зæгъут, – йæ бынатæй сыстади Маринæ. – Хицæуттæ немæ куыд уой, афтæмæй нæ баныхас кæнын хъæуы.

– Иу æмæ дыууæ хатты баныхас кодтам? Æмæ дзы цы рауади? Цалдæр боны нæ мард уæнгтыл схæцæм æмæ та сæ уайтагъд фæстæмæ 'руадзæм. Ахæм директоримæ...

Адам къжлидормж ацыди, жмж йын рыджы тжф йж улжфжнтж ахгждта. Дыууж 'фснайжджы 'рбахизжны цур даргъгомау бандоныл бадынц жмж хъжржй ныхас кжнынц. Ржстжгжйржстжгмж сж хъжлжсы дзаг ныххудынц.

- Бон-изæрмæ ацы рыг улæфын куыд фæразут?
- Сахуыр стæм...
- Ам æдзухдæр афтæ рыг вæййы...
- Цæмæн?
- Пъол хус хæцъилæй куы сæрфай, уæд рыг хæрдмæ цæуы.
- Æмæ йæ хус хæцъилæй цæмæ сæрфут?
- Дон нæм нæй.
- Ау, жмж нж цурты цжугждон куы кжлы...
- Арвыл дæр чысыл мæргътæ нæ тæхы...
- Цæугæдон нæм дард у, кæрты цы кърант и, уымæ та дон нæ уадзынц.
- Дауырбег жмж Адылжн цал жмж цал хатты загътам. Куыдзы хъуыды джр нж нж кжнынц. Ужвгж сж 'вджлгж джр нж кжны... сжхи куыстытжй... Сж хждзжрттж фосжй се 'дзаг. Уыдонмж кжсын нж хъжуы? Устытж кжрждзимж бакастысты жмж та хъжржй ныххудтысты. Адам кжртмж ахызти.
- Гъы, рыг улæфын дæр нал фæразы. Кæм схъомыл и, уый дзы ферох и.
- Дыууæ боны горæты чи фæвæййы, уый хъæуыл нал фервæссы, йæ хъустыл уайынц æфснайджыты 'лхыскъ ныхæстæ. Лæппу фырмæстæй йæ мидбынаты ныррызти. Сылгоймæгтæм баздæхын ын кæй не 'мбæлы, уый æмбары, фæлæ йæхи бауромын нæ фæразы.
- Бæгуыдæр æй зонын, кæм схъомыл дæн, уый. Чъизи дæр уыдтæн, æххормаг дæр.
  - Æмæ уый тыххæй куы ницы зæгъæм... Мах афтæ æнæуи...
  - Нæхи уавæр дæр хуыздæр нæ уыди...
- Уæдæ цавæр хабар у? Паддзахад уын æхца куы фиды, уæд уын фæйнæ бедрайы дон æрбахæссынæй цы уыдзæни? Сывæл-

лæттæй уæддæр фефсæрмы ут. Стæй цыма тыгъд быдыры бадут, уыйау уæ хъæлæсы дзаг куы худут.

Хъæу æхсæвы тары æрæмбæхсти. Куыйтæ цыма сæ фыдызнагмæ лæбурынц, уыйау кæмæдæр сæ уды быцъынæг скъуынынц.

«Ам алчидæр, куыд æй фæнды, афтæ кусы. Ды дæр дæ мызд ис æмæ дæхи хъуыддæгтæ кæ» – мысы йæ фыццаг ахуыргæнæджы ныхæстæ. Бæгънæг бæлæстæм кæсгæйæ, йæ зæрдæриссынгæнæн æнкъарæнтæ сæ хъæбысы 'рбатыхтой, æмæ йæ уæнгты уазал уддзæф ахъардта. Ныртæккæ йæм урок уыдзæни, фæлæ скъолайы рухс не ссыгъди. Ахуырдзауты сæ ахуыргæнджытæ ауагътой æмæ сæ хæдзæрттæм, цингæнгæйæ, атындзыдтой. «Цæуон, æз дæр сæ ауадзон», – дзуры йæхицæн Адам.

– Уый нæлгоймаг у, æмæ дзы тæрсынц! – иннæрдæм дзы хизынц Цæмæхъуыды ныхæстæ. Ау, æмæ ахæм тызмæг у? Уымæй афтæ йæ уарзгæ кæнынц. Йæ хъуыдытæм арф ныуулæфыди æмæ къæлидормæ бахызти. Скъоладзаутæ йæ иувæрсты тыннывæндæгау кæнынц. Лæппутæ йæм куы 'рбахæццæ вæййынц, уæд сæ худтæ фелвасынц. Адаммæ афтæ кæсы, цыма дзы се 'ппæт дæр тæрсгæ кæнынц. Цæмæн? Цы сын кодта? Хъæрæй дæр сæм куы никуы сдзырдта. Ахуыргæнджыты агъуыстмæ бацыди æмæ талынг къуымы 'рбадти. Йæ чемы нæй æмæ йæ сывæллæтты уынын дæр нæ фæнды.

– Адам Батаевич, – æнахъинон дзолгъо-молгъойы 'хсæнæй йæм хъуысы Заремæйы хъæлæс, – мæ ахуырдзауты сæхимæ ауадзон?!

«Тæрсгæ дæ кæнынц æви нæ, уый базон. Ахæм гæнæн дын нал уыдзæни», – уыцы хъуыды зилгæдымгæйау фæкуыси Адамы сæры. Йæ развæндаг арвæрттывдау срухс и, æмæ чызгмæ рауади.

– Урокмæ байхъусын кæй нæ фæнды, уыдон сæхимæ ацæуæнт, кæй фæнды, уыдон та ам баззайæнт.

Университеты фылдар ахуырганджыта се студентты аудиторитам тыххай тардтой. Са хъаст ма-иу ректормае дар бахастой. Адам-иу сам хуыматарджы масты сси. Ныр сагъдауай лаууы ама тыхсы. Сываллатты цыма исчи сурга каны, уыйау йа иуварсты ардама згъорынц. «Масхи са цасты бафтыдтон. Фалтау са куы арвыстаин. Афонма дзы иу дар уым нал и. Хорз арсон сын и. Аниу цы тыхсын? Уадзга са

куы акодтон», — сабыртæ кæны йæхи æмæ къласмæ сабыргай фæцæуы. Йæ зæрдæйы цæлхъ-цæлхъ æм хъуысы. Фæнды йæ фæстæмæ аздæхын, фæлæ йæ цыдæр тых размæ схойы. Дуар байгом кодта æмæ йæ алыварс афæлгæсыд, фæлæ йæ цæст никæуыл æрхæцыд. Куыдфæстæмæ йæм скъоладзауты 'ндæргтæ рудзынджы дыдзы рухсмæ зынын райдыдтой, æмæ сын салам радта:

- Уж изжр хорз.
- Æгас цу!

Кълас леппуты еме чызджыты хъелестей айдзаг и, стей та бæстæ фегуыппæг и. Адам се 'хсæнты зи¬лы æмæ сын ног æрмæг амоны. Æвидигæ суадонау æм гуырынц арф хъуыдытæ жмж ужлмонц жнкъаржнтж. Йж цжстытыл уайынц, цы цаутж сын дзуры, уыдон жмж сж ирджй хжссы сывжллжтты размж. Рестег цеуы, феле йем сыбыртт дер никецей хъуысы. «Ме урокфæци, æвæццæгæн. Сæхимæ сæ арвитын хъæуы. Иууылдæр ам сты, цымæ?» Электрон цырæгътæ йын цыма йæ фарстæн дзуапп лæвæрдтой, уыйау ссыгъдысты, жмж бжстж ныррухс и. Ахуырдзаутжн сж къухтж – сж роцъотжм аржэт. Æдзынжг жм кжсынц жмж йын йж алы дзырд джр жнжрхъжцжй ахсынц. «Се 'ппæт дæр ам сты!» - æваст йæ буары анхъæвзта цины уылжн. Æнахуыр жнцойджттжг жнкъаржнтж йж сж ужлныхты систой. жмж йж мидбылты зына-нжзына бахудти. Ехх, цас сж уарзы, уый куы зониккой! Фæнды йæ алкæмæ дæр бацæуын еме йын йе сер йе армытъепеней ерсерфын. Раст неу Цамахъуыд! Тарсга дзы на канынц! Уый тас нау! Цыфанды дæр æй схон, æцæг тас – нæ! «Дунейы æмæ нæ бæстæйы цы цаутж 'рцыди, уыдоныл ужлжнгжйтты азгъорынжн арф зонд жмж стыр курдиат на хъжуы. Едылы сываллаттан са жнахуыргонд аджймаг джр ралжхурдзжн», - мысы Бечырбийы былысчъил ныхæстæ. «Гъе, мæ хирвæссон хæрæфырт, цæмæй дунейы жмж нж бжстжйы историон цаутжм фжсивжды сцымыдис кæнай, уый тыххæй арф зонд æмæ стыр курдиат хъжуы», – загъта йжхинымжр Адам жмж йж ныхас жрджгыл фескъуыдта.

– Дарддæр та уын æй райсом радзурдзынæн.

Сывæллæтты цыма боныцъæхтыл исчи сæ адджын хуыссæнтæй стын кæны, уыйау сæхимидæг батыхстысты æмæ йæм æрхатыдысты:

- Ныр-ма нын жй радзур!
- Радзур-ма нын жй!
- Дæ хорзæхæй, Адам Батаевич...

Фезмæлын дæр нæ уæндынц, цыма сæ бынæттæй куы фенкъуысой, уæд сын лидзгæ акæндзæн.

«Æрмæст ацы 'хсызгондзинад бавзарыны тыххей дер ахуыргенег суевын ембельди!» – хъуыды кены Адам. Йе ци-ныл ын исчи куы бацин кенид, уый йе ныры хуызен никуыма 'рфендыди, феле ахуыргенджыты агъуысты никей баййефта. Иучысыл дзы афестиат и, стей уынгме ацыди. Бесте – сау мейдар. Йе разме тыхкастгенге, фецеуы. Гедыбеласы бын чидер базмельди.

- Заремæ?!
- М-гъы.
- Æмæ ам цы кусыс?
- Дуканийæ рацыдтæн... Мæ туфлийы бос райхæлди, æмæ уый бастон...
  - Æмæ иунæгæй нæ тæрсыс?
- Тæрсгæ нæ кæнын, фæлæ мæ развæндаг дзæбæх нæ уынын.
- Цом, æз дæ уæхимæ бахæццæ кæнон, кæд никæмæ 'нхъæлмæ кæсыс, уæд.
- Никæмæ 'нхъæлмæ кæсын. Цом иумæ...– талф-тулфæй сдзырдта Заремæ æмæ йын йæ цонгмæ февнæлдта.
  - Дæ кълас мæ дисы бафтыдта.
  - Цæмæй?
- Ахуырдзауты куы ауагътон, уæд сæхимæ цæуыннæ ацыдысты? «Цæмæй дын исты 'ппæлæн ныхас зæгъа, уый дæ фæнды, нæ?» йæхицæн уайдзæф кæны лæппу.
- Сæ ныхæстæм гæсгæ, дæуæй тынгдæр никæмæ фæхъусынц... Дæ алы фæзындмæ дæр дын æнхъæлмæ фæкæсынц... уæлдайдæр чызджытæ...Се 'ппæт дæр дæ бирæ уарзынц...Ахæм каст дæм фæкæнынц, цыма сæм уæларвæй лæппуйы хуызы зæд æртахти. Афтæмæй дæ...– йæ хъуыды æгæр æргомæй куы зæгъа, уымæй фæтарсти æмæ йæ ныхас æрдæгыл фескъуыдта.
  - Уанцон уарэт нæу. Нырма сывæллæттæ куы сты.
- Чызджытем фарестем къласы цы 'нкъаренте фезыны, уыдон еппетей сыгъдегдер веййынц...
  - Уыцы 'нкъарæнтæ мæнгæфсон сты, æмæ сæ цыфæнды рог

уддзеф дер йеме ахесдзен. Ез егъуыссег ехсевте 'ндеры тыххей ервитын...

- Уыцы амондджын чи у, цымæ? Мæнæн æй зæгъæн нæй?
- Цæуыннæ, дзуапп ын радта Адам, фæлæ йæм талынджы цы дыууæ 'ндæрджы разынди, уыдонмæ кæсгæйæ, фæсыкк и. Рахиз Бечырби у, галиу та – Сафирæт.
- Æз æрбахæццæ дæн, хъуысы йæм Заремæйы хъæлæс. Æрхæндæг мыртæ дзы ахсы, æмæ йæ риу рæсугъд æнкъарæнтæй дзаг кæны. Исты фæлмæн ныхасæй йæ барæвдауид, фæлæ йæ хæрæфырты уындæй йæ зæрдæйы уаг фехæлди, æмæ ма тыххæйты сфæрæзта зæгъын:
  - Хæрзфынтæ-иу фен.
  - Ды дæр...

Заремæ йæ бынатæй змæлгæ дæр нæ кæны. Адам дæр сагъдауæй лæууы æмæ аххосджынхуызæй дзуры:

- Мæ къах мæ дæуæй никæдæм хæссы...
- Мæн дæр...

Лæппу ма иучысыл алæууыди, стæй йæ фыды хойы хæдзармæ æвæндонæй араст и. Сæрдыгон агъуысты цырагъ судзы, фæлæ дзы ничи и. Фари раджы схуыссы æмæ фынæй уыдзæни, чындз та, æвæццæгæн, йæ уаты истытæ архайы. Стъолыл – карчы цурæн æмæ дзулы кæрстытæ. Йæ къухтæ ныхсадта æмæ хæрыныл æрбадти. Уæздинцæ цæстылуайгæ нывау æрбахъуызыди æмæ йæ сагъæсхуызæй фæрсы:

- Нæ лæг ма кæм бафæстиат и?
- Скъолайы. Рахджы йа ардам хъауы.
- Сайын куынæ зоныс, уæд гæды ныхæстæ цæмæ кæныс? Сылгоймагæн йæ былтæ базыр-зыр кодтой, æмæ йæм тæргай-хуызæй йæ чъылдым раздæхта. Адамæн фыртæригъæдæй йæ зæрдæ йæ риуы 'рбампылди, æмæ йæ хæрын ныууагъта. Иуцасдæр æрхуымæй фæбадти, стæй йæ хуыссæн ссардта. Заремæ йæм талынгæй цыдæр рухс æрбахаста æмæ йæ уæлхъус æрлæууыди. Лæппу йын йæ фæлмæн къухы 'ндзæвд йæ русыл æнкъары, æмæ йæ рæсугъд сæнттæ сæ уæлныхты исынц. Райсом боны рухсмæ 'фсæрмы кæмæй кæндзæн, уыцы судзгæ монцтæй куы фервæзид, уый йæ фæнды, фæлæ йæ бон нæу æмæ йæ уарзоны йæ уды рæбинаг æвæрæнтæй рæвдауы...

Æвæлтæрд чызгæн йæ уæнгтæ баруадысты, фæлæ уæддæр йæ цæстытæ тетрæдтæй нæ исы. Иу-дыууæ диктанты ма йæ сбæрæг кæнын хъæуы, æмæ уæд йæ уæхсчытæй уæззау уаргъ ахаудзæн. Йæ куысты йæм уымæй зындæр ницы кæсы. Уæлдайдæр дзы бирæ рæдыдтытæ куы вæййы, уæд.

- Ахам фыстытан жндон фарста дар на бабыхсдзысты. Тагъд цаттадзинады аттестатта чи райсдзан, уыдон хуыматаг дзырдта раст фыссын ма зонант. Фесафтой, фесафтой ахуырдзауты. Афтамай са скъолайа куы арвитам, уад цы фауыдзысты? хъуыр-хъуыр каны йа фындзы бын.
- Цæмæй тыхсыс, цæ, Заремæ? æнæмæтхуызæй йæ фæрсы сæвджынтæ ацæргæ сылгоймаг.
  - Ницæмæй, Зæликæт, ницæмæй.
  - Мæнæй йæ цы 'мбæхсыс?
- Ницы 'мбæхсинаг мæм и. Мæнæ диктанттæй сфæлмæцыдтæн.
- Æмæ сыл дæхи цы марыс? Хуыздæр скъоладзаумæ сæ ратт, æмæ сын уый сæ рæдыдтытæ сраст кæндзæн, кæнæ сæ 'ппындæр мацæмæ дар. Дæ нервытæ ма хал.
  - Ома?
- Къамис нем ссеуынме куы фехъавы, уед ей мах къуыри раздер базонем еме тетредте аскъуынем...
  - Уый та куыд?
- Афтæ. Мæнмæ къамисы уæнгтæ æдзухдæр ног тетрæдтæ сæййафынц...

Дзæнгæрæджы зæлланг Адамы хъусты фæмидæг и, æмæ йæ цыма исчи сывæллæтты тетрæдтæ скъуынгæйæ æрбаййæфта, уыйау фестъæлфыди. Йæ галиу къухы дыууæ 'нгуылдзы йæ гыццыл æмраст фындзы рагъыл æрхаста æмæ Зæликæтмæ былысчъилæй кæсы. «Гъе, уæууæй, гъе! Æмæ ацы цæстфæлдахæг кæддæр мæ ахуыргæнæг уыди. Йæ чъизи митæ 'мбæхсгæ дæр нæ кæны. Æмбæхсгæ нæ, фæлæ ма сæ райдайгæ ахуыргæнæгæн дæр амоны æмæ йæ сывæллæттыл гадзрахатæй цæуын кæны». Цæмæй йæ ма уына, уый тыххæй йæ фæнды æддæмæ ацæуын, фæлæ йæ Заремæйæ йæ къах нæ хæссы. Уаты иумæ

куы аззайынц, ужд жм афтж фжкжсы, цыма йж бинойнаг у, жмж дуне йжхи бавжййы. Ныр джр ахжм уавжры ис жмж йж уарзоны ржсугъд цжсгомжй йж цжстытж атонын нж фжразы.

Таймураз къжсжржй жрбахызти жмж йж журнал кжройнаг стъолмж баппжрста. Цыма абонджргъы хъжджй сугтж фжласта, уыйау бандоныл фжлладхуызжй йжхи 'руагъта. Адам ын йе 'лхынцъ жрфгуытжм бакасти жмж йж 'лхыскъжмхиц хъжлжсжй бафарста:

- Цы кæныс? Дæу дæр сывæллæттæ хъыгдарынц?
- Сывæллæттæ мæ нæ хъыгдарынц, фæлæ сæ хъомылгæнджытæ... Уый зон, мæ уайдзæфты фæстæ дзы кæйдæрты цæсгæмттæ фæсырх уыдзысты...
- Цæмæй уыцы диссаджы ныв фенæм, уый тыххæй хъуамæ хур ныгуылæнырдыгæй скæса. Уагæр циу?
  - Циу куы зæгъай, уæд стыр бæллæх.
  - Уанцон нæ дæ. Бон-сихорафон?
  - Ды хынджылжг кжныс, фжлж ма-иу ныртжккж кжс.

Ахуыргæнджытæ кæрæдзи фæдыл агъуыстмæ æрбацыдысты. Таймураз сыл йæ цæст ахаста æмæ хъæрæй загъта:

 Хъус, хъус, Адам! Кæд нæм æвдæм къласы разынди гоби чызг.

Сылгоймæгтæ фæхъус сты, стæй йыл сæ цымыдис фæрстытæ бакалдтой:

- Чи у, чи?
- Кæцы у, кæ?
- Цавæр дзаумæттæ йыл и?
- Уымæн уæвæн нæй. Ау, уæд æй дæ размæ ничи базыдта-ид? сдызæрдыг и Цæмæхъуыд.
- Куыд уыныс, афтæ. Уый зон, дæумæ дæр дзы маст æрхаудзæн.
- Тахуды, де 'дылы ныхастай ферваз. Иудадзыг, заххыл чи никуыма 'рцыди, ахам хъуыддагта мысыс, уыййеддама гоби чызг...
- Зинæ та уын йæ ном. Цалдæр минуты размæ йын йæ мадимæ ныхас кодтон, æмæ мæ цуры ставд цæссыгтæ æрызгъæлдта. Таймураз æрæнкъард и, æмæ ахуыргæнджытæ сæ бынæтты лæугæйæ баззадысты. Иу дзы иннæмæ кæсын нæ уæнды.
- Æз ма дис кодтон, кæд, зæгъын, йæхи барæй къуыттыйæ дары, – æрæджиау йæ сæр банкъуыста Зæликæт.

- Уæдæ йын дæ предметæй «æртæтæ» Габанты хардзæй æвæрдтай? – цæхгæр æм фæзылди Таймураз.
- Урочы мæ ницы хъыгдары. Гугын фысы бадт кæны æмæ, зæгъын, цы уа, уый уæд... Йæ тæригъæдмæ кæсын нæ фæразын...
- Искуы фесурокты йе фарсме 'рбадте еме йын ермег бацамыдтай?
- Никуы мæ равдæлди. Горæтæй хъæумæ дыууæрдæм кæнын æмæ... Автобус мын куы аирвæза, уымæй тæрсгæйæ...
- Уæдæ ды тæригъæд раст не 'мбарыс.– Таймураз ыл йæ къух ауыгъта æмæ даргъ, тæнтъихæг сылгоймагмæ йе 'ргом аздæхта. Ды та цы зæгъдзынæ, Дзадзикка? Зинæ дæм искуы нывыл дзуапп радта?
- Бауырнæд дæ, йæ хъæлæс цы хуызæн у, уый зонгæ дæр нæ кæнын. Йæ мад мæ чындзы хæрæфырт у, æмæ мæ къулы хуынчъы аласта: «Мæ чызгмæ мын дæ цæст фæдар. Дæс къласы каст куынæ фæуа, уæд æй цы фæкæндзынæн?! Исты хуызы мын йæ къухы аттестат куы бафтид, уæд æй æхцайы фæрцы институты фæмидæг кæнин!» Цы йын кæнон?! Ирон æфсарм...
  - Уый зон, ды дæ ирон æфсармимæ скъолайæ тæринаг дæ!
- Мæ бæрц уал дзы акус, стæй уæд дзурдзынæ! Æз мæ дæндæгтæ ам рафтыдтон, ды та нырма æрæджы 'рбацыдтæ, æмæ афтæ дзурын дæ хæс нæу!
- Алчидæр нæ йæ хæс куы 'ххæст кæнид, уæд ахæм æгуыдзæджы бынатмæ не 'рхаудтаиккам. Цæмæхъуыд, дæ уроктæм та йæхи куыд цæттæ кæны Зинæ? Кæд ын дæ предмет йæ мады 'хсырæй адджындæр у, æмæ дæм гæркъæраг фесты? мæстæй йæ мары Таймураз.
- Ды тæрхоны лæг дæ æви нæ цы баййардтай?! Цæмæхъуыд æм уыйразмæ дæр йæхи тыххæй урæдта, æмæ ныр йæ масты дзæкъул атыдта. – Æвзæр бæрæггæнæн ын куы сæвæрай, уæд æй хъуамæ сæрды сыдзылбæттæнау дæ фæдыл ласай, æмæ мæ уымæ не 'вдæлы! Уæ капеччыты тыххæй уын ам афæдз-афæдзы дæргъы мæ удæй арт куыд нæ цæгъддзынæн! Атъæпп мын уой, уастæн, уе 'дылы сæртæ!
- Æмæ дын чи зæгъы, æвзæр бæрæггæнæн ын сæвæр?
   Йемæ хуыздæр кус.
  - Æз æй дæ бар кæнын, æмæ ды кус йемæ!

Ахуыргæнджытæ цыма хин банызтой, уыйау сæ цæсгæмттæ нынхъырдтæ сты.

- Раст уын куы зæгъон, уæд мæнмæ дæр Зинæйы уавæр сæ хæрзтæй нæу, фæлæ алы бон дæр журналыл мæ цæст ахæссын æмæ, куыд уынын, афтæмæй йæ тæригъæды ничи цæуы, æмæ ма сымахæй уæлдай æз цы дæн? Мæхимæ йæ цы хæрам кæнон? йæ аххос йе 'мкусджытыл æвæры Гæбыдзо.
- Хуыцаужй уж бауырнжд, аджймаджы ахуыр кжнын куынж фжнда, ужд ын зонындзинждтж йж сжры тыхтъыст куы ныккжнай, уждджр дын сж фжстжмж 'мбыд фжлхжрттау ракалдзжн. Ахуырмж зджхт куы уа, ужд та йын жппынджр мацы бацамон йжхжджг сахуыр кжндзжн. Туг, туг... Чиныгмж уарзондзинад тугжй цжуы, рудзынджы цуржй сжм хъуысы ацжргж ныллжг фыдынд лжджы мынжг хъжлжс.

«Гъæ-æ, Агуыдз, Агуыдз, не скъолаты дæу хуызæн æгуыдзæг ахуыргæнджытæ куынæ уаид, уæд дзы сывæллæттæ царды стыр фæндагмæ афтæ æдзæттæйæ нæ цæуиккой», – йæ раздæры ахуыргæнæджы йæхинымæр æфхæры Адам. Йæ уроктæ се 'ппæт дæр фаззæттау – æмхуызон æгъуыз æмæ æдзæхх. Сывæллæттæм фылдæр хатт расыгæй бацæуы. Къласы чи нæ и, уыдоны фынддæс минуты, æрхæц-схæцгæнгæ, фæбæрæг кæны, стæй иу ахуырдзауы размæ ракæны æмæ йын чиныгмæ 'рдæгфынæйæ бацамоны:

– Мæнæ ай фæйнæгыл бахынц.

Дыккаг ахуырдзауы та иу дес еме сседз минуты хедзарме куыстей феферсы. Иу хатт иу леппуйы фейнеджы цур удхарей фемардта, стей йын афте:

- Ныттыдтытæ йæ кодтай. Дæ голлаг кæм и?
- Цавæр голлаг? дисхуызæй йæм бакасти ахуырдзау.
- Уæдæ дæ «дыууæтæ» цæм ахæсдзынæ?
- «Дыууæтæ» та цæмæн?
- Дæ урок знон дæр нæ зыдтай, абон дæр æй нæ зоныс, райсом дæр æй нæ зондзынæ.

Фæд-фæдыл ын æртæ 'взæр бæрæггæнæны сæвæрдта, æмæ сывæллæттæ фырхудæгæй сæ партæтыл ныддæлгом сты. Лæппу йæм смæсты и æмæ йемæ схыл и. Агуыдз йæ бынатæй сыстади, дуарæй йæ сæр адардта æмæ йæм дзуры:

– Мæнæ дæ де 'мбæлттæ агурынц.

Лæппу, цингæнгæйæ, феддæдуар и æмæ уайтагъд фæстæмæ фездæхти.

– Агуыдз Бегоевич, куы ничи дзы ис.

- Кæрты сæм банхъæлмæ кæс, тагъд сæ уырдæм хъæуы, жнæмæтæй загъта Агуыдз æмæ йыл дуар ахгæдта. Иу хатт та сæм бынтон расыгæй æрбацыди. Стъолы уæлхъус æрбадти æмæ ахуырдзауы фæйнæгмæ ракодта, хынцинаг ын радта æмæ уайтагъд йæ сым-сым ссыди. Чидæр фæстаг партæ барæй ныггуыпп кодта, æмæ йæ цæстытæ тарстхуызæй фегом сты, ахуырдзаумæ бакасти, чи у, уый дзы ферох и, æмæ та йæ цæстытæ æрæхгæдта.
- Цас бæр-бæр кæныс, цас?! Бæркад зæгъ æмæ дæ бынаты ныффæтъæн у! Æри-ма, æз æй дæ бæсты... багуым-гуым кодта 'рдæгфынæйæ æмæ йæм йæ къух бадардта. Скъоладзаутæ фырхудæгæй гуыбындихтæ фесты. Адам ын йæ хабæрттæ хорз зоны æмæ дзы йæ сæфт уыны. Алывыдтæ йын акалид, фæлæ дзы цы рамбулдзæни? Адæмы цæсты йæхи чи 'фтауы æмæ уый чи не 'мбары, уымæй цы бадомдæуа?
- Ахам зардайы уагима дауан ам кусга нау! Ахуырганаг на, фала физика анадганаг! карзай бафиппайдта Таймураз.
- Кæрæдзи цы хæрут, Хуыцауы хатырæй? сæ ныхас сын айста Анетæ. Зинæ гоби нæу. Уæдæмæ ахуырдзаутæн «дыу-уæтæ» æвæрæн нал и, æмæ не 'ппæт дæр стыр тасы мидæг стæм хицауады раз.
- Уыцы зондимæ стыр тасы нæ, фæлæ даргъ лыстæгхъуырджын хъуывгъаны куы бабырай, уымæй нæ тæрсыс?!
- Уанцон нæ дæ, Таймураз. Дыууæ боны хистæр дæ уæддæр у. Искуыдæр ма ахæм æвзагæй дзургæ уыди... уайдзæф ын кæны Гæбыдзо.
- Æз уын нæ загътон, æдылы ныхæстæ кæны, зæгъгæ?! Йæхицæй мын уæлбикъон сарæзта, цыма сгуыхт ахуыргæнæг у! мæстæлгъæдæй дзуры Цæмæхъуыд. Зулкъ æлгъæй мард! Институт æрдæгцъæррæмыхстытæй каст фæци, уый дæр фæсаууонмæ, афтæмæй ныл уырсиуæг кæны! Адам ам куынæ уыди, уæд йæ хъæлæс хъуысгæ дæр нæ кодта, ныр фæкъæртт и! Ссардта, кæй фæзма, уый!

Бæстæ сдзолгъо-молгъо. Иу сæ иннæмæ нал хъусы. Иууылдæр Таймуразмæ лæбурынц. Цыма сыл цъыфкалæн фæкодта, уыйау æй рæхойынц. Сæ фæлхæрттæ сын хурмæ цæмæ ракалдта æмæ сæ кæрæдзийы цæсты цæмæ бафтыдта? Куы ницы хицау сын у, уæд сæм цæмæ бауæндыд? Алчидæр сæ архайы йæ

тыппыртæ суадзыныл æмæ исты 'лхыскъ ныхас зæгъыныл. Уæд сæм сæ аххос гыццылдæрæй разындзæн...

- Ныр бæстæ уæ сæрыл цы систат? Тынг раст уайдзæф уын кæны, сабырæй сæм дзуры Маринæ. Чызджы ницæуыл ахуыр кæнут, афтæмæй йæ иу къласæй иннæмæ 'ргъæвут. Чи уын радта ахæм бар?
- Дæхæдæг де 'вдисæн, мах уым ницы аххосджын стæм, йе 'мбæлтты фарс хæцы Цæмæхъуыд. Хъуамæ сывæллæттæй алчидæр дæс къласы каст фæуа, зæгъынц. Мæнмæ гæсгæ нæ нæ хицауад рæдыд фæндагыл æрвиты. Æппæт адæмæн æмхуызон уæвæн нæй. Нæхи куы амарæм, уæддæр нын иу къæпхæнмæ схизын нæ бакомдзысты.
- Раст нæ дæ. Махæй аразгæ бирæ у. Дæс къласы фæуыны фаг зонд рынчынтæй фæстæмæ алы сывæллоны сæры дæр ис, æцæг семæ æрвылбон дæр зæрдиагæй кусын хъæуы, фæлæ мах тынгдæр нæ фосыл тыхсæм... Æмæ ма нæ сывæллæттæ куынæ 'мбариккой...

Дзæнгæрæг сын сæ быцæу фескъуыдта. Сæ риуыдзаг сулæфыдысты æмæ иугай-дыгай кълæстæм ацыдысты.

– Афтæ, гъе, мæ лымæнлæггаг, адæймагæн йе 'взæрдзинад комкоммæ зæгъыны бæсты дзы раппæл, æмæ дæ йæ мадызæнæгæй фылдæр уарза, – загъта Таймураз, стъолæй журнал райста æмæ ацыди.

«Сыгъдаег уалдафмае масхи аваестиатай куынае айсон, уад ам фасхуыдуг уыдзынаен», – ахъуыды кодта Адам амае уый даер къассарай ахызти.

Уодзæнæй ма

* *

ЧЕГАТИ Казбек

ЦУППАРРÆНГЪОНТÆ

Ци уæрдун нæ ласа сог, – Æхуæдæг дæр уодзæй сог. Ку нæбал кæна æхсир, – Ка дардзæнæй хускъæ гъог?

Цард æрветæ æнæмæтæй, Уо арази дæ хъисмæтæй. Ку нæ кæнай цардæн аргъ, – Ниддæ цæвдзæй æ зæбæтæй.

* * *

Нæ байзадтæн хонхи хуæнхагæй, Будури не 'сдæн будуйраг. Нæ уинун мæхе горæттагæй, Нæ дæн некæмæн æ 'йаггаг.

* * *

Ку кæса дæмæ гъулæг, Уæддæр дин зæгъун, хуарз лæг, – Ку фæййервæзай цæвæгæй, Исæргъæвдзæй дæ къуæлæг.

* * *

Берæгъ кæми 'ссæй фиййау, – Кæми агорæн æгъдау? Робæстæ ба нæ берæгъæн Цъухæй кæнунцæ козбау.

* * *

Цæмæ ан мæгуртæ, хъалтæ? Аййепп ма уæд бафæрсун, – Фæстегæй цæунцæ галтæ, Цæуй разæй нæ уæрдун.

* * *

Кæци къадобæл бадтан, Уой фæрæтæй ракъуæрдтан. Æ къадо хундтай æгъдау, Ци ма нин кæна Хуцау?

Кæд халæбæл цæвис гинкъостæ, Цæбæл æй дæ катай, дæ маст? Цæмæ кæнис амондбæл бостæ? Дзæгъæли 'й, æнгъæл дæн, дæ гъаст.

* * *

Коммæгæс ку уа бæдолæ, Хестæрæн ку дæдта 'гъдау, Рамолдзæй уомæн æ гъолæ, Царди цæудзæнæй лæгау.

* *

Ци æстæг æрцæуа саст, Федардæр æй, йе æй раст. Хуæздæр ирæзуй бæласæ, Æ къалеу ку уа æхсаст.

* * *

Еске фæстаг не 'стардтон æз ме 'взагæй, Мæ хъиамæтæй цæрун æрæгæй, рагæй. Еске дзиппæмæ ескæд нæ бавналгæй, Мæ гомори, мæ уæрмæ цъоппидзаг æй.

* * *

Хуæрун дæр дæ нæбал гъæудзæй, Ниуазун дæр нæ гъæудзæй, Хуссун дæмæ нæбал цæудзæй, Уæхæн рæстæг æрцæудзæй. Фиццаг бал зæрондæн æ фий ду ниссæрфæ, Бадарæ дæ зæрдæбæл уой зундгин дзурд. Дæ хъаурæгин къохæй еске ма ниццæвæ, Ма 'рхæссæ макæддæр еске зæрдихудт.

* *

Дæ фæстаг къæбæрæй де 'уазæг фæххинцæ, Дæ фæстаг хæдонæ де 'мбалæн радтæ. Нæ райссæнæ неци мæрдтæмæ дæ хæццæ, Дæ уод æнæвгъауæй хеуонæн дæттæ.

* * *

Æрбацудтæ бабæй дæ фиди бундормæ, Лæмбунæг игъоси, кæси алли дормæ. Рагацау æрхун кæнис, ами уогæй: Кæд ма фæззиндзæнæ дæ уарзон Лезгормæ.

* * *

Ду дæр бæргæ коси абони хецауæй, Арази дæ цардæй, арази Хуцауæй. Уæлдай хуæздæрæй дæ уæддæр куд нæ уинун: Куйбæл, æвæццæгæн, дзигка нæ федауй.

* * *

Ниссор ей де цар, де цесгон ниффудконд ей, Цардей ниффеллад де, бауер низзеронд ей. Церуней уеддер куд не кенис ефсес, Æвеццеген, уомей ефсес уен неййес.

97

* 7

Фæндуй дæ рагæлдзун де 'фсой, дæ къæлæт? Гъæуй дæ «киндзæбæл» бафедун æруæд. Базонун дæ фæндуй, цæй бæрцæ'й æруæд? Дæлæмæ дæр мæлæт, уæлæмæ дæр мæлæт.

* * *

Дæ уод дæр ку радтай лæгæн æнæвгъауæй, Уæддæр дин еуетæ не 'скæндзæнцæ аргъ. "Рохсаг" дæр нæ фегъоссæй мард æнæ 'гъдауæй, Дæ сæрæй дæр уомæн ку 'скæнай хъæстаргъ.

* * *

Кеми де, ци федде, ме тухгин уейуг? Феззилдей ингенме Цикорай фердуг, Небал ниссор уодзей ме цестити суг, Ракалдей, рахъан ей ме цеуге месуг.

* * *

Уæларви хæццæ уотæ хуарз нæ цæрун, Дзенетмæ бахаунмæ 'нгъæл нæ кæсун Зæгъун дин æргомæй, еци аргъæуттæбæл Уоййасæ æууæндгæ дæр æз нæ кæнун.

* * *

Хæдзарæ 'самадтай, кæнис нур куройнæ – дзæгъæли, Никкодтай дæхе уонæбæл сау буройнæ – дзæгъæли, Æносмæ цума фæццæрдзæнæ, æнгъæли. Тæрсун дин, мæ лимæн, дæ хъиамæт, фæллойнæ –

І æрсун дин, мæ лимæн, дæ хъиамæт, фæллойнæ – дзæгъæли.

* *

Косæг лæгæн некæд адтæй уæлдай кадæ, Гъæздугутæн козбау кæнуй æхсæнадæ, Нæ гъæладæртæ ку 'сунцæ хецауадæ, Базонунцæ æнæ аййепп æхцай адæ.

* *

Фæрсæрдæмæ ку нæ раздахтайдæ дзогæ, Нæ фæцайдæ къулух далис æ разæй. Сагъæс кæнун, циуавæр æй нури догæ? Атæ ку уа, исони бон ци уодзæй?

* * *

Бæргæ сагъæс кæнун æз хъæбæр рагæй, Фал нæ лæдæрун, а куд гъуддаг æй? Еуемæн къæбæрбæл æ сау тог калгæ 'й, Иннæ ба 'нæкосгæй нецæмæ гъæуагæ 'й.

* * *

Мæгур лæги къахи ниххæсдзæй синдзæ, Еунæг е ку уа 'гас будури. Æгас хуæнхбæсти дæр еу дор ку зела, – 'Сæййафдзæй хæрдмæ дæр мæгури.

* * *

Ку фæййинай царди дуйней алæмæттæ, Ку 'рветай Уорсдони билæбæл дæ бæнттæ, Райдзаст галауани ку цæрай, уæддæр, – Де 'носон хæдзарæ уодзæнæй – уæлмæрдтæ.

Æносмæ ни неке цæрдзæй, Мæлун алкедæр гъæудзæй. Пахампар дæр мæлгæ кæндзæй, Фахъæра дæр рамæлдзæй.

* * *

Цæй мæгур æй адæймаг, – Æ ниййерæг кæмæн мæлдзæй. Нæма зонуй æ гъуддаг, – Æ муди къос ке никкæлдзæй.

* * *

Уодæгас дæр цалинмæ дæ, Кæд дæмæ ес лæгигъæдæ, Дæ къæбеци ма римæхсæ Дæ ниуæзтæ 'ма дæ хуæрдæ.

* * *

Де 'нæхъаури, дæ зæруай, Къæндзæстуг цæмæй ма уай, Цæрун ке гъæуй æгъдаубæл, Уой гъæуама лæдæрай.

* * *

Неке ни жй жнжмжлгж, Хезуй алке ж йадзал. Мжлгж уодзжй, жнжмжнгж, Мжгургор уай, жви хъал. Дзорагæ лæг – цæугæдон æй, Мадзора ба – денгиз æй. Зундгин адæймаг – ездон æй, Федауй лæг – æ уæзæй.

* *

Ма мæ кæнæ дæ хораууон, Дæхе ма хонæ уæлдæр. Ма радзорæ мæ фæсаууон, Неци корун ди æндæр.

* * *

Цæмæ кæнис ду хевæндæ Цæбæл кæуис, мæгурау? Цагъайраг кæд некæмæн дæ, Кæд некæмæн дæ хецау.

* *

Кума цауан, кума тулан, Куд на уинан аламатта: Силгоймагта – налти хузан, Силти хузан ба – на лагта.

* *

Неке зонуй, ке ци хезуй, Неке зонуй ци уодзæй. Алкæмæн дæр æхе кезу Æ рæстæги æрцæудзæй.

* *

Нæбал ес нæмæ æфсæрми, Нæбал ес нæмæ æгъдау. Цæветтонгæ, 'ма адæми Кæддæр ралгъиста Хуцау.

Омар Хайямæй тæлмацгонд цуппаррæнгъонтæ

* * *

Ци уæлдай дæн æз фонсæй? Мæ рехæ дæр исуорс æй. Исхъæрттæн кæд мæ карæмæ, Уæддæр не 'фсæдун уосæй.

* * *

Æркæсæ, ме 'рвадæ, куд кæрдуй цæвæг, Куд дæсни хъан кæнуй фæлмæн цъæх кæрдæг, Кæрдæг исирæздзæй, махæй ба фæстæмæ Неке æрæздæхдзæй, зонис дæхуæдæг.

* * *

Æзинæ Уæларви æз уотæ фарстон: «Цæмæннæ цæуй мæ гъуддаг мæ фæндон?» «Мæхецæн, мæхецæн ку неци 'й мæ бон, Уотемæй дæуæн ба, ме 'рдхуард, ци кæнон?»

* * *

Мæ цард мин, ме 'скæнæг, ци 'скодтай дæ куст? Уинис мæ, дæ цæфтæй ке дæн æз æрдузт. Нæбал æй лæдæрун, ци ма ми агори: Цæфæй кæд нæ мæли, мæнæ дин – рæхуст.

* * *

Цей берце терсдзене мелетей, Раст, цума, беласе феретей? Уой бести цере енеметей, Де берзей суегъде уед къелетей. * * *

Æрæги бабæй уæхæн фун фæййидтон: Искодта мæбæл, цума, еу нивгун бон. Фæууæн нæбал адтæй мæ цийнæн, кæрон, Фегъал дæн... Мæ фунтæ фестадæнцæ дон.

* *

Лæууй дæ фæсдуар, ме 'ртхуард, дæ адзал, – Нæ фæрсуй лæги: мæгур æй, æви хъал. Мадзалæн искодта Хуцау лæги, фал Неке ма искодта адзалæн мадзал.

* * *

Неци дин лæдæрун, цæбæл æй дæ сагъæс? Рæвдзæ дæ хæдзарæ, ес дин уæледарæс. Дæ цæнхæ, дæ къæбæр 'нæмастæй кæд хуæрис, Нæййес дæуæй нивгундæр, уæд ди æруагæс.

* * *

Уæд табу Хуцауæн, хуæрун уин стур арт, Бустæги хъазар мæмæ нæ кæсуй цард. Æрмæстдæр федиссаг ма фæууæд мæ цард, Æрмæстдæр æнæхай ма фæууæд мæ мард.

* * *

Мæ фунæй хæдзарæмæ 'рбагъузуй бон, Мæ цардæй мин радавуй, фæххæссуй бон. Цирагъ æй нæ гъæуй, ци кæнуй зингæй? Талинги цæмæ цæуй, давæг кæд нæ 'й?

Цалинме де цард адгин аде кенуй, Цалинме де цесте бони рохс уинуй, Уалинме де царден базоне аргъ кенун, Исон ци уодзеней, Хуцау ей зонуй.

* * *

Гъæла дæр ку нæ дæ, мæ хъазар æртхуард, Цæмæннæ лæдæри, цубур ке 'й дæ цард? Æнгъæлдæн ди «рохсаг» нæ фегъоссæй мард, Куд кæсун, дæуæй мæ кæрдбадзи мæ кард.

* * *

Арахъ не ниуази, не думи хъилма, Æносме цердзене, енгъели, цума. Æрбайгъосе менме, кед не де курме, Райгом кене тагъддер де зерди къума.

* * *

Хæссæ æнæдзоргæй, ме 'рвадæ, дæ уаргъ, Дæ царди хабæрттæн кæнун зонæ аргъ. Дæ къæхтæ рауадзæ дæ хуссæни бæрцæ, Уомæй сæ идарддæр ду ма кæнæ даргъ.

* * *

Абони æхцайæй идзаг æй дæ къох, Тиллæгæй, уорсагæй некæд кæнис цох. Уонæй ду мæрдтæмæ ке неци райссæнæ, Гъæуама ду уой макæд кæнай иронх. Мæнмæ 'рбайгъосæ, хуарз лæг, Цæмæннæ дæ игъæлдзæг? Хуцауæй ма ци агори, – Кæд дин равардта уалдзæг?

* *

Цæлхдорти сæрти тухæй толун уæрдун, Уæларвæн ци кодтон, æз уой нæ зонун. Цæмæй æй искодтон мæхемæ мæстгун? Цæмæннæ мæ уадзуй хъиамæтæй цæрун?

* * *

Дæ цардбæл цæмæ дæ устурзæрдæ ду? Мулкбæл цæмæ кæнис хæлæф, зудæ ду? Дæ хæццæ мæрдтæмæ ке неци райссæнæ, Æнæмæнг гъæуама зонай уой дæр ду.

* * *

Зæгъун дин æргомæй, мæ хъазар æртхуард, Дзæгъæли – дæ райгурд, дзæгъæли – дæ цард. Хъиамæтæй бакодтай дæхе куронуат, Цалинмæ иссердтай де 'носон бунат.

* * *

Мæрдтæн ци уæлдай æй: къуæре, æви бон, Зумæг, æви уалдзæг, арахъ, æви дон. Æзиниккон бонбæл ма кæнæ фæсмон, Æрмæст Хуцау зонуй, ци уодзæй исон.

Дæхе алци зонæг еу кæддæр худтай, Дæ царди хабæрттæн ба уæд ци зудтай? Нур ба дæмæ уотæ райдæдта кæсун, Цæргæ æгириддæр цума нæ кодтай.

* *

Мæ цардмæ хуæддзойæй не 'рбацудтæн æз, Уоййасæ мæ мардмæ дæр нæ бæлдтæн æз, Нивæмæ, амондмæ æнгъæл кастæн æз, Цалинмæ тар ингæнмæ не 'рхъæрттæн æз.

* *

Зæгъун дин: ардæмæ еу дæр не 'рцудайдæ, Ци цард имæ 'нгъæл кæсуй, уой ку зудтайдæ, Амал 'ма гæнæн ескæмæн ку адтайдæ, Ардигæй дæр уонæй неке рандадтайдæ.

* * *

Зæгъæн: исгъæздуг æй, мæ лимæн, дæ къæс, Дæ цард æфстау райстай, зæгъун дин уой æз. Сæд' анзи фæццæрæ, фал ма феронх уо: Федунæй федауй æфстау ист ихæс.

* * *

Мажуадаг на равзурстон царди фандаг: Маж цардма, маж мардмаж ци ес мажн гъуддаг? Кажнис мин унафаж дажуадаг, Уаллаг, Не 'суодзанан некад уардар Дау агкаг.

* *

Нæбал цæуй размæ мæ фæндæ мæнæн, Мæ фарсбæл нæ цæфсуй мæ хуæрдæ мæнæн. Бæргæ кодтон табу æз ме 'Скæнæгæн, Æрмæстдæр ниддор æй мæ зæрдæ мæнæн.

* *

Мулкитæ, æхцатæ фембурд кодтай ду, Хæдзарæ, къолсæртæ исамадтай ду, Æносмæ цæрдзæнæ, уотæ 'нгъалдтай ду, Мæлун дæ ке гъæудзæй, уой нæ зудтай ду.

* * *

Мулдзугути хуаллаг цалинмæ нæма дæ – Цæрæ æнæмæтæй, мæ хъазар æрвадæ. Дæ уод æнæ вгъауæй адæмæн ку радтай, Уæддæр си феронх уодзæй дæуæн дæ кадæ.

Конфуций вй талмацгонд цуппаррангъон

* * *

Гъуди дæр дæ неке æркодта фиццаг, Фæккодтонцæ дæ уой фæсте федиссаг. Еунæгемæн дæр нæ адтæ æ йаггаг, Дæ цардæн ба æ кæрони дæ – фиццаг.

Ирдигор МАКИ

УАРИЙ ХАБÆРТТÆЙ

Цума ци адтайда ейа?...

Ужхжн аджймаг нжййес, жма ж царди фжнджгтжбжл циджр хабжрттж кжбжл не 'рцжуй. Еци хабжрттжй кжциджртж фжуунцж дессагджр. Етж байзайунцж нж уодтж, нж гъудити джр ужлдай арфджр. Нж син фжууй иронхгжнжн: аржх сж жримисжн ести циджрти фждбжл, кенж ба – уотид, уотж, гъудити ку бацжужн, уждджр.

Феронхгæнæн кæмæн нæййес, уæхæн хабæрттæ æрцудæй мæ хуарз æнгарæ, хъæбæр кæбæл æууæндун, еци рæститæ дзорагæ Уарибæл дæр. Уартæ мин кæддæрти радзурдта, мæнмæ дæр хъæбæр дессаг ка фæккастæй, еу уæхæн хабар. Абони уæнгæ дæр дес кæнун, цума, æцæгæйдæр, ци адтайдæ ейæ, ци, зæгъгæ... Мæнæ мин ци æма куд радзурдта Уари, уой дин хæссун дæ размæ, аци рæнгъитæ кæсæг:

– Цæветтонгæ... Евгъуд æноси дугкаг æмбеси тæгкæ райдайæни адтæй ейæ. Уæд æз адтæн студент, бацудтæн дугкаг курсмæ. Каникулти рæстæг. Сæрдæ адтæй æ тæгкæ тæмæни: сухи мæйи фиццаг бæнтти рæстæг ралæудтæй. Гъæуи, нæ хæдзари, цидæртæ кустон, æзмалдтæн. Ци дæснийадæбæл ахур кодтон, еци гъуддаги фæдбæл дæр мæ архайд адтæй бæлвурд æма бæрæг. Бауолæфуни æма хеерхæфсуни фарс-

татæ дæр иронхуати н' адтæнцæ: æртайунтæ, тезгъотæ, кинотæ...

Еци рæстæгæй минкъий раздæр мæ хестæр (дууæ æнзи ес нæ дууей æхсæн) æнсувæр – Батраз – æфсади æ тагъдæмгъуди службæ да-а-лæ Камчатки зæнхæбæл æнтæстгунæй рахецæн кодта, æма дзæбæх, æнæнезæй исæздахтæй нæхемæ. Уоми, æфсади, райста шофери дæсниадæ, æма къуæре дæр нæ рацудæй, уотæ, ниййергути къох фæррæуæгдæр кæнон, зæгъгæ, косун райдæдта нæхе скъолай уæзласæн хуæдтолгæбæл, мæ идарддæри ахури гъуддаг ба, дан, фæстæдæр кæндзæнæн, зæгъгæ...

Еу бон ба мин уота запъуй Батраз:

– Æз мæ зонгæ гъæдикустгæнгутæй кедæрти, уæдта гъæдгæсти хæццæ дæр бадзубанди кодтон, нæхецæн гъæдæй цæттæ фаст сог æрласуни туххæй. Скъолай директорæн дæр загътон, æма дууемæй хæстæгдæр бæнттæй еуеми гъæуама исуайæн æма 'й æрласæн.

– Хуарз! Хъæбæр гъæугæ гъуддаг, – загътон æз дæр, – æз цæттæ дæн!

Еци жнзти мах гъжди кжмтти хъжбжр парахатжй цуджнцж аллихузжн гъждикуститж: гулдзуг гъжджй, фаст согжй, боцикъай фжрскъитжн фаст гъжджй (клепка) хъжбжр берж ластонцж хуждтолгитжбжл – Æрждонмж, уждта наржг жфсжнвжндаг ке худтонцж (кукушка), уобжл ба Алагирмж – вагжнттжй. Цалджр раужнеми ба си хирхфаджнтж кустонцж.

Гъо... Гъжджмж цжуни бон уайтжгкжджр жрбалжудтжй. Сжумжй жмбесбонмж Батрази хжццж хуждтолгжмж базилдан. Ржфтад дзжбжх искодтан, жма зжрджрохсжй фжннжхстжр ан. Цжун нж гъуджй Къора-Уорсдони сжрмж мжсугжй хонсаржрджмж гъжди дзжвгарж исуайун. Бонигъждж адтжй дзжбжх. Арв — жнжмегъж, еци цъжх-цъжхиджй хори тунти хжццж кжрждзей ржвдудтонцж. Нж алливарс жрдзж — тухгин райдзаст. Тжвдж гжзжмж сжттун байдждта, комжй ба сатжги лжмжгъ думгж рауолжфидж жма 'й нж нихмжцуд ба тухгинджр кодта, махжн жхсицгондзийнадж хжсгжй. Жрдзжмж цума уаруни фжндж неци адтжй, жхе уотж жвдиста, жма нин ейж джр хуарз нифс адтжй.

Коми ку бауадан, уæд фæндаги арæзт зинæй-зиндæр кодта, арв ба – минкъиййæй-минкъийдæр.

Тагъд исхъæрттан, бæргæ, бæлвурдгонд бунатмæ, фал хуцаубон адтæй, æма косгутæй уоми, гъай-гъайдæр, неке разиндтæй. Цалæнмæ согти цурхти бæрæг бунат агурдтан; цалæнги сæ еу инсæй метри хастан æма сæ хуæдтолги гуфи цурхтан, уæдмæ изæрмелтæ кæнун райдæдта. Хæдзарæмæ уæзæ нæййес, зæгъгæ, æмбесондæн байзадæй, æма мах дæр, махæн цæттæгонд согти, сæ еугурей дæр ниццурхтан. Гуфи цъоппидзагмæ исхъæрттæнцæ.

Куддер рацудан, уоте дзебех уарун никкалдта. Хуарз, ема хуерз цубур рестег рахаста, уедта, берег адтей дони цудбел дер, махей уелдер ке н' адтей уарун. Фале уеддер фендаг кемидерти зинге феллегъуздер ей. Хуедтолге зинтей цудей, зегъге, уоте не зегъдзенен, фалеу фелмен рауени ба е фестаг целхите ниссагъденце, ема син недер разме, недер фестеме исхезуни мадзал небал адтей. Дзевгаре, хъебер талингитеме феййархайдтан, фал – неци, ема – неци. Уедме ба ма нин маторен е у агъаззаг хай дер басастей. Ема нур ба ма ци?!. Ендер генен небал адтей, ема Батраз ранде 'й еййевен хай иссерун ема 'й исхессунме. Кед уодзеней – магъа...

Тар гъеди астеу, тар ехсеви – еунегей. Ци де фендуй, уой кене: зарге кенай, кафге кенай, – де баре дехе... Хуездери туххей исхизтен гуфеме, согти серме, ема уоми мехецен цебелдерти гъудите кенунбел архайдтон. Æмдзевгити хузи цидер ренгъите нивецунбел дер равзарине...

Тар гъеди ез арф рауени Тар ехсеви байзадтен. Алли сибирт, алли къерцме Еугур гъосте фестадтен.

Тæрсгæ кæнун, – ка зæгъдзæнæй?.. Æндеуагæ, – е растдæр?.. Коми арфи – дони сир-сир, – Нифси хуасæ – цæмæндæр.

Устур арвæй минкъий гæппæл Æд æстъалутæ – мæ хай. Еци цæхæр!.. Нимайун сæ, – Æнæнимæдзæ, – кæсай!.. Мæ алливарс æрдзæ цидæр æнахур сабур ниццæй. Цæй-бæрцæдæр рæстæг-еу æгуппæгæй лæудтæй. Думгæ, зæгъæн ес, æма æхе æппундæр не 'вдиста, æма ейæ ба галбиндзитæ æма саскъитæн парахатæй фадуат лæвардта, цæмæй сæ куст фæндонæй кæнонцæ, уомæн. Сæ тогмондаг хуæститæ, æхсилкъитæ æма рæхуститæй мæн «æнкъард» кæнун нæ уагътонцæ. Ка си цъæхснаг, ка ба бæзгингомау дув-дувæй сæ цауæйнон заргутæ кодтонцæ. Ефстагмæ-еу бæлæсти сифтæртæ бустæги лæмæгъ æзмæлд бакодтонцæ, уомæй æндæр — неци. Æрмæст уаруни фæсте ба бæлвурд фæссатæгдæр æй. Æнкъарун райдæдтон уомæлади архайд дæр. Саскъитæ, дзингатæ уæдта ма уомæладæмæ гæсгæ бахизтæн хуæдтолги кабинæмæ. Никки ба ма нæмæ сирниктæ дæр нæ разиндтæй, æндæра арт искодтайнæ, æма... Ами, кабини, ба мæмæ уæхæн гъуди февзурдæй:

– Гъей, гъей, биццеу! Тæрсгæ кæнис? – Де 'мбæлттæй дин – ходуйнаг! Ку син зæгъай: – Атæ адтæн... Уоми адтæн... Аллайаг!..

Æма, æцæгæйдæр, рагъуди кодтон, мæ цæститæбæл рауадæй: ме 'мбæлттæн ку дзорон, уæд етæ ба зæгъдзæнæнцæ, тæрсгæ кодтай æма кабини уомæн балæстæ, æндæра, цæй саскъитæ æма цæй уомæладæ... Зæгъдзæнцæ...

Æфсæрмæ фæууæлахез æй: рахизтæн, æма кабинæн æ сæрбæл исбадтæн, бæласи сифтæргун къалеуæй ба еци æнæхаири урунгонти мæхецæй сурдтон. Сабургай заргæ дæр бакодтон, фалæ мæхемæ мæ уайдзæф фæрраздæр æй, зарун ке нæ зонун, уой туххæй... Раст еци рæстæги ба мæ гъостæбæл цидæр сибирттитæ æрцудæй: цидæр унæргъуни, гъæрзуни хузæн, идард кæмидæр, идард кæцæйдæр цума цудæнцæ, уæхæн лæмæгъ муртæ. Еугур гъостæ фестадтæн, цума... Фалæ нецибал райгъустæй. Мæлæти сабур бабæй ниццæй мæ алливарс. Мæ зæрди цæф куд адтæй, — магъа, фал мæ гъости цъæсгитæ ба цума урухдæр фæцæнцæ, уотæ сæ æнкъардтон. Мæ ронбастбæл — дзæбæх кард... Мæ гъудити ба цæмæдæр гæсгæ — сайтæнттæ... æма... Фæрæт — мæ рази... Игъæлдзæг кæми адтæн, фал уæддæр...

Сау сайтæнттæй фæззæгъунцæ: Сæ гъуддæгтæ – фæливдæй... Адæймагæй сайтандæр ма Кæци рауæн фæууиндæй? –

Гъæуи хурфи, ци – сахари... Сауæнгæ ма гъæди дæр. Цæмæй тæрсон?.. Мæ сайтæнттæй, Цæй, тæрсæнтæ мæнæй дæр!..

Бадун кабини сæрбæл. Еу цалдæр хатти хъæбæр гъæрæй нискъотт кæнинæ, зæгъун, кæд ма ами хæстæг еске ес, уæд мин, уадзæ, æма игъосонцæ ме 'змæлд. Уæдта ма, рагъуди кодтон, уадзæ, мæнæй дæр ескетæ æма еститæ тæрсонцæ!.. Тарстæн, куд нæ... Фалæ мæнæ хъæбæр, уотæ ба – нæ. Мæ каст арви гæппæлмæ искодтон, æстъалутæ нимайунбæл архайдтон, етæ ба фулдæрæй-фулдæр кодтонцæ, мæ нимадеу фæдздзæгъæл æй...

Еу растаги ба, загъун, ма цасгон ама ма къахта цаугæдони рахснон, æма кæд кабини рафунæй кæнинæ. Æма. дин... Куддæр æрхезунмæ рагъавтон, раст еци усмæ комæн æ галеу фарси тæгкæ цъоппæй цидæр æзмалд райгъустæй. Цидер феррохс-феррохс-еу си феззиндтей. Уой хуедфесте ба си цидер енахур гъерте, хъелеба райгъустей... Немга-хили азмалд, ладаран каман н' адтай, уахан дзурдти хузжн гъжлжстж, хъиллиститж, - цалджремжй цума адтжнце... Уедта си еваст устур, цехеркалге цалх феххецен ей, мене Балсеги цалхи хузен, ема бунме, белестен се 'хсæнти, сæ бунти, сæ сæрти зургæ-зелгæ, фæррохс-фæррохсгæнгæ, еци гъæр æма хъурдохæнтæгæнгæ, хъæбæр цæхæркалгæ мæнæй еу цалдæр метри идарддæрти коми иннæ, рахез фарсбæл, истулдæй хæрдмæ, æма уоми, тæгкæ цъопбæл æрбайсавдæй... Дессæгтæ!.. Еци цидæр цума, еу лæгæтей рагелл кодта, ема инне уехенме ба багелл ласта...

Еци нивæ ма абони дæр – æ райдайæнæй æ кæронмæ – мæ цæститæбæл уайуй, мæ гъудий байзадæй. Æрмæст еци усми хуæдфæсте ба ци адтæй, куд адтæй, уой гъе уæддæр æма абони дæр нæ гъуди кæнун... Кæци рæстæги адтæй – нæ зæгъдзæнæн, фал бабæй хуæдтолги кабини кутемæй фев-

зурдтæн, уой дæр нæ гъуди кæнун. Уоми ниссабур дæн. Нæбал байгон кодтон кабинæн нæдæр æ дуар, нæдæр ба – æвгитæй ескæци. Цæй хехснун, цæй фунæй æма цæй ци?!. Мæкаст иссæй коми фæхстæмæ – дууердæмæ, уæдта – размæ...

Рæстæг цудæй. Æхсæви тар фæссастæй. Бони хъаурæ æ куст кодта. Æрдзæ игъал кæнун райдæдта. Цъеути æзмæлун фæббæрæг æй, сæ гъæлæстæ игъусун байдæдтонцæ. Хъæбæр уæлæуæзæй мæмæ ци арви гæппæл зиндтæй, ейæ фæффæлорсгомау æй. Кæд ма ами, коми, талингæ адтæй, уæддæр бон ба ралæудтæй. Хуæдтолги дуæртти æвгитæ байгон кодтон...

Сжумон ирдгж рацуджй жма бжлжстж базмалджнцж, сифтжрти сир-сир райгъустжй. Жрдзж базмалджй. Базмалдтжн жз джр игъжлдзжгджржй. Цалджр хатти-еу хуждтолги сигнал ралхъивтон, жма-еу ужд гъжр жхужджг жма азжлд коми цжрдхуз кодтонцж, гъома, мах джр ами ан, зжгъгж.

Фæррохс æй... Фæззиндтæй Батраз æййевæн хай, артаги цалдæр литри æма фæтæн æвгæнæн бели хæццæ.

- Гъайда, куд адтай? Дахе куд анкъардтай ами, сайтантти ахсан?
- Хъæбæр дзæбæх! Игъæлдзæг унæн хуæздæр рауæн зин иссерæн уайдæ...
  - Уота дзора, уота дзора! Тарсга ба на кодтай?
  - Адтей еу минкъий, фале хъебер ба не!

Ами мæнæн мæхецæй тарстæнцæ... Цума... Кадæртæ æма цидæртæ... Сæйраг сайтан си мæхуæдæг ку адтæн ами...

- Лæг дæ, æма лæг! Мæ зæрдæ дæбæл хумæтæги нæ дардтон. Бæззис тъасхи тæккæ тæссагдæр гъуддæгути еумæ цæунмæ алли рæстæг æма афони дæр.
- Гъейде, егер ме ма 'ппеле... Кед си цидер дессаг дер адтей, уеддер...
  - Циуавæр дессаг? Радзорæн ин нæййес?
- Ес, фалæ нур нæ. Фæстæдæр. Нур ба мæнæ нæ «хæрæгæн» фенхус кæнæн.
- Хуарз! Мадта ма нин æндæр куст дæр ци ес? Мадта мин дæ дессæгтæ ба фæстæдæр кæд радзорисæ. Уинун, цидæртæ дæмæ ес радзоруйнаг...

Нæ хуæдтолгæ æркуста. Зинтæ-зинтæй, фал фæууæлбилæ æнцæ цæлхитæ дæр. Рараст ан. Нæ цуд идарддæр адтæй жнжкъулумпитжй. Коми думжги фембалдан, сог нин ка жрцжттж кодта, уонжбжл. Гъулжг син адтжй, ужхжн цжлхдортж нин ке сжвзурджй, ейж. Жхцжужн ба син адтжй, согтж нж къохи ке бафтуджнцж, уждта ма сж еугурей джр ке раластан, ейж джр.

Батраз син раздæр, ке зæгъун æй гъæуй, æмбæлгæ арфæ ракодта. Кæрæдземæй аразийæй байзадан: мах – уонæй, етæ ба – махæй. Уотæ гъæдгæсти хæццæ дæр: алци дæр – хуарз.

Ци дессаг фæууидтон, уой туххæй хæдзари, синхæгтæй кæмæндæрти, уæдта ме 'мбæлттæн ку радзурдтон, уæд æгасæй дæр хъæбæр деси бацудæнцæ, цума, ци адтайдæ ейæ, зæгъгæ. Æма си ести хузи балæдæрун кæнуни туххæй ба некæмæ неци дзуапп разиндтæй.

Æз дæр, Уарий хузæн, исгъомбæл дæн атеизми ахуради бундорбæл. Мах дууемæй дæр æууæндæн наукон хатдзæгтæй федаргонд æцæгдзийнæдтæбæл. Фал ма уæддæр мæнæ хъæбæр, бустæги гъæддухæй нæ лæууæн, æппундæр неци ес, зæгъгæ. Ка 'й зонуй, æма кæмидæрти цидæртæ ес, фал еци цидæрти адæймаг нæдæр æ зундæй, нæдæр æ уодæй, нæдæр е 'нкъарундзийнадæй æ бон нæй æртасун, — нæ ин ес æрдзæй уæхæн тухæ лæвæрд. Æма уотемæй адæймаг æхецæн нифситæ æвæрунæн, кенæ ба тæрсун кæнунæн цидæртæ æргъуди кодта. Берæ цæбæлдæрти, ка æма ци нæййес, уæхæнтæбæл æууæндуй. Æма уомæй ба кадæртæ — зундгиндæртæ? — æндæр еске — æдулидæрти? — кустæй пайда кæнунцæ. Æма ейæ сæ къохи æфтуйгæ дæр кæнуй, кæд адæймаг зундгинæй-зундгиндæр кæнуй, уæддæр...

Уари ба ма бафтудта:

- Абони ужнгж джр мин жнцад-жнцойнж нж дждтуй, ужд мжхе цжститжй ци фжййидтон, мж уодбжл ци бавзурстон, еци цжфсгж-содзгж, зургж-зелгж, ходгж-кжугж, дзоргж-нжтгж, нжмгж-хилж, цжхжртжкалгж, циджр жнахури дессаг...
  - Цума ци адтайде ейе, ци? абони дер ферсун мехе.

Уолæн

Уарий хæццæ нæмæ æрæгити дзубанди рауадæй, нуртæкки æвадуат уавæри ка бахаудтæй, уонæн куд зин иссæй санаторити, денгизти æма æндæр ескæмити бауолæфуни гъуддаг. Уогæ, зин нæ, фал ма хъæбæр беретæн ба еци гъæугæ фарстатæ исæнхæст кæнунæн сæ фадуат æппундæр нæбал амонуй...

Аци дзубандитæ кæнгæй, Уарий зæрдæбæл æрлæудтæй, æма радзурдта, кæддæр ибæл ка æрцудæй, еу уæхæн цауи хабар.

- Аци цау мæбæл æрцудæй берæ æнзти размæ. Уадессагей си неци ес, зæгъгæ, зæгъон, æма, мæхемæ куд кæсуй, уотемæй, уæд хъæбæр зин æма тæссаг уавæрæй сæрæгасæй ку рацудтæн. Байгъосай, цума ду ба куд зæгъдзæнæ? арф ниууолæфгæй, мæмæ фæрсæгау æрбакастæй.
- Радзорæ, радзорæ! Цума ци адтайдæ аци хатт ба? загътон æз дæр, игъосунмæ цæттæ ке дæн, уой æвдесгæй.
- Хъжбæр хуарз зонгитж нин адтжй: лжг жма ж уоджнкъай. Адтжй син дууж, махжн ба жртж сувжллони. Ести бжржгбжнттж ку уидж, ужд цудан кжрждземж. Хжларжй цардан. Цардан, зжгъгж, уомжн зжгъун, жма фжстжджрти, аци сайтангун ржстжгутж ку ралжудтжнцж, ужд аци дзжбжх бийнонтж джр, берети хузжн, ниппурх жнцж: ка си Магадани, ка Гурдзий, ка ба Америки. Гъжйдж, жма сж жржмбурд кжнж!.. Нж бастдзийнждтж фехалджнцж. Дигоржмж куд фжззжгъунцж: «Цжстжй изол, зжрджй изол!..» Гъо!.. Жма, дин еу ужхжни ба аци лжг жма уосж, нж хуарз хжлжрттж, нжхемж жрбауаджнцж, жма нин, цийнжгжнгжй, фегъосун кодтонцж:
- Нæ хуарз зонгити фæрци нæ къохи бафтудæй, мæнæ гъæууон-хæдзарадон институтæн далæ Дагестани, Хъаспий денгизи, Махачкалай бауолæфунæн ци бунат ес, уордæмæ асланхузти путевкæ райсун нæ дууæ бийнонтемæн дæр. Фарастемæй!...

Бæрæг адтæй, махæн дæр хуарз ракæнун сæ къохи ке бафтудæй, ейæ син цийнæдзийнадæ хæссуй. Еу æрдигæй, махæн дæр æхцæуæн адтæй сæ уæхæн къахдзæф... Æрмæст мах ба уæд, абони-исон, гъæуама Сау денгизмæ фæццудаййа-

на. Равдза адтан алцамай дар. Никки ба ма нама уоми на фусунта дар жигьжлим кастанца: дзурдгонд адтан бар растагима. Уждта-ма си еу рахужцан дар адтай: еу растаги рацардтан Астрахани дар, ама уждай ардама Хъаспий денгиз ма зардама на цауй, ужлдайдар ба — бауолафуни фарбал... Загътан син на уавар. Фала уждар ниллаудтанца:

- Цæуæн! Цæуæн, бауолæфæн еумæ! Уоми хъæбæр хуарз æй: адтан ма си мах...
- Аргъ уин кæнæн уæ архайдæн мах хуарздзийнади фæдбæл, хъæбæр арфиаг уи ан, фал, хатир бакæнетæ, уинетæ, нæ уавæр куд æй, уой. Никки ба ма еци æгъатир саскъитæ... Зонун æй, æгæр берæ æнцæ уоми. Нæ, нæ! Нæ, нæ! Мæхæн уордæмæ цæуæн нæййес. Устур хатиртæ корæн...
- Сумах дæр бахатир кæнетæ, æнæ сумах бафæрсгæй... Æгæр ратагъд кодтан... Зæгъæн ес, æма нæ къохи уойбæрцæ архайди фæсте бафтудæнцæ... Æма нур ба – куд?..
- Цай, кад уота 'й, уад уин арфа канан, ама цауан. Æрмаст уота: суваллантта агар ку тухсонца еци саскъитай, уад си набал ниллаудзинан, – загътон ма фанда.
  - Фазужд уота, загътонца ета дар.

Фæццудан. Хуарзæй си нецæмæй барохс æй зæрдæ. Саскъитæ дæр саскъитæй байзадæнцæ: сæ куст кодтонцæ æгъатирæй. Царди медæгæ бухсуни минеуæг хуарз æй. Мах дæр бухстан, фал нæ цæунвæндæ ба федарæй-федардæр кодта. Гъема, дин, цуппæрæймаг бон адтайдæ, уотæ ба денгизи билæбæл, кæми æртадтан нæхе, уоми, кæсун, æма, æрбацæуй еу лæг. Мæ хæццæ служби ка адтæй, еу уæхæн дагестайнаги хузæн хъæбæр адтæй.

- Хатир бакæнæ, хуарз лæг, фал ду Магомедов нæ дæ? фæрсун æй.
  - Гъо, Магомедов дæн. Ду ба ка дæ? фæрсуй е ба мæн.
  - Æз ба ейæ æма ейæ, загътон ин.
- Мæ цæргæбонти ауæхæн муггаг æма ном нæ гъуди кæнун.
   Некæд фегъустон, загъта мин, цæмæдесæй мæмæ кæсгæй.
- Æма уæд æма уæд уартæ Грознай сахари не службæ кодтай? фæрсун бабæй æз.
- Æма æз æппундæр службæ ку нæ кодтон. Мæ къæхти фади бунтæ тъæпæн æнцæ. Мæнæ кæсай, загъта, æма

мæмæ æ дууæ къахи фæдти бунтæ еци цæрдæгæй равдиста, æхуæдæг ба ходæгæй бакъуæцæл æй.

– Ейæ хуарз нæй, уæхæн къæхтæ дæбæл ке ес. Фæлтау дæ еу цалдæр хатти службæ кæнун ку багъудайдæ, – загътон ин.

Æ ходунæй фæссабур æй, цидæр гъудити ранигъулдæй, æма мин уотæ:

– Раст зæгъис, бæргæ. Æнæнезæй хуæздæр ци ес царди медæгæ?.. Цæй, цæуæн, уартæ ма уоми еу мæн хузæн Магомедов ес, æма кæд ейæ разиннидæ, ка мæ фенгъалдтай, еци Магомедов, – æ къохæй бавдиста, кумæ цæун гъудæй, уой.

Фæрраст ан. Еу сæдæ метрей бæрцæ бауадан денгизи билтæ-билтæ. Еу къуар лæги кæми лæудтæй, уордæмæ мин амонуй сæ еуемæ:

 Уæртæ, кæсис, е дæр дин – Магомедов. Службæ дæр кодта, уæдта ма ахургонд лæг дæр æй. Устур ахургонд.

Æз кæсун, æма ейæ дæр мæ Магомедов, уæдта мæнæ аци Магомедови хузæн дæр хъæбæр адтæй. Нур ме 'мслужбæгæнæг Магомедовæн ба æ ном арф иронх фæккодтон, æргъудий мадзал ин нæбал адтæй. Фæллигъдæй кумæдæр, – гъæйдæгъа!..

А тъептенкъах уждиж дзоруй еци инне Магомедовиж:

- Ду зæгъай, Грознай сахари дæ рæстæги службæ кодтай, æви – нæ?
- Нæ, некæд! Мæнæн мæ службæ адтæй æрмæстдæр Украини горæттæй цалдæреми, æндæр некæми... Бæргæ, æ ном, æма ма ин, кæми косуй, уони ку зонисæ, уæд дин естæмæй фенхус кæнианæ... Нур ба... Ами, Дагестани, уæдта ма Уæрæсей æндæр рауæнти дæр мæнæ ами цал æзменси бугъи ес, уонæй фулдæр æнцæ Магомедовтæ, ходæгау бакодта...

Еу цайбарцадар растаг мама факкастай, цабалдарти цума гъуди кодта, уарта тъапанкъах са къуарай иннетан уота загъуй:

– Цжй жма не 'нсувæр Магомедови жмслужбæгæнæги исиуазæг кæнæн, бæлвурддæр, хæстæгдæр базонгæ уæн. Уадзæ, жма ин фулдæр Магомедовтæ, уæдта æндæр дагестайнæгтæ дæр уа зонгитæ. Мах ирæнттæ-дигорæнттæмæ хуарз зæрдæ дарæн, хуарз цæстæй уæмæ кæсæн...

Нийдзулденце... Берег адтей, зердей ке дзурдта, ейе. Райстон син се къохте... Ете дер мин арфи дзурдте загъ-

тонцæ, се 'нсувæр, се 'мзæнхон Магомедови син ке гъуди кæнун, хуарз си ке зæгъун, уой фæдбæл.

Арфæ син ракодтон, мæн исиуазæг кæнуни фæндæ сæмæ ке ес, уой туххæй. Загътон син, зæгъун, гъулæггагæн, абони мин гæнæн нæййес, исон ба мæ нæхемæ æздæхун гъæуй, æма, уинетæ, мæ фадуат нæ амонуй... Хуæрзбон син загътон, æма, мæ адæм кæми адтæнцæ, уордæмæ фæрраст дæн.

Цалдер метри ку рауадтен, уедта, ци сайтан ми феммедаг ай, магъа, – еци тъабарттай махе тентек, игъалдзаг азмалага уолантама багалстон. Цидар гъарта игъус-тон, фалæ сæ æнхæст бæрæг не 'гъустон, уæдта сæбæл гъуди дæр нæ ракодтон. Банакæ кодтон, æвæдзи, еу 20-25 метри бæрцæ. Разилдтæн фæстæмæ, æма мин, дессаг. разма наки неци жнтжстжй жппунджр. Уидтон: билжбжл кадæртæ сæ къохтæ тилдтонцæ. Нæ син лæдæрдтæн сæ еци къохти тилд, фал уæддæр, дони тæссаг æзмæлдмæ гæсгæ, фæстæмæ фæккастæн, æма, дин... Хъæбæр устур, сесамади хузжн – уолжн. Хъжбжр хжстжг!.. Æваст кумæдæр, бунмæ, ниххаудтæн. Рауидтон, дон билгæронæй ледзагау куд кодта. Рауидтон денгизаен а зменсгун бун, фендзавдтен ибел. Арф исуолефтен, еви рауолефтен, уой на гъуди канун, фал ма уолафт бауорамун гъауй, ейæ ба мæ гъудий февзурдæй, æма раст еци усмæ ба еци уолжни буни фждтжн. Банкъардтон, джлгоммж уогжй мж уолжни ужзж жма тухж куд жржлхъивтонцж; жзменсгун хъжбжрбжл мж куд рахафтонцж; куд мж рампурститж, рæуурститæ кодтонцæ...

Уогæ ба ма еци уавæрти цидæр лæмбунæгдзийнæдтæбæл кæми адтæн, кæми!.. Кудтитææма цитæ адтæй – магъа... Хуарз, ема мин еци дзахана-махана адтæй хæрзцубур рæстæги дæргъи, – цидæр сикъундтæ... Уæдмæ ба денгизæн æ билæй, сор зæнхæй еу фондз метри æндæдæр мæ къæхтæбæл лæугæй, мæ астæумæ дони, уотемæй райзадтæн. Хъæбæр лæмæгъæй æнкъардтон мæхе. Мæ бон фæндонæй уолæфун н' адтæй: мæ реугудур еци æлвастæй нæ уæгъдæ кодта. Куд мæ бон адтæй, уотæ туххæйти архайдтон, куд тагъддæр, уотæ, уордигæй рацæунбæл... Уæдмæ ба мæмæ еци дууæ Магомедови æрбагæппитæ кодтонцæ, мæ цæнгтæбæл мин фæххуæстæнцæ, æма мæ билæмæ æрбаскъафтонцæ уотæ

тагъд, ема не инне тессагдер уолен небал ербаййафта. Ербамбурд енце адем, куд фезуй уехен хабертти, уоте.

Уолæфт мин нæ фагæ кодта. Тухстæн. Инод, хорхгæнæгау кодтон. Мæ амондæн мæ лæдæрундзийнадæ, æнкъарун æма мæ гъуди кæнуни хъаурæ нæ фехалдæнцæ. Æрмæст хъæбæр лæмæгъ адтæн, мæ зæрдæн æ куст бунтон хуæрзтæй н' адтæй. Мæ бауæр берæ рауæнти адтæй хæфтитæ, цъæрæмухститæ, кæмидæрти ба си тог дæр гъардта..

Уоми косæг ервæзунгæнгутæ гъæр, хилæ кодтонцæ мæ хæццæ, Магомедовтæ ба сæ сабур кодтонцæ. Цидæр авари мæ фæммедæг кодтонцæ. Фæззиндтæнцæ дохтуртæ. Рауинæ-бауинæ, рабарæ-бабарæ... Мæ бауæр – æнæгъæнæ, æ бунати; фæрскъитæй саст – неци... Гъæугæ хузи мæмæ базилдæнцæ. Аци ервæзунгæнгутæ ба, ку фæууидтонцæ, тæссагæй мин неци æй, зæгъгæ, уæд сæ уорамæнтæ фæууæгъдæ æнцæ хилæ кæнунмæ, æма сæ «мондæгтæ» исуагътонцæ. Нур, дан!.. Нур, дан!.. Æма уотæ идарддæр... Сæхе мæтæ дæр си иронхи н' адтæй. Æма ци? Лæдæрæн сæ куд нæ адтæй, куд нæ... Хатиртæ си ракурдтон. Мæ рæдудбæл басастæн, гъайгъайдæр. Денгизмæ дæр мæмæ етæ гъæр кодтонцæ, фал сæ уæд нæ балæдæрдтæн: нæ син игъустон бæлвурдæй сæ гъæр, сæ дзурд.

«Ме 'скъуæлхти» хабар фæппурх æй. Фæззиндтæнцæ мæ бийнонтæ æма, ке хæццæ адтан, етæ, уæдта зонгитæ æма берæ æнæзонгитæ дæр...

Неци мин адтей. Феййервазтен. Ирисхъе ема бабей амонд емвендей хуарз цестей ракастенце менердеме...

Сæумæ нæмæ Магомедовтæ æрбацудæнцæ. Худтонцæ нæ, фал син мах фингитæ цæттæ адтæнцæ. Рабадтан. Ракувтан æнгъезгæ уагæбæл.

Автобусмæ нин бæрæг рæстæгмæ билеттæ ист адтæй, æма нæ рафæндараст кодтонцæ, æма, мах, дууæ бийнонтемæй дæр, – фарастемæй, – еци изæр Сау денгизи, Гагри сахари сабур уолæнти нæхе æртадтан.

Æрмæст си нур ба уоми дæр идардмæ нæбал накæ кодтон. Сауæнгæ денгизæн æ бунтон сабури рæстæги дæр. Басæ, дан, ке басодзуй, ейæ уазал донбæл дæр фу-фу фæккæнуй, ку фæззæгъунцæ...

Уота 'й, уота 'й: махецай ай зонун.

Еци усме...

Ирисхъе ема амонд, ниве... Кадерте се хонунце цидер уеларвон тухти берней арезт гъуддегуте. Иннете ба се нимайунце царди цидер фадуетти ема уаверти раиверди феййеудзийнедтебел, недер семе уеларвон тухте ес, недер ба адеймагме неци баре дарунце, сехе гъедей уоте рауайунце, зегъге.

Гъо, зæгъунцæ: ес ирисхъæ, ес амонд дæр адæймаги царди. Уотæ æмхузæнæй дзорæн æрмæст мах адæм нæ, фал зæнхи цъарæбæл, зæгъæн ес, иннæ адæмтæ дæр.

Ци жй ирисхъж, ци жй амонд, уонжбжл жз нж дзордзжнжн. Хатир коргжй зжгъдзжнжн жрмжст уой, жма зундгонд куд жй, уотемжй ирисхъж жма амонд джр фжуунцж дууерджмж: хуарз – лжгъуз ирисхъж; хуарз – лжгъуз амонд. Уждта ма амонд, – хуарз уа, лжгъуз уа, – жвжрд фжууй ирисхъи фжлгжти, гъома, амонд фжууй ирисхъжй аразгж: хуарз ирисхъж – хуарз амонд; лжгъуз ирисхъж – лжгъуз амонд.

Мæнæ мин æ берæ хабæрттæй ирисхъæ æма амонди туххæй æхе цардæй ци цау радзурдта Уари:

– Мæ дзæвгарæгомау царди æнзти дæргъи мæнбæл дæр аци ирисхъæ æма амонд дууердæмæ «расимдтитæ» кодтонцæ. Æма уотæ зæгъун махæй алке бон дæр æй. Æнæмæнгæ.

Цæветтонга... Зонис ай, ма аригон бонти, ма растаги мжнж аци спорти еу минкъий циджртж ке архайдтон, уой рæуæг атлетики. Зонис æй, хуæрзцубур рæстæги дæргъи Республики фесеведон еугонд команди ке адтен, уой дер. Дзурдтон дин, уадессагæй ке неци равдистон; мæ къохи ке неци ужхжн ужлахезтж бафтуджй... Ейж уотж, фалж еухатт ба фæццудан Мæскумæ, Уæрæсей фæлгæти уоми цидæр фесеведон еристе цуденце, ема си мах дер архайдтан. Нихъхъерттан, мадта ци адтайде. Уоми ба еу береуеладзугон фусунуатма бацудан. На тренерта нин на паспортта рамбурд кодтонца, ама медама, регистратурама бацуденце. Мах ба, – кизгей, биццеуей, – ренгъей, зербатгути бæдæлттау, ка æ цумæданбæл, ка – зæнхæбæл, ка ба – цæбæл, рабадтан азгъунсти фарсмæ, хораууони. Ка – дзубанди кæнуй, ка – киунуги, ка – журнали, газети аргъауй, ка – ци... **Енъ**елме кесен, кед неме федздзордзененце, уоме.

Нæ биццеутæй еу бауадæй медæмæ, æма, дан, си, радæ ес, æма уотæ бустæги тагъд нæ рарæвдзæ уодзæнæй нæ гъуддаг...

Æз мæ цумæданбæл бадтæн æма журнал «Юность» рахатæ-бахатæ кодтон, цидæртæ си аргъудтон. Æма мæмæ раст еци рæстæги ба нæ биццеутæй еу, Данел, дзоруй:

- Цæуæнай мæ хæццæ уартæ, амонуй æ къохæй, еци хъумæцти тукан рабæрæг кæнæн, нæхемæ мин силгоймæгтæй кадæртæ бафæдзахстонцæ, цæмæй син дзæбæх, хуæрзгъæдæ æма рæсугъд пъолцийæгтæ балхæнон.
- Дахуадаг бауайа, дзорун има, ави тарсга канис, кена ба кад минкъий гаги на да!..

Кæмæндæрти ейæ ходæги хуасæ фæцæй æма ниххудтæнцæ, айуани дзурдгæлдзæн имæ кодтонцæ.

– Нæ, нæ! Цæуæн, ду хузгæнæг дæ, мæнæй хуæздæр зонис хъумæцти «адæ» дæр. Цæуæн, кенæдта нин рæстæг нæбал уодзæнæй фæстæдæр. Фенхус мин кæнæ! Цæуæн! – ниллæудтæй.

Нур мæ зæрдæ фæссæттæгау кодта, рагъуди кодтон, зæгъун, бауайдзинан, кæд уотæ 'й, уæд, фал имæ уæддæр уотæдзорун:

 Уадзæ мæ! Журнали, цæмæдæрти æркæсон... Мæнæ кизгуттæй еске хæццæ бауайæ, – етæ хуарз арæхсунцæ аци фарстати...

Уæд дин, ейæ айтæ-уйтæ нæбал фæккодта, фал мин мæ къохбæл фæххуæстæй, æма мæ æваст райвазта, рагæлста мæ мæ бунатæй... Æма дин...

Æма дин... Куддæр еу-дууæ къахдзæфи ракодтон, уотæ ба райгъустæй – дзæхст! – авги сæттуни къæрццитæ æма зæлланг. Мæ фарсмæ ка бадтæй, еци дууæ кизги ницъцъæхахст кодтонцæ. Иннетæ дæр – кизгæй, биццеуæй – фæггæппитæ кодтонцæ... Еу цæйбæрцæдæр рæстæг сагъдауæй байзадан еугурæй дæр...

Ци фæууидтан?.. Мæ фанерæй конд цумæдани мин авги устур цæстæ ниссагъдæй, цалдæр сантиметри æй æригарста, уотемæй. Авгæн æ сæрккаг хай цæйбæрцæдæр багъзæлæнтæ 'й. Иннæ, бунккаг хай ба еци гъæддугъæй лæудтæй, мæнæ французаг гильотини хузæн... Цумæдан æвæрд адтæй, бадунмæ бæрзонддæри туххæй, æ цубурдæр, лæмæгъдæр

ферстей се еуебел... Дзурд дер ибел неййес, ци адтайде, усми берце ма уоми ку фецайне, уед...

О ирисхъæ!.. О амонд!.. О еци усмæ!.. О Данел, Данел! – мæ ервæзунгæнæг!..

Куд рабæрæг æй, уотемæй фæндзæймаг уæладзуги еу авари, мæн хуæдсæрмæ ка адтæй, — дуар æваст æрбахгæдæ адтæй, авги цæстæ ба мæнгæфсон хуæст кодта æ бууати, æма уæлдæфи æлхъивдади тухæй рахаудтæй, æма еци æмрастæй æрхаудтæй.

Барей адтей, енебари рауадей уоте – ка ин ци зонуй...

О Данел, Данел! Куд мæ фæййервæзун кодтай, куд! Циуавæр тухти бæрни адтан, ду дæр æма æз дæр? Æви цидæр-цидæр дæ уод лæдæрдтæй дæуæн? Æма уæд æз ба цæмæннæ кумдтон исистун, æма дæ хæццæ еци сæдæ метри бауайун еци туканмæ?

Ду загътай, зæгъгæ, неци æнкъардтон уæхæнæй, æрмæст мæ хъæбæр фæндæ адтæй, мæ хæццæ ку рацудайсæ, ейæ...

Аци цауи амондгун кæрон хумæтæг фингæбæл фæббæрæг кодтан... Данели хæццæ æмбалдан, фалæ институт ку фæцæй каст, уæд косунмæ уалæ Цæгатмæ фæццудæй. Нæ бастдзийнæдтæ фехалдæнцæ. Арæх æй æргъуди кæнун арфи æнкъарæнти хæццæ.

Раст загъдæуй: ес ирисхъæ дæр, ес амонд дæр. Æрмæст мæнæ аци цау дæр цæбæлдæр дзорæг æй. Ами дæр, бабæй, ирисхъæ æма амонд сæрмагондæй мæнмæ дессаги хуарз цæстæй ракастæнцæ. Æндæр ма куд æма ци зæгъон, нæ зонун... Мæ царди уæхæн райвæрд...

Уарий нецибал дзурдта. Арф ниууолæфтитæ кодта цалдæр хатти. Æ каст зæнхæмæ искодта. Цидæр гъудити ранигъулдæй. Нæ 'й гъигæ дардтон. Никки ба ма мæхуæдæг дæр гъудитæбæл фæдтæн...

Цӕй, аци рӕнгъитæ кæсæг! Алке дӕр ни сӕрӕгас, ӕнӕнез, ӕнӕмаст уӕд ӕ царди берӕ ӕнзти дӕргъи, ӕма хуарз ирисхъӕ, хуарз амондӕй хайгин уӕд, – зӕгъӕн дууемӕй Уарий хæццæ.

САКЪИТИ Сергей

ЦИ КÆНОН...

*Емдз*æвгити цикл

Раствандаг

Нæ кæстæртæй раст фæндагбæл Ка æрлæууй кæронæй, Е байрайуй æ балцитæй, Æ цард исуй уарзонæй.

Раст фæндагбæл ка нæ лæууй, Уомæн æ над цубур æй. Зундæй пайда ка нæ кæнуй, Е фæццæруй мæгурæй.

Кæстæр-хестæр ка лæдæруй, – Цæрæнбонтæ æй фæууæд. Хестæрæн дæр аргъ ка кæнуй, Е нин берæ фæццæрæд.

Хестæр нæмæ кадгин адтæй, Нимадтан æй, куд Хецау. Кæстæр ба нин адгин адтæй, Бийнонтæн ба – сæ Хуцау. Нæ кæстæрти цæрæнбонбæл Финги бадти фæкковæн, Зиани бæнтти, бæрæгбæнтти Арфæ дæр син фæккæнæн.

Ку цæуайтæ раст фæндагбæл, – Уодзинайтæ цæрунгъон. Дзилли хæццæ устур надбæл Уодзинайтæ æмбæлццон.

Хестæртæмæ ка игъоса, – Нæ уодзæнæй фæсмойнаг, Мæстмарæн сæ кадæр кæна, Е дин – лæгъуз адæймаг!

Кустагори сагъæс

Ци косон нур, ци кæнон, Дзæгъæлбадæ куд кæнон, Ци уодзæнæй мæ исон? Сагъæссаг иссæй мæ бон.

Нихеси дер кедме бадон, Дзубандите кедме кенон. Ме бийнонте цемей дарон, Ме 'хесте дер цемей федон?

Амалгун лæг æз ку нæ дæн, Лæдæрæг мæ ку нæййес. Давунмæ дæр куд фæццæуон, Ходуйнаг дæр куд хæссон?

Ку раласон еске кæрцæ, – Ходуйнаг дæр ку фæууон. Е дæр ку уа мæхе хузæн, Ку разинна мæхеуон. Ахæстъони ку исбадон, – Нæ уодзæнæй кадгин лæг. Фæстæмæ ма ку иссæуон, Уодзæнæн уæд къæндзæстуг.

Сау хæдзарæй æнæнезæй Рацæуæн дæр ку нæййес. Уой бæсти ба мæгурæй дæр Бахсиндзæнæн мæ къæрес.

Ма райгуран гъау

Райгурдтæн æз Дигоргоми Мæ минкъий гъæу Æхсæуи, Билæги дон æ дæлбунти Сур-сур кæнуй æхсæви.

Гъæуи сæри и къубусбæл Нæ фиддæлти фæлтæрæн, Къохæй амад мæсгутæбæл Устур дестæ фæккæнæн.

Куд лигъдтæн-еу бæгъæнбадæй, Сабур цæун нæ зудтон. Бауаинæ цæхуарæбæл, Мæ къелтæмæ лæбурдтон.

Некæд син ес иронхгæнæн, Райгурæн гъæу хъазар æй, Фембæлгæй дæр, мæ фæлтæрæн Салам дæттун мæ зарæй.

Гъоста ахснаг

Ма рæдуйæ есге зундæй, Мæ хуарз синхон, мæ гъæугкаг. Ку архайай дæхе сæрæй, – Хуæздæр уодзæй дæ гъуддаг.

Гъостæ 'хснæгмæ ма игъосæ, Хуарз фæндагбæл нæ лæууй. Не 'рхæсдзæй дин царди хуасæ, Ходуйнагæй нæ тæрсуй.

Гъостæ 'хснæгмæ ку игъосай, Бахуæрдзæнæ дæ цæсгон. Ходуйнагæй ку нæ тæрсай, Æркæндзæнæ уæд фæсмон.

Уæхæн лæгмæ ма игъосæ, Уомæн е 'взаг лух гæнгæ 'й, Цæмæй дзоргæ мабал кæна, – Æ рæбунбæл, æд бунтæй.

И синхбæсти, и гъæубæсти Кæрæдзебæл ардауй. И сабийти, и кæстæрти Кæрæдзей нæмун кæнуй.

Сабур цæрæг адæмти 'хсæн Цæфсгæ 'хседарф багæлдзуй, Æхуæдæгка еуварсгомау Æхе артмæ фæттавуй.

HÆYÆF TÆJMALJTÆ

Сергей ТЕЛЕВНОЙ

Æ3 МÆЛДЗОЙ НÆ ДÆН¹

3. Æрбацудан мæ фидæмæ: æз æма... æ дууæ уоси

Медсанчасти æрбацæуæни адтæй æндæр гæс. Кæсгæ дæр нæмæ нæ ракодта. Мæн ба бæргæ фæндадтæй, цæмæй нæ бафарстайдæ:

- Кæмæ цотæ?
- Мæ фидæмæ! сæрустурæй ин исдзуапп кодтайнæ 'ма имæ мæ паспорт бавдистайнæ. Фалæ æзиниккон супергеройи æмкосæг мин мæ цъæрæмухститæ 'ма цъæхтæ цæсгонмæ кæсгæ дæр не 'рбакодта.

Ку бацудан, уæд мæ фидæ байдзулдæй. Нæхецæй ци хунтæ 'рбаластан, уони ин бахастан: æнгозтæ, муд. Никки ба ма ин мамæ хъæдорæ исфунхта. Куд рабæрæг æй, уотемæй етæ сæститæ дзæбæх кæнунмæ хъæбæр пайда æнцæ.

Мишки лæвæрттæ ке 'нцæ æнгозтæ 'ма муд, уой нæ загътон. «Цæй туххæй мин лæвæрттæ 'рветуй?» – рагъуди кодтайдæ мæ фидæ. Æз ба 'й зонун: зоотехникки зæрдæ мамæмæ дзоруй. Мæн зæрдæмæ еци гъуддаг нæ цæуй, мæ фиди зæр-

¹ Кæрон. Райдайæн 2019 анзи 3 æма 4 номерти.

деме дер не бацеудзей. Ка 'й зонуй, хуерге дер се не бакодтайде. Ехе ба гъеунце нур витаминте, микроэлементте, ците ма си феууй?

Æ «синхон» дæр имæ фæккастæй еци пайда хуæруйнæгтæ хуæрунмæ. Хъæбæр æппæлдтæй мами дæр, мæн дæр.

– Хъæбæр хуарз æй, уæ фиди бæрæг кæнунмæ ке æрцудайтæ, е, – уæдта ма йбæл бафтудта, – мæнуонтæ дæр гъæуама зиннонцæ уолæфæн бæнтти.

Раздер ба уоте дзурдта, неке меме цеуй, зегъге.

– Гъæуама æрбацæуонцæ, дæ фурт дæр, дæ фурти фурт дæр, – дзурдта ин мæ фидæ. – Уæртæ мæнуонтæ æртæ мин километри идæрдадæй ку 'рбахъæрттæнцæ.

Уæхæн фæлмæн каст нæмæ 'рбакодта, æз æма мамæмæ! Цума æ цæститæ рауомæл æнцæ, уотæ мæмæ фæккастæй – истарстæн мæ фиди авторитеттæн.

- Кæми æрбунат кодтайтæ? папæ мами рафарста.
- Æмдзæрæни.
- Хуарз бауолæфтайтæ?
- Гъо, хуарз! ратагъд кодтон дзуапп февæрунма. Кадама, файнердама тонга кодтон, уота хъабар ма фандадтай ма фидан радзорун, и расуг лаги куд фаттарсун кодтон, уой. Ма дессаг фун радзорун дар амбалдай, на царди агас анагкати дар куд фаххуастон, уой туххай. Фал...
- Опачки! Картина маслом! дуарæй æрбазиндтæй тумбулцæсгон силгоймаг. – Дзæгъæл бийнонтæ исæмбалдæнцæ!
- Жаннæ, ду дæ? хуарзау нæбал фæцæй папæ. Ци косис ами ба?
- Æз мæ лæги рабæрæг кæнунмæ æрбацудтæн! æ къохтæ æ сунтæбæл æрæвардта, 'ма æ сонгун хурст билтæ низзулунтæ кодта. Фал атæ ба ами ци косунцæ?
  - Жаннæ, ниууадзæ...
- Max «атæ» нæ ан, сабурæй ин загъта мамæ. Æ фурт, æ хестæр фурт æ фиди бæрæг кæнунмæ æрбацудæй. Ма тухсæ, мæн дæу лæг нецæмæн гъæуй.
- Жаннæ, ниууадзай, нур нæ, мæ фиди фæндадтæй и гъуддаг исаразун.
- Нæ-гъа, нур... Æ бунтæ иуарунмæ ин æрбахъæрттайтæ? сау буни гъæла Жанкæ мæмæ æ цæститæ ниббæгъет кодта.

- Æз мæ фидæмæ 'рбацудтæн! Неци бунтæ иуаруни хабар мæмæ ес. Уодæгас ку æй! ниффæдес кодтон, 'ма æз дæр мæ цæститæ ниббæгъет кодтон еци мæстгунæй, мæ цæсти цъæх мæ цæйбæрцæ уагъта, уойбæрцæ, 'ма имæ мæхе батардтон.
- Неадекват ести дæ? хуссæни иннæ фарсмæ фæрраст æй. – Константин, æрæйсабур кæнай... Аци æрра губуни золкъи
- Кирилкæ, гъæйдæ, дзæбæхæй... цума мæ фиди хъурихатт фенкъустæй.
- Хуарз, пап. Ма тухсæ! мæхемæ 'рцудтæн. Фал губуни золкъæ нæ дан, балæдæрдтæ? Уæдта... минкъийтæбæл ми «мæлдзой дæр нæ дæн» не 'сервазтæй. Афонадæбæл мæхебæл фæххуæстæн ами мæ уотæ неке худта.
- Цæуæн, мæ биццеу... мамæ мин мæ къохтæбæл ниххуæстæй, 'ма мæ рахудта палатæй. – Сæ бийнонти хабæрттæ 'нцæ.
- Æрбацотæ, цид, и зæронд лæг бабæй æ дзурд æрбагæлста. — «Милые бранятся — только тешатся».
- Кирилл, исон дæ хезун, загъта мæ фидæ. Мацæбæл тухсæ!

Ермжст мжниж ке дзурдта, е мж зжрджиж нж бацуджй.

- Хуарз, пап! Мами хæццæ 'рбацæудзинан! Гъуд кæнун дæ гъæуй.
  - Цогæ, цогæ! дуарæрдæмæ райамудта Жанкæ.
- Пап, нур мами аци гъелабел цемен баййивтай? ме цъухей исхаудтей, ендеме куд рацейцудтен, уоте.
- Кирилл! Фæгъгъос уо! е мæбæл мамæ исгъæр кодта 'ма мæ коридормæ расхуста.
  - Цæугæ, цæугæ, уотæ кодта Жанкæ.
- Жаннæ, цæмæн уотæ кæнис? рафарста папæ æ гъæлай. Коридорæй æй фегъустон.

Æзиниккон дохтур мах æрдæмæ цудæй, фал æнæ халатæй. Зинтæй æй базудтан.

- Дæ бон хуарз, куддæр дузæрдугæй загъта мамæ.
- Салам... Хуарз æма уæбæл фембалдтæн, æрлæудтæй дохтур. – Виктор Ильич мæ ном, Константини дохтур дæн.
- Дæ цæрæнбон берæ! Æз ба Ирина Кирилловна, загъта мамæ.

- Цæуæн ординаторскиймæ, уоми радзубанди кæнæн... Лæдæрун æй, раздæриккон 'ма нури уостити фембæлд бустæги æхсицгон хабар нæ 'й.
  - Ду ба 'й цæмæй зонис?
- Нуртæккæ дин æй зæгъдзæн! ординаторскиймæ бацудан. Раст зæгъгæй, æзинæ ку фæззиндтайтæ, уæд еу минкъий батухстæн. Уомæй ба ма уæ регион... Рафæрститæ кодтон сæйги бийнонтæбæл. Медсестра бадзурдта æ нуриккон уосæмæ.
  - Лæдæрд æй, арф ниууолæфтæй мамæ.
- Хабæрттæ базудтан... Уæ гъæр уин фегъустон, 'ма, зæгъун, кæд æнхус ести гъæуй.
  - Е мах гъер н' адтей, серустурей загъта маме.
- Куд нæ... налат каст мæмæ 'рбакодта дохтур. Фал нур уобæл нæ дзордзинан. Константини ма берæ дзæбæх кæнун багъæудзæй. Зелун имæ гъæуй.
  - Мах дæр уой туххæй ку 'рбацудан...
- Гъо, фал еци силгоймаг... цума ниуæзтæбæл æхцул æй. Уæхæнтти хæццæ ба гъуддæгтæ... уæдта æваст дзубандий темæ феййивта. Кæми æрбунат кодтайтæ? Куд æнцæ уæ уавæртæ? Пермьмæ берæ рæстæгмæ 'рбацудайтæ?
  - Дзæбæх. Берæ рæстæгмæ? Гъуддаг æхе 'вдессæй.
- Махмæ санитаркæй бакосун ба дæ нæ фæндуй? рафарста дохтур. Константини гъуд кæнун гъæуй. Санитаркитæ ба нæмæ нæ фагæ кæнуй. Завотделением арази уодзæй.
  - Еци фарстайæн дзуапп радтунмæ ба цæттæ нæ дæн.
- Мамæ инженер æй, уæлдæр ахурадæ имæ ес, загътон æз.
- Лæдæрун æй... Фалæ рæстæгмæ, цалинмæ радзæбæх уа, уæдмæ. Уой фæсте ба, кæд ами рафæстиат уайтæ, уæд дæхе агкаг куст баагордзæнæ. Кæд кризиси рæстæг æй, уæддæр нæмæ берæ косæн бунæттæ ес.
- 'Ма еци психичкæ дæр, цид, ардæмæ цæудзæй? мæстгунæй рафарстон.
- Æ нуриккон уоси ардæмæ нæ уадзун нæ бон нæ 'й, загъта дохтур. Нæкæси, де скъолай хабæрттæй ба исрæвдзæ дæ?
  - Гъо, загътон æз дæр сæрустурæй; нæ директрисæ 'ма

- мæ класрук, «куд гъжуй», уотæ ке исараззæнцæ гъуддæгтæ, уой ма гъуди кодтон.
- Мæ уосæ изæйрон скъолай косуй, мамæмæ æxe бахатта дохтур. Уордæмæ 'й ку бакæнисæ.
  - Хуарз уайдæ, бæргæ, исарази æй мамæ.
- Ниффинсай дæхемæ адрес 'ма телефон. Людмилæ Васильевнæ æ ном, уруссаг æвзаг 'ма литератури ахургæнæг æй, загъта Виктор Ильич. Санитарки туххæй ба расагъæс кæнæ.
  - Хуарз. Мадта мах цæуæн?...
- Гъо. Служебный лифтбæл уин хуæздæр æй. Цæуæн, уæ фæдбæл ракæсон.

Лифт рахæлеу ай. Æзина марди хацца куд фембалдтан, е ма зардабал арбалаудтай. Еци нива ма цаститабал рауадай, фал фантезий хузи. Дессаг дар ма мама факкастай, фал азина ба ме 'цагай фаттарстан, кад ма фида 'й, загъга. Ейа ба мана – сарагас, 'ма а... магъа, куд ай исхонон, уой хацца.

Лифт нæ ранихъуардта 'ма нæ нилласта фиццаг уæладзугмæ.

4. Ками сæрти – Параскевæмæ 'ма изæйрон скъоламæ

Сӕйгӕдонӕй рацудан ӕнӕ дзоргӕй. Мӕстгун адтӕн, уӕдта рохст.

- Мам, нур ба кумæ?
- Нæ 'й зонун, загъта е дæр гъудидзастæй, уæдта ма еци фæлладæй бафтудта, дæхе ци лæгъуз дарис. Адæймагбæл дæхе ниццæвис, фæдес кæнис...
- Мадта ци 'рбалæудтæй? Цæбæл мæ губуни золкъæ хонуй? уотæ ин загътон, фал æй куд нæ лæдæрдтæн, мæ сæр мæ ке рахæссуй фæззелæнти, уой. Æви мæ гипертæлфагæдзийнадæ уотæ æхе 'вдесуй?
- Раст сувæллони дзубандитæ кæнис, мæстгун кодта мамæ. – Дæ фидæн ес æxe бийнонтæ.
  - Кæцæй ардæмæ имæ æрбахъæрттан!
- Гъо, фал мах æ раздæриккон бийнонтæ ан... Æнцон ин нæ 'й нур. Хуссæни сæйгæ 'й, е ди ма иронх кæнæд.

- Е мæ фидæ 'й, æз ба æ фурт. Е ба еци æнагкаги хæццæ...
- Кирилл, цитæ дзорис?! Æппундæр æй нæбал лæдæри, ци 'мбæлуй, 'ма ци не 'мбæлуй, уой. Мадта уотæ... гъе, нуртæккæ цæуæн изæйрон скъоламæ.
  - Кумæ си тагъд кæнæн?..
- Мадта дæхуæдæг райссæнæ киунугæ дæ къохмæ? Кунæг нæ...

Æрлæууæнмæ рацудан, æз сагъæстæ кодтон нæ уавæрбæл. Дохтур фæдздзурдта папи уосæгондмæ. Цæмæн, зæгъгæ, 'й бафæрсæ? Мæ мадæ дæр æхе куддæртæ даруй. Уогæ, ци кодтайдæ, мадта? Æхе Жанкæбæл ниццавтайдæ? Уæдта ма еци скъола дæр, хъæбæр æхсицгæ мæ ку нæ гъудæй...

Изайрон скъолама, куд нин амудтонца, уома гасга, цаун гъудай КамГЭС-бал. Дзавгара адтай, еци маршрутбал цаун ке гъудай, уахантта. Автобус арбацудай цъоппидзагай. Адани гур на медама бахаста.

- Мам, ами дæ? тарст гъæр фæккодтон.
- Ами дæн, ами, Кирилл!.. мами нæ уидтон, фал æй игъустон. Фæззелæни мæ адæн уотæ нилхъивтонцæ, 'ма ма туххæй уолæфтæн мæхе бабæй мæлдзоййæй банкъардтон. Мæ рæмбуйникъæдзтæй архайун мæ багъудæй къæразги размæ бацæунмæ. Исолæфтæн. Раст еци усми КамГЭС-и аузти хедбæл цудан. Дессаг! Хъæбæр берæ дони гулфæн, æ финки сир-сир! Дессаг дæр адтæй, таси дæр æфтудта нур автобус уордæмæ ку ниххауа! Е дин Камæ, Волгæмæ ка хауй, е! Æви æмрастæй Каспиймæ?
- Мам, куд дæ? рафарстон мами, æхсæрдзæнæй туххæй мæ каст ратонгæй.
- Дзæбæх, Кирилл. Нæ æрлæууæнбæл ку нæ раевгъуианæ, – пассажирти рафарста. – Уæ хуарзæнхæй, изæйрон скъола кæци рауæн æй?
  - Идард ма 'й.

Раст зæгъгæй, мæн уотæ фæндадтæй, 'ма имæ куд нæ бахъæрттаййанæ, кенæ ба ибæл куд раевгъудаййанæ... гъома, куд нæ 'й иссирдтаййанæ, уотæ.

Фал нæ ка гъудей, еци ерлеууенме бахъерттан. Берзи къохбел цудан. Маме ба ниден зарун райдедта:

Ты, река ли моя, чиста реченька, Серебром ключевым ты питаешься, От истоков струишься отеческих, Меж камней – валунов извиваешься.

- Кама да зарди арафтудай? рафарстон ай.
- Ду ба мæмæ ма игъосæ, байдзулдæй мамæ. Уæртæ кæсай, куд рæсугъд æй! Сæр зелун кæнуй.
  - Е кæд йододефицитти фуд æй?
  - Нæгъа, рæсугъддзийнадæй.

Мæ исуйнаг æнгозти аллея мæ зæрди æрбафтудæй, æрмæст рæсугъди туххæй ка нæ 'й, фал ма йододефициттæй мадзал дæр... Фалæ бæрзи къох 'ма мæн исуйнаг æнгозти аллея ку барай, уæдта мæн пайдайæн нæ 'й. Аллеямæ гæсгæ ба Маришки сорæт фæззиндтæй. Стъалути Стъалу дæр – хуæддзойæй, уой фæсте – Минкъий Эротикæ дæр. Цидæр «озабоченный» дæн. Мæхецæй фефсæрми дæн – мæ фидæ хуссæни сæйгæ, мæн цæститæбæл ба кизгуттæ уайунцæ. Еци гъудитæмæ гæсгæ ба мæ фидæн дæр ниххатир кодтон æ æдулигонд Жанки туххæй 'ма ма фæстаг хатт равзурстон скъолайæй фæттилеф кæнун.

- Мам, цай номан ма цауон изайрон скъолама? Ерта къуарей ма байзадай анзи каронма. Лесостепнойи скъолама ма райссананца 9-г къласма ана уомай дар.
- Цума Перми рафæстиат уодзинан, уотæ мæмæ кæсуй. 'Ма дæ æрмæст æстæймаг кълас фæуун нæ гъæуй, фал фарæстæймагмæ цæттæ кæнун. Æфсæддон институтмæ дæку фæндадтæй бацæун, афицер исун.
- Фæндæ адтæй, бæргæ, исарази дæн æ хæццæ; фалæ, нур скъоламæ ма фæццо, зæгъгæ, уой туххæй ба еци фæндæбæл дæр мæ къох ракъуæрдтайнæ. Ахур кæнун дæр мæмæ нæ цудæй, уæдта нæуæг коллективмæ бацæунмæ дæр, раст зæгъгæй, тæрсгæгомау кодтон. Изæйрон скъолай мах Амбали хузæнттæ, æвæдзи, дзæвгарæ униау æй.
- Дæ фидæ гъæуама æ къæхтæбæл ислæууа, æ дзубанди идарддæр кодта мæ мадæ. Мах нæ ихæс исæнхæст кæндзинан, уæдта бæрæг уодзæнæй.

Мæ мадæ æ ихæс куд æнхæст кæндзæй, уой зудтон. Мæ фиди цола бауæрбæл цæмæй гъæдгинтæ ма фæззинна,

«судно», цид, рахæсса, æндæр уæхæн хабæрттæ. Хъæбæр сæрустур адтæн мæ мадæй, алли кæддæриггон уосæ уотæ нæ бакодтайдæ.

Къохбел раевгъудан, ема не рази феззиндтей... аргъауен. Минкъий, дзебехте, бор агорийей.

Мамæ, куддæр æнарæхсгæй, фал æ къох идæрдтæбæл фæххæсгæй, æхебæл дзиуарæ бафтудта.

- Сугъдæг Па–рас–кеви аргъауæн, зинтæй æй бакастæн. Еци Параскевæ ба ка 'й?
- Нæ 'й зонун... фал сугъдæг ке 'й, е бæрæг æй. Нæ Троицкий аргъауæни саугин æй зондзæй.
- Гъо, е æцæг лæг æй, тугъди дæр, дан, адтæй, борхелæ Дениски хæццæ куд кустан еци аргъауæни, е мæ зæрди æрбафтудæй. – Мах аргъауæн берæ устурдæр æй!
- Гъуддаг аси медæгæ нæ 'й, загъта мамæ. Уогæ, ами, дан, Перми, ес еу хъæбæр устур аргъауæн Белогорски беридонæ. Махон уой рази неци устур зиндзæй.
- Гъо!.. Борхелæ Дениски дада уордигæй æрбаласта нæзи бæлæстæ мах аргъауæнмæ.
- Фæууидтай... Ка 'й зонуй, ескæд имæ фæццæуæн.
   Исхуарз уодзæнцæ хабæрттæ...
  - Дессаг уайдæ уой фæууинун.

Скъола иссирдтан. Коридори на разма рацудай еу хуарзконд силгоймаг:

- Æгас нæмæ цотæ! Æз Людмилæ Васильевнæ дæн. Мæ лæг мæмæ дзурдта сумах туххæй.
  - Ци, куд, уой базонунма арбацудан...
- Изæйрон скъола ке ей, уобел ма тухсете. Дзебех зонундзийнедте неме дедтунце.
- Мах, раст зæгъгæй, «стъалутæ арвæй не скъæфæн», куд æй, уотæ 'й загъта мамæ.
- Неци кæнуй. Ами контингент, æнæуой скъолай хæццæ рабаргæй, æндæр хузæн æй. Адæн алли хузæнттæ. Фалæ си беретæн ахурмæ хуарз рахаст ес.
  - Æстæймаг кълас ку фæууианæ.
- Æнæмæнгæ 'й, фæууодзинайтæ! Аст къласи дæр, фарæстæймаг дæр, еуæндæсæймаг дæр, зæрдæ байвардта ахургæнæг. Хæдæгай, ацибон нæ лæги хæццæ мебелыгæнæн фабрикæмæ фæццудан, дивантæмæ æркæсæн, зæгъгæ.

Уоми ба цехи хецау – мах рауагъдон. Владимир Сергеевич, æ муггаг ба цидæр æнахур. Сумах «неоднозначный регион»-æй рацæугæ 'й.

- Max регион «однозначный» жй, байдзулджй мамж.
- Гъо. Фал, цæмæ гæсгæ зæгъун. Еци лæхъуæн куста завод «Камкабель»-и хумæтæг грузчиккæй. Æхсæйвон сменæй æрбацæуидæ, 'ма экзаментæмæ! Финсгæй бафунæй уидæ! Фал равардта "ЕГЭ"! Уой фæсте ба сельхозакадемимæ бацудæй. Нур ба цехи хецау...
- 'Ма сæ сельхозакадемий ба дивантæ уадзунбæл ахур кæнунцæ? рафарстон æз.

Людмила Васильевна еци фалман каст арбакодта ма цъарамухстита, цъахта цасгонма азгъта:

- E хъæбæр хуарз паддзахадон вуз æй, дæдтунцæ си дзæбæх зонундзийнæдтæ. Фал цард куд рауайдзæй...
- Кирилл, ниууадзæ дæ еци дзубандитæ, загъта мамæ. –
   Кæд ин цæугæ 'й скъоламæ?
- Исон æрбацæуæд, фæстеуат гæнгæ нæбал æй. Æз класрук дæн æстæймаг къласи. Ду ба гæгъæдитæ æмбурд кæнæ: курдиадæ, паспорти къопи, медсправкæ...

Рацудан скъолай азгъунстей, ез еци зердемегурей – ме серебардзийнаде феуунтебел ей.

- Цай, ма фурт, нур ба амдзаранма.
- Не 'хсӕйвон иуазӕги ба ма гъуди кӕнис?
- Æгæр дзæбæх... æрмæст е иуазæг нæ 'й, фал комнæти хецау. Æхсæвеуати фарста ниллух кæнун гъæуй. Уæдта, сæрди кæми цæрдзинан, уой дæр.

Е ба уой бæрæггæнæн æй, 'ма мамæ исарази æй медсанчасти санитаркæй бакосунбæл. И комнæти расуг хецауи æрбацуд, саст бутылкитæ, папи æдулигонд уосæ Жанкæ «фæсвæди» изайунцæ. Цæуæнтæ идард!

5. Æхсæвеуатæн бунат иссирдтан, уой агъонмæ ба æнæнгъæлæги иссан... зæнхити хецæуттæ

Изайрон скъолайай фастама цудан анафони. Автобус амбесидзаг адтай. КамГЭС-и донмаранан а рохсита цахарта калдтонца, денгизи лайнери хузан адтай.

- «Титаник»-и хузæн, рабарстон æй æз.
- Цæмæ «Титаник»-и?
- Тухгин æма рæсугъд! Цума нуртæккæ разелдзæй 'ма Камæбæл банакæ кæндзæй.
  - Фантазер! «Титаник»-и кæрон хуарз н' адтæй...

Кинойæй ма 'й гъуди кодтон, лайнер дони бунмæ ке рандæ 'й, уой, фалæ æндæр науити нæмттæ ба мæ зæрди не 'рæфтудæнцæ.

- Ди Каприо ба Пермæй рацæугæ 'й, уой зонис? рафарста мæ мамæ.
  - «Титаник»-и ка гъазта. е?
  - Гъо. Æ нана ардигон æй.
- Мадта... Æгас науитæ дæр цæунцæ Пермæй, мæ «зундгин» дзубандитæй бабæй ракодтон. Мæн зæрдæмæ ба еци Ди Каприо нæ цæуй. Цидæр листæг, æма къанфетти цъари хузæн, æнæбари мæ усхъитæ фетинг кодтон 'ма мæ сæдæ 'ма æстай сантиметри бæрзæндæй æркастæн Ди Каприой фæлгæнæн нивесинæмæ. Æ рази æппундæр н' адтæн мæлдзоййи хузæн! Мæхемæ фæккастæн голливудаг боевиккау тухгин, «гиперактивный» супермен. Мами дзиппæй æ телефон низзардта.
- Галя, ду дæ? Салам! Цурддæр дзорæ, роуминги дæн. Электронкæмæ æркæсон? Хуарз. Цæй, дзæбæх уо!
  - Мам, Галя адтæй?
- Гъо, цидер ахсгиаг финстег ербарвиста. Кутемей еркесен электрон почтеме?
- Интернет-кафемæ бацæуæн? автобус имæ хæстæги æрлæудтæй.
  - Гъо! Ами ма ресторантæбæл нæ зилдан.
- Уоми ести искомидзаг кæнун дæр æнгъезуй, хуæрун бабæй мæмæ цудæй.

Интернет-кафей кофе 'ма соктæ æнæуагæ хъазар разиндтæнцæ, ци адæн си адтæй, фулдæр мæн æнгæрттæ, етæ ба – зомбити хузæнттæ. Цидæр «танчиктæ» 'ма «стратегитæй» гупп кодтонцæ. Æрмæст дон райстан. Мæнмæ ба хъæбæр хуæрун цудæй – сæумæй ардæмæ неци ма исахустан.

Мамæ æ электрон почтæ райгон кодта, Гали пъисмо кæсун байдæдта.

«Иринæ, салам! Куд айтæ, Константин куд æй? Гъуди ма 'й

кæнис, Мишкæ-зоотехник 'ма иннæ колхозонтæ судмæ ку балæвардтонцæ Трофимовичбæл? Колхозæй банкрот ку саразта, зæнхитæ ба æхе ку бакодта. Нæуæг губернатор ба загъта: зæнхæ, ка йбæл косуй, гъæуама уони уа. Гъе, æма суди гъуддаг рамулдтонцæ. Нур ба колхози ка куста, уонæбæл уайуй хæйттæ. Ка цæйбæрцæ бакуста, уомæ гæсгæ. Номхигъд фæууидтон. Ду си дæ. Дæ фиди туххæй дæбæл уайуй зæнхи гæппæл, Костямæ дæр цидæр хауй. Трактористæй ку куста раздæр колхози. Махæн дæр – амбулаторий медиктæн, скъолай ахургæнгутæн дæдтунцæ хæйттæ. Сумах ба нур айтæ зæнхгунтæ. Æзинæ пайщиктæн æмбурд адтæй. Мишки равзурстонцæ кооперативи сæрдарæй. Гъе, уæхæн хабæрттæ. Маришкæ саламтæ 'рветуй Кирилкæн. Æ смс-тæн ин нæ дзуапп кæнуй. Дзæбæх уо!»

- Балæдæрдтæ, мæ фурт? рафарста мæ мамæ.
- Бустæги хуарз нæ...
- Бакæсай ма 'й еу хатт.

Бакастæн бабæй æй.

- Цидæртæ балæдæрдтæн. Мишкæ-фонсмæзелæг Трофимовичи бæсти сæрдар иссæй.
- Мишкæ-зоотехник, рараст мæ кодта мамæ. Фал сæйраг е нæ 'й. Зæнхи хай нин равардтонцæ. Е нæбæл дæ дада ауодуй. Уал анзи æгас нæбал æй, фал ауодуй, мамæ никкудтæй.
  - Мам, ниууадзай...

Интернет-кафейæй рацудан, тукани дзол 'ма майонез балхæдтан.

- Цаей, ами райахуадан. Ацибон нин цума бантассаей амдзарани арахсавеуат канун? мама арф ниууолафтай. Фиццаг бал на еци фарста исбараег канун гъудай, уой фасте ба де скъолай гъуддаг.
- Æнæмæнгæй! Хъæрттаййанæ скъоламæ, исарази дæн æ хæццæ. – Æргъуди кодтай: æгас къуæре, дан, киунугæ дæ къохмæ нæ райстай...
- Гъо, къуæребæл ку адтайдæ гъуддаг. Мæйгæйттæ сæ игон дæр нæ ракæнисæ.
  - Ма, райдæдтай бабæй. Гъæйдæ, уой бæсти ралæперæн.
  - Кирилл, дæ дзурди уагæмæ кæсæ!

Æмдзæрæни рази минкъий сквергонди бадæнбæл æрбунат кодтан. Æ рæбун колæ – мæн сабийбæнтти æнæхцай коли

хузæн. Бахуардтан. Мамæ – æфсæрми, гъæуæйттæ гæнгæй, æппундæр æхе зæнхгунæй не 'нкъардта. Æз ба æцæг стонги хуæрд кодтон, некæмæй тарстæн – ами нæ неке зонуй.

Ранда ан амдзаранма. Комендантша а лагати амбразурай а сар радардта:

- Æз ба сумах хезун...
- Дæ бон хуарз, загъта ин мамæ, æз неци сдзурдтон.
- Цей, хелхъой ехсеве рарвистайте? никкир-кир кодта. Уой енгьел ка 'дтей, 'ма еци едули е гъеуей уоте раги фездехдзей. Къуерегейтте фенниуазуй, ами ба...
- Æз ба нæбал ниуазун. Нур ба æрмæстдæр бæгæни! нæ рази февзурдæй не 'хсæйвон иуазæг. Æдули ка 'й, уомæ ба ма æркæсун гъæуй!
- О!.. Васькæ, е ду дæ? Фæззиндтæ? загъта комендантшæ. Васькæ, еу дууинсæйанздзуд нæлгоймаг, адтæй æрвонг. Фенгаст ан, ба 'й лæдæрдтæн, ести, уæд ке не 'сарæхссæн, уой. Уæззау дæр неци мæ къохи. Мæ нифс нигъгъæддух кодтон, уæддæр мæмæ бомжи хузæн кастæй. Катай кодтон, мæ наффи цума къахæй-къохæй ниттухстæн, уотæ мæмæ кастæй е адтæй тас. Мæхемæ ци мæстгун адтæн!
  - Гъжйдж, сабуржй ниллух кжнжн фарста, загъта мамж.
- 'Ма мæн дæр уотæ фæндадтæй, бакодта Васькæ. Е сумах æрбацудайтæ мæн авармæ, æз нæ фал.
- Васькæ, ами нин нæ барти кой ма кæнæ... Уæдта мæнæ дæу уат æй, зæгъгæ, еугур уотæ дæр нæ 'й, фæббæлвурд кодта фарста комендантшæ. Уой бæсти, силгоймаг æ сувæллони хæццæ кæми æхсæвеуат кæнонцæ, уой хабар бакæнæн.
- Æз силгоймæгти хæццæ фарстатæ алкæддæр хъæбæр дзæбæх рааразун, – æнадæ дзубандитæ ракодта Васькæ.
- О, мæлæти аразæг, æ къох ракъуæрдта комендантшæ. – Ци фурт ин ес, уой уинис? Зонун дин де 'хсæви хабæрттæ. Бакæсетæ ймæ, гъуддæгтæ аразæг...
- Цæй, æгæр карз ма дзорæ... Адæнæй æхца райстай, нур ба дæхе раст кæнис.
- Цæй, ескуд исаразæн гъуддаг, сабурæй загъта мамæ.
   Кæд нин ами ес бунат, уæд цæуæн, сумах ба уæ фарстатæ уæхуæдтæ ниллух кæнетæ. Кæд нæ, уæдта нæ дзаумæуттæ æмбурд кæнæн, æма дзæбæхæй изаетæ. Æрмæст нин æхца фæстæмæ радтæ.

- Цанæбæрæг æхца... сæ дзубандий бæрцæ нæ 'нцæ.
   Вася, лæг ку хуннис! Бауадзæ адæни. Дæу хабар дæр исараздзинан.
  - Хуарз. Иссердзен рестегме бунат.
- Гъе, уотæ, хъæбæр хуарз, Вася. Бафедаудзæнæ дæ «лахудри» хæццæ. Уомæ цо.
- Дæу гъуддаг нæ 'й, загъта Вася 'ма рандæ 'й æмдзæрæни иннæ фарсмæ.
- «О, «лахудра». Гъе, уотæ хондзæн Жанки, мæ фиди уоси, загътон мæхецæн. Мæ фиди зæрдæ мæбæл кæд хода, уæддæр».

Рандæ ан мами хæццæ еци илгъаг коридорбæл нæ фусунуатмæ. Къæразгæй ниууидтон КамГЭС-и рохситæ, «Титаник»-и хузæн нæбал адтæй.

6. Васька арбацудай... полицейскийи ханца: мах канай ан, еци баста «еунисанеуагон на 'й»

Васьки авар байгон кодтан. Цума си кадæр раархайдта, мах ами ку нæ адтан, уæд, уотæ мæмæ фæккастæй:

- Васькæ, æвæдзи, загътон æз.
- Уой авар æй, дæгъæл имæ ес.
- Неци фесавдæй?
- Ци ни гъæуама фесавдайдæ?
- Гъо, бомжти хузæн ан, ци ни радавдæуа.
- Исон ести кæнун гъæуй рæстæгмæ регистрацийæн, кусти хабар, дæу скъолай...
- Скъола мæн нæма 'й, загътон æз, мæ гъудити ба рандæ дæн мæхе, Лесостепнойи, скъоламæ. Раст зæгъгæй, нæ 'й уарзтон. Фал цума куд æнцæ нур? Ци дзорунцæ? Ка 'й зонуй, нур дæр ма мах Амбали хæццæ куд фæххилæ ан, уой тæххæй? Арæхстгай мæ цъæх цæстибунбæл мæ къох æрдаудтон.
  - Тагъд иссæудзæй, ма тухсæ! загъта мамæ.
- Неци тухсун... Уæлдай дæр мин нæ 'й, загътон барæй ниллæг хъурихаттæй. Уогæ, кæд мин фæлорс гæнгæ цудæй, уæддæр цъæхи хæццæ куддæр «не по кайфу» адтæй. Мам, исон сим-кæ балхæндзинан? Кенæ ба æцæг «лох»-и хузæн... Кæдæй ардæмæ мæ телефон нæ косуй.

- Балхæндзинан. Галинæ ниффинста, Маришкæ, дан, дæмæ смс-китæ финсуй.
- Маришки кой ба цаман канис? Мае бон биццеутамае пъисмота финсун нае 'й. Денискае, цума, куд ай? Кар ай Амбал гъигае даруй.
- Ма ймæ ду ба цæмæй фæккæссæнæ? Куд кæсун, уотемæй ами бунæттон Амбалти хæццæ тохун гъæудзæй.

Еци усми ба дуар æрбахуастæй, уæздан, фал нифсгунæй. Мами хæццæ нигъгъос ан. Хуаст еу ма хатт.

- Райгон кæнайтæ! Васили дæн.

Мах æнцад лæууæн. Васили дуари дæгъæл тъунсунбæл архайуй. Хуарз æма мамæ медæгæй цавдæй ниууагъта дæгъæл.

- Райгон кæнетæ, ами айтæ, уой зонун! Васили æ хуайун фæккарздæр кодта.
  - Ци дæ гъæуй? Мах ниххустан.
  - Е неци кæнуй.
  - Цо, Васили, дæ Хуцауи хатирæй!

Мамæ дуармæ бацудæй, æркæститæ кодта, уой размæ æхсæвæ си бутылкæй ци хъулуф байзадæй, уомæ. Нур æй лæдæрдтæн, еци 'хсæви æскъуæлхтдзийнадæ мин нæбал бантæссæй, уой. Бутылкæ мæмæ нæ, никки ба ма, куд исбæрæг æй, уотемæй, а æй Василий авар. Мæ «запал» дæр фæццидæр æй, мæлдзоййæй бабæй мæхе банкъардтон, мæ нифс æма æндиуцæ никкуддæртæ 'нцæ. Рагъуди кодтон: нур мин æнсувæр ку адтайдæ, анз кæстæр дæр уæд, æнцонтæй Васькæбæл фæттухгиндæр адтаййанæ.

Мамæ мæмæ 'рбакастæй, æвæдзи, хъæбæр мæгурхуз адтæн, уомæн æма никкудтæй:

- Уо, Хуцау, кæд фæууодзæнцæ аци хабæрттæ?
- Гъæла, ма богъ-богъ кæнай! сабурæй загъта Васили. Кæдзос прæстинатæмæ 'рбацудтæн. Уоми скъаппи 'нцæ. Радтæ мин сæ, æз ба цæуон.
  - Hæ cauc?
  - Нæ сайун...
- Васили, гъейде, къеразей деме се рагелдзон, баркъий.
  - Нур цитæ дзорис?!
  - Хуарз, нуртæккæ, загъта мамæ.

Къелабæл мæ къох æрæвардтон, ести, уæд нæхе ергъæф кæнунмæ. Мæ нифс æ базуртæ бацагъта, зæрдæ цума æфсæйнагин рацæй. Æви мæ нервитæ æнцæ æфсæйнагæй? Мамæ мæмæ куддæр æнгъæлдзау каст æрбакодта 'ма дæгъæл разилдта. Дуари фæззиндтæй... полицейский! Æ фæсте ба – Васили. Фесхъиудтан мами хæццæ!

Полицейский ба ж ном загъта. Ез жй нж фегъустон, фур тжссжи зир-зир кодтон, фал ме 'фсжинаг зжрдж ба еци резжнгжмж нихлжуд кодта.

- Уæ документтæ! цалинмæ мамæ æ паспорт агурдта, уæдмæ Васили скъаппæ разгилдта, хуссæни цъæрттæ си раиста.
- Нæ дин загътон, кæдзос прæстина мæ гъæуй, зæгъгæ. Уинис æй, сумах туххæй кедæр къумти рахау-бахау кæнун. Уордæмæ ба уадзунцæ хе хуæруйнаг 'ма хе хуссæни цъæртти хæццæ.
- Хуарз. Дæу документтæ ба? æхе мæмæ 'рбахатта полицейский. Исластон мæ ервæзунгæнæг (уотæ мæмæ кастæй) паспорт. Æримæ кастæй, уæдта мæ цæсгонмæ. Дæ цæсгон ба ци кодта?
  - Муди биндзæ…
  - Мæнæй уотæ ба, согтæ фастай.

Мамæ æ паспорт балæвардта:

- Мæнæ, табуафси... Мæ фуртæн ба æ хабар уотæ рауадæй, æмбал лейтенант, – сабурæй загъта мамæ.
  - Цӕй, ӕз фӕццӕун, загъта Васили, 'ма рандӕ 'й.
- Бамæ лæдæретæ, нур алли 'рдигæй мигранттæ цæунцæ, гъуддаг нин лæдæрун кодта полицейский. Мах ба гъæуама лæмбунæг кæсæн гъуддæгтæмæ, паспортти режим, æндæр хабæрттæ. Мæнæ сумах бæстæ æй «неоднозначный регион»...
- «Однозначный» жй, жмбал лейтенант. Аци бон жртиккаг хатт игъосун «неоднозначный регион». Махмж алци джр хъжбер хуарз жй.
  - Уе 'рбацуди сæр ба ци 'й?
- Мæ фурти фидæ сæйгæдони хуссуй. Истгæ нæма кæнуй, аварий бахаудтæй. Уой бабæрæг кæнунмæ, уæдта уомæ зелунмæ 'рбацудан.
- Æ фидæ? мæнмæ раамудта полицейский. Ду ба æ мадæ? Е ба куд?

- Æ фидæ раздæр мæ лæг адтæй.
- А-а, балæдæрдтæн. Ду, æ раздæри уосæ, гъуд кæнунмæ ймæ 'рбацудтæ?
- Гъо. Раги рахецæн ан, фалæ мин уæддæр хæстæг æй.
   Мæ фурти фидæ.
- Дессæгтæ, ци ба нæ фегъоссæнæ, бадес кодта лейтенант. Кæддæр æ уосæ адтæй, нур ба... ци ма рагъуди кодта, уæдта федарæй бафтудта. Куд раздæр, уотæ хуæздæр, рæстæгмæ регистраци уæ искæнун гъæуй. Кæмæ искæнайтæ, уæхæн уин ес?
- Ec, ec, фæццурд дæн æз, не 'мбæстон мебельгæнæн цехи хецау æй.

Мамæ мæмæ фæрсæгау æрбакастæй.

- Æ ном ба куд æй? рафарста лейтенант.
- Владимир Сергеевич.
- Байзондзинан... Лæдæретæ 'й, кедæр уатмæ уæ ке 'рбакодтонцæ, уой?
- Гъо, тæккæ исон рандæ уодзинан ардигæй, загъта мамæ, кæд æма сæумæ ци фæууодзинан, уомæн неци ма лæдæрдтæй.
- Кæссинан, паспортти режиммæ гъæуама лæмбунæг кæсæн! – загъта полицейский 'ма рандæ 'й.
- Фæцан! Хусгæ! загъта мамæ. Исон нæмæ берæ гъуддæгтæ кæсуй.

Мæнмæ бабæй хъæбæр хуæрун æрцудæй, «на нервной почве», æвæдзи.

- Мам, нецибал нæмæ ес искомидзаг кæнунмæ?
- Кирилкæ, æхсæвигон...
- Ирæзгæ уоди гъæуй.
- Мæнæ ма еу минкъий æнгозтæ байзадæй, дæ фидæн дин ке 'рбарвистонцæ, уонæй.
  - Мишки уæнттæ.
  - Æма ци?
  - Нур ба колхози председатель жй, хицжгжнгж загътон.
  - Колхози на фал кооперативи... 'ма уой цама гасга...
  - Корунме де ку гъавуй.
  - Иссирдтай рæстæг мæн лæгмæ цæуни хабар кæнунмæ.

Æнгозæ расастон, æууилдтон æй æма сагъæс кодтон: «Мамæ лæгмæ 'рцæудзæй председательмæ, мæ фидæ ба

инвалидей байзайдзей. Е раст не 'й. Иннердигей ба, ме фиден цидер уосегонд ку ес, еци «лахудра» Жанке».

- Мам, на ранда уодзинан, цалинма папа а къахтабал ислаууа, уадма, на?
- Цал хатти дин загътон, цалинма ж къжхтжбал ислаууа... Идарддар ба кассинан. Уинис, даужн уот засъунца, ж бунта иуарунма ин арбацудта, засъга. Никкидар ма ин разиндзай хастастута, ка й зонуй. Раздар бера адтанца...

Ме стонг фæссастон, нæ къæразæбæл ци æнгозтæ райрæзтæнцæ, уони æримистон. Маринкæ сæ палисадникки ниййаразта. Рагъуди кодтон «Кирилли æнгозти аллея»-бæл, 'ма си ке неци рауайдзæй, уой балдæрдтæн. Е цæмæй исирæза, уомæн дæс анзи гъæуй.

Гъе, ужжен гъудити хжице ниффунжй джн. Зудтон жй, ме фиде 'ма мади бабей ке уиндзен ме фуни, мехе, ертенздзудей, се хжице. Хердме хездзен къепхентебел, енцойнегенен кебел неййес, балкъонбел ба (кене постаментбел) леудзей Стъалути Стъалу Ленке, кене Маришке, кене Минкъий Эротике. Фал... не феууидтон еци фун.

7. Ксени Минкъий Эротика на 'й, фаррадудтан

Кæдæй-уæдæй дзæбæх бафунæй кодтан. Нæ дуар нин неке саста, полицæй нæмæ неке цудæй. Æдули фудфунтæ нæ уидтон. Фал мæ сæумæ ба адтæй уарунгарæ æма æрдæгæстонг. Къæразгæмæ кастæн, 'ма мæхемæ мæстгун кодтон, стонг бабæй ке дæн, уобæл. Дзол майонези хæццæ, уæдта чай неци уотæ дессаг мин басастонцæ ме 'стонг. Мамæн неци загътон, æнæуой дæр ибæл маст кæнуй, æхца уотæ цурд ке тайунцæ, 'ма мин хуæруйнаг фагæ ке нæййес, уобæл. Байзадæй ма нæмæ Мишкæ-зоотехникки хъæдорæ 'ма æнгозтæ.

- Мæ биццеу, атæ ба дæ фидæн, лæдæрис æй дæхуæдæг...
- Мам, гъай-гъай, лæдæрун! бацийнæ кодтон ин æ загъдбæл. Уомæн æма Жанни хæццæ æзиниккон буцæуи фæсте, æппун ку нæбал тухстайдæ æ кæддæри лæгбæл, уомæй дæр æй барæ адтæй. Цума мин мæ гъудитæ фегъуста.
  - Кирилл, цалинмæ сæйгæ кæнуй, æма æ къæхтæбæл

не 'слæууа, уæдмæ имæ кæсдзинан. Ци 'й фæнди ку уа, уæддæр...

- Нур уордæмæ цæуæн, медсанчастьмæ?
- Ду уордеме, ез ба еци лехъуени бавзарон иссерун не мбестон, мебельгенен цехи хецау.
  - Владимир Сергеевичи, фæббæлвурд кодтон гъуддаг.
- Гъо, æрмæст сим-кæ балхæнун гъæуй. Дæ класрукмæ дин бадзорун гъæуй, Людмилæ Васильевнæмæ, еци цех кæми 'й, уой базонунмæ.

Уотæ бадзубанди кодтан. Мамæ хъæдорæ исфунхта, е папи стгутæн пайда æй, æз æнгозтæ ниссастон. Дуарæй æй æрбалхъевисæ, 'ма – къæрцц! Еунæг дæр си нæ бахуардтон – мæ фиди хъæбæрдæр гъæунцæ.

Рацудан. Сæлфунæг кодта. Сим-кæ бал мамæн æлхæнуйнаг адтан – уой æхсицгæдæр гъæуй. Фалæ е 'хцатæ ку банимадта, уæдта 'ма 'й мæнæн дæр лæвар искæнун бафæндадтæй.

- Æндæра цума ссылки дæ, уой хузæн. Уæддæр смс-китæ финссæнæ де 'мбæлттæмæ.
- Хуарз, мам. Дениски рафæрсун гъæуй, куд æй, цума...
   Амбал æй, æвæдзи, æ разæй искодта.
- Маринкæмæ дæр ниффинсæ, байдзулдæй мамæ 'ма сотовый салони дуар байгон кодта.
- Æркæссинан, загътон, цума мæ нæ фæндадтæй Маришкæмæ финсун, уотæ, 'ма адæн кæми н' адтæй, еци уæйæгæнæги размæ бацудтæн.
- Дæ паспорт, гæгъæдитæ финсунмæ æxe 'рцæттæ гæнгæй, загъта кизгæ. Æ бейджикбæл финст адтæй: консультант Ксени. Фал дессаг е н' адтæй. Фенгаст ан, 'ма... базудтон нæ вагонæй Минкъий Эротики. «Неадекват» мæ ка 'схудта, уой.
- Цей, ци 'рцудей? Де документте, идзулдей Минкъий Эротике.
- Мæнæ! тагъд имæ февардтон мæ паспорт, цæмæй мæ базона, еци «неадекват» ке дæн, уой.

Лæмбунæг мин æркастæй мæ «физиономи»-мæ – цъæрæмухститæ, ка нæма 'ссудæй, еци цъæхтæ. Паспортмæ æркастæй, 'ма райдæдта финсун.

«Консультант салона сотовой связи» дæр хуарз æй. Фалæ уæд еци Минкъий Эротикæ адтæй фолк-къуарæй.

Фендиуд дæн:

- Бамæ зудтай? Кирилл дæн, сумах вагонæй.
- Мах нæ оператори æгас клиентти дæр базонæн, байдзулдæй консультант, – фал махæн салон æй, вагон нæ, фал.

Минкъий Эротикæ ке нæ 'й, уой балæдæрдтæн. Ксенийæн æ «эротикæ» устурдæртæ адтæй, вагони æмбæлццонæн ба — минкъий. Мæ зæрдæ никъкъæпп ласта. Е мæ зæрдæ фæлмæн æй, 'ма уомæн еу кизги дæр феронх кæнун мæ бон нæ 'й. Фалæ «гæлдзунмæ» фиццаг ба — Ленкæ.

- Кирилл, исрæвдзæ дæ? мамæ мæ рази лæудтæй.
- Нуртæккæ, мам, нуртæккæ...

Мамæ Людмилæ Васильевнæмæ бадзурдта, мебельгæнæн цехи адрес си райста. Изоляторный гъæунги разиндтæй. Æ номбæл ин бадес кодтон. Изолентæ си кæнунцæ?

 – Цаей, Константини фурт, аз уордама фаеццаен, ду ба – дае фидама. Дзордзан дама уой фаесте ба. Ацибон скъолай дае фиццаг бон аей.

Ести устур гъуддаги фæдбæл мæмæ фæдздзоруй мæ фиди номæй. Æнæмæнгæй, мæ фиди бабæрæг кæнун дæр, фиццаг хатт нæуæг скъоламæ фæццæун дæр ахсгиаг гъуддæгтæ 'нцæ.

- Хуарз, зæгъгæ, ин загътон, кæд æма мæ мæ фидæмæ еунæгæй цæун нæ фæнд' адтæй, скъоламæ ба нæдæр еунæгæй, нæдæр мæ мади хæццæ.
- Мæнæ аци пакет дæ фидæн хæссæ. Æнгозтæ си, уæдта фунх хъæдорæ.

Мамæ рандæ 'й, æз дæр рараст дæн еци сæлфунæги медсанчасти 'рдæмæ. Бацæуæни лæудтæй суперхъайтар æ сау хъæппæлти.

- Салам, мæ фидæмæ цæун.
- Байрайæ, лæдæрд æй, æ журнали цидæртæ рафинста.
  Дæ фидæмæ ба æ уосæ 'рбацудæй, дæхе гъуди дарæ. Еу инсæй минуттей размæ 'й журнали рабæрæг кодтон.
- Упс, уой æнгъæл н' адтæн. Фæддузæрдуг дæн: цæуон, ма цæуон?
- Ци ниссалдтæ? Ма тæрсæ, уомæ нæ цæуис, фал дæ фидæмæ, – загъта гъæуайгæнæг, цума мин мæ гъудитæ фегъуста.
  - Цæун, гъай-гъайдæр... Цидæртæ ин бадæдтун гъæуй. Гъæддухæй рараст дæн сæйгити корпусмæ 'ма гъуди код-

тон, ка ин хæстæгдæр æй мæ фидæн: æз æви «лахудра» Жанкæ? Æнæмæнгæй, æз! Æз æ фурт дæн, æ тог! Æ гентæ: билтæ, фий, гъостæ, цæститæ! Мæ цъæрæмухститæ 'ма цъæхти хæццæ «фейс» расгарстон, — æнæмæнгæй, мæ фиди хузæн дæн. Фудхуз 'ма даргъ, мæнмæ дæр уæзи дефицит. Е ба ка 'й, еци Жанкæ?

Коридори мæбæл фембалдæй санитаркæ, фиццаг хатт мæ лифти ка рарвиста уæлæмæ, е.

Мами хæццæ нæхе цæунмæ ку рæвдзæ кодтан – æз папæмæ, е ба – прописки туххæй, уæд мин мæ дзиппи бахилтæ райвардта. Халат ба ауигъдæй лæудтæй лифти цори. Кнопкæ нилхъивтон, тæрсгæй æнгъæлмæ кастæн, кæд райгон уодзæй, уомæ. Нур бабæй си мард ку уа, уæдта?

Лифт адтей ревед, стуфгенге рахгедта, ема ехгед итигъдаде бабей мин ме зердебел ерлеуун кодта, езине си мард ке ластонце, уой. Ка 'й зонуй, ацибон дер.

Лифт мæ цурд фæууæлæмæ кодта 'ма байгон æй. Тагъд фендæбилæ дæн, мæ фæсонтæй цидæр уазал банкъаргæй.

- О, æнхусгæнæг, загъта мæ зонгæ санитаркæ, папи палатæмæ цæугæй. Нуртæккæ дин дæ папи гъуд кæндзинан.
- Салам. Хуарз, ба 'й гъуд кæндзинан, æ хæццæ исарази дæн, мæн фарс æй, зæгъгæ, рагъуди кодтон. Палати Жанки хæццæ фæййеу уодзинан, æвæдзи, 'ма санитаркæ мæ фарс ку рахуæцидæ, зæгъгæ, гъуди кодтон.

Фалæ мæ сæрæй ба нæ цудæй Ксени, Минкъий Эротики хузæн ка 'дтæй, е. Нæ мæ фæндадтæй, цæмæй мæ сæ еу дæр 'ма иннæ дæр «судно» хæсгæ фæууидтайуонцæ. Стъалути Стъалу дæр æ фий иннердæмæ 'зилдтайдæ; ка 'й зонуй, Маринкæ дæр. Уогæ, нæгъ... Маринкæ хуарз цæстæй ракастайдæ. Мæ сæйгæ фидæ ку æй.

8. Жанкæбæл «судно» фентъухтон, мæ фидæн радзурдтон зæнхи хаййи туххæй

Кизгуттæбæл гъудитæ гæнгæй бацудтæн палатæмæ санитарки фæсте. Жанкæ уоми н' адтæй. Палати иннетæй дæр неке адтæй. Папæ æ бунатæй дæр нæ фезмалдæй. Æ цæсгони циргъ профиль ин фæббæлвурд кодта æ фудхуздзийнадæ, æз ба фæттарстæн: кæд мæлгæ ракодта!

– Пап! Куд дæ?

Папæ зинтæй разилдта æ сæр мæн æрдæмæ, æ цæститæ райгон кодта. Зин ин ке 'й, е бæрæг адтæй. Санитаркæ 'й балæдæрдтæй.

- Судно 'рбаесай, - зæгъгæ, загъта.

Еумæ хабар исаразтан. Судно райстон 'ма 'й туалетти 'рдæмæ фæццæйхастон. Æдули гъудитæ бабæй мæ сæри: цал киной фæууидтон, цалдæр киунуги дæр бакастæн, еци хабæрттæ некæд бафеппайдтон. Фæндзгай суткитæ æхемæ не 'рцæуйхъайтар, уæдтараистуй, æмайбæлцумаæппундæрнеци 'рцудæй. Папкæ киной хъайтар нæ 'й, уодæгас, фал сæйгæ. 'Ма ин æнхус ке кæнун, уоми ходуйнагæй неци ес, — мæхецæн гъудитæ кодтон. Еци гъудитæ 'ма судни хæццæ коридори исæмбалдтæн... Жанкæбæл.

- О, дæ бунти хай дæмæ æрхаудтæй! мæстгун худт никкодта.
- Рандæ ардигæй, лахудра, туххæй мæхе бауорæдтон, цæмæй ибæл судни ка 'дтæй, уой ма бакалон. Расæррæт кодта.
- Æцæг дебил, ку нецæмæй бал ин тæссаг адтæй, уæд мæн æрдæмæ æрбагъæр кодта.

Ревæд судни хæццæ палатæмæ ку 'рбаздахтæн, уæд Жаннæ санитаркæн æнхус кодта папи сæрфун. Дзурдта:

- Костя, адвокатмæ адтæн. Раздæриккон бонæй дин дæ зæнхæ 'ма дачæ æндæр ескæбæл ниффинсун гъæуй, цæмæй дин сæ судмæ гæсгæ ма байсонцæ.
- Жаннæ, гъæйдæ, нур нæ еци хабæрттæ, зинтæй исфæразта мæ фидæ.
- Мадта кæд? Æрбацæунцæ 'ма мæмæ 'взедунцæ! Æз куд уодзæн, уобæл æппундæр нæ сагъæс кæнис!
  - Неци уодзжнжй, гъжумж рандж уо дж маджмж.
  - Дæ зæнхæ дин байссæнæнцæ, еугур æгудзæг ку дæ!
  - Неци жй жгудзжг! мжстгунжй имж фжгъгъжр кодтон.
  - Биццеу, ма тухсай. Æрсабур уо.
- Бундар фæззиндтæй, Жанкæ уомæл къохмæрзæн папи медæмæ бахаугæ реубæл багæлста.
- Хуцауæй уæддæр тæрсæ, тузмæгæй ин загъта санитаркæ.
  - Мæнæн нецæмæй тæрсгæ 'й! Атæ тæрсæнтæ. Дууæ

мæлдзоййи, – Жанкæ æxe еуварс дуарæрдæмæ баиста. Ами ба мæ уотæ некема исхудта, уой ба ма мин мæ фиди дæр! Райрадтæн... 'ма Жанкæбæл ревæд судно низзуррут ластон. Фендæбилæ 'й, дуар никъкъупп кодта.

Санитарке мин ме къохбел феххуестей:

- Дæ зундæй фæккиудтæ? гъæр кодта; уомæл къохмæрзæн, тас райста 'ма рандæ 'й, дзоргæ. Мæнæ ци берæ гъæлатæ исæнтæстæй!..
- Кирилл, цитæ мурхис? мæ фидæ æхебæл исхуæстæй хуссæни.
- Пап, бахатир кæнæ, уотæ мæ нæ фæндадтæй, раст ин загътон. Е, æвæдзи, мæ «гиперактивность» мæ гъудийæй фæрраздæр æй.

Мæ фиди хæццæ дугкаг фембæлд хуарз нæ рауадæй, куд æй балæдæрдтæн, уотемæй. Хуарз æма уæддæр мамæ ами н' адтæй.

Неци дзурдтан дууемæй дæр. Гъуди кодтон, ци радзорон мæ фидæн, уобæл, е дæр æхе гъудити рандæ 'й. Æвæдзи ми исгъигæ 'й.

- Пап, ести дæ хъор кæнæн мами хæццæ?
- Неци. Æхцæуæн мин æй уæ фæййиндæ.

Фæндадтæй мæ мæхе исраст кæнун мæ гъæла миуи туххæй, фал неци дзурдтæ ирдтон. Зæронд лæги хуссæни 'рдæмæ бакастæн, кæд, зæгъун, мæ фарс радзоридæ. Фал палати нæхуæдтæ ку ан. Раздæр æй не 'ргъуди кодтон.

- Кæми 'нцæ иннетæ ба, пап?
- Дууей си жнджр палатитжиж ракодтонцж фжрржвдзж 'нцж, зжронд лжг ба рамарджй.
  - Куд рамардæй?
  - Нæ зонун. Райгъал дæн, уой ба æндæмæ хастонцæ.

Мæ зæрдæбæл æрбалæудтæй, лифти ку цудтæн, уæд мæмæ уотæ ке фæккастæй, ами аци бон мард ластонцæ, зæгъгæ, е.

- Æ фурт ба 'й зонуй?
- Нæ ин адтæй фурт дæр, кизгæ дæр, фурти фурт дæр.
   Санитаркæ уотæ загъта.

Кæун мæмæ 'рцудæй æнæнгъæлæги. Фал бабæй мæ зæрди æрбафтудæй хъайтари зæрди уагæ, 'ма еци ходуйнаггæнæг фæндæбæл фæхъхъæбæрдæр дæн 'ма фæгъгъæр кодтон:

- Пап, дæуæн ба фурт ес, æз дин дæн!
- Æнæмæнгæй, мæ биццеу!
- Пап, гъейде, ести рахуерен, дзубанди иннердемее рахаттон. Мамее дин де стгутен хъедорей цидер хуасийнее ергъуди кодта.
- Рахæссæ 'й, кæд хуасийнæ, уæд, байдзулдæй. Æрмæст еумæ.
  - Пап, мах иссехуар кодтан.
- Кирилл, мæнæн сæумæй бахуæрун кодтонцæ. Кæд хæдзари хуæруйнаг нæ 'й, уæддæр си калоритæ фагæ ес. Гъæйдæ, еумæ.

Раарази дæн, мамæ хъæдорæй ци æвдадзи хуасæ скодта, уомæй мин хуæргæ рауадæй. Цума 'й æгасæйдæр мæхуæдæг фæддæллæй кодтон. Фефсæрми дæн, 'ма цæмæй мæхе исраст кодтайнæ, уой туххæй загътон:

- Пап, мамæ нур Изоляторныймæ рандæ 'й еу нæхердигонмæ, цæмæй рæстæгмæ регистраци скæнæн, уомæн.
  - Е хуарз...
- Уой фæсте ба ардæмæ санитаркæй косунмæ 'рбацæудзæй, – идарддæр кодтон нæ «сосæг хабæрттæ».
  - Æцæгæй? Уой æнгъæл ба н' адтæн...
- Мамæ уотæ зæгъуй: цалинмæ дæ фидæ æ къæхтæбæл ислæууа, уæдмæ нæ рандæ уодзинан. Уотæ ин нæ саугин загъта.
  - Уæ саугин? Аргъауæн ес Лесостепноййи?
- Гъо, пап, ес... Минкъий ма 'й гъæуй исцæттæ унмæ, радзоруйнаг ин адтæн, Дениски хæццæ син куд æнхус кодтан, фал нæбал загътон, æрмæст ма бафтудтон, нур бал уæрми аргъаунцæ. Саугин ба тугъди дæр адтæй.
  - Ма дæ мадæ ба уæхæн æууæндæг иссæй?
- Мæнæ ку 'рбацæуа, уæд æй дæхуæдæг бафæрссæнæ.
   Дæ Жанкæ ба кæд æрбацæуй? Ами, цид, ку нæ фембæлиуонцæ...
- Лæдæрун дæ. Ести кæндзинан, ниууолæфтæй папæ. Æвæдзи, тагъд рæстæги нæбал æрбацæудзæй. Пермæй рандæ уодзæй, цалинмæ гъуддæгтæ бæлвурд кæнонцæ, уæдмæ.

Циуавæр гъуддæгтæ, уомæн мами хæццæ неци зудтан. Авари скодта, 'ма цума папæбæл «æрауигътонцæ» пурхæ иномаркæ, уомæн æма папæ ниуæзтгун адтæй рульбæл. Цæй, рæстæг ма уодзæй хабæрттæ балæдæрунæн.

- Пап, нæ колхози зæнхитæй дæбæл хай ке уайуй, уой ба зонис?
  - Циуавæр колхози, Лесостепнойи?
- Гъо. Æзинæ Галя мамæмæ электронкæбæл пъисмо рбарвиста:

Æгас колхозонтæбæл, сæ бийнойнæгтæбæл уайуй зæнхи хæйттæ. Ка цæйбæрцæ бакуста колхози, уомæ гæсгæ.

- Æцæгæй дзорис? 'Ма си æз æрмæст анз бакустон, уосæ ку нæма ракурдтон, уæд.
- Мадта дæбæл минкъий гæппæл уайуй. Мамæбæл ба мæ дадай туххæй уайуй устур хай.
  - Е ба куд?
- Нæуæг губернатор уотæ загъта, зæнхæбæл, дан, косгæ ка кодта, гъæуама уони уа. Нæ лæгтæ судтæбæл зилдæнцæ, 'ма син бантæстæй. Нур ба си кооперативи председатель Мишкæ-зоотехник æй.
  - Нæ 'й гъуди кæнун...
- Мамæ ку 'рбацæуа, уæд бæлвурддæр радзордзæй, ести, уæд.
  - 'Ма 'рбацæуйнаг адтæй?
  - Магъа... прописки хабар ку бакæна, уæд.

Паузæ радаргъ ей. Папе цебелдер гъуди кодта. Æ зенхи геппелбел? Ме мамебел? Кедер пурх машинебел? Не зонун. Мен хецце н' адтей е гъудити, е берег адтей.

- Пап, æз цæуон. Ацибон изæйрон скъоламæ цæун.
- Цо, цо. Нæуæг коллективи дæхе дзæбæх бавдесæ.

Лифти нæбал исбадтæн. Ацибон си зæронд лæги мард ластонцæ. Нæ тæрсун, фал уæддæр...

9. Шок – Ленка суваргин ай! Инна хабартта ба – царди листаг гъуддагта

Изæйрон скъоламæ цæун мæ нæ фæндадтæй. Ци мæ хезуй уоми дæр? Кæд си Амбали хузæн бандюктæ ахур кæнуй. Галя уотæ ку дзурдта, Перми 'рдæг, дан — зэктæ, æрдæг ба — менттæ. Мæ фидæ ба зæгъуй: «Дæхе бавдесæ!» Зæгъун æнцон æй.

Сим-кæ байвæрун гъæуй. Номер рарветун Денискæн, Ма-

ришкæн, Стъалути Стъалуйæн дæр. Кæмæн ма? Мæ раздæри класрукæн... Уогæ, цæмæн? Ацибон нæуæг класрук... Циуавæр æй цума? Дохтури уосæ – тасундзæгтæ, суффикстæй мин мæ сæри магъз дзæбæх кæндзæй? Кенæ ба «æнагъоми меню»-æй? Хуæрун бабæй мæмæ 'рцудæй, ци ин загъдæуа. Æрæги ку ракомидзаг кодтон мæ фидæмæ. Нур ку нæ фæццæуон скъоламæ, уæдта?

Мæ телефон нидздзæнгæрæг кодта.

- Гъо, мам.
- Кирилл, изæйрон скъолай рази дæмæ æнгъæлмæ кæсун.
   Нур кæми дæ?
- «Титаник»-и! КамГЭС-и плотинæбæл цудæй автобус, 'ма, зæгъун, рагириз кæнон.
  - Ма гириз кæнæ, кæми дæ?
- КамГЭС-и сæрти цæуæн, бонигон гидростанци океани лайнери хузæн нæ 'й.
  - Хезун дæ скъолай рази, «Титаник»-и хецау.

Хуарз. Аци бон тилеф неци хузи уайуй. Скъолама жена фасцание наймес.

Цалинмæ цудтæн, борхелæ Денискæй смс-кæ 'рбацудæй: «Кир, салам. Мах дзæбæх ан. Амбали участковый «нихгæдта». Ленкæ, дан, си басувæргин æй. Куд дæ? Дзæбæх уо».

Етæ ба дин гъуддæгтæ! Ниффинстон Денискæмæ: «Мæн хабæрттæ дæр дзæбæх æнцæ. Амбал 'ма Ленки туххæй æцæг æй? Кæд дзубандитæ 'нцæ?»

Денискæ исдзуапп кодта: «Нæ 'нцæ дзубандитæ. Завмаг æй кумæдæр фæлласта».

Минкъийтæбæл мæ æрлæууæнбæл нæ раевгъудтæн – Стъалути Стъалубæл гъудитæ кодтон: зæрдæхсайдт, маст, тæрегъæд. Ци загъта цума класрук, скъолай ци дзорунцæ? Маришкæ дæр неци финсуй...

Автобусей ергепп ластон, рагъеуейтте кодтон. Берзити къохбел цеун гъеуй, уой зудтон. Дзебех минкъий хедте си – алли хузти. Уедта цемедессаг памятникте. Гъо, ай базудтон – Ванька Жуков, «на деревню дедушке» ка финста, е.

Мæхе дадай æримистон – Кирилл, уодæгасæй ке некæд фæууидтон, уæдта ацибон папи палати ци «дада» рамардæй, уой. Цæмæ, цума? Парк куд рæсугъд æй, мæн гъудитæ ба – ка рамардæй, уонæбæл. Гъо, уæдта ма Амбал 'ма Ленкæбæл.

Еци гъудити хæццæ – æваст звонок, мамæй:

- Кирилл, кæми дæ?!
- Фаххастаг канун скъолама, парки дан.
- Бонигон ба кумæ скъоламæ рараст дæ? дууæ биццеуи мæ рази 'рбалæудтæнцæ. Мæнæй ниллæгдæртæ, фал музухъарæзт дууемæй дæр. Æвæдзи, мæн æнгæрттæ.

Мæ телефон фæххуссун кодтон, еу минкъий батухстæн, 'ма загътон:

- Изайронма... цама гаста фарсета?
- Ардигон нæ дæ, дæ дзурди 'здæхбæл бæрæг æй.
- Нæ бæстæ нин ами «неоднозначный регион» хонунцæ.
- Куд, зæгъис? Цитæ дзорис?
- Дзуапп дæдтун, федарæй загътон, мæ фæсонтæ бæласæмæ 'сбуцæу кодтон, цæмæй, ести, уæд мæ фæстегæй маке ниццæва, зæгъгæ.
  - Ци мобила дама ес?
  - Нокиа, кнопкити хæццæ.
  - Нецæййаг.

Æ хæццæ исарази дæн.

- Тамаку дæмæ ес?
- Нæ, дууæ бони нæбал бадумдтон.
- Ни 'й уагътай?
- Ци думон, е нæййес... Уæд поезди, мами хæццæ, ами ба æнæ капекк.
- Капеккити кой ба цæмæн кæнис? Уотæ 'нгъæли, æхца ди агордзинан?
  - Нӕгъӕ, не 'нгъӕлун.
- Дзæгъæли! ниххудтæнцæ дууемæй. Цæй, цæуæн скъоламæ, мах дæр уоми ахур кæнæн.
  - Цæуæн, исарази дæн, фал бустæги æдас н' адтæн.
  - Пермьма ба цама 'рбацудта?
- Мæ фидæ аварий бахаудтæй, нур сæйгæдони æй, еугур сæститæ, хуссæнæй нæ истуй.
  - Æцæгæй?
  - Æцæгæй! федарæй бабæй исдзуапп кодтон.
- Цæй, ма тæрсæ. Сувæллæнттæмæ не 'вналæн, мæлдзойтæмæ дæр.

«Мæлдзой»-и ранихъуардтон, мадта куд, æцæгæй дæр уотæ 'й.

- Минкъийтæ цæмæй ма думонцæ, уобæл архайæн мах,— загъта дугкаг биццеу. Бокси клубæй ан, «за здоровый образ жизни». Куд дæмæ кæсун, боксмæ нæ цæуис ду ба. Уæртæ дæ цæсгон еугур цæфтæ 'ма цъæрæмухститæ.
- Уæхæн гъолæнттæй ами тæссаг æй хæтунмæ. Кæстæр биццеутæ дæбæл сæ цæстæ ку 'рæвæронцæ, уæд зæгъдзæнцæ, ай хæццæ æнцонæй сарæхсдзинан, зæгъгæ, 'ма дæ фæххуайдзæнцæ.
- Нæ цæун боксмæ, загътон, фал син Амбали кой ба куд ракодтайнæ, уæдта къотæрти куд ниммедæг дæн, уой. Фæххудтайуонцæ мæбæл. Куд рафæсмон кодтон, дзюдомæ ке нæ цудтæн, уобæл. Еу хатт нæмæ Лесостепноййи райгон кодтонцæ секци. Æмдзæрæни уæрми. Мамæ мæ бæргæ ниффинста, кимоно дæр ма мин балхæдта хъæбæр хъазарæй. Фал секци фæссурдтонцæ, кимоно мин раги нимминкъий æй. Бæргæ мæ фæндæ адтæй, дзюдомæ цæун, зæгъгæ, син зæгъун, фал нæ бандиудтон.
- Нур æцæгæй еци бæстæй дæ? Куд загътай, «неоднозначный регион»?
  - Æцæгæй. Мæ паспорт дæмæ бавдессæн.
  - Уруссагау си финст æй?
  - Уруссагау!
  - Равдесай.

Дууæ боксери лæмбунæг кастæнцæ мæ паспортмæ, сæ билтæ змæлгæй.

 Кирилл, мадта, зæгъис? Æз дæр Кирилл дæн, – загъта биццеутæй сæ еу. – А ба Славик. Æртигкаг разряд имæ ес, юношеский.

«Разрядгин» ба мæ фæрсуй:

- Уорсдзигкогин ба цæмæ дæ? Махмæ мигранттæ æгасæй дæр саудзигкогин æнцæ.
- Мæ мамæ 'ма папæн уотæ рауадæй, загътон син игъæлдзæгæй, 'ма æгасæй дæр ниххудтан. Сæхеуонбæл мæ банимадтонцæ, уой балæдæрдтæн.
  - Бере рестегме де ами?
  - Куд рауайдзæй, нæ зонун.
- Ести, уæд мах клубмæ æрбацо. Цола дæ, фал дæ къохтæ даргъ. Е ба бокси хуарз æй, загъта «разрядгин» Славик, ма мæ цума цæвгæ кодта, уотæ мæ цæсгонмæ æрбахæстæг кодта æ къохтæ. Æнæбари фæййеуварс кодтон мæхе.

- Ма ймæ 'вналетæ, ма 'вналетæ! æрбайгъустæй нæмæ.– Уæ хопъæлттæ үин истондзæн!
- Бакæсай, цидæр кизгæ нæмæ æррай лигъд кæнуй, ме 'нном раамудта аллейи кæронмæ.
- Е цидæр кизгæ нæ 'й, е мæ мадæ 'й, бадес кодтон, 'ма имæ нигъгъæр кодтон. Мам, ма тухсæ!

Фефсæрми дæн мæ нæуæг лимæнти рази. Уæдмæ мамæ 'рбахæстæг æй, æ къах искъуæрдта 'ма... рахаудтæй. Бауадтæн æ размæ.

- Мам, куд дæ?
- О, Хуцау, ци дин бакодтонце...
- Бахатир кæнæ. Гириз кодтан, Славик мæмæ фæккастæй мамæбæл исхуæцунмæ.
- Мам, атæ дзæбæх биццеутæ 'нцæ, сабур кодтон мæ кæугæ мами. – Ардигон æнцæ, етæ дæр изæйрон скъолай ахур кæнунцæ...

Ме 'нном дæр ин загъта, фудæгтæй нæ ан, зæгъгæ.

Мамæ сæбæл дзæбæх нæ баууæндтæй, хæкъурцц кодта, ракæсæ-бакæсæ фæйнердæмæ, мæхе кæбæл ниццæвон, зæгъгæ. Уæхæнæй æй некæд ма фæууидтон.

- Цӕй, мах цӕуӕн, фудгини каст кодта ме 'нном.
- Дзæбæх уотæ.

Боксертæ раевгъудæнцæ. Байзадтæн мами хæццæ, уæдта мæ гъудити – сувæргин Ленкæ 'ма Амбалбæл.

10. Ма фида бабай баганибал фаццафстай, фала 'й мах ислассинан!

Мамæ æ цæстисугтæ ниссæрфта, æхе радзæбæхтæ кодта. Мæн скъоламæ цæун гъудæй, фал æй уотемæй куд ниууагътайнæ? Е ба дин æвеппайди уотæ:

- Ацибон скъоламæ нæ цæуис. Хуцау æ зонæг, ци ес сæ зæрди, – биццеути 'рдæмæ раамудта.
  - Ниууадзæ, мам... дзæбæх биццеутæ 'нцæ.
- Ка 'й зонуй, уотæ дæр æй. Фалæ дæ, мæнмæ гæсгæ, нæ фæндуй скъоламæ, мæ дзуапп дæр мин нæ бахизта, уотемæй загъта. Нуртæккæ цæуæн сæйгæдонæмæ.
  - На фидама? бацийна кодтон.

- Уома дар бацаудзинан. Ма кусти хабартта исбараг канан. Прописки фарста лухгонд ай. Мебельганан цехи хецау, не 'мзанхон, замманай адаймаг разиндтай. Искандзай гъуддаг. Мах ци амдзарани арлаудтан, уоми ин ес комнат. Майа, дан, си лавар царета.
- Ци хуарз адтей! уоте загътон. Фал ме гъудите ба адтенце Ленке 'ма Амбалбел: нур ещег ей еци хабар? Æви дзубандите? Уедта ме гъудите сехуедте рацуденце Минкъий Эротикеме, «фуденен», евеедзи. Растдер уодзей, уоте ку зегъон, ме гъудите адтенце, мах вагоней Минкъий Эротики хузен хъебер ка 'дтей, еци салони консультант Ксенибел. Ниххеле-муле ден аци кизгуттебел...

Кизгуттæ 'ма биццеутæ, Æдулитæ 'ма сайæгойтæ...

Цудан жнждзоргжй. Мж телефон ниууаста — Маришкжй смс-кж 'рбацуджй: «Салам, Кир. Куд дж? Де 'нгозтж дин палисадникки ниссагътан. Иринжн салантж радтж. Мах дзжбжх ан». Стъалути Стъалу 'ма Амбалбжл — еу дзурд джр нж.

Ци ниффинстæуа Маришкæмæ, кизгуттæбæл гъудитæ гæнгæ мæ ку 'рбаййафта. Кæдæй Лесостепноййæй рандæ ан, уæдæй фондз бони рацудæй: æртæ – поезди, дууæ – ами.

Берæ хабæрттæ 'рцудæй, фал мин хъайтардзийнадæ равдесун нæ бантæстæй. Мæ цъæхтæ иссæунмæ берæ нæбал гъæуй. Ци ма? Вагони Минкъий Эротики æмбæлццонбæл минкъийтæбæл бутылкæ нæ фехстон, бутылкæ æхгæд дуарбæл ниддæрæн кодтон (Васьки фæттæрсун кодтон), уæдта ма судно Жанкæбæл низзуррут ластон. Ходуйнаг æма аллайаг. Уогæ, раст зæгъгæй, е фур тæссæй æма фур мæстæй адтæй. Ацибон дæр куд нæ фæттарстæн и боксертæй... Кæми 'й мæ цæргæсхуз хъæбатæрдзийнадæ? Цубур дзурдæй, ци финсон Маришкæмæ, е нæййес. Амбали цæй туххæй «нихгæдтонцæ», зæгъгæ, 'й нæ бафæрссæнæ. «Лирики» туххæй, æви Стъалути Стъалуй? Ниффинстон: «Салам, Маришкæ. Дзæбæх ан».

– Биццеу, æрбахъæрттан!

Медсанчастьмæ рараст ан. Нæ фиццаг бацуди ци гæси хæццæ базонгæ ан, е бабæй си лæудтæй. Æнæ цохæй уой радæ фæууй?

- Дæ фидæмæ? рафарста супермен, журнали цидæртæ рафинсгæй.
  - Гъо!
  - 'Ма куд æй?
- Фæдздзæбæх кæнуй! цæрдæг исдзуапп кодта мамæ.
   Бадес кодтон ин æ игъæлдзæг уагæбæл. Цидæр арæх фæууй дæу радæ?
- Мæхецæн уæгъдæ бæнттæ бакосон, зæгъгæ, архайун.
   Мæн дæр мæ фидæмæ фæццæун фæндуй Соликамскмæ.
  - Мах жмзжнхон джр уоми цжруй. Дениски дада...
  - Е хуарз, куддæр æнæбæрæг загъд кодта гæс.

Мами мæ фæдбæл кодтон фиццаг этажи вестибюльбæл лифтмæ. Нур, зæгъун, цума æндеудзæн лифти цæун – сæумæй си папи палатæй зæронд лæги мард ластонцæ. Мамæн неци загътон уой туххæй.

Мамæ æ сумкæй исиста халат 'ма бахилтæ.

– Цæттæй сæ дарун гъæуй ани! – æхецæй фæббоз æй. –
 Æз æма дæуæн нур уæхæн рæстæг æй – цæттæ ун гъæуй алцæмæ дæр.

Гъо, мамæй нур уотæ зæгъæн ес. Ацибон, зæгъæн, боксертæбæл æхе ниццæвунмæ цæттæ адтæй. Еци гъудити хæццæ нилхъивтон лифти кънопкæ. Æз дæр цæттæ адтæн, зæгъæн, лифти бабæй мард фæууинунмæ. Фалæ нур... мæ фиди мин мардæй ку раласонцæ, уæдта? Еци æверхъау гъудиæй мæхемæ æнæуагæ мæлдзой фæккастæн. Еци усми лифти дуар райгон æй. Нæ размæ фæцæй Виктор Ильич – папи дохтур 'ма мæ изæйрон скъолай класруки лæг.

- Кумæ? бадес кодта дохтур.
- Дæумæ, Виктор Ильич! нифсгунæй загъта мамæ, 'ма ма бафтудта: – Кусти туххæй.
  - Хъæбæр хуарз. Ами мæ бахезетæ.

Дохтур рандæ 'й, мах ба имæ æнгъæлмæ кастан. Лифт игонай лæудтæй.

- Мам, цæуон папæмæ, хуарз?
- Уайæ.

Бахизтæн лифтмæ, мæ царæй банкъардтон, ами æрæги мард ке адтæй, уой. Дуар ку фехгæд æй, уæд мæ фæсонтæбæл уазал уолæн рауадæй. Куддæр мæ тæпподдзийнадæбæл рагъуди кодтон, уотæ лифт æрлæудтæй æртигкаг уæ-

ладзуги, дуар райгон жй. Циджр жнахур ауж мж жнджмж расхуста!

Къæлидори неке адтæй, пъалати дуар – æхгæд. Жанкæ ами ку нæ уайдæ, зæгъгæ, рагъуди кодтон. Фал дуар фегон кодтон, æ хæццæ фембæлунмæ дæр цæттæ адтæн. Уоми н' адтæй.

Мæ фидæ цума хусгæ кодта. Хæстæгдæр имæ бацудтæн. Сабургай мæмæ æ сæр æрбазилта 'ма мæмæ цидæр сонт каст æрбакодта, зулун худт бакодта:

 А, мæ фурт. Æз ба еу минкъий мæхемæ фæккастæн, – расуги хузæн мæмæ фæккастæй æ дзубанди. – Бæгæни баниуазун мæ уотæ хъæбæр æрфæндадтæй, – æ къохæй куддæр æнахур хуссæни бунмæ нивналдта, 'ма си бæгæний бутылкæ раиста.

Зудей си цалдер хуппи искодта, реведей ба 'й менме февардта:

- Куд неке дæ фæууина, уотæ 'й æндæмæ хæссæ.
- Хуарз, пап, ниуазун дин не 'нгъезуй, зæгъгæ, ин зæгъуйнаг адтæн, фалæ нæ бандиудтон. Кæми райстай бæгæни ба?
- Ци си уæлдай ес? æ цæститæ æрæхгæдта, 'ма загъта: Жаннæ 'рбауадæй, хунæ мин æрбадавта.

Куд нæ рамæстгун адтайнæ, мæ фидæн мин ниуазун кæнуй.

- Цæй, мæ биццеу, ма имæ мæстгун кæнæ... Æз си ракурдтон. Ацибон Пермæй рандæ 'й.
- Пап, нæ дин æнгъезуй ниуазун, æнæ уомæй дæр хъæбæр лæмæгъ дæ. Нуртæккæ дохтур æрбацæудзæй, хъæлæба исессæй.
- Мæ биццеу, аци ристæй уотæ бафæлладтæн, уотæ... Таблеткитæ нецибал æнхус кæнунцæ.

Рагъуди кодтон, «лирика», застъун, ку балханина ма фидан. Рист сабур кануни хуаса ку ай, кад ай ами ана рецептай дадтунца? Ермаст ай наркоманта сахе агкаг искодтонца.

«Лирики» туххей папен неци загътон. Дуар ербайгон ей, маме ербахизтей.

– Салам, – загъта игъæлдзæгæй, æ къохи ба дардта поднос хуæруйнаги хæццæ – коридори йбæл санитаркæ фембалдæй, папæн æхсæвæр хаста. Мамæ æрисмуститæ кодта:

- Не 'ртемæй ами бæгæни ка ниуазта?

Мæхемæ райсуйнаг адтæн еци гъуддаг, фалæ нæ рауадæй. Мамæ загъта:

- Костя, дæхе раерхæфстай, нæ? Цæй...
- Ирæ, фæстаг хатт, фудгини каст кодта папæ.
- Гъо, алкæд ба уотæ... фæстаг хатт.
- Мам, нæбал кæндзæй.
- Детский сад, ба нин уайдзæф кодта мамæ 'ма къæрæзгитæ рахæлеу кодта. Кæдзос уæлдæф уæддæр æрбауадзæн... Хуарз, нуртæккæ дин хуæруйнаг дардзинан, Константин.

Æцæгæй дæр едугæй дардта хуæруйнаг папæн, 'ма ин карзей дзурдта:

- Костя, дæ фурти хæццæ дæмæ бæгæний бутылкитæ калунмæ не 'рцудан. Дæхебæл гъæуама фæххуæцай.
  - Арази дæн.
- Æрмæст арази фагæ нæ 'й, архайун гъæуй. Нæ фурти гъæуй сæрæгас, æнæнез фидæ. Нур мæнбæл ести ку 'рцæуа, уæдта? Дæ фурт детдоммæ бахауа?

Мæ фидæн цума æ расуг уайтагъд фæццидæр æй, игъуста лæмбунæг.

– Исон ами райдайдзæн санитаркæй косун. Мах дæ дæ къæхтæбæл ислæуун кæндзинан, фал гъæуама дæхуæдæг дæр дæхебæл фæххуæцай.

Мæ цийнæн кæрон н' адтæй. Цæттæ адтæн мамæн æнхус кæнунмæ: папæмæ зелун, судно, цид, рахæссун. Уоми ходуйнагæй неци ес – мæ фидæ ку æй. Гъæуама 'й незæй ратонæн. Мамæн капекк бакосунмæ дæр банхус кæнун гъæуй. Мадта мæ хæдзардар дзæгъæли худта?

VI. СÆРГОНД

1. Мамæ кусти фиццаг бон, æз ба – скъолай

Владимир Сергеевичи, не 'мбæстон мебельгæнæги, авармæ баййивтан. Мамæ медсанчасти санитаркæй косун райдæдта. Дууæ сутки дууадæсгай сахæттæ, дууæ сутки – хæдзари.

Æ фиццаг косгæ бон папи палатæй нæ райдæдта æфснайун. 20 палати этажбæл, æгасеми дæр зæнхитæ нихснун гъжуй, уждта ма коридори джр. Нж фиджмж нжма бацудан — фиццаг бал куст. Мамжн жнхус кодтон, гъай-гъайджр — дони къибилатж ин хастон. Еугур раст джр мжмж нж кастжй — биццеу пъолтж 'хснуни куст кжнуй. Кжми жфснайдта, еци палатити мжн туххжй неци дзурдтонцж. Жрмжстджр еу зжронд уосж загъта: «Хуарз биццеу жй. Ж маджн жнхус кжнуй». Фефсжрми джн, уждта цжй биццеу джн? Мж асж метр жма жстай сантиметри. Мамж мин мж уагж балжджрдтжй 'ма загъта:

- Константини фурт, паддзахи куст нæ 'й пъолтæ 'хснун.
   Уадзæ сæ мæхе бæрагæ.
- Пъолтæ не 'хснун, дæуæн æнхус кæнун. Ци игъауги си е, уой лæдæрис?
  - Лæдæрун, байдзулдæй мамæ.

Цума дзубанди бакодтан, уотæ, мæ фиди кой нæ кодтан. Фал куст цудæй, 'ма æрбахæстæг ан уой палатæмæ.

– Нур ба дæ фидæмæ 'рбахъæрттан, – загъта мамæ.

Цæмæдæр гæсгæ батухстæн, мæ фиди хæццæ фембæлд фæстæтæрæ кодтон. Ниуæзтгун бабæй ку нæ уайдæ. Кæд, ка 'й зонуй, Жанкæ нæ рандæ 'й, 'ма бабæй ин ниуæзтæ 'рбахаста, гъома, бæгæни, кенæ ба никки карздæр ести.

Æз фиццаг бакъахдзæф кодтон:

- Салам, пап!
- Мæнæ ма ке фæууидтон! загъта папæ игъæлдзæгæй, 'ма цума куддæр фæлмæн каст бакодта мамæмæ.
- Цалинмæ æз æфснайгæ кæнон, уæдмæ дæ фидæн бахуæрун кæнæ, – загъта мамæ.

Папи сæйгæдони касæбæл бафтудæнцæ, изæрæй ци æнгозтæ фæссастан мами хæццæ, етæ. Мишки дæр бабæй цæмæ æримистон? Е нин ку равардта папæн муд æма æнгозтæ.

Мамæ цурд ракодта æ куст.

– Æз фæдтæн! – загъта сæйгæн, байдзулдæй. – Фæццæун. Иннæ палатитæ 'хснунмæ. Кирилкæ, ду дæр æгæр ма рафæстиат уо, скъоламæ дæ цæун гъæуй.

Жвеппайди рагъуди кодтон, ме фиди хецце цебел дзорон, е мин неййес. Цемей естите косен, уой туххей ин загътон, зарядке скенен, зегъге. Е гипсей уегъде фад ин еууердун райдедтон. Уедта – е къохте тасун кенун дууер-

деме, лемегь ин адтенце. Мускулте йбел куд феззиндтайде, уоте ме хъебер фендадтей.

- Биццеу, скъоламæ дæбæл нæ ирæги кæнуй? рафарста мæ.
- Гъо, пап, афонæ мин æй цæунмæ, исуолæфтæн. Исон бабæй фембæлдзинан! Мамæ ба ма дæмæ зиндзæй.

Скъолама дзабахай бахъарттан. Людмила Васильевни иссирдтон:

- Бон хуарз! Æрбацудтæн.
- Е хуарз, загъта е.

Неже класруки хецце 'й рабарстон. Людмиле Васильевне, гьай-гьайдер, хуерзконддер 'ма зердесгедер адтей. Фале бабей цума гадзирахатдзийнаде бафеппайдтон межеме: Наталья Анатольевне мин куд банхус кодта ме фидеме 'рбацеунме, ез ба гореттаг Людмиле Васильевни фарс федтен.

- Так, кæми дæ сбадун кæнæн? æ цæстæ къласбæл радардта, еу финддæс адæймаги си бадтæй алли хузти. Фæстаг партæбæл, ахургæнæги цæститæй æхе ка идард кодта, уæхæн хуæрзхузтæ, цуппæрдæс анземæй фулдæр кæбæл цудайдæ, уæхæн кизгæ.
- Кирилл, дзæбæх бæрзонд дæ, Вали хæццæ федаудзинайтæ.
  - Салам, кизги рази æрбадтæн.
- Ци мæмæ нидздзангъир дæ? загъта мæ синхон. Сувергин дæн. Ес ма дæмæ фарста?
- 'Ma мæмæ ку н' адтæй фарста, ракуддæр дæн еци æнæбунати дзубандитæй, уæдта и кизги уагæй.
- Гъе ма хъжбжр раст, кенж ба зжгъдзжн, джу сувжллон жй, зжгъгж, 'ма 'й ужд фжууиндзжнж, ба мжмж 'ртхъержн кодта. Уобжл ба ци фжууй, уой зонис?
- Зонун... Фал си æз ба ци гæнæг дæн? раст зæгъгæй, уæхæн цæстæй мæмæ ракæссæнцæ, уой æнгъæл н' адтæн. Алли хузи адæнтæ си æрæмбурд кодтонцæ, уой зудтон, фал мæнæ ауæхæн хабæрттæ уой ба нæ. Мæ зæрди æрбафтудæнцæ Ленкæ 'ма Амбал, уоми дæр цидæр хабæрттæ.
- Валя, базонгæ айтæ Кирилли хæццæ? Гъе ма хъæбæр хуарз, махмæ æхе бахатта Людмилæ Васильевнæ. Æгасæй дæр æрæмбурд айтæ? Æз ба уæ базонгæ кæнон уе 'мкъласони хæццæ.

Исистадтен.

Кирилл, æртæ боней разæй æрбацудæй махмæ Пермьмæ æ бæстæй, «неоднозначный регион» ке хонæн, уордигæй.
 Æ фидæ æй медсанчасти аварий фæсте.

Исбадтæн, арæхстгай Валямæ кæсун байдæдтон, æ минеугутæмæ. Мæ гъудитæ ба адтæнцæ Стъалути Стъалубæл. Нур цума е æцæг æй? Амбали дæр цума æцæгæй «нихгæдтонцæ»? Етæ дин хабæрттæ...

Людмилæ Васильевнæ аййев, артистки хузæн, дзурдта цидæр радзурди раст уаги гъудитæ райхалуйнаг фарстатæбæл. Раст зæгъгæй, уонæбæл сагъæс кæнун мæмæ æппундæр нæ цудæй. Мæхе хабæртти адтæн: Ленкæ мин куд æй еци уавæри? Завмаг ин, æвæдзи, æ фагæ фæууодзæй! Кенæ ба, Маришкæ: смс-кити финсуй æрмæст æнгозтæбæл, æхуæдæгка мæ кæд уарзгæ кæнуй? Фал мæн зæрдæмæ ба нур Ксени цæуй. Фал Ленкæн дæр тæрегъæд кæнун. Ниххæлæмулæ дæн аци кизгутти хæццæ! Денискæ дæр куд æй уоми? Цалинмæ уоми нæ дæн, уæдмæ сæмæ Маришки хæццæ ку неци рауаидæ, зæгъгæ, фæкъкъæпп кодта мæ зæрдæ. Дениски ку бафæрсинæ æ дадай адресбæл Соликамски? Æмбæстонтæ ку ан.

Дзæнгæрæг ниццагъта, æгасæй дæр ракалдæнцæ коридормæ, æз дæр. Мæхуæдæг бацудтæн биццеутæмæ, кæд мин уотæ 'нцон н' адтæй, уæддæр. Мæхецæн федарæй загътон, мæ тасдзийнадæ нæ бавдессæн, зæгъгæ. Биццеуæн неци хузи æмбæлуй тæппод ун.

Базонгæ ан, нæ размæ 'рбацудæнцæ боксертæ – ме 'нном 'ма «разрядгин» Славик. Етæ ба 9-г къласи ахур кодтонцæ – анз хестæр.

- O, мæнæ цæхæн адæм, «и без охраны»!
- Валюхæ дæбæл неци рагириз кодта?
- Гъома?
- Стæвдтæ нæ 'й, 'ма æгас биццеутæн дæр уотитæ фæдздзоруй, дæуæй мин уодзæй сувæллон, зæгъгæ.
- А-а, гъо, æртхъерæнтæ кодта, дæу фуд, дан, æй фæккæндзæн.

Биццеутæ кир-кир кодтонцæ, нæма 'рбацудтæ, зæгъгæ, 'ма уайтагъд папашæ радæ.

– Уæ бæстæ ба æцæгæйдæр «неоднозначный» æй?

 «Однозначный» ей, – загъта боксер Славик. – Мах ин езине е паспорт дер фезуидтан. Уруссагау си финст ей.

Цубур дзурдей, фиццаг базонги тессагей неци банкъардтон. Хуарз ема уой разей изер боксерти хецце феллимен ден. Раст зегъгей, базонгедзийнади федбел чипсите 'лхенун багъудей, ехца меме цидер адтей, уоней. Ме неуег зонгите ми феббоз енце.

Урокти фæсте ба, изæри аст сахаттебæл, мæ зæрди æрæфтудæй, нади харз мæмæ ке нецибал байзадæй, е.

– Биццеутæ, æфстау кæмæ ес, билетти фагæ?

Листæгутæ рамбурд кодтонцæ æмбурдемæй. Фулдæр дæр ма рауадæй. Мæ фидæмæ рараст дæн сæйгæдонæмæ.

2. Мама 'ма папан ба – имисуйнатти изар

Еци рæстæг мамæ 'ма папæ ба имистонцæ сæ еумæ царди хуæздæр бæнттæ. Куд сæ фæндадтайдæ, уотæ берæ нæ разиндтæнцæ. Фалæ уотæ рауадæй, 'ма син тæккæ нивгундæр адтæнцæ сæ киндзæхсæвæри æма мæн райгурæн бæнттæ.

- Костя, тагъд мах на биццеуи хасциа ранда уодзинан, 'ма ди корун, да цаста има фаддара, цалинма ма раста ес, уадма. Цайбарца да бон ай, уойбарца.
- Иринкæ, лæдæрун æй... Сумах бауорамун мæн бон нæ 'й, æхе фудгинæй æнкъардта папæ. Æригонæй дæр нæ базудтон дæу бауорамун, мæ бон дин не 'ссæй дæу аккаг цард исаразун. Нур ба бустæги: нæдæр æнæнездзийнадæ, нæдæр хæдзарæ... Мæ фæстаг зæнхи гæппæл дæр ма мин байссæнцæ и куйтæ, дачи хæццæ.
- Ес дæмæ ести, æви нæ, гъуддаг уой медæгæ нæ 'й. Дæ фурт дæбæл куд тухсуй, уой уинис? Æхуæдæг дæмæ цæуйнаг адтæй уордигæй ардæмæ автостопæй.
- Мæ фурти рази хъæбæр фудгин дæн. Æгæр фæлмæн зæрди хецау æй. Зин ин уодзæй царди...
- Гъо, фæлмæн зæрдæ... Е, æвæдзи, лæгъуз æй. Уæхæнтти фæлмасттæбæл фæннимайунцæ, арф ниууолæфтæй мæ мадæ. Кесаренок ке 'й, уой гъуди кæндзæнæ. Галинæ, мæ подружкæ, уотæ зæгъидæ, уæхæн сувæллæттæн, дан, зиндзийнæдтæбæл уæлахез кæнун нæ фентæсуй.

- Кесаренок ке 'й, уой куд нæ гъуди кæнун... Хъæбæр дæбæл тухстæн, æруагæс ди кæнуй?
- Фæндуй мæ, бæргæ, баируагæс ун, ниууолæфтæй мамæ. Ци дæу хузæн æй нæ Кирилкæ... Æрмæст уиндæй нæ. Дæ зæрди уагæ, де 'змæлд, сауæнгæ ма дæ хъурихатти интонацитæ дæр.
- Гъо, мæхе фурт æй. Æрмæст фудхуздзийнадæй нæ 'й мæн хузæн...
- Дæ хæстæгутæ 'й ку фæууинонцæ, уæд сæхе тог ке 'й, уобæл басæтдзæнцæ, – мæтъæл байдзулдæй мамæ.

Мæ фидæ неци 'сдзурдта, æрмæст æ къох мамиуонбæл æрæвардта, е ба 'й арæхстгай фæууæгъдæ кодта.

- Костя, ци, уой зонис, еу хатт дæр ма ди корун, фæймæ кæсæ, цæйбæрцæ дæ бон æй, æ рæстæги цæмæй фенæхай æй... Уæдта дæхуæдæг дæр ма никъкъинсæ уо, федар фæллæууæ.
  - Лæгмæ цæуис?
- Костя, нæ сæйраг темæ е нæ 'й. Еумæйаг фурт нин ес, фалæ ни алкæмæн дæр æхе цард. Дæс анземæй фулдæр рацудæй...
- Бадæ лæдæрдтæн. Лæгмæ цæуис... цидæр ку хундтæй... зоотехниккæй куста ферми.
  - Михаил...
- Гъо, Михаил. Зонун ей, цей, ме зерде дин зегъуй...
   амондгун уо. Нур ба ма председатель дер ей.
  - Барæнай! Цæй кой кæнис? Ка дин загъта?
- Æгас Лесостепнойбæл ракой кодта. Æзинæ мæмæ Артем дзурдта. Е мин загъта.
- Кæсай уомæ... Гъо, председатель... дессаги устур хецау,
  мæстгун кодта мамæ. Завмаг ба ин цæмæн æ кой кæнуй?
  Лæгтæн æндæр куст неци ес? Загъта-багътайæй уæлдай?
- Неци загъта-багъта кæнуй Артем, уотид мин хабар балæдæрун кодта, куд лимæн, уотæ, Завмаги сæрбæл радзурдта папæ. Нæкæси, фæстæмæ мæ хонуй. Техобслуживаний станцæ кæнуй, мастер æй гъæуй.
- Расагъес кене... Æцегей дер, раздехе. Сугъзерийне къохте дебел.
  - Мæнæ æррæвдзæ уон, уæдта бæрæг уодзæй...
  - Гъо, нур бал дæ исласун гъæуй. Нæ саугинæн дæр дзурд

равардтон, мæ фурти рази дæр æй мæ ихæсбæл нимайун – дæу къæхтæбæл ислæуун кæнун. Мæн лæгмæ цæуни темæ ба нихгæдтан. Æз дин дæ уоси кой ку нæ кæнун...

- Цӕй уосӕ мин ӕй?
- Цей, уой не зонун, фал хъелеба ба ещег уоси хузен исесуй.
  - Цай, ни 'й уадза... Науаг фатерма баййивтайта?
  - Гъо, ку дин загътон.
  - Отвертка ба си наййес?
  - Отверткæ? Цæмæн? бадес кодта мамæ.
  - Розетка исцалцаг канун гъжуй.
  - 'Ма ами электрик ку ес. Заведующийæн зæгъон?
- Нæгъæ, мæ фурти хæццæ мæ фæндуй розеткæ исцалцæг кæнун. Æз ин дзордзæн, куд гæнгæ 'й, уой, е ба кæндзæй.
- Фиди гъомбæлдзийнадæ æгæр бæлвурд лæдæрис. Уоми ток цæуй, тæссаг æй...
  - Цитæ дзорис? Токкæй æй рафтаудзинан.

Еци дзурдти хæццæ ба æз бацудтæн палатæмæ.

- Салам!
- Æгас цо, мæ фурт! мæ фидæ æхебæл исхуæстæй хуссæни, æ къох мæмæ 'рбадардта, фалæ базбæл æрхаудтæй. Уæддæр нæ кæрæдзей къохтæ райстан. Мæ фидæ, кæд ма лæмæгъ æй, уæддæр ке фæррæвдзæ 'й, уой банкъардтон.
  - Куд жнцж скъолай хабжрттж?
- Дзæбæх, цубурæй загътон, кæд æма мæ фæндæ адтæй мæ фидæн (мами цори нæ) радзорун, боксерти хæццæ ке фæллимæн дæн, уой. Вали, ме 'мкъласони, кой ин нæ ракодтайнæ. Æримистон бабæй Стъалути Стъалуй нур ин æнцон нæ униау æй. Кæд æцæг хабар æй, уæд. Нур имæ ку бадзоринæ. Уогæ, мæ ниййергути рази нæ.
- Цей, рахабертте кенете, ез ба ме раде дедтунме цеун, – маме рацудей палатей.
  - Пап, куд жнцж дж зжронд стгутж? гириз кодтон.
- Дзæбæх, федарæй загъта папæ. Æма æцæгæй дæр ке фæдздзæбæх кæнуй, е мæмæ багъардта. Неци дзурдтан. Алкæддæр нин уотæ уайуй, ести дзубандиаг ку фæууй, уæд нæ рази еске фæууй, зæгъæн, мамæ. Нæ дууæ ку байзайæн, уæдта нин дзурддаг нæ фæууй. Гъема, лæудтан æнæ дзоргæ. Паузæ фехалон, зæгъгæ, уотæ бакодтон:

- Пап, розетки туххæй ба ци дзурдтай мамæн?
- Фегъустай жй? Искæнун жй гъжуй, мжнжн ба мж бон нж й.
  - Гъейде! Ци кенге 'й?
- Фиццаг бал электрощит рафтаун гъæуй. Электрикки хæццæ бадзубанди кæнун гъæуй. Бонигон. Гъæйдæ, исон, æндæр ба рохс хуссун гæнгæ уодзæй.

Цубурæй радзурдтон мæ фидæн мæ нæуæг лимæнти туххæй, мæхецæй дæр еу минкъий раппæлдтæн. Лæмбунæг мæмæ игъуста.

- Биццеути хæццæ ке балимæн дæ, е хуарз, дæхе равдистай.
- Гъо, исарази ден е хецце 'ма ин загътон, зарядке скенен, зегъге.
  - Искæнæн! загъта папæ.

Дзæвгарæ ин фæрракæнæ-бакæнæ кодтан, кæмæ хъæрттан, еци æрхæнгитæ. Бафæлладан.

Мама манбал рацудай, байдзулдай:

- О, уж базуртж ку телетж!..
- Фæттæхæн, гириз кодта папæ.
- Кирилкæ, мах дæр тæхæн, æвæдзи? Нæ имисуйнæгти изæр фæцæй, – æнкъардæй байдзулдæй.
  - Исон фембæлдзинан?
- Исон мæн радæ нæ 'й, загъта мамæ. Кирилл æхуæдæг æрбацæудзæй. Æз ба, æвæдзи, еума куст дæр баагордзæн.
  - Цей, пап, цеуен мах. Æз ербацеудзен, енеменгей...

3. Фиди гъомбæлдзийнадæ: ток мæ ниццавта, æз ба æнгъæлмæ кастæн ести супер-гъон исунмæ

Иннæ бон медсанчастьмæ æрбацудтæн сæумæй. Папи зинæзмæлæн æрхæнгитæн упражненитæ скодтан. Уæдта розетки цалцæг ниннет кодтан. Зин нæ 'й, фал тæссаг æй – токки хæццæ некæд ма архайдтон.

Электроучасток кеми адтей, еци гаражме бауадтен, электриккен загътон, ци гъеуй, уой. Лесостепнойей грузчик Сергейи хузен хъебер адтей. Исарази ей папи палатеме бацеун. (Ра бабей гъуди кодтон, ами мебел арех фембе-

лунца мах, Лесостепнойаг, адани хузантта. Еви 'й маххуадаг аргъуди кодтон?) Цубур дзурдай, электрикки ханца ранда ан папи палатама.

Папæ ин загъта æ курдиадæ:

- Мæ фурт æхуæдæг куд искæна и розеткæ, уотæ мæ фæндуй. Лæдæрис мæ?
- Лæдæрун дæ, загъта электрик. Æз дæр мæ биццеутæн фæккæнун кæнун хæдзари куститæ. Сæхе къохтæй гъæуама еститæ архайонцæ, уæдта сæ фиди куст дæр гъæуама нимайонцæ.
- Мæнæ мæн фурти дæр уотæ фæндуй, æхе къохтæй розеткæ искæнун, мæнмæ 'рбакастæй.
- Хуарз. Фалæ, æдасдзийнади техникæмæ гæсгæ, электричество рафтаун гъæуй. 'Ма е ба устур гъуддаг æй. электрик æ «ядерный чемоданчик» хуссæни рази тумбочкæбæл æрæвардта. Курдиадæ финсун гъæуй, сæйраг дохтури хуæдæййевæги хæццæ бадзубанди кæнун...
  - Ба дæ лæдæрдтæн. Дæу хæццæ касæ не 'сфицдзæнæ.
- Касæ, ка 'й зонуй, исфицдзæнæ, фал ревæд едуг ба хъур хафгæ кæнуй.
  - Хуарз лæг, бæлвурд зæгъæ, ци дæ гъæуй.
  - Файна баганий...
- Æнцонæй... загъта мæ фидæ. Тумбочкæ бакæнæ, æ бун ин исесæ.

Электрик тумбочки бунбæл исхуæстæй. Бæгæний бутылкити æнæгъæнæ батарея.

- O-o-o!.. фæннифсгун æй электрик. Хуарз гъуддаг æй, сосæг бунатæй цурд фелваста еу бæгæни.
  - Барæнай... фиццаг бал гъуддаг исаразæн.

Фенгаст ан мæ фиди хæццæ: кæцæй? Ци фарста нæ равардтон, уобæл мин исдзуапп кодта:

- Айразмæ Жаннæ ке 'рбахаста, уонæй байзадæнцæ.
- Мадта уотæ! Æз командæ кæндзæн, загъта электрик, дæу тогцъир ба сæ æнхæст кæндзæй. Хуарз?
  - Хуарз, фал мæн фурт тогцъир нæ 'й.
- Гъо, нæ 'й! Скъоламæ 'хца рахæссай, чипситæн радтай, телефонæн радтай. Уой фæсте ба скутер баагордзæй, уæдта кизгуттæ. Æви уотæ зæгъис, 'ма дæууон уæхæн нæ 'й? Æгас биццеутæ дæр æмхузæн æнцæ.

- Хуарз лæг, нур уонæбæл нæ 'й нæ дзубанди, мæстгунæй загъта мæ фидæ, æвæдзи, фефсæрми æй, нæдæр скъолайæн, нæдæр чипситæн, нæдæр, телефонæн мин ке некæд лæвардта æхца, уой туххæй. Гъæйдæ, кæд æнхус кæнис, уæд хуарз. Кæд нæ, уæдта уотæ зæгъæ.
- Мадта уотæ! загъта электрик. Лæдæрис æй дæхуæдæг, æгас этажи электричество рафтауæ, уомæн гæнæн нæййес. Дзурд дæдтун, уотемæй дæр исарæхссинан! Æ «ядерный чемоданчик» рахæлеу кодта, отверткæ мин мæ къохи рацавта:
  - Разелай и болт, а сар ин исеса.

Мæ зæрдæбæл æрбалæудтæй Завмаг: — «Исфæндæ кодтай, уæд — æнæ дзебæлæй архайгæ», — 'ма мин куд загъта, уотæ и сæр разилдтон. Медæгæй си цума хелæгути къубулойнæ адтæй, уотæ мæмæ фæккастæй, проводтæ нæ, фал.

Рауадзай, æз ба æркæсон, – раеуварс мæ кодта электрик. – Контакт си нæййес. Уинис æй, провод басугъдæй, изоляци ратадæй.

Бæгæни исхупп кодта:

- Æндæмæ йбæл ка хуæцуй, еци «лапкитæ» разелæ...
- Ци? неци ин балæдæрдтæн.
- Уоми болттитæ ес, биццеу, распоркитæбæл хуæцунцæ, амудта мин мæ фидæ.
  - Æндиуддæр! нифсгун мæ кодта электрик дæр.

Тухстæн, ме 'нгулдзитæ ниндзуг æнцæ, фал болттитæ ба раздухтон.

– Силовой контактте разеле, – амудта электрик. – Провод исуельде кене.

Нигъгъедет ден, отвертки буней разиндтей е алюминийей циргъ керон.

- Хъжбжр хуарз, Кирилл, фжннифсгун мж кодта папж.
- Нур ба дугкаг, командæ кодта электрик.

Нифсхастей дугкаг болтме бавналдтон, цемей уой контакт дер феууегъде кенон. Мехецей феббоз ден, ани взагей гъуди кенун райдедтон, зегъге. Уоте ба лесгерзелен фесхъиудтей розетки хурфеме, проводти «хелегуте» кеми скъубулойне нце, уордеме. Циренте, зегъис, ема къер-къер!.. Уоте ме ниццавта ток, ма расхъиудтен, ма папи тумбочке е сосегкаг бегенити хецце исфелдахтон.

– Мæ биццеу!.. – ниффæдес кодта мæ фидæ, рагæпп кæ-

нунма гъавта, ама хуссанай арауиндзаг ай а гипсгонд къах ивазан механизмбал. – А-а-а!..

Мæ сæр зилдæй. Цума цидæр гъолæнттæ хизæй кастæн мæ «ауигъд» фидæмæ, уотæ мæмæ кастæй, фал фезмæлунгъон ба н' адтæн. Электрик ба, палатæбæл ка ниппурх æй, еци бæгæний бутылкитæ æмбурд кæнунбæл фæцæй. Æгас отделени не стуфмæ æрбамбурд æнцæ. Фиццаг мæрази равзурстæй, мæ зæрдæмæ хъæбæр ка цудæй, еци медсестра, Катя. Тарстхуз ке адтæй, уомæ гæсгæ мæмæ никки рæсугъддæр кастæй. Сауæнгæ ма Стъалути Стъалуйæй дæр рæсугъддæр.

 – Ци кодтай? – æ гъар армитъæпæнтæ мин мæ сæрбæл æрæвардта, мæ ростæ мин æрдаудта.

Фенгаст ан, уждта мж цжститж ж халати хъурмж жруагътон, ржстжмбес «эротикж» кжми фезмалджй, уорджмж, мж къох ин жнжбари ж ужрагбжл (мж тжккж рази адтжй) февардтон, 'ма... мж зжрдж багъар жй. Ток мж ке ниццавта, уой туххжй н' адтжй е, фал медсестрай жрвон жндзжвджй.

Нашатырь мин ниццавта мæ финдзи хъæлтæ, æрæскъитдæн. Нур ба мæ сæргъи, гъулæггагæн, архайдта Виктор Ильич уæдта цидæр медсестратæ. Катя ба æхе мæ фидæмæ æргубур кодта. Электрик, санитар æма ма цидæр дохтури хæццæ ин рæвдзитæ кодтонцæ æ ивазæн механизм. Дессаги хуæрзконд адтæй Катя æ архайди. Раздæр уæхæн дзурдтæй некæд гъуди кодтон: «дессаги рæсугъд»!

– Æрæскъитдæй... Е хуарз, – загъта Виктор Ильич. – Сунтæгбæл æй арæхстгай æрæвæрæн.

Медсестрай хæццæ мæ исæргъувтонцæ, 'ма мæ баистонцæ сунтæгмæ.

- Куд дæ, мæ биццеу? райгъустæй мæ фиди дзорун.
- Дзæбæх. Ду ба, пап?
- Дзæбæх, æхе ниффедар кодта папæ.

Бæргæ н' адтæн дзæбæх. Кæд æма ми ресгæ ба æрмæст ме 'нгулдзæ кодта, ток мæ кæми ниццавта, уоми. Мæ зæрдæ нæ хастæй, мæ сæр нæ зилдæй, фал мæхе дзæбæх не 'нкъардтон. Мæ фидæн, æвæдзи, зæран æрхастон, е еу, дугкагæй ба, мамæ нæма зонуй аци хабар. Уæдта ма еци бæгæний бутылкитæ... И медсестра Катя дæр нæ зиннуй. Стъалути Стъалуй хабар дæр. Ксени дæр, салони косæг, Минкъий Эротики хузæн

ка 'й, е дæр мæмæ неци барæ даруй. Маришкæ дæр мæмæ смс-китæ нæ финсуй, Денис дæр æнцад лæууй. 'Сеу æнцæ и хабæрттæ. Еугур мæлдзоййæй æнкъардтон мæхе.

Фал си хуарз хабар дæр адтæй: палатæмæ мæ ку хастонцæ, уæд Виктор Ильич загъта:

– Ток ке ниццæвуй, уонæмæ арæх уой фæсте «сверхспособности» фæззиннунцæ.

Цума цайбарца растаги фасте? Хезун гъауй. Еци гъуди, уадта скъолама цаун ке на гъауй, уой фадбал цийна кангай, ниффунай дан. И фун бабай уидтон: къапхантабал уалама цаун – балкъонма, нур ба си лаууй медсестра Катя. Бунай ба мама ма папа лауунца, нихъхъури кодтонца, уотемай, уадта аз, минкъиййай.

Мæ фун мин мамæ фехалдта:

- Кирилкæ, фунæй дæ?
- Нæбал.
- О, Хуцау, кæун райдæдта. Еци устур æдули рæстæг иссирдта æ фурти ахур кæнунмæ.
- Мам, ма кæуай. Дохтур уотæ загъта, «сверхспособности» мæмæ фæззиндзæнцæ.

4. Медсестра Кати бауарзтон 'ма ма Геракли еу скъуæлхтдзийнадæ исæнхæст кодтон – газонæлвинæни хæццæ

Токкей цеф 'ма белений бутылкити кой не рагьер ей. Егасей дер серегас, папи саст естгуте дер ма не фезмалденце. Уелдай стуф ке гьеуй? И енехаири розетке токкей рартастонце.

Куддæртæй анз фæдтæн изæйрон скъолай — æнæ «сверхспособности»-тæй. Нæма мæмæ фæззиндтæнцæ, кæд æма беретæн рабæрæг унцæ уæхæн цæфи фæсте. Æз ба сæбæл мæ зæрдæ дардтон, 'ма бабæй афицер исунмæ бæллун райдæдтон. Перми, Гайви билæбæл ес æфсæддон институт, не 'гас бæстæй дæр си ахур кæнунцæ. Цæмæннæ имæ гъæуама бацæуон æз дæр?

Алли бон дæр мæ фидæмæ ке цудтæн, е еци бæллеццæн неци хъор дардта. Архайдтан алли бон дæр, зинтæй ин ка

змалдей, еци ерхенгити хецце. Боней бонме ревдзедер кодта.

Дохтур ба ма нин никкидæр баамудта упражненитæ. Мамæ дæр нæмæ фæккæсидæ, гъай-гъайдæр. Уæдта ма нин медсестра Катя дæр æнхус кодта, алли хузи физиотерапевтон процедуритæй.

Раст зæгъун гъæуй, еци токкей цефи фесте ей хъебер бауарзтон — «сверхспособности»-й бести мин ме серме цидер хими ниццавта. Фондз анзи хестер ми ей, ма ци? Медсанчастьме ермест ме фидеме не тагъд кодтон, фалема Кати феууинунме дер. Цемейдер Маришки хузен дер адтей, Лесостепнойей, Минкъий Эротики хузен дер, Ксений дер, уедта ма Стъалути Стъалуй Ленки — Завмаги кизги. Месери низзилдей:

Кизгуттæ 'ма биццеутæ, Æдулитæ 'ма сайæгойтæ...

Хæдæгай, Артем Артемович Ленки Лесостепнойæй фæлласта æ хæстæгутæмæ областной центрмæ, цæмæй ин æ сувæллон райгурдайдæ цидæр суперклиники. Уой Галя мамæмæ финста æ электронкæмæ. Мамæ 'й папæн дзурдта, æз ба 'й фегъустон. Байрæги, дан, ин æй ести мадзал кæнунмæ... Троицкий аргъауæни саугин Артемий Завмагæн загъта: «Еци тæрегъæд, сувæллон марун, ма райсæ дæхемæ». Амбали ментовкæй рауагътонцæ. Денискæ дæр мæмæ финста смскитæ еци хабæртти туххæй.

Уогæ, Амбал мæ цæсти авторитет нæбал адтæй. Боксмæ цæун райдæдтон. Мæ къохтæ идард фæххæссун, рингбæл æнцонæй æзмæлун – гипертæлфагæ ку дæн! Уой мин тренер загъта, Иван Иванович. Даргъ 'ма фудхуз ку дæн. Фалæ, æ рæстæги папæн куд адтæй, уотæ, мæнмæ дæр уæзи дефицит ке ес, уомæ гæсгæ ба мæ и «листæгутæмæ» бакодта, мæнæй 2 анзи кæстæртæмæ. «Общефизическая подготовка», «груша», – фулдæр уотæ архайдтон. Ринги дæр равзурстон и кæстæрти хæццæ. Раст зæгъгæй, дзæвгарæ цæфтæ райстон. Мæ билтæ хъæбунти хузæн адтæнцæ. Фал, цума, мæ тасдзийнадæбæл ба фæууæлахез дæн.

Фæддирзæг дæн, уомæн æма 'й зонун, биццеуæн нæййес

неци хузи фæлмæн зæрди хецау ун, бустæги ба исуйнаг афицерæн! Мæ фидæмæ дæр ма карз фæллæудтæн:

- Пап, истун афона дин ай!
- Исистдзен, енеменгей, загъта мин е дер федарей.

'Ма раистадæй, еугур дзæбæх нæма, фал уæддæр. Дохтур, Виктор Ильичи, рази, æз æма мами æнхусæй инвалиди коляскæмæ бахезидæ. Каракатицæ 'й худтан мах. Æндæра «инвалиди коляскæ» ба куддæр æнæзæрдæмæдзæугæ ном æй, рацæргæ адæймагбæл федауй. Дæлæмæ, тургъæмæ æрцæуианæ. Сæйгæдони котельни, гаражи, æрмадзити рæбунтæ уарзтан рацо-бацо кæнун. Электрик нæмæ хуарз цæстæй кастæй.

- Уæддæр æппæлуйнаг æй дæ магоса. Æ фидæн æнхус кæнуй – нимайуй æй, – дзурдта мин мæ фидæн.
  - Нимайуй, сæрбæрзондæй æ хæццæ арази кодта е дæр.
- Мæн æдули ба бокси хабар кæнуй æрмæстдæр, скъола ниууагъта. Æ мадæ 'й изæйрон скъоламæ бакодта. Е дæр Кирилл хуннуй.
- Мæнуон дæр изæйрони 'й. Бустæги хуарз, ка 'й зонуй, нæ 'й æ гъуддаг, фал æстæймаг кълас ба фæцæй. Е дæр боксмæ бацудæй.

Куд рабæрæг æй, уотемæй бокси скъолайæй ме 'нном уой фурт æй!

- Зонун Кирилли! Мæ лимæн æй.
- Лимæн? электриккæй нæ байрагæс æй. Биццеутæ гъæуама къохтæй косонцæ, уæдта сæрæй дæр, дзурдта электрик. Зæгъæн, мæнæ æз, электричестви...
  - Папа дар сарай косуй, махебал на фаххуастан.
- Дæ папæ гъо! Зонун æй, механик дæр æй, аразæг дæр.
   Фал ду ба...
  - Е дæр базондзæй, мæ сæрбæл исдзурдта мæ фидæ.
- Нур газонæлвинæни хæццæ ба исарæхссинайтæ? цума нæ разæнгард кодта электрик.

Завхоз уомен баихес кодта еци гъуддаг, аци налати ба уоте фендуй, цемей ей папе искена.

– Æнцонтæй, – загъта папæ. Лесостепнойи дæр ма сæмæ хъæбæр дзæбæх ку арæхстæй. Æвæдзи, уомæн берæ уарзун карст кæрдæг æма бензини тæф.

Æгас бон фæййархайдтан æ хæццæ. Папæ мин куд амудта,

уотæ кодтон æз ба. Фиццаг бакастæй æнцон æй, фал кæнунме ба... Папæ фæццох æй æ процедуритæй, æз ба – рæфтадæй. (Къухний мин æргъуди кодтонцæ «æнагъони меню»-йи хузæн цидæр. Мамæ бадзубанди кодта сæ хæццæ, цæмæй мæмæ йододефицит ма уа, уой туххæй.)

– Уæддæр æй искодтайтæ? Хъæбæр хуарз, – нæ кустæй арази адтæй электрик. – Нур ба имæ кусти медæгæ æркæсун гъæуй. Гъæйдæуай, Кирилл!

Зин гъуддаг разиндтей. Еуемей, хебел ей еркенун гъеуй рюкзакки хузен, уедта уеззау ей. Иннемей ба ме рагелдзе-багелдзе байдедта, егер фудхуз ке ден, уоме гесге. Фале кед фудхуз ден, уеддер – сирдвид. Ме папи хузен.

Еу загъдай, исарахстан. Ма зардама дар ма фацудай. Цума дельтаплани ханца архаис, кена мотоцикли. Да фасте ба раст гауз цума итауис. Ами, Перми, уахан сонгун цъах кардаг ай! Нур, загъун, кроликта байтауа. Гъуди ма й канун, ма дада Кириллан а заронд тургъи а фасте ци ревад киртата байзаданца, уони. Минкъий ма ку адтан, уад си еу хатт бабурдтан. Дзавгара растаг ма файйагурдтонца уад. Гъо. Газоналвинанай куд архайдтон, уой завхоз фаууидта. Арбанама цудай:

- Ду дæ санитаркæ Ирини фурт?
- Гъо, зæгъун, æз дæн.
- Æхца бакосун дæ фæндуй? раст Мишкæ-зоотехники хъурихатти хузæнæй мæ бафарста. Ци нæ ба æрæфтуйдзæй адæймаги зæрди...
  - 'Ма ке на фендуй?
- Мадта, раст, гъе, нуртæккæ дæ бон æй райдайун. 16 дæбæл цæуниау æй, паспорт дæмæ ec?
  - Ес, æнзти кой ин не 'скодтон.
- Мæнæн дæр биццеу уогæй косгæ рауадæй, загъта завхоз. Цæмæн гъæуама Астæугкаг Ази есон кустмæ, кæд æма нæмæ нæхе «неоднозначный регион»-тæ ес, уæд, æхе бахатта электрик мæ фидæмæ.
- Раст зæгъис, æ хæццæ исарази æй электрик дæр. Косæд и биццеу. «Фæллойнæ-терапия» хуарз гъуддаг æй, магосайæй хуарз фæрæзнæ.

Гъе, уотемæй косун райдæдтон. Уадæй мин, мæхе мæл-

дзоййжй не 'нкъардтон, естигьон кастжн мжхемж. Мж бицепстж федарджр кодтонцж. Куд мж фжндадтжй, цжмжй мж еци тухгинжй фжууина Катя-медсестра. Фалж, гъигагжн, н' адтжй уоми. Мж Геракли фжллойни жскъужлхт – Мишкжзоотехникки «Авгини скъжттж» жримистон.

5. Мамæ цæугæ кæнуй – зоотехникмæ лæгмæ цæун исфæндæ кодта, æз мæ фиди хæццæ изайун

Гъæууон-хæдзарадон кооперативи нæуæг сæрдар Михаил Ивани фурт, ци 'й исхундæуа... æнæнгъæлæги фæззиндтæй.

Мæ телефон нидздзæнгæрæг ласта:

- Кирилл, салам! Мишæ дæн, зоотехник.
- Салам, бадес кодтон.
- Загъдзан дин цубурай, Кирилл, ана уалдай дзубандитай. Мах да мади ханда еума царуни фанда 'скодтан.
  - Куд, гъома? Бабийнонтæ ун?
- Æркæсæн кæрæдземæ, уæдта, Хуцауи фæндæй, киндзæхсæвæр дæр...
  - Куд? 'Ма æз ба? Мæ фидæ ба?
- Кирилл, ду дæр ислæхъуæн дæ. Дæ фидæн уосæ ес.
   Жаннæ цидæр ку хуннуй?
- Жанни кой ба ма си цæмæн гъæуй?.. ци ма зæгъон, уомæн неци зудтон. Гадзирахаттæй кæбæл рацудæнцæ, раст, гъе, уæхæн мæлдзой фæккастæн мæхемæ...
- Дæ мадæ дин не 'ндеуй зæгъун, Мишкæ æ дзубанди идарддæр кодта. Фалæ еци бастдзийнадæн кæрон искæнун гъæуй. Кæдмæ дæ мади думæггагбæл хуæцдзæнæ?
- Дæу гъуддаг нæ 'й, ке думæггагбæл хуæцун, e! Е мæн мадæ 'й!
- Гъо-гъо... Дæ мадæ дин цума дæхе дзаумау æй. Æндеугæ дæр дин уомæн нæ кодта зæгъун. Расагъæс кæнай, кæдмæ гъæуама еунæгæй ухери кæна?
- Инженер ей, уелдер ахураде име ес! ци ма загътайне.
- Хъжбжр хуарз. Кооперативи ин куст уодзжй. Нура бал жфснайжгжй косуй.
  - Санитаркей, загътон ез. Рестегме. Цалинме папе

сæйгæдони æй, уæдмæ. «1С бухгалтери» базонунбæл архайуй.

- Бухгалтертæ алкæми дæр гъæунцæ. Кирилл, эгоист ма уо. Ду тагъд райрæззæнæ, дæ мадæ ба – еунæгæй.
- Ма си дæуæн ба ци уæлдай ес, еунæгæй æй, нæ 'й, уомæй?
- Кирилл, хестæрæн дæр гъæуама барæ уа æ цард аразунмæ. Дæу исхаста...
  - Нур ба дæу фустæ хæссæй? Сæ фагус син калдзæй, нæ?
- Ци, уой зони, Кирилл, уотите ма кене. Æнхусадон хедзараде аденен хъебер пайда ей. 'Ма церегойтеме ба зелун гъеуй. Фид 'ма ехсир егасей дер уарзунце, не? Къохи ба кутемей ефтуйунце? Феллойне генгей!
- Гъе, 'ма косæг райсæ дæхецæн, кенæ гастарбайтертæ байхуæрсæ. Нур устур хецау ку дæ!
- Кирилл, гурумухъ дзубандите ма кене. Сердарей ме аден исевзурстонце, мехуедег не ниввардтон мехе. Де мади хецце ба нехуедте базондзинан, кемен ни ци косге й, уой.
- Куд цурд ракодтай хабæрттæ! Фал мамæ ци зæгъдзæй, е дæр бæрæг нæма 'й!
- Æз дæмæ уомæн бадзурдтон, 'ма дин æхуæдæг æ нифс некæд бахастайдæ зæгъун. Ци коссæй уоми, уæ Перми? Дууемæй дæр æй, дæ фидæ 'ма дæхуæдæг, æносмæ эксплуатаци кæндзинайтæ.
- Е ду дæ эксплуататор! Уæд дæ фусти эксплуатаци кодтай, нур ба кæндзæнæ колхозонти 'ма мæн мами!..

Кънопкæ нилхъивтон, фæххецæн кодтон мæхе зоотехниккæй. Етæ дин хабæрттæ! Мæн фæсаууони исфæндæ кодтонцæ бабийнонтæ ун! Мæнгард миуæ. Ци мæстгун адтæн, кæун мæмæ цудæй. Фал кæун ходуйнаг æй биццеуæн! Мæ нифс бамбурдтæ кодтон, е дæр мæмæ бомж нæбал кастæй, фæххуæстæн мæхебæл.

Мамæ фæззиндтæй. Ирд кæрдæгхуз пъолций. Е 'ригон бонтæй. Нæуæг карст кæрдæги рази куд рæсугъд адтæй. Фалæ мæ е дæр нæ бауорæдта, 'ма ин ракалдтон:

- Мам, е куд хабар жй? Еци зоотехник...
- Уæддæр дæмæ 'рбадзурдта... Хуарз, мæ биццеу, игъосæ. Уæртæ дæ фидæ дæр æрбацæуй.

Мæ фидæ æ коляскæ-каракатицæй æхуæдæг æхе исласта, æ лæдзгутæ райста, ислæудтæй 'ма федарæй мах æрдæмæ рараст æй.

- Гъема, жржмбурд ан жгасжй джр, загъта мамж. Мадта уотж, мжнж лжгтж...
- Салам! Ацибон цидæр рæсугъд дæ! байдзулдæй папæ.
  - Арфиаг уо... раздæр мин ку дзурдтайсæ уотитæ...
  - Исраст кæндзæн мæхе. Рæстæг нин ес!
- Хуарз, æ тухстдзийнадæ æвдесун æй нæ фæндадтæй, Лесостепноймæ 'здæхун.
  - Куд? жнджр ма ж бон ци адтжй зжгъун мж фиджн.
- Поездей. Уоте ку бадзубанди кодтан, 'ма цалинме де къехтебел не 'слеууай, уедме ами уодзен... Хуцауей боз, де къехтебел де.

Мæ фидæ сæргубурæй куддæр æрауиндзæг æй æ лæдзгутæбæл – е æ «къæхтæбæл лæуд» хундтæй. Мæ фидæн фæттæрегъæд кодтон, гъулæг мин адтæй нæ дууей туххæй дæр.

- Мам, æз ба?
- Мæ биццеу, мæнмæ гæсгæ, дæу ба ма дæ фиди рази фæуун гъæуй. Нур дин каникултæ ес. Фатербæл бафистон, æхца дин еу минкъий уадздзæн, уæдта дин æрветдзæн.
- Гъо, нур ба гъæздуг уодзæнæ, сæрдари уосæ! мæ зунд нæ дзурдта, фал мæ маст.
- Æгъатир ма уо, мæ биццеу, сабурæй загъта мæ мадæ.
   Некæми фæффудгин дæн.
- Мам, ба мин хатир кæнæ... Дæ цард аразæ. Æхцайæй дæр дин фенцондæр уодзæй, мæ зæрди бабæй æрбафтудæй фэнтезий хузи æнæхцай колæ. Минкъиййæй мин мæ цард æнадæ кодта, мамæн дæр.
- Кирилл, гъейде, куд гъомбел аден, уоте... Де мади баре ес, ниллег хъурихаттей загъта папе 'ма мами рафарста, Ирине, кед цеуис?
- Иннæбон. Костя, дæу исон рафинссæнцæ. Мах фатермæ бал рацо. Владимир Сергеевич æй зонуй. Ести, уæд, дан, уин фенхус кæндзæн... Кирилкæмæ дæр æ цæстæ фæддардзæй.
- Мæнмæ цæстæ дарун нецæмæн гъæуй. Исарæхссæн, минкъий нæбал дæн, – футтитæ кодтон, мæ мадæбæл мæ зæрдæ худтæй.

- Гъо, раустур дæ, хъæбæр хуарз, дзурдта мамæ сабурæй, цума фудгинæй æхе æнкъардта. Билет балхæдтон. Кир, хестæрæн изаис, уомæн æма ду æнæнез дæ, æхца дæхуæдæг косис. Завхоз мин загъта, кустмæ дæ ке есуй, уой.
  - Мадта, косгæ ке кæнун, уой зонис?
- Мадта дæ уотæ фæндæ адтæй, дæ мадæ 'й ма зона? Цæттæ дæ хуæдбарæ цардмæ, уотæ зæгъæн ес. Исуæгъдæ ун афонæ дин æй, Кирилл Константинович, дæхе науи цæунмæ наффæ фæллух кæнун...

Дзубанди бакодтонца еци зоотехникки хаецца? Наффа, наффа... Цума 'й мае мада нае зонуй, наффи куд низдухститае даен, уой. Кесаренок даер уомаен даен, гипертаелфагае, маелдзой даер. Уаедта — «психический».

- Мадта еци... сæрдармæ лæгмæ цæуис, æнкъардæй, фал æнæ уайдзæфæй загъта папæ.
- Æркæссинан... ду ба, Константин, ниуæзтæбæл ма фæууо. Уомæн уадзун ами мæ фурти. Ку радзæбæх уай, уæд цæудзæнæ дæ Жаннæмæ.
- Мах папи хæццæ æнæ уомæй цæрдзинан, карзæй загътон æз.
- Хъор дæ ку кæна дæ фурт, уæд æй Лесостепноймæ рарветдзæнæ, мæнмæ нæ кастæй, уотемæй, сабурæй, загъта мамæ. 1-г сентябрьмæ куд æрбаздæха, уотæ.
- Уотæ ку дзурдтай, ами ахур кæндзæн, зæгъгæ. Æфсæддон институтмæ цæттæ кæндзæн.
- Уавæртæ феййивтонцæ, Кирилл... Институтмæ ба кæми фæнди дæр цæттæ кæнæ, Перми уа, Лесостепнойи.
- Уе 'гасей дæр хъор кæнун, куд кæсун, уотемæй... мæ фур зинæй куд нæ ниббогъ-богъ кодтон. Фал, нæ, биццеуæн ходуйнаг æй кæун!
- Кирилкæ, куд зин мин æй, уой ку зонисæ... Фал уотæ хуæздæр уодзæй, дæуæн дæр, дæ фидæн дæр, мамæ æхуæдæг никкудтæй.
- Цæй, цæстисугæй нæхе не 'хснæндзинан. Куд хуæздæр æй, уотæ уæд! æхе ниффедар кодта папæ.

6. Стоп-кран æма... мами «æдули» зар

Фæцан уобæл!.. Бони фæсте мами рафæндараст кæнунмæ рацудан Перми II вакзалмæ. Нæуæг «Грантæ»-бæл (кредитæй ист) нæ фæлласта Владимир Сергеевич. Мах папи хæццæ уой комнæти бал байзадан, æвæдзи, сентябри уæнгæ. Уæдмæ ба папæн Перми рæбунтæ, гъæу Мошни рази ци дачæ ес, уой фарста дæр исбæрæг уодзæй.

Мамæ æнæцохæй кудтæй, æхе мæмæ 'рбалхъивта, уотемæй. Проводницæ уотæ ку загъта, уæ бунæттæ ниййахæссетæ, зæгъгæ, уæд папи хæццæ тагъд рахъури кодтонцæ. Мæфиди лæдзгутæ æрхаудтæнцæ. Исистон сæ, мæ ниййергути 'рдæмæ кæсгæ дæр нæ кодтон, уомæн æма ходуйнаги цæстисугтæ уадæнцæ мæ цæсгонбæл. Владимир Сергеевич мин нифс бауадзуни дзубанди ракодта:

– Цей, Кир, ескед кенге 'й еци гъуддаг – наффе феллух кенун, – е дер бабей, маме 'ма зоотехникки загъд кодта.

Æримистон бабæй еци наффи роль мæ царди, еугур мæлдзоййæй банкъардтон мæхе. Цæмæндæр мæ зæрди æрæфтудæй, ка нæ райгурдæй, мæ еци æнсувæр. Ку райгурдайдæ, уæд еумæ цардаййанæ, мамæ 'ма папæ нæ рахецæн адтайуонцæ. Ку нæ цудайдæ уæд мамæ еци бухгалтерти курситæмæ! Аварий нæ бахаудтайдæ, ме 'нсувæри мин багъæуай кодтайдæ. Æви мæ хъисмæт уæхæн æй?

Владимир Сергеевич тамбурмæ исиста мами дууæ сумки. Æгасей фæсте бахизтæй мамæ вагонмæ.

– Тагъддæр, уæртæ кизгæ, тагъддæр. Нуртæккæ фæццæуæн, – тухстæй проводницæ.

«Прощание славянки» райгъустей, поезд ранехстер ей. Папи хецце перрони астеу седзерти леуд кодтан.

 – Цæй, ме 'мбæстонтæ, цæуæнти хæдзарæмæ, – загъта Владимир Сергеевич.

Еци усми ба, нуртæккæ ци поезд ранæхстæр æй, уой тормæзтæ нихъхъис-хъис кодтонцæ, дæргъæй-дæргъæмæ ник-кæрзтæй 'ма æрлæудтæй.

– О-у-о! Кадæр стоп-кран ратудта, – загъта Владимир Сергеевич.

Вагонтæй еуей дуар райгон æй, æма си рагæпп кодта... мамæ. Æ фæсте дууæ сумки рахаудтæнцæ. Проводницæ æ къохтæ тилдта, хилæ кодта, е бæрæг адтæй.

Мамæмæ ниццавтон, папæ дæр, æ лæдзгутæ 'й цæйбæрцæ уагътонцæ, уотæ. Владимир Сергеевич дæр ма.

Мамæ ба еци æдухæй æ сумкитæбæл æрхаудтæй 'ма ниббогъ-богъ кодта.

Полицейскийтæ нæ раййафтонцæ. Еуей си базудтон – Пермымæ ку 'рбацудан, уæд нæбæл ка фембалдæй, уонæй и уæздан сержант.

Мами бахудтонцæ Транспорти полици вокзали хайадæмæ. Уоми ба ин загътонцæ:

- Вагони стоп-кранæй пайда кæнун æнгъезуй æрмæстдæр æхсидзгæ гъуддаги. Уой лæдæрис? Поезди ихæлд, авари, поездæн рельситæй рахезунæй тæссаг ку уа, адæймагæн естæмæй тæссаг.
- Гъе, мæн фудæй дæр неци фехалдæй... Адæнæй дæр некæбæл неци 'рцудæй.
- Хуарз кизгæ, еци лирикæ æндæр ескæмæн кæндзæнæ, уайдзæфау бакодта полицейский. Статья одиннадцать точка семнадцать Кодекса РФ об административных правонарушениях. Æнæгъæуаги поезд æрлæуун кæнæ, уой туххæй æмбæлуй административон штраф...
  - Арази дæн, фæллад загъд кодта мамæ.
- Э-э, ме 'мбæстонтæ, æ фур десæй загъта, æви уайдзæф кодта Владимир Сергеевич, уæдта ма бафтудта. Раст бразилиаг сериали хузæн.

Е ци 'й, уомæн неци зонун, фалæ 'й балæдæрдтæн, бустæги хуарз ести ке нæ 'й, уой... Уомæн æма мæ ниййергутæ неци дзурдтонцæ. Фалæ уæдта Владимир Сергеевич загъта:

- Нур ба нин рæстæг уодзæй Белогорскаг беридонæмæ фæццæун. Дессаги аргъауæн си ес!..
- Гайвæмæ дæр, бацийнæ кодтон игъæлдзæгæй.
   Ка 'й зонуй, Соликамскмæ дæр бахъæртæн, Дениски дадамæ, Троицкий аргъауæни нæзи бæлæстæ ка ниййаразта, уомæ.
- Цæмæннæ ба! федарæй загъта мæ фидæ. Мæнæ еу минкъий мæхебæл фæххуæцон, мæ гаражи лæууй зæронд «Ока», исæй цалцæг кæндзинан. Нæхуæдтæ, цид, цæудзинан.

Мамæ ба дин ку ниййагаидæ e 'нахур зар, æз ин æрмæстдæр æ фиццаг куплет зудтон:

> Ты, река ли моя, чиста реченька, Серебром ключевым ты питаешься, От истоков струишься отеческих, Меж камней – валунов извиваешься.

> Ты ручьями-притоками полнишься, Вдаль уносишь свои воды быстрые, Лес суровый к тебе низко клонится, Крутизна берегов – вместо пристани.

На просторы степей вырываешься – Полновластная, полноводная. В нежных водах заря умывается, Заливает поля плодородные...

 Идарддæр ба 'й нæ гъуди кæнун, – загъта мамæ. – Фал ма си ес...

Мæздæг – Пермь

ATTRINGO AH

ХУАДОНТИ ИССА - 110 АНЗИ!

Скурдиадгун финсæг æма тугъдон

Аци анз зундгонд финсæг, нæ тухгиндæр прозаиктæй еу — Хуадонти Иссабæл æнхæст кæнуй 110 анзи. Исса æмхузон хъаурæгин финста дууæ æвзагебæл: дигорон æма уруссаг. Зин зæгъæн æй нуртæккæ, цæйбæрцæ устур хуæрзти ма бацудайдæ Исса æ уарзон адæмæн, уæдта нæ национ литературæн, æнæхатир тугъди цæхæри æ зинг ку нæ рахустайдæ, уæд.

Исса райгурдæй 1910 анзи Чиколай гъæуи Хуадонти Басяти хæдзари. Æ рæстæги адтæй гъæуи фæскомцæдесонти активондæртæй еу.

Бунæттон скъола каст фæууни фæсте, Исса æ ахур раидарддæр кодта Ленингради. Ами ист æрцудæй Уæрæсей финсгути Цæдеси рæнгъитæмæ дæр. Айдагъ скурдиадгун прозаик н' адтæй, фал ма дæсни публицист дæр.

Иссай сфæлдистадон бунтæ абони дæр æнхæстæй æмбурдгонд нæма æрцудæнцæ, æ къохфинститæй дæр неци уоййасæ æрхъæрттæй махмæ, фал нæмæ си ци байзадæй, етæ ба дзорæг æнцæ æ устур сфæлдистадон тухæбæл. Бустæги деси ба нæ æфтауй е 'взаги гъæздугдзийнадæ. Æ устурдæр фæллойнæ – фиццаг дигорон роман «Устур горæти» – сæрмагонд бунат ахæссуй дигорон литератури.

&...... Редакци

ХУАДОНТИ Исса

Джума

Уацау

1

Джума Кадир æздахтæй æ лимæнти хæццæ будурæй кустæй. Адтæй бæмпæг æхсæдуни афонæ. Æгæрон æма фæтæн будурти фелауæнтæ калдта цъæх-цъæхид бæмпæг. Джума Кадир еци игъæлдзæгæй хаста æ цæстингас фæзуæттæбæл.

- Хуцауæй боз, аци анз бæмпæг мæлæти дзæбæх ирæзуй, загъта Джума Кадир, кæд фагæ донхуаруггонд æрцæуа, уæд аци анз гъæуама Узбекистани баййафæн.
- Айдагъ донæй не 'рæзуй бæмпæг, æ дзурд багæлста Назар Кули, донæй уæлдай ма культиватортæй æма къæпетæй дæр хуæрзарæхстæй бакосун гъæуй.
- Е раст ей, е хецце исарази ей Джума Кадир, уой туххей ба не 'гасей дер емзердей бавналун гъеуй кустме. Назар Кули ин дзуапп небал равардта; е исевне дзабурте чокойте цума никкидер фезумеззаудер енце, уоййау е цуд фессабурдер кодта ема Джумай фесте райзадей.

Джума æ цуди куст кодта æма сагъæсти уацари фæцæй, цæмæй фулдæр бæмпæг æрæмбурд кæна, уой фæдбæл. Фариккон фæллойнадон анзи Джумай бригадæ алли гектарæй дæр æрæмбурд кодтонцæ дууинсæйгай центнертæ. Туркменистани е устур æнтæстдзийнадæбæл нимад адтæй.

Джума газетти бакастай, Узбекистани бера бригадита еу гектарай арамбурд кодтонца фандзай-астай центнерта, кадарта ба ма никки фулдар дар. Джумай дар зардиагай фандадтай уони баййафун.

Джумай бригадæ евгъуд анзи жхе бустæги ужлахезгунжй ке равдиста, уомæ гæсгæ ин лæвæрд æрцудæй устур бартæ. Æ зæнхи хай ин æгасæй дæр бахумæ кодтонцæ трактортæй, минералон гъæцæнтæ ба ин, фари хæццæ рабаргæй, равардтонцæ дууæ хатти фулдæр. Еци гъуддæгутæ устур ихæс æвардтонцæ Джумай усхъитæбæл. Джума агрономти зонундзийнæдтæй иста æхецæн устур пайдатæ, уомæ гæсгæ ба бæмпæги кусти фæлхæнтæ хуарз зудта. Гъудæй æй æрмæстдæр æ бригади иуæнгти æмзæрдæ æзмæлд.

Аци бон бабæй æ бригадæй æртæ лæги кустмæ нæ рацудæй, уотемæй ба син æдосæ фæдзæхсгæ кодта. Мадта сувæллæнттæ кæмæн ес, еци силгоймæгтæй ба еунæг дæр кустмæ нæбал цæуй, рæвдауæндæнттæмæ цидæр знаггадæ хæссæги къох бахъæрттæй æма сабитæ фæссæйгитæ æнцæ. Джума аллирдæмити дæр гъудитæ кодта æма бабæй, цæмæдæр гæсгæ, Кули Дологелди æ цæститæбæл рауаидæ.

2

Дологелди — Назар Кулий фидæ — адтæй æ кари лæг. Адæми цорти-еу ку фæццæйцудæй, уæд æxe бустæги губур никкæнидæ, «æндисæй мæлун», зæгъгæ. Æ еу цæстæ бустæгидæр бацъундæ кæнидæ, иннемæй ба ма гæзæмæ цидæртæ æстæфидæ. Адæм кæми уидæ, уоми ба æxe барæй, цума лæдзæгæй над æсгаруй, уотæ никкæнидæ, æцæгæй дæр цума уингæ нæ кæнидæ.

Кули Дологелди æртæ 'ма инсæй анзи моллойæй фæккуста Темурбайи мæзгиди. Дологелди адтæй Темурбайи федардæр цæгиндзæ. Хъуран æма намази фæрци сайдта Хамай гъæуи цæргути. Æ цæститæ-еу арвмæ ниццавта æма уотемæй фæлевæн дзубандитæ кодта Дологелди адæмæн, Темурбаймæ куд игъустайуонцæ, уобæл сæ ардудта.

Нур фæстаг авд анзей дæргъци Дологелдий царди уавæртæ бустæги еугæндзон зæрдæмæдзæугæ нæбал æнцæ. Уой агъонмæ цалдæр анзи мæлæти дзæбæх цæрдтитæ ракодта.

Темурбай фæсарæнмæ ку лигъдæй, уæд сторвонс, листвонсæй еу фондз мин сæрей бæрцæ æ арми нæбал бафтудæй æ хæццæ фæттæрун æма сæ бафæдзахста Кули Дологелдибæл. Моллойæн дæр бустæги гъулæг кæми адтайдæ еци ихæс æхемæ райсун, æма сæ æхемæ райста, мадта ци кодтайдæ. Мадта сæ æфснайгæ дæр бакодта... Æрмæст – рæстæгмæ.

Молло фусти дзогта баскъардта Хъара-Хъуми будуртамæ. Фал туасæн голлаги баримæхсæн нæййес, уайсахатдер е циргь фий ендеме разиннуй. Мадта моллой фусте ба туасæй кæми æнæбæрæгдæр адтайуонцæ, æппун неци, фал цалдæр мини дæр н' адтæнцæ. Дологелдий буни зæнхи хъжбжр цъарж бжмпжгжй фжлмжнджр фестаджй, кжми нифсериде, уоми цума къах уераги серме ниххессиде. уота касун има райданта, ци еугай бор дандагута ма ибæл адтæй, уонæй æ гæлмæз къохти цъарæ æхсидта. Бæрге ма рагъавта е «мулк» фестеме раздахунме, фал еци гъуддагæн исæнхæст кæнуни равгæ ке нæбал ес, уой ку балæдæрдтæй, уæдта бустæгидæр æ байуантæ никкалдæнцæ. Цума Советон Цедеси цардиуагебел арази адтей, ехе уехжнжй равдиста. Бустжгиджр жхе бафжсвжд кодта. цжуге дер некумебал, ема куд фестеме, бустеги иронхуати байзадей царди размедогъгенег гулфенти. Бустегидер ба 'й уой туххжн некебал гъуди кодта, жма молло жхе еугур мæлæтдзаг ке искодта. Æппунæдзох дæр – нæфæразгæ, индисгин, зæронд кепа.

3

Хамай минкъий гъæу адтæй, уомæ гæсгæ ба колхозонтæ сæ кæрæдзей хуарз зудтонцæ. Джума Кадир хуарз лæдæрдтæй, гъæуи медæгæ кадæртæ хъæбæр ке архайунцæ колхозон цард фехалунбæл, уой, æма-еу æ меднимæр ку расагъæс кæнидæ, мадта етæ катæ уодзæнцæ, зæгъгæ, уæд Дологелдийæй æндæр некæбæл уидæ æ гурусхæ, фал имæ къох бакæнæн ба нæ ирдта æма дузæрдуги арти фунхтæй.

Джума Кадир æ бригади звенотæй еуей зæнхи гæппæлбæл æ фæндаг ракодта æркæсунмæ. Æ æмгосгутæ сæ хæдзæрттæмæ ниффардæг æнцæ уæдмæ.

Бон æ бартæ изæрмæ лæвардта. Хор æхе æрвгæронмæ ниййиста, будуртæ фæттар æнцæ. Арви гæбæзтæ сурхсурхид радардтонцæ, æма уони рохсæй дзæбæх зиндтæнцæ бæмпæги цъæх-цъæхид сифтæ. Æнæуагæ дзæбæх федудта еци хорсугъд будури уорсдæндаг Джума дæр, раст цума æй уалдзæг ами тæккæ рæсугъддæр деденгутæй еуей хузи исæнтæсун кодта.

Звеной куст æ зæрдæмæ уотæ хъæбæр фæццудæй, æма байгъæлдзæг æй. Фал, кæд еуæрдиги æ зæрди игъæлдзæгдзийнадæ адтæй, уæд иннердигæй ба уой æздирвта устур маст, æ бон цæйбæрцæ æй, уойбæрцæ 'й косун ке нæ уадзунцæ кадæртæ, æ цæлхити размæ ин дортæ ке ивæрунцæ, уой туххæн.

Æ мастæй æви æ цийнæй ка уæзгæдæр адтæй, уой равзарун æ бон н' адтæй Джумайæн, уотемæйти, æ зæнхитæбæл зелгæй, бафтудæй æндаг кæронмæ. Аци рауæн адтæй зæронд мæзгид, – хонгæ дæр æй кодтонцæ Темурбайи мæзгид. Нури уæнгæ дæр Джума еци мæзгид берæ хæттити фæууидта, фал имæ медæмæ ба некæд бацудæй.

Мæзгид рагæй дæр æхгæд уидæ, адæмæй имæ цæугæ дæр некебал кодта, æма 'й Джума нимайгæ дæр нæбал кодта. Нур ку баталингæ 'й, уæд тар арви бунæй мæзгид сосæггайти, цума давæг адтæй, уæхæн каст кодта, уотæ фæккастæй Джумамæ. Æма цæмæннæ гъуæуама уотæ уа... Кенæ ба ка загъта, æма мæзгиди косæг нæбал ес, кæд æма ма Дологелди абони дæр Хамай цæруй, уæд? Уотемæйти æ цори æрлæудтæй.

Фæллайгæ дæр бакодта Джума, сæумæй ардæмæ ey рауæн нæма æрæнцадæй. Азиаг тæвдæ хор адæймаги бауæри иннердæмæ рахезуй. Уомæ гæсгæ ба хъæбæр æхцæуæн фæууй изæйрон сатæг уæлдæф фæллад иуæнгтæн. Джумай бауæр нур къахæй сæрмæ рæвдудта еци сатæг уæлдæф. Кæд имæ æруолæфуни мæтæ æппундæр н' адтæй, уæддæр еци дзæбæх, рæуæг думгæмæ æхе даргæй, еу усмитæ æнцадæй лæудтæй.

Еци усмæ берæ нæ рахаста, уæдмæ ба Джумайæн æ сувæллон æ зæрди æрбафтудæй, æма си уайсахатт æ берæ гъудитæ мæрдиронх æрбацæнцæ. Рафæндæ кодта тагъдтагъдæй æ хæдзарæмæ цæун æма е 'ргом гъæуæрдæмæ исаразта.

Зжнхж тундзуй размж, фжллайун нж зонуй. Зжнхж уарзуй хори тунтж, хори гъар, уомж гжсгж ба имж ж фжрстж тавуй кезугай (ж сжр куд нж ахжссуй ж дууж полюси джр хормж батавун). Уой ржууонжй жхсжвж жма бон сж кжрждзей жййевгж цжунцж. Раевгъуджй, ужлджр ци жхсжви хабжрттж кодтан, е джр, жристаджй дзихъиртт нжужг бон, е ба ж хжццж жрхаста Хамай гъжужн нжужг хабжрттж.

Гъжуи кжржнттей райгъустей, еугур колхозонтен дер се сери гъунте хъел кемей ниллеудтенце, уехен таус: едосе Джума Кадир е хедзареме не 'рбаздахтей ема неренги кеми ей, е дер белвурд берег ней, зегъге. Колхозонте ембурдте кодтонце ести унаффе бакенунме.

Мейе дер нема рацудей, уотемей Хамай гъеуи фескомцедесон комитети секретар Мухаммед енеберегей фесавдей. Колхозонте хъебер базмалденце, мадта дузердуг дер не кодтонце, Джумабел дер Мухаммеди миуе ке ерцудей, уобел.

Гъжусовети цори бамбурд жнцж еу 60–70 колхозони, кустме цжугей, се фендаг абелти кемен уиде, уехентте. Се дзубандити керон ерлеудтей уобел, цемей евестеуатей фегъосун кенонце Медгъуддегти Адемон Комиссариати райони хаййадеме. Колхози сердар ема парторг дер ехуедег Габедулин адтей, — ниллегуте арезт, е цесгомбел будзухте, цума еппундер хуссегей не 'фсастей, уоййау е цесгон уиде хулуй гегъедихуз. Габедулин Гомери доги ку цардайде, уед Терсий «Илиадеме» не бахаудтайде, е бунат ин енементе е байахестайде.

Нур Габедулин жмбурди астжу ку исмеджг жй, ужд ж бакаст уотж адтжй, цума ждосж-бонмж Джума Кадири агурдта. Колхозонтж ниссабур жнцж нжужг хабармж жнгъжлмж кжсгжй. Габедулин райдждта: «Ез мжхужджг официалон жгъдаужй фегъосун кжндзжнжн жмбал Карповжн, сумах ба дзебжл мабал кжнтж, уж кусти кой кжнтж».

Еци унафæ колхозонти зæрдæмæ фæццудæй, æма уайтагъддæр фæххæлеу æнцæ сæ звенотæбæл. Габедулин дæр цалдæр сахаттей фæсте (тагъд некумæ кодта), колхози машини 'сбадгæй, гъæуæй раевгъудæй.

Джумай бийнойнаг Керимдзан хæдзаргай фæззилдæй гъæуи хæдзæрттæбæл, сæ еугурей дæр æрфарста. Зæронд уоститæ æма лæгтæй, кустгъон ка нæбал адтæй æма уомæ гæсгæ хæдзæртти ка бадтæй, етæ хъæбæр фæхъхъонц кодтонцæ Керимдзани æнамонд хабарбæл, фал си Джумай фæд базонун ба неке бафæразта. Керимдзанæн берæ разел-базел кæнун æ бон уогæ дæр н' адтæй, æ сувæллонбæл æдеугурæй цудæй фараст мæйи.

Джума Кадирæн адтæй, æхе уоди бæрцæ кæбæл æуужндтæй, æ бригади уæхæн иуонг Бер Мовлан, бæзæрхугтæ арæзт, æндонреу лæхъуæн. Абони кæд Мовлан кустмæ рацудæй, уæддæр æ зæрдæ ба Джумамæ æхсайдта æма ибæл туххæйти æризæр æй. Нур æ кетмен æ рагъи фæккодта æма, æнгъæлмæ дæр некæмæбал фæккастæй, уотемæй Джумай хæдзарæмæ æ них исаразта. Керимдзан бадтæй, сувæллон æ реубæл, уотемæй. Цæстисугтæй æ лигъз рохснæг ростæ исгъолæнттæ æнцæ. Æвзести къæрттитау æрттивтонцæ æ цæстисугтæ, уотемæй æй баййафта Мовлан.

- Джумайæй ести хабар ес? сонт фарст ракодта силгоймаги Мовлан.
- Неци... æ зæрди бунæй кæугæй, исхаудтæй еци дзурд Керимдзанæй.
- Габедулин дæр нæма æрбацудæй? зæгъгæ, бабæй æй рафарста лæхъуæн.
  - Нæма 'й фæууидтон.

Нае юбиляртае

– Мадта æз Джумай агорæг фæццæун, – еци дзурдти фæсте Мовлан цæхгæр фæззилдæй æма фендæдуар æй. Керимдзан бабæй æ сувæллони хæццæ кæугæй байзадæй. Сабий дæр кудтæй æ мади кæунмæ. Керимдзанмæ уотæ кастæй, цума е дæр лæдæруй æ мади рист æма уомæ гæсгæ кæуй, æма ин нифсæвæрæгау дзубандитæ кодта: «Ма тæрсæ, мæ бæдолæ, мæ дууæ цæсти... мæ тæрсæ... дæ фидæ, ка 'й зонуй, æма мард нæй, – зæгъгæ, цума устур адæймаги хæццæ дзубанди кодта, уоййау, – æнеу куд гъæуама рамæла? Е уæхæн нæй, æма исæфун бакома. Ма ко, мæ зæрди рохс, дæ фиди тагъд ардæмæ гъæуй, æма бабæй дæ рæвдаудзæнæй, æ уадæлттæбæл бабæй дæ

рагъазунтæ кæндзæнæй, æ сæрмæ дæ...» – Еци дзурдти хæццæ Керимдзани æвæрсгæ цæстисугтæ боцикъайæй уайæгау æрзæйгуртæ кодтонцæ æ ростæбæл. Æ гъæлæс цума тæвдæ донæй байдзаг æй, уотæ фехгæд æй, æма æ дзурд æ хъурæй нæбал исхаудтæй. Уотемæй бадтæй горцъебæл зæнхи астæу.

Æхсæвæ еуафони кадæр Керимдзанмæ дуар бахуаста. Керимдзан хусгæ нæ кодта æма уайтæккæдæр дуар байгон кодта. Медæмæ æрбахизтæй циуавæрдæр æнахур иуазæг Габедулини хæццæ. Иуазæг адтæй Медгъуддæгти Адæмон Комиссариати косæги уæледарæси. Уой уайтæккæдæр фæфепбайдта Керимдзан. Æнахур иуазæгæн уæхæн цæстингас адтæй, æма Керимдзани зæрдæ фæффедар æй: «Аци лæг Джумай æнæмæнгæ иссердзенæй», – зæгъгæ.

- Æмбал Карпов, зæгъгæ, Габедулин иуазæги баамудта æма раст Терсий æнæзæрдесгæ худт бакодта.
- Отыр, йолдаш, (гъома, сбадæ иуазæг), зæгъгæ, ин горцъемæ раамудта Керимдзан.

Карпов хуарз зудта туркмейнаг æвзаг, фиццаг бон нæ куста аци бæсти. Фал Керимдзан ба еунæг дзурд дæр нæ зудта уруссагау, уомæ гæсгæ ба сæ дзубанди райдæдтонцæ туркменагау. Карпов Керимдзани лæмбунæг рафæрститæ кодта, Кадир æ хæдзарæй кæд рандæ 'й, æ цæуни хуæдразмæ ци дзурдта, ке хæццæ нæ федудта.

Керимдзан ин дзужппитж лжвардта, фал хъжбжр ке жфсжрми кодта, уомж гжсгж ба-еу хатгай Карповжн жнжлжджрд уиуонцж ж дзубандитж, жма бабжй жй ужд нжужгжй рафжрсидж. Керимдзан жнгъжл адтжй, гьома, Карпов ами жрфусун кжндзжй, зжгъгж, жма ж дустж фжффест кодта жхсжвжр рацжттж кжнунмж. Уждмж тургъжй куййи ржйун райгъустжй, жма Керимдзан жнджмж фжццжйуаджй ракжсунмж, фал жй Карпов фжууорждта.

– Е мах куй жй, тухсгж ма кжнж, – загъта фжлмжн гъжлжси уагжй Карпов. Керимдзан нигки хъжбжрджр нифсжрмитж жй. Карпов ж фарстатж лжвжрд ку фжцжй, ужд уайтжккжджр ж хузж фенджрхузон жй, тагъд-тагъджй «хужрзжхсжвж» разагъта Керимдзанжн жма ж къуари хжццж фжннжхстжр жй. Сж фжсте рацуджй Габедулин джр.

Цалдæр бони раевгъудæй Мовланбæл Джумай агоргæй, фал ин æ фæдбæл ба нæ хуæст кодта. Æнæгъæнæ суткæгæйттæ-еу комидзаг дæр не 'скодта. Гъæутæбæл зилдæй, фарста адæмти. Æппунæрæгиау ба имæ еугур гумерихуз æркастæй æ агурди фæлхæн. Æма æхецæн скарста: «Атемæй арæнтæбæл цæй фæндуй бæрцæ дæр ку фæззелон, уæддæр ке неци иссердзæнæн, е бæлвурд æй. Бæласæ æхе уедагæй æмбуйуй, нæхе фæлабулайти гъæуй фæди райдайæн агорун».

Раст зæгъун гъæуй, Мовлан хъæбæр тæвдæ адтæй, Хамайæй ци æхсæвæ рацудæй, еци рæстæг, уомæ гæсгæ 'й лæдæрдтæй, æ масти фæдбæл ке ратагъд кодта, уой.

Нур æ рæдуд æргæмæрзæ кодта æма æ меднимæр æхецæн искарста фæстæмæ æ райгурæн гъæу Хамаймæ раздæхун.

Æ надбæл ибæл, фæстæмæ цæугæй, æрталингæ 'й, адтæй хъæбæр æстонг, фурфæллад, æ къæхтæ-еу æ буни бадонзонуг уиуонцæ, фал уæддæр æ цæуни куст кодта. Цума ин æхсæви талингæдзийнадæ æ фæрстæ æлхъевгæ кодта, уотæ имæ кастæй. Мæйрохсæн æ кой дæр некæми адтæй. Тар арвæй æрттивтонцæ содзгæ стъалутæ, сæ тæбар-тубурмæ адæймаги цæститæ дзæгъæлтæ кодтонцæ. Фал зæнхи тарбæл ба неци уоййасæ агайдта сæ рохсдзийнадæ æма еци сауæй зиндтæй. Уæхæн æхсæви уотид минкъий сибирт дæр идардмæ фегъусуй.

Мовлани гъостæбæл рауадæй куййи гъæр æма æ къæрцгъосдзийнадæ никкидæр фæууæлдæр кодта, уотемæй æ фæндагбæл идарддæр æ цуди кой кодта.

Еу фондз километрей бæрцæ ма 'й ку гъудæй Хамаймæ, уотæ ба æ цæститæбæл цидæр сау æндæргтæ цума рагъазтонцæ, уотæ имæ фæккастæй.

Æ цæститæ рæуурста, листæгдæр сæмæ никкастæй æма ниууидта бæхгинтæ. Æхе бафæсаууон кæнунмæ куд рагъавта, уотемæй ба 'й етæ дæр æрæстæфтæнцæ.

– Кæци дæ, – зæгъгæ, сæ еу рафарста Мовлани. Мовлан нæбал дузæрдуг кодта, еци бæхгинтæ басмачтæ ке адтæнцæ, уобæл, æма ледзæги фæцæй.

Бахгинта а фасте ниййарца анца ама 'й уайтагъддар баййафтонца. Мовлан сама хастагма ку 'ркастай, уад ледзга набал кодта.

– Æ къохтæ ин бабæттетæ æма 'й ракæнетæ, – сдзурдта бæхгинтæй сæ еу. Иннетæ ин æ дзурд исæнхæст кодтонцæ, æма уотемæй гъæумæ ранæхстæр æнцæ.

Мовлан еци лæги гъæлæс ку базудта, уæд æ тас фæллигъдæй. Мовланæн æxe дæр кадæр базудта.

– Аци лæг мах колхозæй æй, рагæй дæр ибæл гурусхæ кодтон, фал нур ба е 'цæг цæсгон рабæрæг æй, – дзæгъæли хумæтæги нæ хæтуй æхсæвигон будурти.

Дзубанди цудæй туркменагау. Мовлан базудта æ дзурди уагæй сæ колхози сæрдар Габедулини. Фал уæддæр дес ба кодта, Габедулин ибæл цæй туххæн дес кæнуй, зæгъгæ. Æ къохтæ ин ка бæттун кодта, е ба разиндтæй Карпов. Уой дæр фæсмардта Мовлан.

Карпов цидæр бардзурд равардта æма æ къуарæй еу цалдæремæй будури фæххæлеу æнцæ.

Минкъий фæстæдæр ба гъæусовети азгъунсти Мовлани фарстонцæ Карпов æма Габедулин. Мовлан æ хабæрттæ сæрæй-бунмæ æрдзурдта æма фæстагмæ ба æ дзубандитæбæл бафтудта:

- Джума Кадири бæсти мæхуæдæг ку фесæфон, уæд хуæздæр уодзæй, уомæн æма уой пайдайæн лæг мах бригади нæййес.
- Мæнгæдтæ игъæндис, зæгъгæ, ин æ дзубанди цæхгæрлух фæккодта Габедулин, – мах расайунмæ гъавис, фал дин си неци рауайдзæй.

Мовланæн æ цæститæ тартæ кодтонцæ æ фур мæстæй. Æ сæрæн морæ дæр нæ зудта æ царди, кусти медæгæ æхе цæмæй бакъæндзæстуг кодтайдæ, уæхæнæй. Уæдта цæмæдæр гæсгæ æууæндтæй, Габедулин Мовлани æнæсайд куст хуарз ке зудта, уобæл дæр.

«Мадта мæбæл гадзирахаттæй цæмæн гъæуама рацæya», – фарста æxe Мовлан.

Карпови къохи на бафтудай Мовлани гъуддаг исбалвурд канун. Габедулин бабай ин а гъоси цидарта бадзурдта. Карпов уой фасте исфанда кодта Мовлани растагма бауорамун ахастай ама лаги гъаусовети уаттай еуеми бакодтонца. Е дуарма ин исавардтонца Карпови амбалтай еу.

Карпов емма Габедулин фестеме будурме ку раздахтенце, уедме бон дер цъехте кенун райдедта. Арви реубел ма еугай стъалуте сехе раримехсе-раримехсе кодтонце, се рохс ма хуерзгеземе ферттевенте кениде. Еузагъдей себел бон уелахез кенун райдедта. Хъара-Хъуми будурте аллирдигей се фетен суйните ербадардтонце. Цума себел нинегъти дон еске еркалдта, уоййау фессурхгон енце зменси регъте, енхест семе ка нема ербакастей, еци хори тунтей.

Карпов æ рæугути идзаг уолæфтæй еци агъаззаг бæстихаййи. Габедулин ба æ фæлабулай æстæфгæ дæр неци кодта. Е æ меднимæр цийнæй мардæй: «Æгæр хуарз дæр ма цæуй мæ гъуддаг, — зæгъгæ, æхецæн зæрдитæ æвардта, гъома, Карпови æ къуари хæццæ мæнмæ æрбакодтонцæ æма мæбæл нур некебал фæггурусхæ уодзæй, зæгъгæ. — Мадта Джума Кадири дæр сæ хæццæ агорун, фал æй цæмæй лæдæрунцæ, галеу фæндагбæл сæ ке ардаун, уой. Цæмæй зонунцæ, Джума уонæн иссергæ ке нæй, уой».

Минкъий ма бацуджнцж жма уалинмж ба жржстжфтжнцж, Карпови къуари иужнгтж мжзгидбжл куд жртеголж жнцж, уой. Куй мжзгиди фжрстжмж джндагжй лжбурдта жма ж неунжй не 'нцаджй.

Карпов æ бæх æрцæфтæ кодта, æма дууæ бæхгини дæр цæсти фæнникъулдмæ балæудтæнцæ мæзгиди цори. Мæзгид лæудтæй дуарæхгæдæй, æгириддæр имæ къахвæд некæцæй зиндтæй.

- Аци мæзгиди ма еске фæййархайуй? рафарста Карпов Габедулини.
- Неке, зæгъгæ, тарст хъури уагæй дзуапп равардта Габедулин.

Карпов къехей райзадей, Габедулини цесгонме ку бакастей, уед. Уомен ба сауенге ма е будзухте дер метвелорсау ницценце. Карповме адтей еу минеуег, – адеймаги цестингасей е бон рартасун адтей, медегей цебел катай кена, уой. Ема мене нур Габедулини уотемей ку ерестефтей, уед цума ецегейдер Джумай иссердта, гъуддаг уоте банимадта. – Мæзгиди дуар байгон кæнетæ, – бардзурд равардта Карпов æ дæлбарæ адæмæн.

Дуар байгон кæнунæн æндæр мадзал ке нæ ирдтонцæ, уомæ гæсгæ æй æд æвдозæнтæ ратудтонцæ. Зæронд æхсист гъæдæ, изгæ æвдозæнтæ æд хъиррист фæйнердæмæ фæххаудтæнцæ. Куй еци гæпп бакодта мæзгиди хурфæмæ. Æфсæддонтæй æртемæй дуармæ байзадæнцæ, иннетæ ба медæмæ бахизтæнцæ. Æрзелæнтæ кодтонцæ медæгæй, фал си морæ дæр неци иссердтонцæ, цума си адæймаги къах æппундæр некæд нифсарстæй, уæхæн хузæ адтæй мæзгидæн: минкъий азгъунст, талингæ, къундæг, æ азанлæууен никкалдæй.

Карпов дес кодта, мадта куй æ бæттæнтæ ардæмæ цæмæ гæсгæ тудта, зæгъгæ. Еци усми куй ба фарси еу къум æ кустаг искодта, æма ин уордигæй ратонæн амал нæбал адтæй. Еци къум мæзгидæн адтæй æ хорнигулæнварсæрдиги.

Карпов топпи цъухей фарс бахуаста ема име уордигей пъурагъер райгъустей. Никкидер ей хъебердер бахуаста ема еппундер гурусхе небал кодта, фарси медегей ревед бунат ке адтей, уобел. Карпов нурма нур баледерун кодта Габедулинен, ке не ибел еууендуй, уой.

Габедулин æ гъолон халати бустæгидæр æ хъози бампулдæй, мæнæ нæмгæ ци куй фæккæнунцæ, уой хузæн æхе нилхъивта.

Карпов фарсмæ берæ фæрракæсæ-бакæсæ кодта, фал æ цæстæ нецæбæл æрхуæстæй. Уæд Карпов цæбæл расагъæс кодта, Хуцау æ зонæг, фал еци-еу мæсттъæлланг фæккодта Габедулинбæл.

– Тагъд дуар байгон кæнæ, дæхе ци нигъгъос кодтай, æви дæхе зонун æнгъæл нæ дæ?

Габедулин фæссонт æй, фарсмæ фæццæйæвналдта, уæдта æхе фæууорæдта æма æнæлæдæргæ каст никкодта Карповмæ. Карпов имæ топп фæййаразта, æ цæстæ дæр не 'рникъулдта, уотемæй. Габедулин уой фæсте айтæ-уйтæ нæбал фæккодта, æ кард исласта æма зир-зиргæнгæ, æ къох фæхъхъел кодта.

Аци мæзгид Хамай цæргутæн сæ фиддæлти-фиддæлтæ дæр арæзтæй æрæййафтонцæ. Нури адæм ба хуарз гъуди кæнунцæ, Темурбай æ мæзгити «сæйгити» куд дзæбæх кодта, уой.

Дологелди-еу Темурбайи косгутæй ескæмæн балæдæрун кодта, дæхе «æрсæйгæ» кæнæ, зæгъгæ. Мæгур, æфхуæрд лæгæн æ бон фæстæмæ сдзорун нæ уидæ æма-еу «æрбасæйгæ 'й», ци незæй ин зæгъиуонцæ, уомæй. Нигки ба ма имæ бавзедиуонцæ, — «ци бон исгъæр кæнай аци хабар, еци бон дин дæ сæр ракъуæрдзинан», — зæгъгæ.

«Сейген»-еу анаша тамакуй хецце ердумун кениуонце, ема ецегейдер серзелеггуни хузен исуиде.

Адæм ибæл æмбурдтæ кæнун райдайиуонцæ æма зæ-гъиуонцæ: «Амæн æцæгæйдæр фæййервæзуни мадзал нæбал ес». – зæгъгæ.

Еци рæстæг Темурбай, цума адæми дзубандитæ уæд фегьосидæ, уотæ æxe Дологелдибæл исгъæргæнæг кæнидæ:

– Ци име кесис, цеменне 'й бахонис «Пахампари уатме», – загъге.

Адем-еу цуденце «сейги» федбел мезгидме. Мезгити хурфи къерезгите н' адтей, уоме гесге ба си адеймаг бонигон дер ехе дер туххейти уидта. Куддер-еу мезгидме бацеуиуонце, уоте Дологелди дер е «сейги» хецце дзубандигонд феууиде. Байгон кениде ферсаг римехст дуар Темурбайен, е хецце ка уиде, уони аууентти, ема ниллесиде сосеггайти «Пахампари уатме» – арф уермеме.

Уордæмæ ниххезæн арæзт адтæй фарси хурфити. Дууææртæ боней фæсте ба «сæйгæ» дзæбæх, æнæнезæй рацæуидæ уордигæй. Адæмæй æруагæс кодта «Пахампари уати» уодервæзунгæнæн тухæ. Æ хæдзари сæйгитæ кæмæн уидæ, етæ сæхе лигъзтæй мардтонцæ Дологелдийæн, фæннин æнхус кæнæ, зæгъгæ, фал син молло уайтæккæдæр рæуонæ раеридæ.

– «Пахампари уатмæ» ес бакæнæн æрмæстдæр, Цитгин Хуцау зæрдæй ка нимайуй, уæхæнтти. Æрмæстдæр уонæн игон кæнуй рохси дуар, иннетæн ба уордæмæ фæндаг нæййес, – зæгъгæ, син зæгъидæ Дологелди.

Дзорæн неци адтæй, уомæн æма еци доги закъон æрмæстдæр Дологелдий хузæнтти фарс адтæй. Гъе, уотæ кодтонцæ сæ сосæг куст Темурбай æма Дологелди.

Талингæ адæмæй беретæй æруагæс кодта, гъома, æцæгæйдæр, Темурбайи къохи æй «Пахампари уат», зæгъгæ. Ка сæбæл не 'ууæндидæ, етæ дæр сæ зæрди уагæ нæ гъæр кодтонцæ, уомæн æма тарстæнцæ, сæ сæртæ син рахаун кодтайуонцæ.

Октябри революций фæсте дæр ма цалдæр анзей дæргъци сæ сосæг цардæй цардæй Темурбай, Дологелди æма Габедулини хузæнтти фæрци, фал бустæги æрæгиау ба сæ гъуддаг нийхалдæй. Темурбай фæсарæнмæ ку фæллигъдæй, уæд, мæзгид æхгæд æрцудæй, зæгъгæ, уæхæн таус рауагътонцæ. Уотемæй ба си райдæдтонцæ контрреволюцион куст кæнун.

Дологелдимæ хъæрттæй гипноз кæнуни дæсниадæ. Еци агъаззаг наукæ Дологелди саразта знаггадæ хæссунæрдæмæ æма устур фудмиутæ кодта, æвдесгæ ба 'й кодта «Хуца-уи тухи» хузи.

Дологелдий арми бафтудей фесеведей цалдерей е фесте расайун. Уехен фендони хецце ерахеста Хамай гъеуи фескомцедеси сердар Мухаммеди дер. Гипнозей ей ку бафуней кодта, уед ин цемедергесте фестеме ба небал еригьал ей ема 'й еци талинге уерми дардта. Мелге дер уоми ракодта.

9

Габедулин кæд æ кард зæрдаргъавдæй фæххаста уæлиаумæ, уæддæр имæ æ къохтæ ба нæбал игъустонцæ. Еци талинги æ хедæйдзаг гæгъæдихуз цæсгон ку зиндтайдæ, уæд Карпов æнæмæнгæ æрæстæфтайдæ бустæги нецигъæдон, фæттæрсунмæ тæрхъосæй аддæр-уоддæр ка нæй, уæхæн адæймаг. Æ къæхтæ бадонзонуг æнцæ, нæбал æй уорæдтонцæ. Уæлдæф ин нæбал фагæ кодта исуолæфунмæ, æ реу курдони кунцау хæрдмæ рæдувта. Цидæриддæр фудракæндтитæ исаразта, етæ дæр си феронх æнцæ æ фуртæссæй. Кæд Дологелди Советон хецаудзийнадæ фехалунбæл æ цард радтунмæ дæр цæттæ адтæй, уæд Габедулин ба къохидзаг æхцабæл цæттæ адтæй æ бæстæ еугур бундзарæй ниууæйæ кæнунбæл. Уогæ айдагъ уой нæ, фал ма ке агент адтæй, уони дæр. Е адтæй аслан аргъæй æлхæнгæ лæг. Æнæ бонцохæй думдта хъилма, æма æ бакаст дæр, æ зæрдæ куд ревæд адтæй, уотæ æгъуз иссæй. Æппунæрæгиау Габедулин æ кард фарси бацавта, райгъустæй æвдозæнти хъис-хъис, æма дуар байгон æй. Уæрмæй син сæ финдзи хъæлтæ ниццавта уазал уомæл смаг. Куй уайтæккæдæр æхе уордæмæ багæлста æма æрбадæл-зæнхæ 'й, уæдта е 'нод рæйун иссудæй кæцæйдæр бунæй. Карпов Габедулини фæсте ниббурдæй еци унгæг къæпхæнтæбæл æма ниххизтæнцæ уомæл уæрмæмæ.

Е адтей, «Пахампари уат» ке худтонце, еци бунат. Къуми еу раужн сугъдей «картофин цирагъ», жендер си рохс некецей калдей. Фал ма еци усми рохси мете ка кодта!

Уартæ еуварсдæр къуми талинги уæхæн гъæбесæй-хуæцгутæ разиндтæй, æма сæмæ сауæнгæ ма ци 'й фæндуй устур сирдтæ дæр бахицæ кодтайуонцæ. Карпов æхе еци 'рдæмæ багæлста æма куйбæл фæгъгъæр кодта. Куй æ хецауи гъæр ку фегъуста, уæд æхе райеуварс кодта, æма лæф-лæфгæнгæй, æдзинæг кастæй, æндæдæр къуми ка æвдулдæй, уомæ.

Е разиндтей Дологелди. Куй ин е сурх курет рапалауонте кодта, уедта ма, Карпов куд бафеппайдта, уотемей Дологелдийен е рехей дер цума пъестуте истундтите кодта. Æндер ин неци уехен зиан ерхаста куй.

Дологелдий цори лæудтæй устур кард. Молло куддæр дуари хъист фегъуста, уотæ фæггурусхæ æй æма рафæндæ кодта, æ размæ бастæй ка лæудтæй, уой рамарун, гъома, ин æвдесæн куд н' адтайдæ, уотæ. Фал, куддæр Дологелди æ кард исиста, уотæ куй дæр æ сæргъи балæудтæй æма æ кард зæнхæмæ æрхаудтæй.

Карпов куддæр и баст лæгмæ бакастæй, уотæ ралæдæрдтæй, æ кеми ке н' адтæй, уой. Е æ цæститæй сонт дзагъæлттæ кодта. Карпов ин æ бæттæнтæ фæллухтæ кодта æма 'й бафарста:

– Ка дæ ду?

Люг е иужнгте фейнердеме райвезтите кодта, уедта е гьелесидзаг ниххудтей ема, ене неци дзоргей, ерра кестите кодта адемме, цума фунеййей леудтей е къехтебел, уой хузен е къохте зеболе кодтонце.

Карпов Габедулинма фадздзурдта, ахема 'й арбацаун кодта ама уома дар еци фарста равардта:

- Аци лæг ка 'й? зæгъгæ.
- Джума Кадир, зир-зиргæнгæ гъæлæсиуагæй дзуапп равардта Габедулин.

Карпов еу сурхæфсæддони рарвиста гъæусоветмæ, цæмæй Мовлани æрбахъæртун кæна, уой туххæн, æхуæдæгка уомæл къумтæмæ кæсун райдæдта.

Еу раужн иссердта киунугути устур кæлдæ. Етæ разиндтæнцæ Хъурани киунугутæ, уæдта ма æндæр уæхæн китабтæ араббаг æвзагбæл.

Карпов сæмæ æркæститæ кодта æма бабæй уоддæр бацудæй. Къолвахси рæбун лæудтæй тæскъæ. Еци тæскъæ расгæрститæ кодта, æма си разиндтæй уæледарæси бугъзуртæ æма адæймаги стгутæ, Карпов си еу стæгдар исиста æма имæ картофи цирагъи рохсмæ листæгдæр ку никкастæй, уæд е разиндтæй адæймаги цонги стæгдар.

Еци рæстæг Дологелди дæр æ кеми æрцудæй, æ медбунат рабадтæй æма, ахæсгæ ци сирд никкæнунцæ, уой дзагъæлттæ кодта «иуазгутæмæ», куй имæ æхе бæргæ багæлдзидæ, фал æй нæбал бауагътонцæ сурхæфсæддонтæ.

Бер Мовлан куддæр уæрмæмæ ниххизтæй æма Джума Кадири рауидта, уотæ ибæл æхе ниттухта æ фурцийнæй.

10

Еу минути бæрцæ Мовлан нæ балæдæрдтæй, Джумайæн æ фæууиндæ æхцæуæн адтæй, æви гъулæг, уой. Джума æхецæй гумери æсхуст рацæйкодта Мовлани æма бабæй гъæрæй сонт къæл-къæл кæнун райдæдта.

– Æмбал Карпов, – Мовлан афицери цори балæудтæй, –
 Джумайæн цидæр бæллах исаразтонцæ.

Уой фæсте æхе фæззилдта Бер Дологелдимæ, цума къозо адтæй, уой æлвæст æй фæккодта зæнхæй æма 'й æ къæхтæбæл фæллæуун кодта.

– Нуртæккæ 'й зæгъæ, Джумайæн ци бакодтай уой, еци мæстдзагъолæй имæ æxe батардта Мовлан, фал æй Карпов басабур кодта.

Карпов Дологелдий хæццæ дзубанди кæнун райдæдта, хатгай ба-еу Габедулини дæр рафæрсидæ.

Джума Кадири гипнозæй ке бафунæй кодтонцæ, е зин балæдæрæн н'адтæй Карповæн, æма куддæр гъуддаг балæдæрдтæй, уотæ Дологелдийæн загъта, цæмæй райгъал кæна Джумай.

Дологелди цума уæхæн дзурдтæ игъосгæ дæр некæд фæккодта, уоййау æнæлæдæргæ каст кодта Карповмæ.

Дологелдий цестите фехъхъоппеть енце, раст е уодесуни усми куд феуунце, уоте, уедта цума цехерте ракалдтонце. Уой фесте е чалмай уорс хъумац райхалдта ема й Джумай цесгомбел радаре-бадаре ракодта.

Джума Кадир æ медбунати низзир-зир кодта, æма мæнæ адæймаг тарф фунæййæй куд фегъал уй, уæд еу рæстæгутæ куд неци ма фæллæдæруй, уой хузæн ракæститæ кодта æ фæлабулаймæ. Уой фæсте ба бафæсмардта, æ размæ ка лæудтæй, уони. Базудта Карпови дæр. Загъта ин:

- Махуадаг дар балвурд нама зонун аци хабартта, фал ма гъуди ба канун, мазгиди цори ма талинги куд арахастонца, нахема ку фаццайцудтан, уой.
  - Ка дæ æрахæста?
- Габедулин, Назар Кули, Дологелди æма ма нигкидæр кадæртæ, талинги сæ нæ бафæсмардтон.
  - Габедулин дæр адтæй?
- Гъо, гъо! Е ма мин уотæ дæр загъта, «цæйбæрцæбæл тагъддæр исарази уай Дологелдий хæццæ, уой бæрцæ зундгиндæр уодзæнæ», зæгъгæ. Карпов комкоммæ бакастæй Габедулинмæ, Дологелди æ сæр бунмæ æруагъта, фал и дзубандитæ ба æнæигъосгæ кæми адтайдæ.

Рацудей дууе мейей берце. Еухатт Джума Кадир кустей ербаздахтей сехеме, ехе ерехснадта ема е сувеллони хецце гъазта. Е адтей ехсеверафони. Керимдзан зарге ема ходгей е къебер кенуни куст кодта.

– Игъосис, Керимдзан, – æxe имæ бахатта Джума, – рабæрæг æй, Дологелди сосæг къуар исаразта фараст лæгемæй, цæмæй контрреволюцион куст кодтайонцæ,

жма син разамунд ба лжвардта Темурбай. Карпов тжскъм ци цонги стжгдар иссердта, ейж адтжй Мухаммеди къох... – Джума фжгъгъос жй, уждта загъта, – дзурд джр ибжл нжййес, етж се 'гас нжма жнцж. Мах иннети джр иссердзинан, мах иссердзинан еугурей джр, нж размжцуд нин ка гъигж дара, уони, жма син агкаг нихкъужрд раттунгъон джр бауодзинан.

Æркæсуйнаг:

Аци уацау кæсгæй, зæрдæбæл дарун гъæуй уой, æма 'й Хуадонти Исса ку финста, уæди рæстæги уæдта нури рæстæги динмæ фæйнæхузи цæстингасæй каст цудæй æма цæуй. Уонæбæл дзоруни ихæс редакцимæ нæ хауй. Аци уацау мах мухури рауагътан, куд литературон-аййевадон уадзимисæ, æрмæстдæр еци гъудий хæццæ.

CABUNTN DYNHE

БЕГЪАТЕР НАРТЕ

(Идардджр. Æрмжг мухургонд цжуй 2017 анзи журнал «Ирæф»-и 4-аг номерæй фæстæмæ.)

Нарти еунаси тауарахъ

Нарти Еунæгмæ изæрæй бадзурдæ 'й:

Уæ. Еунæг. ами дæ?

Еунæг рауадæй:

- Ка, дæ? Циуавæр дæ?
- Æз дæн æхсæни лæг. Сæумæ Нарти фонсрадæ гъонгæс дæубæл æй æма дин игъосун кæнун!

Еунаг уонтабарзонд, саргубурай фастама баздахтай. Сагъес кодта:

- Нарти фонсæн ци кæндзæнæн?

Уотж сагъжс куд кодта, уотж 'ймж бадзурдж 'й:

– Еунæг, ами дæ?

Ра 'ймæ уадæй:

- Ка дæ? Циуавæр дæ?
- Æз дæн хабархæссæг: сæумæ хорискасти дæ фиди лимæнтæ иуаргæ кæнунцæ. Уоми ку нæ исæмбæлай, – арази на уодзананца!

Фестеме местгуней ербацудей ема зустгомау къелабæл æрбабадтæй.

Уæд æй æ мадæ фæрсуй:

– Ци кæни, биццеу? Мæстгунæй ку æрбадтæ?

- Æма ци кæнун? Сæумæ Нарти фонс дæу бæгъдауонд æнца, запьта, уота мама арбадзурдта ахсани лаг. Нур ка дзоруй, е ба уотæ зæгъуй: «Сæумæ хорискæсæни дæ фиди лимæнтæ иуаргæ кæнунцæ». Уонæн мæгур Еунæг ци кæндзæнæй?

Уой дзудбанди куд кодтонца, уота ба 'йма бадзурда 'й:

- Сæумæ хорискæсæни дæ фиди марæг дин дæ уосæ хæссуй. Æмбесонди уоми ку исæнбæлай, уæд дин нæ уодзæ-нæй!

Фестеме баздахтей хедзареме ема местгуней къелабæл æрбабадтæй.

Æ мадæ 'й фæрсуй:

- Е ба к' адтæй?
- Е ба к' адтей? Сеуме ембесонди ме фиди марег мин. дзурд кæбæл бафтудтайдæ, еци кизги хæссуй. Уой хабархæссаег аей.

Мада дар бахъурма 'й:

- Мӕгур Еунӕг уомӕн ци кæндзæнæй?

Уæд имæ лæхъуæн дзоруй:

- Мæ фиди уорс аласа ма ести бакæндзæнæй?
- Дæ фиди уорс аласа, дæхуæдæг ку базонай, уæд е ба хуарз уодзжнжй.

Ехсеве-бонме е бех феккой кодта, ехе ерревдзе кодта. Сæумæ куддæр фæббон æй, уотæ уорс аласабæл рабадтей ема Нарти фонс ерембурд кодта, ема син еунег сискъжржн адтжй, - уорджиж сж исжскъардта. Уоми сж фжууагъта, жхужджгка хорискжсжниж уорс аласай фжййаразта. Æ фиди лимæнтæмæ сехуар афони бафæрдæг æй; æ фиди лимæнтæн салан равардта.

Уæд син загъта:

- Цæретæ еумæ! Еунæг мæгур æй, еунæг куд мæгур æй, уой мæнæ мæнæй базонетæ!

Загътонца ин:

- Махæй мæгурдæр ку некæми уа, уæддæр нин æнæ байуаржн нжййе жма нж рацохтж кжнж!
- Ма кæнтæ, рæдуетæ! Еунæг куд мæгур æй? Надбæл еунас баласа ку уа, уад алкедар ай а цафи хай кануй ама никъкъузурта уй. Надбал дор еунас ку уа, уад ибал алкедар æ бадти хай кæнуй. Мæнбæл нур абони æртæ гъуддаги ес **жма ма кжнтж, рждуетж.**
  - Мах ан, жма на рацохта кана! Ке нин дзори, уонабал

бере фессагьес кодтан ема нин цаленми генен адтей, уаленми деме рарвистан. Генен нин ку небал адтей, уедта деме рарвистан ема корен, цемей не рацохте кенай, уой!

Еунæг байурста æ фиди лимæнти, æхуæдæгка æ бæхмæ фæццæуй. Æ бæх ку раласта, уæд æй фæрсунцæ:

- Ци кæни? Кумæ цæуи?
- Гъуддагма цаун.
- Мæнæ рæфтад ести искæнæ! Ра нин ковæ!

Ку на семе игъуста, ужд се маде рауадей:

– Дæ гъуддаг дин æз зонун æма уæддæр рафестæг уо! Еу æртæ къерей ракодтон, – уони раковæ!

Рафестæг æй. Бацудæй медæгмæ æма бадгæ не 'ркодта, фал урдугæй ракувта.

Сагъесей ефсес адтей ема неци бахуардта.

Уæд ин сæ мадæ ракувта фæндарастбæл. Райарфæ кодта, уорс аласабæл рабадтæй æма æ бæх ниццæфтæ кодта æма уæйунтæ райдæдта, æма æмбесонди æ каййестæмæ фæммедæг æй, .

Кизга масуги сарай ракастай:

- Ейæ Еунæги æхси гъæр ку æй!

Къæразгæй ку ракастæй, уæд имæ Еунæг дзоруй:

- Е, уæлæ налат силæ! Цæмæн мæ басайдтай?
- Нæ дæ басайдтон. Æнæбари гъуддаг æй.
- Мадта рахезæ, мах ба цæуæн!

Кизгæ 'ймæ дзоруй:

– Атемæй фæххæссунмæ дæ сæрмæ ма 'рхæссæ! Далæ авд надей астæумæ ниццо! Æмбесбони æ уордæмæ гъæуй, – дæ лæгигъæдæ æма дæхуæдæг!

Æ бæхи къембур ракъуæрдта æма авд надей астæумæ ниццудæй: æ бæхбæл æртикъахуг фæсахсæн исæвардта, хезунмæ 'й рауагъта, æхуæдæгка æ саргъ æ нивæрзæн ба-кодта æма хуссун æвзурста, фал имæ хуссун нæ цудæй сагъæсæй. Дууæ цубур усми 'йбæл рацудæй, уæд бабæй æ уорс аласабæл рабадтæй. Цæунтæ байдæдта фæстæмæ, налат силæ мæ басайдта, зæгъгæ.

Уотæ ба дин мегъи æстуг рацæуй, æ сæрти ба мегъæн сау халæнттæ тæхуй. Æрхъæрттæнцæ. Сау халæнттæ ке худта, етæ ба адтæнцæ, бæхбæл гъазгæй, бæхи фæстаг къæхтæ зæнхæй фæстæмæ ке 'хстонцæ, етæ.

Уæд æрхъæрттæнцæ киндзхонтæ æма мæгур Еунæги хъал киндзхонтæй еу искъуæридæ, иннæ 'й искъуæридæ, цæй, рагъазæн, зæгъгæ.

Е дæр син дзурдта:

Ниммæ уагътæ! Надбæл цæун мæ цæмæннæ уагътæ?
 Киндзхонтæ раевгъудæнцæ.

Мæгур Еунæг сиахси нæ уинуй. Уонæй ба сæ ey – сиахс. Цуппар бæхгини имæ фездахтæнцæ, цæй, рагъазæн, зæгъгæ.

Еунæг дæр сиахсмæ дзоруй:

- Кæд гъазæн, уæд надбæл цæхгæрмæ ниллæудзæнæн æма, кæцæй дæ фæндуй, уордигки æруайæ, æма мæ дæ бæхæй искъуæрæ, æма кæд фæхъхъан уон, уæд хæснæ дæу. Уæдта надбæл цæхгæрмæ ду ниллæууæ æма æз дæр æруайдзæнæн, æма кæд нæ фезмæлай, уæдта ду хуæздæр.
- Гъæйдæ! рахæснæ кодтонцæ. Надбæл уорс аласа цæхгæрмæ ниллæудтæй æма сиахс идардæй æруадæй; ис æй цафта. Уорс аласа æзмæлгæ дæр нæ фæккодта.

Уæд, сиахс к' адтæй, ейæ надбæл цæхгæрмæ ниллæудтæй. Еунæг уорс аласа æрбанбурдтæ кодта æма, идардмæ нæ фæццудæй, фал хæстæгæй æруадæй, æма, сиахс к' адтæй, уой истъæпп ласта, æма, хонх ниццæфау, лæг еуæрдæмæ дууæ 'мбесемæй фæххаудтæй. Æ кард фелваста Еунæг æма киндзхонтæн, кæмæ æ сæр ракъуæрунæй æвзиста, кæмæн ба – æ цонг, уотемæй сæ хауæггаг фæккодта, сæ хауæггаг ба – ледзæггаг. Нарти гъæумæ ку схъæрттæй, уæд, къохбæлхуæцæг к' адтæй, уомæй æ уосæ сæхемæ æ мадæмæ барвиста, æхуæдæгка Нарти фонсбæл рагъæр кодта æма æргъау æрискъардта, дæркъæ дæр си нæ фæгъгъудæй, уотемæй.

Сæхемæ ку 'рцудæй, уæд æстæмæй-астмæ фæгъгъазтонцæ æгас Нарти адæм.

Гъæзтитæ ку фæййевгъудæнцæ, уæд Еунæг кувд искодта æма æ лимæнтæмæ дæр рарвиста. Æрбацудæнцæ. Етæ дæр бабæй æртæ бони кувд фæккодтонцæ. Кувд дæр фæххæлеу æй.

Уой фæсте Еунæг Нарти гъæуи астæу дзæбæх фæццар-дæй. Нартмæ, гъе, уæхæн адæмтæ берæ адтæй æма сæ кой дæр уомæн байзадæй.

Еунæг еунæг бон Нарти фонс дæр фæххизта, æ фиди лимæнти байурста, æ фиди марæги рамардта, æ уосæ æрбахудта, уæхæн лæг адтæй!

Ехсертегкати Зевег

Кæд Æхсæртæгкатæ æма Бориатæ сæ кæрæдзей хæццæ хилæ адтæнцæ, æфхуæрд, ихæсгин, уæддæр ескумæ ку багъæуидæ балцимæ, æндæрмæ, уæдта бабæй бафедауиуонцæ æма еумæ цудæнцæ. Фал сæ зæрдæ ба уæддæр кæрæдземæ нæ лæвардтонцæ. Еу уалдзæг, сосæни мæйæ ку 'рцудæй, уæд Æхсæртæгкатæн сæ адæм сæхемæ н' адтæй. Уæд уонæмæ адтæй еу уæхæн уод, Зевæг, зæгъгæ, лæгигъæдгун, фал æ бакаст ба неци. Хуцауи дзурдæй ин дууæ зæнги н' адтæй, 'ма, мæгур, алли бон дæр, æнæ æндæмæ рацæугæй, сæ хæдзари силти фарсмæ тæригъоси кенæ фунуки бадтæй, фунукæй æндæмæ нæ цудæй.

Бориатæ ка 'й, етæ мулкбæл æхцулдæр адæмихатт адтæнцæ 'ма еу кусти размæ сæхецæн сог, æндæр уæхæн гъуддæгтæ, æрцæттæ кæниуонцæ. Æхсæртæгкатæ бабæй мулкбæл æхцул н' адтæнцæ, фал æнæуой кустуæлион цард — тухгæнæг хаттæнцæ. Уæд еу анз хуасæ кæрдуни размæ Бориатæ сæхецæн берæ сог æрцæттæ кодтонцæ, Æхсæртæгкатæ ба — нæ. 'Ма хуасæ кæрдунбæл ба Æхсæртæгкати æхсæз æнсувæри хуасæ кæрдунмæ рандæ 'нцæ, хæдзарæ æнæ согæй ниууагътонцæ, уотемæй. Киндзитæн дæр гæнæн нæбал адтæй, сог гъæуагæмæ гæсгæ, æма алли бон дæр Бориатæмæ соггор цудæнцæ. Уотемæй сæ сæрæн ку нæбал адтæнцæ, уæд сæ зæрди æрифтудæй налат миуæ, — цæйтæ, маха нæ фунуктъиз Зевæги сау гъæдæмæ рарветæн, зæгъгæ. Рацудæнцæ 'ма ин цуппар галуæрдуни сефтигътонцæ 'ма имæ дзорунцæ:

- Уæртæ дин цуппар галуæрдуни 'ма согмæ фæццо! Кенæ ба, хуæруйнаг цæбæл искæнæн, уæхæн нæбал ес. Рахастонцæ 'й æма 'й раззаг уæрдуни исæвардтонцæ. Бæргæ дугъ-дугъ кодта Зевæг:
- Уæ, мæ киндзитæ, Хуцау уин ма бакома, мæхе мæгурбæл мæ цæмæннæ ниууагътæ, æз цæй сог æркæндзæнæн, кумæ мæ æрвететæ?! Нур æз ци кæнон, фæрæтæй ку нæ арæхсун, уæд æз ци кæнон, Хуцау?!

Фал жій и киндзитж гъуди джр не 'ркодтонцж 'ма ин ж галтж гъжджрджиж еу наржг билтж надбжл исаразтонцж, цжмжй фжстжиж мабал жржздахтайдж, кенж, цжмжй билжй рахаудтайдж, уой туххжй.

Цæун байдæдта мæгур Зевæг сагъæсгæнгæ:

- Нур ци бакæнон?! Мæ бон сог æркæнун ку нæ 'й 'ма фæстæмæ ци амалæй раздæхон?

Уотемей хъебер ку исгузаве 'й, уедта Хуцауме искувта:

– А, Хуцаути мæхе Хуцау! Ду мæ искодтай, атæ мæгур мæ ду исфæлдистай, фал мæ кæд естæмæн искодтай, уæд мин мæ галтæн се 'рух аци унгæг надбæл гъæуæрдæмæ раздахæ, цæмæй уæддæр ма фесæфон, уой туххæй. Корун ди æма æма мин æртæрегъæд кæнæ!

Хуцау дæр ин æртæрегъæд кодта æма æ галтæ фæстæмæ раздахтæнцæ. Уæд Зевæгæн æ зæрдæ фæррохсдæр æй, кæд ма мин мæ уæрдунтæ согæй байдзаг кæнидæ, зæгъгæ. Ис бабæй кувта 'ма бабæй ин Хуцау æ цуппар галуæрдуни хъауари, фадгæ согæй байдзаг кодта, раззаг уæрдуни сæрбæл Зевæг æхуæдæг, уотемæй. Еци бадгæ гъæумæ æрхъæртæй. Бориати Борæфæрнуги хæдзари рæзти адтæй æ над 'ма уобæлти фæццæйцудæй. Сæ æррæстæмæ ку 'рхъæрттæй, уæд Борæфæрнуги кизгæ Уацирохс-Зæрдирохс бадуй уæладзуги 'ма къæрæзгитæй кæсуй æндæмæ. Зевæги ку 'руидта уæрдуни сæрбæл, уæд ибæл и кизгæ уæлесæрæй æ гъæлæсидзаг ниххудтæй, дæлæ Æхсæртæгкати лæхъуæн цæхæн лæг иссæй, зæгъгæ.

Аййепгун лæгмæ е ци гъигæ фæккастæй, æ къембур имæ фæстæмæ фездахта æма 'й ралгъиста æхе меднимæр:

– Ду нур мæнбæл дæ фур хъалæй ходгæ кæнис, фал дæбæл уæхæн бон искæнæд, 'ма дæ сæрæн куд неци зонай, уотемæй дæ фиди хæдзари куд базæрдæхсайгæ уай. Дуйнескæнæг Хуцау дæ мæ тæрегъæдæй еци рауæн бауæззау кæнæд!

Зевæг Хуцауи аммени сахати райгурдæй 'ма уой туххæй, ци ракоридæ æма ци сковидæ, уой ин Хуцау лæвардта, скувдиадæ ин адтæй. Галтæ 'й нилластонцæ тургъæмæ 'ма бадуй, бадуй, нæ хезуй уæрдунæй. Æнгъæл кæсуй, кæд мæ еске бахæссидæ, зæгъгæ. Уоститæ имæ рацудæнцæ æма 'й сæ гъæбеси бахастонцæ. Æривардтонцæ 'й æ бадæни, тъæригъоси.

Уалинме хабар рацудей, Бориати Борефернуги кизге уеззау ей, зегъге. Еведзи, е афентте ку 'рхъерттенце, уед и кизген е губун устур кенун байдедта. И фиде уой ку базудта, уед сергу-бурей хетун райдедта, гъома, адеми ехсен бадун, дзорун небал ендиудта, ме кизге ме феййаллайаг кодта, зегъге, уотемей.

Борæфæрнуг æ зæрди нез æ реуи дарун ку нæбал фæразта, уæдта, æ маст æрдзорунмæ, Нарти иуонæхсæртти æринбурд кодта 'ма сæмæ æ кизги ракодта. Фæрсун æй райдæдтонцæ:

- Ци кодтай, ци дæбæл æрцудæй, цæмæн нæ фегадæ кодтай? Мах дæ рæсугъддзийнадæ æма дæ кадæмæ гæсгæ нæ суйни сæрбæл ку хуæстан, уотæ ездон дæ ку æнгъалдтан! Гъема нур ба, цидæр адтæй æма кæмæй дæ, уой зæгъæ, кенæ ба дæ марæн.
- Неци зонун, зæгъгæ, Хуцаумæ ниннеуидæ, мæ сæрæн. Еу хатт Зевæг дууæ уæрдунемæй сог æрбаласта 'ма уобæл, дессаг мæмæ фæккастæй, 'ма бахудтæн мæ зæрди фæндон. Гъема мæбæл кæд уой фидбилиз ес, æндæра неци зонун, зæгъгæ, син е 'цæгæй кæугæй, соми кæнуй кизгæ.
- Йарæбий, уайтæккæ дæр æй лæдæргæ кодтон, мæнæн еци гъуддаг ка бакуста, е Æхсæртæгкатæй æндæр неке адтæй, загъдгин уони хæццæ ан, дзурдта сæргубурæй Борæфæрнуг.

Ужд и аджм Зевжги жрбаластонцж жма уой джр бафарстонцж:

- Сог ку ластай, уæд дæбæл аци кизгæ ести ниххудтæй æма 'й ралгъистай?
- Æцæг адтæй! Ку мæбæл ниххудтæй, уæд мæмæ хъæбæр гъулæг фæккастæй æма 'й ралгъистон, загъта син уотæ Зевæг дæр.

Мадта ибæл дæу бæллах æрцудæй, мæнæ къулух хæрæг, зæгъгæ 'й, хъæбæр бафхуардтонцæ. Зевæг дæр ма, мæгур, æхе бæргæ рæститæ кодта:

– Æлгъистæй нурмæ дæр некæмæн ма неци адтæй. Æнæзунд дзубандитæ ци кæнтæ?! Æдта нур сумах дæр ку ралгъетон, уæд сумах дæр исæфгæ кæндзинайтæ?

Уотæ рæхги ба Уацирохс-Зæрдирохсæн лæхъуæн райгурдæй. Нартæ син къамбецдзар гæбæт исцæттæ кодтонцæ, уой медæгæ сæ, кизги дæр 'ма биццеуи дæр, Зевæги дæр ниввардтонцæ. Уæдта и гæбæти ком бахудтонцæ æма сæ устур форди багæлстонцæ. Дон сæ ласун байдæдта, уæдта и къамбецдзари еу рауæн фæззелæни медæгæ уæлбилæмæ еу атагъамæ исгæлста. Уоми лæуун байдæдтонцæ 'ма сæбæл цæй бæрцæ рацудайдæ, Хуцау зонуй, уæдта, кизгæ к' адтæй, е æргъуди кодта, сæ бунати сабурæй ку лæудтæнцæ, уæд. Кæрдæн имæ

адтæй æма 'й исиста, къамбецдзар искъæрт кодта 'ма медгæбæт цæргутæмæ дуйней рохс æрзиндтæй.

Рацуджнцж жнджмж, кжсунцж 'ма разиндтжнцж хонхржбун, сакъадахи билжбжл цагъанай размж. Гъема, лжгъуз ржстжги еци синдзитжбжл халаууон бакжниуон-цж, сж цард джр уони сифтжй евгъуйун кодтонцж. Уотемж-гжйти хжссун байдждтонцж биццеуи 'ма гъазунгъон бацжй. И биццеу нжртон игурд адтжй 'ма ку бацжппо-лжппо жй, ужд уоми жхецжн жндурж искодта жма си цъеутж мардта. Гъема, гъе, уонжй дзжбжхджр цжрун райдждтонцж. Фал Уацирохс-Зжрдирохс хуарз цард ахур куд адтжй, уомж гжсгж, уотж лжгъуз цжрун нжбал фжразта 'ма Зевжги ж фурти хжццж исхъурмж кжниуонцж, искурдиадж дин ес 'ма исковж Хуцаумж, цжмжй нин ужлж еци хонхи сжрбжл хуарз аварж феста, 'ма уоми куд цжржн, уобжл. Кенж ба нин аци гъезжмжрттж джу фудтж 'нцж 'ма дж рамардзинан, зжгъгж!

 Уæй, мæхе мæгурбæл мæ ку ниууадзиайтæ, е уин искурдиадæ, – уотæ сæмæ мæтъæлгомау исдзоридæ къулух Зевæг дæр.

Нӕй, нӕ 'й уадзунцæ:

– Цӕй-ма, мæ сæри хецау, уоци рауæн гъæунгти ку 'рцудтæ, уæд мæн дæ дзурдæй ку базæрдæхсайгæ кодтай, нур ба ами кæдмæ цæрдзинан? Ести нин сунафæ кæнæ!

Е ба уотæ зæгъуй:

– Æ, дæ бонæн уай, мæнæ кизгæ, æндæмæ ку нæ цæун, бæстæбæл кæми хуæздæр цæрæн бунат æрахæссæн, уомæн æз ку неци зонун, уæд дин æз ци кæнон?!

Уæд фæрсуй мадæ æ фурти:

– Биццеу, хуæздæр, лигъздæр бунат æрцæрунмæ дæ цæстæ некæми æрахæссуй, гъазунмæ ку фæццæуис, уæд?

Е ба ин зæгъуй:

– Уæ, нана, нана! Мах атагъай медæгæ ан, фал æз уæлбилæмæ исхезун 'ма уоми ба рæсугъд будуртæ ес, бон-изæрмæ уоми ба сæгтæ раздахæ-баздахæ кæнун, 'ма син сæ думгутæбæл ниххуæцун. Ниййахæссун сæ нæ фæразун, фал бафæллайун, 'ма нæхемæ фæстæмæ æрцæун.

Уоса запъуй а лахъуанан:

 – Мадта хуæцæ мæнæ дæ фидæбæл, мах ба 'й уæлæмæ исзелæн.

Ниххужстæнцæ ибæл æма 'й мæнæ фæззелунцæ уæлæмæ. Сзилдтонцæ 'й уæлæмæ мадæ 'ма фурт. Уоми ба Зевæг ракастæй æ цæстæй, рагъæуæйттæ кодта, æ зæрдæмæ ку бацудæй, уæдта бабæй Хуцаумæ никкувта:

– А, Хуцаути мæхе Хуцау, мадта ма мин фæстаг хатт байагъаз кæнæ. Аци рауæн мин авæрттæ куд феста, æдæфсæн галауантæ! Æ цуппар тегъемæ цуппар мæсуги мæхецæн куд уа, уæхæн, сæ фарсмæ ба федар кесена мæхецæн цæрунмæ. Уонæбæл ба зилдæгæй федар бæрзонд горен куд уа. Уæдта нин мæнæ ме 'мбæлтти хæццæ уоми хуæдзелгæ цард куд уа! Куд искувта Хуцаумæ, уой бабæй ин сагкаг кодта. Уоци рауæн сæвзурстæнцæ авæрттæ. Цæрун байдæдтонцæ. Зевæг, мæгур, уорс кесенай заманай бумбули хуссæнтæбæл хуссун райдæдта 'ма хæрдмæ «уф» кодта. Хуæдзелгæ цард дæр ин байгон æй 'ма мæтæй мардæй!

Уæд, еу кæми адтæй, уоми Нарти иуонæхсарæ лæхъуæнтæ уотари рацудæнцæ. Берæ фæххаттæнцæ æма сæ се стонг еу рауæн æрбадун кодта. Ци киндæуа, зæгъгæ, кæсæнцæститæй фæккастæнцæ 'ма дес кодтонцæ. Дес ба уобæл кодтонцæ, ема кумæ фæлгæстонцæ, уоми фиддæлтæй ардæмæ гъæу ку некæд цардæй, уæд нур ба уоми хæдзæрттæ ку зиннуй, зæгъгæ. Уæд сфæндæ кодтонцæ:

– Мадта цæуæн 'ма сбæрæг кæнæн!

'Ма цæун байдæдтонцæ уордæмæ стонг æма фæллад адæм. Æрфестæг æнцæ æма медæгмæ бадзурдтонцæ. Æнæ фидæ лæхъуæн сæмæ рауадæй. Иуазæгдонæмæ сæ бахудта. Уордæмæ син хастонцæ хуæруйнаги æма ниуазуйнаги дзæбæх. Хъæбæр сæ ку фæххинстонцæ, уæд етæ дæр райарфæ кодтонцæ 'ма рандæ 'нцæ сæхемæ десгæнгæ. Сæхемæ ку иссудæнцæ, уæд сæ зæрæндтæ нихæси фæрститæ кодтонцæ:

- Ести хабæрттæ нин радзоретæ!

Етæ дæр ма дин, сæ хинцæг хæдзарæй фæстæмæ, æндæр ци радзурдтайуонцæ!

Ходуйнаг уин нæ 'й мæнгæдтæ дзорун, уоми ке неци ес, уой мах нæ зонæн, зæгъгæ, син зæрæндтæ алли фудтæ никкалдтонцæ. Етæ дæр ард хуардтонцæ, куд си ес, уобæл, 'ма сæмæ хъæбæр фæммийнасæ кодтан, зæгъгæ.

Уæд зæрæндтæ исфæндæ кодтонцæ, цæй, маха 'й бабæрæг кæнæн, зæгъгæ, 'ма ниццудæнцæ дугкаг бон. Æцæгæй си разиндтæй, куд дзурдтонцæ. Лæхъуæн бабæй уони дæр медæмæ бакодта. Хъæбæр сæ фæххинста. Уацирохс-Зæрдирохс сæмæ æхе нæ равдиста. Æвæццæгæн уоми фæцæнцæ иуазæгдзийнади еу къуæре. Нур сæ Уацирохс æма лæхъуæн фæсмардтонцæ, Нартæ ба сæ нæ зудтонцæ. Нур цæун афонæ 'й, зæгъгæ, ку сунафæ кодтонцæ, уæд Сослан зæгъуй:

 Уæ кæстæр дæн, æма мæ кæд уой барæ ес, уæд цæуон æма хæдзари райарфæ кæнон! – уотемæй хæдзарæмæ бацудæй.

Уосе 'й ку еруидта, уед е 'ргом иннердеме рахатта. Сослан баместгун ей, уоте гъиге име феккастей. Еци мест-

гунжй хждзаржй рацуджй 'ма радзубанди кодта е 'мбжлттжн:

Гъе, атæ 'ма атæ, хæдзарæмæ ку бацудтæн, уæд ми æфсийнæ æxe банимахста.

Уæдта Борæфæрнуг зæгъуй:

- Мадта æз дæр ма бабæрæг кæнон, циуавæр æй, зæгъгæ, 'ма бацудæй. Кæрæдзей ку 'руидтонцæ кизгæ 'ма фидæ, уæдта кæрæдзебæл ниццийнæ кодтонцæ. Фæццийнæ кодтонцæ, уæдта син Борæфæрнуг рахаста уордигæй кусийнидзаг ниуазуйнаг 'ма гъолгуни хай. Е 'мбæлттæмæ сæ ку бавдиста, уæд дзоруй Сосланмæ:
- Сослан, куд ей, ду дехе легдер феххонис, нур ез хай дер ма ку рахастон!

Сослан е 'рфгутæ æргæлста 'ма æ зæрдæй унæфтæ кæнуй:

 – А Бориати хæццæ фидæй ардæмæ цагъдæхсæн ан æма мин уони хæццæ лимæнгæнæн нæ ec!

Ку ракувтонца, уждта Борафарнуг запъуй Сосланан:

- Сослан, е дæуæн дæ ностæ 'й, 'ма ностæ æ теуæй æфсæрми ку нæбал кæна, уæд дуйней цард ихæлгæ кæнуй, уой туххæй ди æхе банимахста.
- Мадта, зæгъунцæ, цæуæн æдта не 'рвадæн арфæ ракæнæн!

Æхсæртæгкатæ бацудæнцæ кесенамæ 'ма æрлæудтæнцæ Зевæги сæргъи. Зевæг хуссуй бумбулий сæрбæл уæлгоммæй 'ма имæ дзорунцæ:

– Дæ бон хуарз, не 'рвадæ!

Е ба сæмæ фæрсмæй ислæвардта æ къох: «Æгас цотæ!»

Уоми цæрун сæ фæндун байдæдта Æхсæртæгкати дæр æма Бориати дæр, æ царди дзæбæх ин ку 'руидтонцæ, уæд:

– Гъжйтт, гиди, аци зжлдагж фжзи мах джр ку 'рцжрианж! Уоци гъудий хжццж иссуджнцж сжхемж жма Зевжгмж мийнжвжрттж жрветун байдждтонцж. Е ба ма сжмж мжстгун адтжй. Ужд уой нж фжндж адтжй, фал силгоймаги фжндж цжуй 'ма уосж сарази кодта ж лжги:

- Æр сæ уадзæ цæрун, мах ами еунæгæй куд цæрæн!

Уоми син дзурд равардта 'ма рацудæнцæ. Рæвдзæ кæнун райдæдтонцæ, авæрттæ саразтонцæ 'ма уоци рауæн Зевæги зæнхæбæл гъæу иссæй. Исфедар æй Бориатæ 'ма Æхсæртæгкати æхсæн лимæндзийнадæ. Сойнæ 'ма мудау схæлар æнцæ 'ма уоми цæргæ байзадæнцæ.

Уасгерги 'ма жнж финдз маргъуз

Уасгерги фæууй Уæларвон цæрæг; Дууæ уоси ин; Уæллаг дзиллити Церуй се хестер, Деллаг дзиллити Цæруй сæ кæстæр, Къурпи бæрзондбæл. Цæттитæ кæнуй æхе Уасгерги, Цæунмæ гъавуй афæдзи балци. Æ хестæр уосæ зæгъуй кæстæрæн: «Исони бон ей не леги нехстер, Дæуæн ба нур дæр дæ хуйуйнæгтæ Уæртæ лæуунцæ æрдæг кæрститæй, **Ердег** керститей, ердег худтитей. Ходуйнаг, мæ йарт! Курондзаутæ 'ма Дондзау уостите зар скендзененце, Уой нин базонгай, на дууебал дар». Кастар амигир уад а медбилта Баходуй æма дзиуапп саразуй: «Уанæбæрæг ма куд æхцул уисæ На лагбал, ма хор, жна финдз Маргъуз Куд æй алцæмæй, уотæ ку уайдæ». Нецибал дзоруй хестер уосе дер, Фал баивæруй сау маст æ зæрди. **Ехсевей** 'ссеуй хестер уосеме Уасгерги, уинуй, мæтъæлæй бадгæй, Къжразги ржбун ж ржсугъд уоси. «Ци кæнис? – зæгъуй. – Дæ хуарз цæгатæй Маке 'рбахæссæд фуд хъонцци хабар». - Мæ хурфæ содзуй, мæ сæри хецау, Мæстæй абонккæй: нæ Къурпи бадæг, Дæ хуарз æфсийнæн, айсоми зæгъун: «Дæ хуйуйнæгтæ ратагъддæр кæнæ!» Хуæздæр дзурдæн мин уотæ фæккодта: «Æнæ финдз Маргъузи хузæн ку уайдæ Алцемей енхест, уед ибел цума Куд жхцул уисж – ужд жй джхецжн Хъури æгънæгæн бæргæ дарисæ». Ходуй Уасгерги æма фæррохс уй Авара уоман а худтай аваст:

209

* 14

Gaбийти дуйне Бæгьатæр Нартæ

«Цита мин дзорис... уахе нимари Кунæг зæгъдтæлтæ сумах нæ кæнтæ». И сæумæ фестуй æма ниццæуй Дæллаг дзиллити кæстæр уосæмæ: «Ку на разинна жна финдз Маргъуз, Куд зæгъис, уоте – мæгур дæ къоппа, Да сари къоппа! Ис да батдзанан Емиллег бехбел, тъепен будурти Радæуадздзæнæн еци хузæнæй. Æцæг к' уа дæ дзурд, – дæуæй адгиндæр Нæбал уодзæнæй мæнæн дуйнебæл». Уасгерги сбадуй æ уорс æфсорхъбæл, Ни 'й цефте кенуй евзесте ехсей. Будурте дауй уомен е 'хси къерцц. Будурта дауй, хуанхта арауй. Цæун байдайуй идард бæстæмæ, Æ цуд не 'халуй сæумæй изæрмæ. Изæри цæуй æхсæвæртæмæ. Идардма уинуй арти цастита, Æ гьоси цæуй бæхгæси гьæртæ. Идардей семе ку баљер кенуй. Ра има уайуй фараст лахъужни, Е 'донæбæл ин фæххуæцунцæ 'ма: «Медæгмæ 'уазæг», – зæгъгæ, зæгъунцæ. Нивгæрдунцæ ин æнæ бадт байраг. Хуарз жй хинцунцж. Сжумж ку фестуй, Ку рафæлгæсуй – будур нæ зиннуй, Дзурд дæр не 'гъусуй бæхти гур-гурæй. Сæ бæхгæстæ 'нцæ фараст фарасти, Хъойрагъти хæццæ, архъанти хæццæ. Бæхтæ раздæхун туххæй комунцæ. Фæрсуй Уасгерги: «Атæ кети 'нцæ?» «Ани хецау ей ене финдз Маргъуз, **Æ**р нæмæ кæнуй анзæн еунæг цуд Ема фелласуй берцелвид байраг». «Æ цæрæн кæми 'й, кæми гъæубæсти 'й?» «Хуарзей-фудей ин неци ледерен». Бæхбæл фæббадуй æвæсмард 'уазæг. Бæхбæл фæббадуй, бон-сауизæрмæ

Цеун байдайуй уеларвон бехбел. Галæргъæуттæ 'ма къамбецæргъæуттæ, Идзаг фæздойнæ – хуæрдгун гъоцитæ Зиннун байдайуй не хуарз белццонме. Уонæн сæ уотар – æгас гъæубæстæ, Се стæнтæн ахæст – æгас будуртæ, Сæ нимæдзæ син туххæй ерунцæ, Минтей нимайге – се гъонгесте дер: Уасгергий разме ерацеунце. - «Уæ фонс беурæ ya!» - «Беурæ фæццæрæ! Изæр æй, 'уазæг, махæн нæ рæзти Некед фецауй феллад бехгин лег. Мах дин фусун ан, фусун, иуазæг». Дууж жхсжви 'й нж рауадзунцж. **Евг**ердунце ин бонен ионуг, Хуарз ей уинунце хуердей-ниуезтей. Етæ Уасгергий нæ фæсмæрунцæ. Æ нæхстæрбæл син уотæ ку зæгъуй: «Аци мийнасæ ке фæрци кæнун, Уой ку нæ зонун, циуавæр лæг æй?» «Махæн не 'лдар æй æнæ финдз Маргъуз, Æ фонси бæрæг райсунмæ анзæн Еунаег цуд кануй, – идард камидар Церуй ехуедег; исон рефтеме Ду фембæлдзæнæ æ фиййаутæбæл. Уонæн зундгонд æй æ гъæумæ фæндаг». Райарфæ кæнуй, рафæндараст уй, Цæун байдайуй уæларвон бæхгин. Бонæ ку цæуй – е 'мбал æй сах хор; Æхсæвæ цæуй – æ над амонæг Арвæн е 'фсийнæ – рохс цæсгон мæйæ, Сæумон æстъалу – æ сæумон æмбал. Рæфти нихъхъæртуй урух тагæмæ, Донбæл бадунцæ фустæ 'ма сæгътæ, Фустæ 'ма сæгътæ дори арæхæн. И дони æрхæ бæлæсти æхсæн Уоней сау даруй керей-керонме, Кæцæйдæр цæуй хæтæли цæгъдун, Хатали цагьдун – жнгом жрдзафгьар.

210

Gaбийти gyйне Бæгьатæр Нартæ

Зилдей бадунце инсей лехъуени И хорефтуди, беласи буни; Еу си ку цæгъдуй, дууæ си кафуй, Дууж си кафуй рагон кжсгон кафт. Сæ уосонгæмæ 'й ку бахонунцæ, Уазал месин ин æрбадавунцæ, **Е**рбавгæрдунцæ нард хæрсгæ далис, **Æ**рбакъæр-къур уй ухстбæл фезонæг. «Маргъуз фæдзахста махæн, – зæгъунцæ, – **Е**рцæуæггаги губун æфсадун. Хуарзи хабар дæр, фудкойгæнæг дæр Нæ царди астæу бæлццон лæг фæууй». **Ерт**æ 'хсæви 'ма æртæ даргъ бони Етæ хинцунæй нæ ауæрдунцæ. Цуппæрæймаг бон æ дзоргъа бæхбæл Рафæндараст уй 'уазæг Маргъузмæ. Къулдуни сæрæй кæсуй дæлæмæ, Касуй далама: урух будурбал Гъæу нитътъæпæн æй, æ бæрæг астæу Гъæуæн æрттевуй даргъ 'уазæгдонæ, Хорау æрттевуй и цъæх зæлдæбæл. Æ бæх уордæмæ уæд ниййаразуй, Рæуæг бацæуй 'уазæги цудæй **Ема ниллжууй Маргъузи тургъи** Уæларвон бæхгин, æвæсмард цæуæг. Ра има цауй асай растамбес, Æ уиндæ – неци, гурæй дæр – уотæ, Сæгъдзар бор ходæ, цъæх цохъагин лæг. Бæхæй Уасгергий æрхезун кæнуй, Æ цъæх нимæт ин исесуй æма 'й Бахонуй, базбел пилестег сирей **Ербадун к**енуй хуарз иуазеги. Дзоруй Уасгерги: «Маргъуз мæ гъæуй». «Маргъуз де разме 'й», – зегъуй ин е дер. Ниддес уй 'уазæг æхе нимæри: «Циуавæйраг æй – Хуцауи дессаг – Мæнæн мæ фусун; æ уиндæ – неци. Хузжнжн ма ин финдз джр ку уидж. Æ кой ба кæми 'й, æ фонс дæр ахид!»

Уомей дессагдер е 'уазегдоне: Æрхи – æ фæрстæ, æ сæри астæу Цирагъи бести сеумон естъалу: Доммаййи сиута а рагьанта 'нца, Уонабал ауигъд – а тохан гарзта. Сæнт уорс пилæстæг æ бадæнтæ 'нцæ, Уонабал афтуд – расугъд дангъата. Уалдæнмæ ибæл изæрæрдæмæ **Ембурдт** женуй беуре адемте. Ржнъжй и дуармж даръ 'уазжгдони Етæ лæуунцæ 'уазæги сæргъи. Хинцун байдайуй фусун 'уазæги: Сæумæ ин – уорс гал, цъæх гал – æхсæвæ. **Ест**емей-астме 'й некуме уадзуй. Игъелдзег уогей хуерде-ниуезтей, Ужгж нж кжнуй идарджй бжлццон. **Æ**стæймаг бони зæгъуй Уасгерги: «Фелдад дзабурей хъебердер нерсуй 'Уазæг æдзохдæр хуæрдæ-мийнасæй!.. Никки февулæд дæ беурæ фонс дæр: Фал æз бадунмæ дæумæ нæ цудтæн. Загътон ма зардтай, Маргъузи ханца Лæбурди еу цуд ку фæккæнинæ: Дæу фæрци, Маргъуз, нæхе бæстæмæ Де 'знæгти фонсæй ку фæттæринæ». Маргъуз радзоруй: «Мæ бæх, лæхъуæнтæ!» **Е**рбаласунц**ж** губунгин бор б**ж**х, Губунгин бор бах, а цасти къеута Дони хъаймагъей – е делхъуртеме. Къжндзжги буни — ж еугур барцж, Байрæгути хуæрд – æ цубур думæг. «Гъе, ужуужй, Маргъуз, – дзоруй е 'уазæг, – Ци мæрдцæстæ дæ, дæхецæн дæр ма Хузæнæн бæхбæл ауæрдгæ кæнис? Уомей хуездер бех небал иссердтай? Ра 'й уадзе, е ба хета хемпелти, Фагус æзмæнта æ даргъ сæфтгутæй». «На даргъ фандагбал бараг уодзанай! -

Gaбийти дуйне Бæгьатæр Нартæ

Застьуй ин фусун. – Æ дангъа – æ цуд!» Рабадунце 'ма ранехстер унце Цудгин бæхтæбæл Маргъузи тургъæй. И гъедребунме ку бахъертунце Æ бæхæргъаумæ; дзоруй Уасгерги: «Анæй мин раттæ сæ барæуæдзтæй, Зæрдæ нæ коруй анæй хуæздæр фонс, Ду дæр раздæхæ дæ хæдзарæмæ, Æз дæр цæудзæнæн мæ даргъ фæндагбæл». «Сæрбæлтау дин уæд мæ нард бæхæргьау, **Æ**гайтима сæ дæ сæрмæ хæссис! Де 'ннæ фæндæ ба дзæгъæл æй, 'уазæг, Ме стæги гъæдæ федар кæдæй æй. Кæдæй байдæдтон лæбурди цæун, – Некæд раздахтæй æрдæг фæндагæй Æнæ финдз Маргъуз æ гъæугæронæй. Запъдзаненца ми: лабурди цаун Нæбал бандиудта æнæ финдз Маргъуз. Хжсгж мард фжуун беурж хужзджр жй Маргъузæн, мæ хор, уæхæн фудкоййæй. Дони урухбал денгизи уордаг Дууж гъжуи 'нцж мж хъалондартж. Донжн ж еу фарс Тжтжр цжрунцж, Донæн е 'ннæ фарс Туркаг сахар ес. Ниуæзтæй нæ хуарз фæххинцдзæнæнцæ. Сугъзарийнай худ – са еу тъапанаг. Маже сласдзанан са тъапанагма. Рауадздзжнжн жз фжстаг ниуазжн, На Уасгергийан а даргь царанбон, Ма цаста дама фанникъолдзанан, Тъепенег деме ез исдетдзенен, Да бахбал цафтай мабал ауарда, Уæдта уодзæнæй – Хуцауи фæндæ...» Фæннæхстæр унцæ, уонæн сæ бæхтæ Дони кæнунцæ бабузи накæ, Урух сау денгиз етæ кæрдунцæ Са реугудуртай цъах фелауанта. Са карадземан и дууа бахи Рази бара дар набал даттунца.

Идардбел бадуй се дони финке. Се пурфей сах хор небал феззиннуй. Ку бацæунцæ Тæтæри гъæумæ... Дууж дзилли джр жрбамбурд унцж. Цатта дарунца хуарда-ниуазта. Са сугъзарийна тъапанаг уаллай **Ер**еверунце Маргъузи фарсме. Даргь фингитæбæл æрабадунцæ, Фессе хинцунце дуккаг рефтеме. Исистуй Маргъуз æ финги сæргъи, Разæгъуй уотæ æ кæдзос хъурæй: «Фæууй афонæ хуæрдæ-ниуæзтæн, Фал ес афона са фауунан дар! Цжун на гъжуй на даргъ фандагбал. Фæндаггон лæгæн агъазгæнæг æй Уæларви цæрæг – бæхгин Уасгерги, Æ цæрæнбон ин рауадзун гъæуй». Æ галеу къохей ене финдз Маргъуз Уæзбун тъæпæнæг уæхæн фелвасуй, Ками фунхтонца нивонд гали мард. Æ бæх Уасгерги ниццæфтæ кæнуй, Фаххаун кануй афсорхъи фарстай **Еркъедз**ертте 'ма уой финдзи хъелтей – **Ехсед**ерфте 'ма курдбадзи цехер. Ку балæборуй, Маргъузи къохæй Уæд æрбаскъæфуй уæзбун тъæпæнæг – Æ сæрæй бунмæ – сугъзæрийнæй худ. Ниббазурте уй 'уазеги федбел Æнæ финдз Маргъуз губунгин бæхбæл. Са фасте адам рафадес унца, Тæтæр зæгъунцæ: «Ци хъæбæр уаруй!» Етæ кæд æнцæ Маргъузи фæттæ, Маргъузи фæттæ, æ хъæзин фæттæ, Фæдесон лæгтæн сæ уодхæсгутæ. Турк дæр зæгъунцæ: «Арв нæбæл тохуй!» Арв дæр не 'рттевуй – æ фæтæн церхъæй **Ц**ехерте хауй финдзой Маргъузен. Фæззигон сифтау тъæфилтæй бæргæ Федесон адем цефей хаунце.

214 215

Сабийти дуйне Бæгъатæр Нартæ

Бундор низзилдей уони хедзертти, Уазал кæнунцæ Маргъузи къохæй. Ку бахъертунце урух денгизме. Барей байдайуй е бех уорамун Æвæсмард изæд – уæларвон цæрæг, **Æ**хе фæккæнуй Маргъузи фæсте. «Уæууæй, ме 'уазæг, дæ бæх бастадæй!» -Æ бæх фездахуй æнæ финдз Маргъуз, **Æ**хе уорамуй 'уазæги фæсте. Багæпп кæнунцæ ивулд денгизи, Дæлæмæ 'здахуй æ бæх иуазæг, Цума жй ласуй арф денгизи дон. «Хæдзаруат кæнун, уæууæй, ме 'уазæг! Ку мин фæллæсис и арф денгизи!» Æхе фæккæнуй Уасгергий дæллæй Æнæ финдз Маргъуз æма саразуй Уæд е 'хси гъæдæ æфсорхъи фарсмæ. **Æ**рбахъ**ж**ртунц**ж** Маргъузи гъ**ж**ум**ж**; Дуккаг сæумæ ба ку ранæхстæр уй Цитгин иуазæг æ хæдзарæмæ. Авд лæхъуæни ин – æ бæхти хæццæ, Уони хæццæ ин никки бафтауй Тæтæри хæзна – уæзбун тъæпæнæг. **Ердег** фендагбел сагъес байдайуй. Сагьес байдайуй уеларвон бехгин: «Рагон жмбесонд мжбжл жрцуджй. Хонхи адтен 'ма дорте не фейдтон, -Маргъузæн æ фий лухгонд цæмæн æй, Уомен е берег ку не базудтон». **Ердег** фендагей фездехуй ема Ниллæууй бабæй Маргъузи тургъи; Цæуæг-æзмæлæг некæми зиннуй. Ку багъер кенуй – цъехдзесте кизге **Е**рцæуй гъеуæд 'уазæги гъæрмæ. «Маргъуз кæми уа? Гъæугæ мæ кæнуй». «Уæлæ уобайбæл Хуцаумæ ковуй, Дони билæбæл æ vоси мардбæл». Ис име цеей уеларвон бехгин **Æфс**ендуаргин уобаййи разме.

216

Хуцаума ковуй жна финдз Маргъуз. Намаз ку фæцæй, уæд имæ дзоруй Рести Уасгерги, евесмард изед: «Гъулæг дин ма уæд, мæ дзæбæх фусун. Хессун ме хецце де хуарзи хабар, Фала жвгъау жй джу хузжн лжгжн Аци дуйнейбæл æнæ финдз хæтун. Ку мин зæгъисæ дæ финдзи хабар». Æ сæр бателуй æнæ финдз Маргъуз: «Фудæбони лæг ке разиндтайсæ, -Засъга, ин засъуй, – уой дин, иуазасг, Бæргæ базудтон дæ фæууиндæй дæр. Да фаууинда 'ма да бахбал бадтай. Дуккаг мин адтей – не фонс кенунбел Барей уоредтай де уайге бехи, **Ертиккаг адтей – денгизи астеу** Дони ласаг мин дахе ку скодтай. Нур ба мæ къахис еума хатт дæр ма. Кунæг не 'нгъæлис, – æзнаги къохæй Кæд лухгонд фæцæй Маргъузæн æ финдз. Ма мин фæттæрсæ, мæ хуарз иуазæг! Еу анз фæццудтæн идардмæ балци. Ниууагътон ами нæуæг хунд уосæ. Фестеме надбел евъеди есмаг Цжун байдждта мж финдзи хъжлти. Нæбал фæразтон... мæ хæдзарæмæ Куд хæстæг – уотæ хъæбæрдæр кодта. Туххей ерхъерттен мейдар ехсеви. **Ехсавартабал касун**, – ма уоса Хуссуй жхецжн гъжццоли буни, Хуссуй 'ма кадæр уомæн æ фарсмæ. Мæ тог сирадæй, – мæ церхъ фелвастон **Е**ррæуигътон сæ, – фæтæн пилæстæг Урундухъ дæр ма фæддууæ 'мбеси 'й: **Еркаст**ен семе листегдер, ема – Ех дон ниллæудтæй мæ тогдадзинти! **Естур** тæрељæд æрхастон, 'уазæг: Æвгъæди бадтæй мæ уосæ, мæгур, Ме 'рцудмæ хустæй фæрдуги хузæн

217

Gaбийти gyйне Бæгьатæр Нартæ

Ене терегъед минкъи сувеллон. Мæстæй фелвастон мæ циргъ сæрдасæн, Мæ финдз уой сахат æрбацъипп ластон. Хуцау равардта мæнæн дуйней фонс. Фал мæхе уодæн уæдæй ардæмæ На ес жнцойна, – аци уобайбал Ковун Хуцаума, мае царди баенттае Евгъуйун кæнун æрхунæй, мæ хор!» «Лæгау фæллæууæ, лæгау, мæ фусун! Ба ма мæ хонæ марди уæлгьосмæ». Сесуй Уасгерги æ реуи дзиппæй Бор фæрдуг æма уомæй æрсæрфуй Биццеуи мард дæр, и уоси мард дæр, Æ фусунæн дæр æ финдзи бунат. Рабадуй уосе е медбунати, Æ сувæллон дæр дзедзе агоруй, Маргъузи финдз дæр уæд банихæсуй. Сж кжрждзебжл цийнж кжнунцж. Иронх си нæ уй сæ хуарз иуазæг. Ферсуй ей Маргъуз: «Ци бестон лег де?» «Уæларвон бæхгин Уасгерги ку дæн, Дæу базонунмæ бæргæ рацудтæн». Маргъуз нийдзулуй: «Хæстæг ан, – зæгъуй, – На рохс базургин Хуцауи дзурдай: Еу мада-фидай игурд барга 'нца Дæ кæстæр уосæ не 'фсийни хæццæ». Хорау ниррохс уй урух базургин, Уæлдай цийнитæ куд нæ кæнонцæ Сæ кæрæдзебæл! Маргъуз самайуй Ужхжн кувдтжлтж - жгас дзиллитж **Ер**ембурд унце... Хуерде, мийнасе... Кавд жма зарджн кжрон нж фжууй. Къурпи бадæгмæ, кæстæр уосæмæ, Æ уорс æфсорхъей уеларвон бехгин Æрфестæг үй 'ма «дæ бон хуарз» зæгъуй, «Бонхуарз» ку зæгьуй – игъæлдзæг фæууй. Дзоруй æ уосæн Маргъузи хабар. Дзоруй ин никки æ хуæри хабар: «Салантæ, – зæгъуй, – æрветунцæ дин».

Зæгъуй æ уосæ: «Мæ сæри хецау, Барæй дин скодтон Маргъузи кой æз. Мæхуæдæг коргæй, нæ фæццудайсæ, Уой бæргæ зудтон! Æгайтима мин Нæ хæстæгути хæстæгмæ фæйдтай!» Цæруй сæ астæу уарзондзийнадæ, Цийнæ кæнунцæ сæ кæрæдзебæл. Мæнæ, хуарз адæм, махæн дæр раттæд Хуцау нæ астæу федуддзийнадæ! Сæцигонд рæхис – уарзондзийнадæй Федар баст куд уæн нæ фæди-фæдмæ.

Нокари фурт Æхсæ-Будай

Нокари фурт Æхсæ-Будай цардæй Уæрппи сæри æма адтæй берæ хъабагъти хецау. Æ рæстæги ин тухгæнæг тухæ нæ ирдта. Ци дзиллæ нæ басаста, уæхæн нæбал байзадæй Нартæй фæстæмæ.

Æхсæ-Будай Нарти басæттун фæндæ искодта æма æхе цæттæ кæнун байдæдта. Нур мæ рæстæг æрхъæрдтæй, зæгъгæ, уæдта ранæхстæр æй æ устур хъадирбæл. Сослан уой ку фегъуста, уæд рæуæнттæй рандæ 'й балци. Рауонциуон адтæй æма æ зæрди æрæфтудæй еу мадзал ÆхсæрБудаййæн нихкъуæрд радтунмæ. Цидæр адтæй, Сослан æ фусун Уорæзмæгмæ æркодта. Æрæхсæвæ 'й æма æхецæн иуазæгдони уат кæнун нæ бауагъта хæдзарæй фæстæмæ. Айсанай хуссæнæй æндæр некæми хуссун, зæгъгæ, син загъта Сослан. Æхемеднимæри ба уотæ гъуди кодта, кæдима иди ба и биццеуи раистун кæниуонцæ, æма уæдта, Хуцау ке зæгъа, е уодзæнæй.

Нокари фурт Æхсæ-Будай и Нартбæл æртегол æй æма сæбæг æстæмæй-æстæмæ ниббадтæй. Нартæн сæ федæрттæй æндæмæ рацæуæн нæбал адтæй. Æхсæ-Будаййи æфсад сæмæ берæгъау балæборæ-балæборæ кодта. Æхсæвæ гал равгæрдидæ, бонæ – гал, уотемæй сæ сæ уодтæбæл искодта. Æхсæ-Будай цагъайрæгтæн рахæссидæ нæлгоймæгти дæр æма силгоймæгти дæр. Кизгæ кизги æгъдаубæл нæ уагъта, ностæ ности фæлхæнбæл нæ уагъта.

Адæми æфхуардта, тухæ син кодта алцæмæй дæр æма и Нарт сæ уодæн нæбал адтæнцæ.

Сослан уоми адтай, загъга, ци ассавай загъан, Æхсийна раст еци ассави ариста хуссанай Уоразмаги фурти Айсанай. Гъадин саг ин искодта, раледзга куд адтайда, уота. Айсана, а конд, а уиндан на, уахан биццеу адтай. Нигки ба ма ин Æхсийна е еу фарси ходга хор, е 'нна фарси ба цога майрохс искодта, а уонти астау ба сайнаг астъалу, ама 'й уотемай рарвиста Уарппи бунма, ахецан ба ин ниффадзахста:

 – Æхсæ-Будаййи уосæ дæ ескæми ку фæййина, уæд дин цалинмæ хъæбæр балихстæ кæна, уæдмæ имæ ма баздæхæ.

Айсана Уæрппи хонхи бунмæ бацудæй. Уоми ба Æхсæ-Будаййи уосæ Уорс хонхи билæбæл бадуй æма æлвесуй: конгъæдæ – е 'лхуйнæ, куронфидтæ – æ уæдæртæ, рæвæйнæ ба – æ халæ, уотемæй е 'лхуйнæ ку низзелуй, уæд хонхи бунмæ нихъхъæртуй. Айсана, цума цауæни адтæй, уоци хузи æхе исаразта. Æхсийнæ ин ке искодта, еци саг рауагъта æма е дæр ралигъдæй. Айсана расурдта и саг, фæ 'й æхста, ба ин нисан кодта, цауæйнон куд фæууй, уотæ. Лæкъæф е 'рагъ ракодта æма ранæхстæр æй. Уотæ ба 'й и уосæ фæйдта æма имæ дзоруй:

– Æлдар – Хуар – Æфсатий мæ мади æрвадæ 'й. Уомæй дин никкидæр ма хуæрзтæ ракордзæнæн æма æрбаздæхæ!

Æхсæ-Будаййи уосæ ин аллихузи дæр лихстæ кодта, фал Айсана нæ кумдта хонхи бунмæ хæстæгдæр бацæун. На – нæуа дæр ку не 'здахтæй, уæдта ибæл силæстæг Хуцауи багъардта æма биццеу дæр бахдахтæй къæдзæхи бунмæ. И уосæ æй æ уæдæртæбæл исиста уæлбилæмæ. Уоми ба ин загъта, фуртæн мæ ку уайсæ, зæгъгæ. Айсана исарази æй, фал си дзурд райста, цæмæй ин е дæр æ фæндон исæнхæст кæна. Уотемæй кæрæдзей зæрдиуаг ку иссирдтонцæ, уæд Æхсæ-Будайбæл маруни фæндæ искодтонцæ. Уосæ загъта:

– Мæлæт ин нецæмæй ес мæ сæри хецауæн, уæртæ и кири минкъий болат хъæмайæй ин æ тæрнихи уорс æстъæлфæ ку нæ рацæвай, уæд.

Айсана бафарста:

- Ци ин жй еци уорс жстъжлфж?
- Еу хатт кедæр бæхæргъау куд æрбаскъардта исигъд

будури, уотæ 'йбæл сах уарун фæцæй æма 'й еци уаруни медæгæ ба арв ниццавта. Æ тæрнихи гъæдгинæй байзадæй, нæбал ин исдзæбæх æй, – загъта Æхсæ-Будаййи уосæ.

Айсана и киреме бацудей, хатиагау име исдзурдта, кире ин байгон ей, ема е дер хъема исиста. Уой хецце ей и уосе е уедертебел зенхеме еруагъта.

Æхсæ-Будай Нарти æ разæй куд ракодта æма Æхсийни хæццæ еумæ куд бадтæй æ устур хъадирбæл, уотæ нихъхъæрттæй Айсана дæр. Æхе имæ равдиста æма 'й ралæдæрдтæй, нура мæмæ хицæ кæндзæнæй, замманай лæхъуæн мин цагъайрагæй, зæгъгæ. Е дæр ку æруидта, уæд æй расурдта. Уотæ рæхги ба Айсана искувта Хуцауæн, Æхсæ-Будаййи хæццæ сæ астæу устур бурæу куд фестадайдæ, уобæл æма сæ астæу бурæу фестадæй. Æхсæ-Будай дæлгоммæ бахаудтæй бурæуи. Айсана дæр имæ фæццурд æй æма ин æ хъæмайæй æ тæрнихи уорс æстъæлфæ расæрфта. Уотемæй уоми ниххæрнæгъ æй.

Æхсæ-Будай нæбал æй, зæгъгæ, уæдта и Нарт, Сослан сæ сæргъи, уотемæй, баздагъдæнцæ æма ин е 'фсад ниддæрæн кодтонцæ. Уæдта сæхемæ æрбаздахтæнцæ. Айсана ба цæун райдæдта æма Уæрппи барзондмæ иссудæй. И уосæн балæдæрун кодта, атæ 'ма атæ, зæгъгæ, зæгъгæ, æма е дæр фæгъгъæр кодта æ адæмбæл:

 – Æхсæ-Будай Нарти басаста, æма æрбарвиста, цæрунмæ уордæмæ куд æрцæуайтæ, уотæ.

Уотемей Айсана хийней рацудей Æхсæ-Будаййи адембел ема се ене гъерей ербакодта Нартме. Айсанайен е фиццаг фонсиконд дер ема е фестаг фонсиконд дер е адтей.

Айсанай малат

Еу кæми адтæй, уоми Бориати кæстæртæй еу — Курд-Алæугон Орæзмæги фурти, Айсанай енцег хаста. И биццеу ку рагъомбæл æй, уæд Бориатæн æзнаггадæ кæнун райдæдта æма ибæл етæ дæр рамаруни фæндæ искодтонцæ, фал æй равги нæ ирдтонцæ, Курд-Алæугон син æй нæ лæвардта. Ужд Бориатж Курд-Алжугонмж сж кжлмон жвзаг исластонцж ма жй басайдтонцж. Айсана ба е схжссжги уотж берж уарзта, жма сжумж ку фестидж, ужд Курд-Алжугонмж ж курдбадзжмж жнж бауайгж жма ин жнж фжрсагхуайж ракжнгж некжд фжцайдж. Уой ин зудтонцж Бориатж жма фжскуст и курдбадзи кжми бабадидж, ужхжн ужрмж искъахтонцж, ж сжр ба ин мжнгазгъунст бакодтонцж.

Еу сæумæ Айсана Курд-Алæугони курдбадзæмæ рагисон хуарзмæ бацудæй æма æ ахур бунати æрбабадтæй. Æ бунат ба сайнæ азгъунст адтæй 'ма æй фæссайдта. Уотемæй Айсана уæрми радæлæ 'й.

Бориатæ дæр ибæл алли лæхæ-марг никкалдтонцæ 'ма æй уотемæй уоми æнодæй рамардтонцæ. Уой фæсте ба рахабар æй, Курд-Алæугонмæ нæ енцег фесавдæй, зæгъгæ, 'ма æй Æхсæртæгкатæ агорун райдæдтонцæ.

Орæзмæг, Хæмиц æма Сослан арви кæрæнтти фæххаттæнцæ 'ма ин æ бæрæг бæлвурд хабар некæми игъустонцæ; сæ фæстаг ба къолибадæг уосæмæ æрцудæй.

Е ба син загъта:

 Сирдони гаццай хъури бæндæн бафтауетæ 'ма æй уой гъæуай кæнун бафæразетæ, уæдта уин æй е ердзæнæй.

Етæ дæр гаццай хъури бæндæн ниббастонцæ æма уой фæдбæл зелун райдæдтонцæ. И судæймард гацца дæр кæми еу рауæнмæ фæууаидæ, кæми иннæ рауæнмæ; æрæгиау ба Курд-Алæугони курдбадзæмæ исмедæг æй æма уоми Айсанай бадæн æзгелун байдæдта.

Æхсæртæгкатæй æруагæс дæр нæ кодта, фал уæддæр и гацца кæми разгилдта, уой къахун райдæдтонцæ 'ма æй Айсанай иссердтонцæ. Ци гæнæн ма син адтæй æма мард байвардтонцæ, сæхуæдтæ ба Бориатæмæ гъузун райдæдтонцæ. Адæм сæ астæу бацудæнцæ æма Æхсæртæгкатæй корун райдæдтонцæ, куд бафедудтайуонцæ, уой. Æнккæтемæй фулдæр ба си курдта сæ хуæрæ Уадæхезæ, Бориати уосæ адтæй, æма е.

Æхсæртæгкатæ адæми зæрдиуаг ку базудтонцæ, нур нæ нæбал ниууадздзæнæнцæ æнæ бафедаунгæнгæ, зæгъгæ, уæд ратæргай æнцæ Кæнти Сæр-Хуæдонæмæ æма Бориати рæзти къæрццитæгæнгæ æрцудæнцæ.

Уадехезе уой ку базудта, уед се иселгъиста:

– A, хуцæутти мæхе Хуцау! Æхсæртæгкатæй лæг кумæдæр бацæуа, уоми куйæгадæ куд кæна анзи уæнгæ; сæ дзурди кадæ куд нæ уа, сæ кæрдагæ кард куд нæбал кæрда, сæ уайагæ бæх куд нæбал уайа, уæхæн фæндараст сæ фæккæнæ.

Æхсæртæгкатæ Кæнти Сæр-Хуæдонæмæ æрцудæнцæ ема сæмæ е 'рух нецемей дардта. Иуазæгдони бадун райдæдтонцæ. «Нур нæмæ рацæудзæнæй, уæд нæмæ рацæудзæнæййæй» сæбæл анзмæ хæстæг рацудæй. Уæди уæнгæ ба Кæнти хиститæ, хъабагътæ, догътæ куд н' адтайдæ ема фиццагидæр барæ ба Æхсæртæгкати уидæ, – иуазæг адтæнцæ, ема уомæн. Етæ дæр дзорун дæр цæмæннæ евзурстонцæ, сæ бæх догъи уагътонцæ, хъабагъ дæр ехстонцæ, сæ кард дæр – уой хузæн ема некæд некеми исбæзтæнцæ.

И анзи бæнттæ ку раевгъудæнцæ, уæдта еци догъи Орæзмæги æрфæн рауагътонцæ. Орæзмæг ин æ бадæгæн бафæдзахста, и догъæй бон фæстагдæр рацо, зæгъгæ. Е дæр, Орæзмæг ин куд бафæдзахста, уотæ рацудæй, уæдта сæ сорун райдæдта æма си ке куд æййафта, уотæ, кæмæн æ гъос, кæмæн æ думæг, кæмæн æ барцæ истонидæ, уотемæй и догъи æнгъудæй ма бон раздæр æрбацудæй.

Адæм ибæл дестæ кодтонцæ: «Аци бæх нурмæ хай дæр ку не 'ййафта, уæд нур ба уой бæрцæ раздæр куд æрбацайдæ, æ бадæг син иннетæн ести хийнæ кæд не скодта, уæд?»

Е ба син загъта:

 – Бон фæстагдæр ке рацудтæн догъæй, уобæл ба, бæхтæ ку æрбацæуонцæ, уæд бафæрсетæ.

Цæгæй и бæхтæ гъосойтæ æма къодатæй цæун ку райдæдтонцæ, уæдта си байруагæс æй.

Еци хисти гал жөгжрдунбжл ба еу лжг Хжмици кард галбжл жгжр жрбадардта жма ин ж зжнгитж рахаун кодта. Уотемжй, Жхсжртжгкатжн сж гъудджгтж ржвдзж кжнун райдждтонцж.

Еу бон кæми адтæй, уоми ба Сослан иуазæгдони æ церхъ фæрсинсад кодта æма æ меднимæр дзурдта:

– Исон Кæнти Сæр-Хуæдонæмæ рагисон хуарзмæ цæудзæнæн æма ма нæ уæддæр ку нæ фæрса, кæми адтæн, уобæл, уæдта дæ уой бæрзæйбæл æвзардзæнæн. Ку нæ мин æй никкæрдай, уæд ами Кæнти сувæллæнттæн кæрдхуæрттæ

ема ертхуерттен байзайе! Æз уоте ку не бакенон, уедта мен Хуцау и Нарти астеу налатей феххетун кенед!

Еци дзурдтитæ кадæр фегъуста 'ма сæ Кæнти Сау-Хуæдонæмæ бахъæртун кодта. Уой дæр Хуцау фæттæрсун кодта æма и сæумæ ба æрбарвиста Æхсæртæгкатæмæ. Етæ дæр имæ бацуæднцæ æма сæ Кæнти Сæр-Хуæдонæ бафарста, кæми адтæнцæ, ци сæ гъæуй, уобæл.

Етæ ба ин загътонцæ:

- Бориатæ нæ бахуардтонцæ, нур ба нæ гъæуй æфсад!Кæнти Сау-Хуæдонæ ба син загъта:
- Цотæ æма Сау айнæги æфсæн дуармæ хатиагау исдзоретæ; ба уин игон уодзæнæй æма, цалинмæ фæстæмæ ракæсайтæ, уалинмæ ибæл цæудзæнæй æфсæдтæ, уæдта фехгæндæзнæй, æма мин сæ нимæдзæ зæгъетæ, ка рамардæй æма æгас ка байзадæй, уой бæрæг куд зонон, уотæ.

Ранæхстæр æнцæ Æхсæртæгкатæ æма син и Сау айнæги æфсæн дуар байгон æй.

Цæун райдæдтонцæ, сæ фæсте ба æфсæдтæ лæстæй. Ци рацудæнцæ, Хуцау зонуй, уæдта Сослан нæбал фæллæудтæй æма фæстæмæ фæккастæй. Æ фæккасти хæццæ æфсæн дуар æхе фехгæдта, фал æфсадæн ба æлгъдунгæ нæбал адтæй æма син сæ нимæдзæн иссеруни фæрæзнæ нæбал адтæй:

– Æхсийнæ-Сатана ку нæ уа, уæд анæн мах неци амал иссердзинан, – зæгъгæ, – æма Орæзмæг уомæ уайун райдæдта. Бахъæрттæй и Нартæмæ, æрдзубандитæ кодта ин æ гъуддæгутæ.

Ехсийн дæр ин загъта:

 Ахсæви бал бахуссæ, сæумæ ба Хуцауи ка фæндæ уа, е уодзæнæй.

Æхсæвæ Сатана æртикъахуг уорс хæлаф рахудта, сæумæ ба æй рахснадта 'ма æй хори æрбакасти кауæбæл уиндтуг рауæни райтудта. Уотæ рæхги ба Сирдон кæцæйдæр фелвæстæй æма и хæлаф рауидта:

– Де 'гæр фæккалдæй, Æхсийнæ-'фсийнæ Сатана, кæд æртикъахуг хæлафæй бабæй уæд ци кæнис? Æхсæртæгкати æфсæдтæ æрзæ æма æрзæ мини æнцæ, сæдæ сæ уæлдай æма уонæмæ æртикъахуг лæг нæййес! Сатана ба раздæр æртикъахуг хæлæфтæ кæнун райдæдта ...

Сатана дæр еци дзурд къахта 'ма æй Орæзмæгæн радзурдта. Е дæр бацудæй æма и цæттæ дзудбанди Кæнти Сæр-Хуæндонæн загъта.

И жфсжд ранжхстжр жнцж жма Бориатжбжл жрбадтжнцж. Æнккжтей разжй ба Сослан ж бжх къжрццитжгжнгж Бориати ржзти иссуджй. Е 'хси гъжржй Бориатжн сж хждзари жскъжртж жркалджнцж жма Уаджхезж жнджмж рацуджй:

 – А ба Æхсæртæгкати æхси гъæр ку æй æма кæми мæрдти адтайдæ, – зæгъгæ.

Уадехезе ефседте ку еруидта, уед Нарти дзебехтен лихстегенге, ема уотемей Ехсертегкати ерсабур кенун кодта. Бориате ема Ехсертегкате бафедудтонце, тогбел киндзе се астеу куд рацудайде; кизге Ехсертегкате куд равардтайуонце, хонге ба ей Бориате куд феккодтайуонце, уоте, 'ма и ефсад раздахтей.

Сæ бадзурди æнгъуд дæр æрцудæй æма Æхсæртæгкатæ дæр Орæзмæги радастонцæ, æма син уой рарвистонцæ.

Æхсæвæ лæхъуæн æхе хуссæни рауагъта, æ гæрзтæ ба æ рази ниввардта, Орæзмæг ба æхе киндзи хузи исзелæнгæнæг кодта, Бориатæй ин æмбал сæ кизгæ адтæй, уой хæццæ.

Ци рацудей, уедта и лехъуенме ехе феххатта Орезмег, раймардта, е кард ин исласта ема и кизгеме ба «сабур», зегъге, банхъерен кодта, уедта ей бафхуардта.

Уой фесте ба и мард ерахаста ема син ей се адзатханай сермесиндзегме ниггелста, ехуедег ба ниффардег ей.

Еу ку рандæ 'й, уæд и кизгæ бадзурдта:

 Уомаей фестгундар ностае уамае ма арцаеуар: уа лаеги уин рамардта, маен даер фастодуйнаг кодта, андаемае ракаесетае!

Уой фесте ба Æхсертегкате барвистонце Бориатеме:

 Нæ лæги мардмæ уи лæг рамардтан, уæ кизгæ ба ма уæлæнхасæн. Нур ба – уæ лæгигъæдæ æма уæхуæдтæ!

Хуæрелдари фурт Борхуар-Алийи марæг æма Нарти Уацамонгæ

Нарти адæми Хуцау ку искодта, уæд сæ астæу адтæй уæхæн хецæн ниуазæн, цæхгæри хузæн, худтонцæ 'й Уацамонгæ.

Уацамонгæбæл адтæй уæхæн дзурд Хуцауæй, æма, цид, ке бацайдæ, уомæн гъæуама æ бунатæй куд фезмалдайдæ, уæдта æ билтæй дæр куд искалдайдæ, уотæ.

Æ сæргъи дзорунмæ ка ислæудтайдæ, е гъæуама дзурдтайдæ æцгутæ. Мæнгæ дзорæги хабæрттæмæ æ бунатæй дæр нæ фенкъусидæ, æ билтæй дæр нæ искæлидæ.

Еу бон кæми адтæй, уоми Нарти адæм Уацамонгæбæл дзорун райдæдтонцæ. Хæмицæй фæстæмæ еугурæй дæр дзурдтонцæ, фал Уацамонгæ Сослани дзурдтæбæл еу минкъий исирадæй, иннети дзурдæй ба сибирт дæр некæбæл искодта.

Уæд Хæмицмæ æрхъæрттæй дзурди барæ, фал син Батрази æной дзорунмæ нæ арази кодта.

Батраз еци бон хæтуни адтæй æма уой æрцудмæ æнгъæл кæсун райдæдтонцæ.

Еу афони æрхъæрттæй æма имæ Æхсийнæ дзоруй:

– Ци 'й а, биццеу, кæми фесафтдæ? И Нарти адæм Уацамонгæбæл дзорунцæ, дæ фиди дин батухсун кодтонцæ æма имæ никкæсун гъæуй.

Батраз ин загъта:

 Хуæруйнаг мин ести феварæ, уæдта Хуцау ци зæгъа, е уодзæнæй.

Æхсийнæ низзелæнтæ кодта æма ин армидзаг тумбул фингæ райаразта.

Батраз æxe хуарз фæууидта, уой æсте ба Нарти тумугъмæ рацудæй. Гъенур, Нарти адæм Хæмицмæ дзорунцæ, зæгъе дæ зæгъуйнаг, зæгъгæ, Батраз ба син загъта:

- Мpprox фиди бpprox сти дзурди барpprox мpprox мpprox наттетpprox, кpprox аккаг pproxй, уpproxд.

Ис ин арази æнцæ Нартæ æма Уацамонги сæргъи æрлæудтæй.

Ку æрлæудтæй, уæд имæ Хæмиц дзоруй:

Биццеу, зæгъуйнаг зæгъæ, æнæзæгъуйнаг ма зæгъæ!
 Æма загъта Батраз:

– И сæумон идаугутæй авд куд рамардтон, уой цацæг зæгъун, уацæг Уацамонгæ мæ фидæн æ уæраги сæртæмæ исирайæд. Уацамонгæ Хæмици уæраги сæртæмæ исирадæй.

Хамиц бабай има дзоруй:

- Биццеу, зæгъуйнаг зæгъæ, æнæзæгъуйнаг ма зæгъæ!
- Мадта изæйрон изæдтæй дæр аст куд рамардтон, уой цацæг зæгъун, уацæг дæр Уацамонгæ мæ фидæн æ ронбастмæ исирайæд.

Уацамонгæ Хæмици ронбастмæ исирадæй æма бабæй имæ дзоруй:

м Биццеу, зæгъуйнаг зæгъæ, æнæзæгъуйнаг ма зæгъæ!

Батраз ба загъта: «Хуарелдари фурт Бæрхуар Алийи дæр æз куд рамардтон, уой цацæг зæгъун, уацæг дæр Уацамонгæ мæ зæронд фидæн – рехæмæ исирайæд æма си мæ фидæ æртæ 'лвæси никкæнæд».

Уацамонгæ Хæмицæн æ рехи уæнгæ исирадæй æма си æртæ 'лвæси никкодта.

Ужди уалджнги Хуарелдар Уацамонги хурфи хъоппæгъи хузи бадтжй жма ж фурт Борхуар Алийи хабар кудджр райгъуста, уотж уордиги ралжуирдта: «Уогж ба Борхуар Алийи сумах рамардтайтж», — зæгъгж, жма мжнжуи жфсержбжл фжххужстжй, ис жй жмбурд кодта, жма ма си минкъий куд райзаджй, уотж ба имж Уасгерги дзоруй:

– Уæддæр ма си мæнæн къерехуар ниууадзæ!

Фæсси уагъта, æхуæдæг ба хуари æфсерæмæ февналдта æма уой æфсерæ дæр исæмбурд кодта.

Уасгерги бабæй имæ дзоруй, уæддæр ма си мæн бæхæн сайæнхуар ниууадзæ, зæгъгæ, æма ин ниууагъта уомæй дæр.

Ужди ужнгж мжнжужн жма хуаржн се 'фсертж сж уеджгти ужнгж хъжрттжнцж, фал уоци бонжй фжстжмж мжнжуж 'ма хуари жфсертж, нур цжй жстж жнцж, уой жстжй зайун райдждтонцж. Нарти аджмжн жхцжужн кжми адтжй, хуари жрзад ке фжккунжг жй, е, фал ма син ци гжнжн адтжй жма рахжлеу жнцж.

Батрази лæгигъæдтæ Нарти адæм уæд базудтонцæ.

Уодзæнæй ма

HE 'B3AT – HE XE3HA

ЦАКЪОТИ Руслан

ТОПОНИМИОН НЕМТТИ ЕНГЕСДЗИЙНАДЕ

Занхабал гъзути, цаугадантти, хуанхти ама жнджр топонимион нжмтти фжззиндтитжн ес историон бундор. Уони хæццæ баст æнцæ æрдзон бæллахта, тугъдтита, аллихузи малатхассаг незти фæззинд, ема уонеме гесге ба адеми арех багъеуидж сж рагон цжржнбунжттжй фестун жма жнджр раужнтжиж жййевун.

Еци жййивдтити ржстжг аджмихжттитж сж хжцца хастонца се 'гъдачтта, са культура, авзаг, са фæлтæрддзийнадæ æма, сæйрагдæр ба, топонимион нæмттæ. Дæлдæр ци æрмæг мухур кæнæн, уони æмхузондзийнаде уомен, махме гесге, ей евдесен. **Ермар** бацатта кодта **Цакъоти Руслан**.

Цагат ама Хонсар Иристони **жмхузон, жмзжл топонимтж:**

Хонсар Иристони: Цæгат Иристони:

Лезгора Лесор Къумбулта Къемулта Згид Зруг

Мзиу Мизур Унал Уанел Црау Цру

Сындзыхъæу Сындзысæр **Ерджынар**ег **Ерджынар**ег

Гулæр Глори Дзинагъа Дзагина Нæуæгъæу Ногхъæу Къуссу Къуайса Одола Глола

Æхсæрджын **Æ**хсæргин

Москæ Мугут Абисалта Абиси Дунтæ Дуне Къемунте Команта Гæлиат Челиат Кобет Къаматæ Мæстинокæ Окона Задæлескæ 3æлда

Иристон жма иннж раужнти жмжнгжс топонимтж:

Джимарайы хох.

Æ бæрзæндæ – 4780 м. Æй Санай хонхæй 9 км идарддæр, Цæгат Иристони.

Санайы хох. Хъазбеги хонх, Синай гора. Хонх Египети Сиаржнбжл.

Гималаи. Занхабал такка бæрзонддæр хонх, æвæрд æй Тибети ужлвжзи, ж бжрзжнде - 8448 м.

ка ниххустей, уехен вулкан. най ердегсакъадахбел. Е Æй Уæрæсе æма Гурдзий бæрзæндæ хъæртуй 2285 м.

Уазай хонх. Дигоргоми Дони- Уаза-Ина. Хонх Магадани обфарсмæ хæстæг, тæккæ бæр- лæсти. зонддер цъопп. Æ берзенде хъертуй 3525 м.

хæстæг Сурхи фæлабулай.

Чегера (Чегерай бæрзонд). Чегет. Кæсæг-Балхъари хонхи Ирæфи райони Кæлухмæ ном. Æй Эльбрусмæ хæстæг. Æ бæрзæндæ 3650 м.

> Чогори – Инди жма Китаййи аржнбжл тжккж бжрзондджр хонх Каракору-ми – 8611 м.

Цъете:

Хупбара (Хупбарай цъете). Хаббард. Аляски даргъдæр Дигоргоми Скъжтти коми цъе- цъететжй еу. те.

Цæугæдæнттæ:

рацæугæ дон.

Æнхуай дон. Дигоргоми Æх- **Хуанхе** (уруссагау «Уодæгас сæуи рæбунтæ Æнхуай комæй дон»). Цæугæдон Китайи. Æфтуйуй Бор денгизбел.

Фридони дон. ФВЗУРУЙ, **Иордан**. Цæугæдон хæстæг Мамисон-дон, Нардон, Адай- Хорискесени. Хауй Мард дендон жма Цинай коми джнттж гизмж. ками баеу унца, уоми. Цасуй Уæллагири комбæл, æй Терки стурдæр къабæзтæй еуебæл нимад.

ри комбæл. Æридони дони еу Селенги къабазæ. къабазæ. Æ дæргъæ æй 14 км.

Ерхон дон. Цæуй Уæллаги- **Орхон**. Цæугæдон Манголи,

Æхсæуи дон (тюрк. кæдзос, **Ахсаут.** Хъæрæсе-Черкесий Лæци комбæлти.

уорс дон). Цæуй Курттати коми республики дон. Бафтуйуй Минкъийдæр Зеленчукбæл.

Ехсауи дон. Дигоргоми **Ех- Аксай**. Дагестан **жма** Ц**ж**ц**ж**ни сæуи гъæуи фалдзостæ цæу- арæнтæбæл дон. гæдон.

Аксай. Цæугæдон «Дон»-и рахез къабазæ.

Аксай. Дон Казахстани, Каскалени рахез къабазæ.

Аксу. Республикæ Алтайи дон. Устур Шебетий къабазæ.

Аксу. Цæугæдон Казахстани. **Æ**фтуйуй цадæ Балхашбæл.

Аксу. Цæугæдон Турций, æфтуйуй Астæузæнхи денгизи Анатани донбакæлæнбæл.

Аксу. Цæугæдон Сири æма Турки, æ райдайæн есуй Турки хужнхти, цжуй Сирий цжгат-нигулжн районбжл жма **жфтуйуй** дон Оронтб**ж**л.

Аксу. Ирак æма Ирани зæнхитæбæл цæугæдон, Тигри галеу къабаза.

Адаги дон. Дигоргоми Нари Адагум. Къанау Краснодари гъжуи цорти цжугждон.

крайи. Кубани галеу къабазæ.

сæнти кæлуй.

Бажъунай дон. Къанау, Мас- Булчанак. Хърими Цагат-нитинока жма Хъалнастъти жх-гуланардасти цасугадон. Е дæргъæ 7 км.

Не 'взаг – на хазна Дигоргоми Калауз. Дон Галаузи дон. Стъараполи Уæхъæци фарсмæ къанау. крайи, Скесейнаг Манычи рахез къабазæ. Яуза. Мæскуй цæугæдони къабазæ. Даргъони дон. Дигоргоми Даргом. Рагон къанау Самар-Сонгути дони къабазæ. канди. Даргом. Дон Касаег-Балхъари. Краснодари Даргътагæ. Сурх-Дигорæ æма Адагум. Дон Хусфæрæки астæу къанау. крайи. Кубани галеу къабазæ. Ираф. Хуанхаг цаугадон Перат. Цаугадон Турки, Си-Цӕгат Иристони æма Кæсæг- рий, Ираки. Балхъари. Игуруй Хæреси. Æ дæргъæ 130 км. Иски дон. Стур-Дигори цори Иска. Цæугæдон, Тоболи гакъанау. леу къабазæ. Искыр. Болгарий Дунайи рахез къабазæ. Кайсари дон. Дигоргоми Сон-Кайсар. Афганистани цæугути дони рахез къабазæ. гæдон Мирин Тагаби донуати ном. Кароникоми дон. Сонгути Карун. Ирани хонсарнигудони рахез къабазæ. лæнæрдиги цæугæдон.

Кусафцаги дон. Дигоргоми Кача. Дон Хъирими, каслуй Сарди дони галеу къабазæ. Сау Денгизмæ. Кача. Енисейи галеу къабазæ. **Лаба**. Цæугæдон Цæгат Кав- **Лаба**. Эльба – цæугæдон Чехи **жма Германий**, хауй Ц**ж**гаттаг кази. денгизмæ. Лахъай дон. Дергъевсме Лака. Архангельски облести дон Кулойи галеу къабазæ. хæстæг минкъий къанау. Маас. Цæугæдон Франций, Мосоти дон. Игуруй Хæреси. Бельгий, Голландий. Нара. Дигоргоми Нари гъжуи Нар. Цжугждон Италий, Тибри галеу къабазæ. дон. Нара. Окай галеу къабазæ, цæуй Мæскуй æма Калуги областтабал. Нарбаза. Индостан æма Æстævккаг Индибæлти цævгæдон, хауй Аравий денгизмæ. Нарва. Уæрæсе ема Эстоний аржнтжбжл цжугждон. Сонгути дон. Дигоргоми Санга. Африки Центрон республика ема Конгобал ца-Сонгути коми дон. угæдон. Санага. Цæугæдон Камеруни.

Къороски дон. Дигоргоми Керет. Цæугæдон Венгрий

хонсар-скесен ердиги, дон

Тисси галеу къабазæ.

Къжржугоми рахез къабазж.

дони еу къабазæ.

Стур-дон. Туалгоми Захъа- Стыр (укр. Стир, белорус. Стыр). Цæугæдон, кæлуй Украина ема Белоруссибелти. Дон Припятий галеу къабазæ.

> Истр (нуриккон Дунай). Рагон бердзейнаг ном, цæуй 10 паддзахадей аржнтжбжл: Германи, Австри, Словаки, Венгри, Хорвати, Серби, Болгари, Румыни, Молдави æма Украинабал.

> Истра. Цæугæдон, Мæскуй галеу къабазæ.

Сура дон. Дигоргоми Одола Сура. Царуга дон Волги рахез **жма Моски аст**жу ци къанау къабазж. цæуй, е.

астæути ци дон цæуй, е.

Тыбыл дон. Дæргъæвси Тобол. Цæугæдон Уæрæсе **жма Казахстани.**

цорти ци дон цæуй, е.

Тамаги дон. Нæуæггъæуи Тама. Цæугæдон Японий, сакъадах Хонсюй.

Тани дон. Дигоргоми, Тани **Тана-Су.** Царуга дон Хърими. цъетейæй ци дон цæуй, е.

Танаис. Нуриккон Дон.

Тана. Кений цæугæдон, хауй Индиаг океанмæ.

Тана. Цада Эфиопий.

Терк. Цæугæдон. Тырсыко- Беш-Терек. Цæугæдон Хъимей райдайуй 2713 метрей рими, Зуий сейраг къабазе. бæрзæндæнæй. Цævй Гурдзи жма Ужржсей паддзахæдтæбæл. Æ дæргъæ – 623 км. Цæуй Цæгат Иристон-Аланибел. Кесег-Балхъарбæл, Цæцæнбæл, Дагестан **жма** Стъараполи крайбæл. Æфтуйуй Хъаспий денгизбел. Æ сейраг къабезте: **Еридон**, **Ир**еф, Малке.

Узеги дон. Дигоргоми, Устур- **Уж.** Цæугæдон Украини. При-

Дигори цори ци дон кæлуй, е. пяти раздæри къабазæ, хауй Киеви дон-уорамæнмæ.

> Уж. Дони ном Фескарпати **жма нигулжн Словакий.**

Фæрсаг дон. дон.

Зарамаги Фарса. Адыгея ама Краснодари крайи цæугæдон, Лаби галеу къабазæ.

меси фалдзос цæугæдон.

Хумеси дон. Дигоргоми Ху- Кумса. Цæугæдон Карелий, Медвежегорски райони.

цæуй, е.

Хъохъузги дон. Дигорго- Коккозга. Цæугæдон Красноми Фæснæли цорти ци дон дари крайи, Бальбеки галеу къабазае.

зи цори къанау.

Цади дон. Дигоргоми Хæнæ- **Чад.** Центрон Африки цадæ. Ахæссуй устур фæзуат. Æ билгæрæнттæбæл æнцæ Чади, Камеруни жма Нигерий паддзахæдтæ.

Цадæ:

ми Уорс хонхи делфези.

Тоборжхъти цадж. Дигорго- Бодраг. Цжугждон Хъирими. Альми галеу къабазæ.

> Бодрок. Цæугæдон Словаки **жма** Венгрий.

Гъжути на мтта:

Æрхон. Гъæуи ном Уæллаги- **Иерихон**. Палестини горæт. ри коми.

Æхсævæ. Дигоргоми Билæги **Ахсу.** Горæт Китайи. дони цори гъæу. Денгизæй 1300 метри уæлдæр.

Аксу. Турки провинци Испарти горæт.

Хасаут. Гъжу Хъжржсе-Черкесий.

Гуларан. Горат Ирани. уæлдæр хуæнхаг гъæу (манг. Гуларта-къона)

Комидуматма хастат.

Калух. Ирафи райони гъачу. Калух. Горат Молдавий, цæугæдон Прутмæ хæстæг.

Къамата. Гъау Дигоргоми.

Куматато. Горет Японий.

коми гъæу.

Камах. Туалгоми Джинази Кумух. Гъæу Дагестани Лакти райони.

Къелди. Гъæу Дигоргоми, Мæхческæмæ хæстæг.

Керкольди. Горат-наулауужн Шотландий.

Киль. Горет Германий.

Хъобан. Гъæу Хъобангоми.

Кобани. Горет Сирий цегат**жрдиги**. Райони центр.

ни.

Лескен. Гъжу Иржфи райо- Лескен. Франций жвжрд гъæу.

Айгомуги дон æма Ирæф тай префектури. кæми баеу унцæ, еци рауæн.

Мацута. Гъжу Дигоргоми, Мацудо. Горат Японий Ти-

коми.

Мизур. Гъжу Ужллагири Майдзуру. Горжт Япони денгизи цори.

Моска. Дигоргоми гъау.

Осака. Горет Японий.

1. Нарж. Гъжу Дигоргоми.

Нара. Калуги облести Жуковский райони гъæу.

коми.

2. Нар. Гъæу Уæллагири Нардо. Апулий горæт, Салентой области.

> Наро-Фоминск. Горæт Уæрæсей, Мæскуй облæсти цæугæдон Нари билгæрон.

Нара. Японий фиццаг столицæ.

Нара. Горет Малий (Африкæ).

Нарва. Горет Эстоний.

Одола. Гъжу Дигоргоми.

Одоллам. Горет Иерусалимей хонсар-нигуленердемæ.

Тиб. Гъæу Уæллагири коми. Тиба. Горæт Японий.

горгоми, Къелдий сæрмæ.

Фараскъта. Гъту Ди- Фраскати. Италий столица Римей 20 км ендедер горæти ном.

тони Рахезфарси райони.

Эммаус. Гъжу Цжгат-Ирис- Эммаус. Гъжу Твери облжсти Калинини райони.

> Эммаус (Никополь). Иудейи горæт (III-VII æностæ) мах эри, Иерусалимай нигуланæрдæмæ.

Фепбайуйнаг.

Аци жрмжги ци жрхаикон нжмттж ес, уони кжрждзебæл бастдзийнади уедæгтæ кæд æма ци хузи равзурстæнцæ, уой исбæлвурд кæнуни æма хатдзæгтæ искæнуни ихæс мах нæхемæ нæ есæн, фал нæмæ **жрмжг** жхужджг ба цжмждессаг фжккастжй, жма 'й уома гасга мухур канан.

Хуарз уиде, журналкесгуте неме се гъудите ку ниффинсиуонца, уад. Енгьалма сама касан.

Редакии

NEED JUNEAU BAR

ХОЗИТИ Барис

«АДÆЙМАГ ЙÆ СОМБОНЫ НЫФСÆЙ ЦÆРЫ...»

(Ирыстоны адемон фыссе Хемыцаты Церайы сфæлдыстадыл афæлгæст)

Фыссает... Æцает фыссает адамы зардамае касы, уыимае бæтты йæ цард æмæ йе сфæлдыстады сæйраг нысан. Ахжм зондахасты фæрцы нæм дзырдаивады дæснымæ райгуырынц нæ ахаст, нæ уарзт æмæ нæ фæндиæгтæ. Уæвгæ уыцы сфæлдыстадон архайдæн æнæ афтæ уæвæн дер ней, уымен еме нын леварен хессы йе хуыздер хъуыдыта, йа удваллойы рухсдар фастиуджыта. Уыцы уысмей фестеме не фендиегте рухс кенын райдайынц йж уацмыстжй. Уый адыл йж удвжллойы фжстиуджытж – жежрицжг хъайтартж – чиныгкжсджыты бафтауынц арф хъуыдытыл, рухс фæндтыл, бæллиццаг сагъæстыл. Цы ма уа нæ тыхст рæстæджы уымæй цæстуарзондæр æмæ ахсджиагдер левар ирон чиныгкесджытен!

Адеймаг арф зонд еме ресугъд удыхъедей хайджын еме хъездыг куы уа, уед уымей тыхджындер еме амондджындер удгоймаг зын ссарен у. Ирон дзырдаивады деснытей ахем курдиатей еме фарней хайджын чи у, зегъге, нехи куы баферсем, уед, фыццаджы-фыццаг, не зердыл ерлеууы, уыдоней иу, — Ирыстоны адемон фыссег Хемыцаты Церай. Не маделон литературеме фарны къах кей бавердта, беркадджын хуын кей бахаста, уымей уелдай-ма бацамонын хъеуы иу вазыгджын хъуыддаг. Цевиттон, адемон фысседжы райгуырен хъеу Сырх-Дыгурей рацыдис 5 фысседжы. Стем ирон хъеутей рацыд уал фысседжы.

Хамыцаты Хачъиассайы фырт Царай райгуырд Цагат Ирыстоны Æрæфы районы Сырх-Дыгуры хъæуы 1933 азы кæрон Джиуæргуыбайы мæйы 28 бон зæхкусæджы ферныг хедзары. Йе фыд инне хохеттиме ралыгьд быдырма жма царыны бынатан равзарста Арафы былгæрон. Сырх-Дыгуры хъæу йæхæдæг дæр уæд равзæрд. Уыиме афте рауад, еме Хачъиассе йехедег сси ног хъжубжстжйы бындуржвжрджытжй иу. Чысыл фжстжджр жій сырхдыгуржттж равзжерстой колхозон хждзарады фыццаг сæргълæууæгæй. Фæлæ йын дзы бирæ бакусын нæ бантыст – цардхъуагæй ацыд ацы дунейæ. Æнæ фыдæй баззадысты йæ фондз хъæбулы: сæ кæстæр Цæрайыл уæд цыдис æрмæстдæр æртæ мæйы. Кæй зæгьын æй хъæуы, æнцон на уыдис са сидзаргас мад Гиданнайан уал сываллоны хъомыл кæнын, фæлæ йæхи ныффидар кодта æмæ бинонты фарн дæлæмæ хауын нæ бауагъта. Цæрайыл авд азы куы саххаст, уад ай йа ныййараг мад ахуыр канынма радта йæ райгуырæн хъæуы астæуккаг скъоламæ. Афтæ 1941-æм азжй фестеме зердеръевд леппу ныллеууыд ахуыры жмж зонындзинждты фжндагыл. Сидзжр лжппу бонзонгж веййы, фезегьынц. Еме уый Хемыцы-фырт хорз ембæрста гуырдзæй дæр æмæ йæ мады ныхæстæй дæр. **Ерыгон лаппу бонзонга** разынд жмж жнжзивжгжй уадис скъолама. Уалдай тынгдар йа зардама цыдысты мадалон æвзаг æмæ литературæ. Суанг уæды рæстæджы дæр бæрæг уыди, жрдзжй йын литературон курдиат лжвжрд кжй ис, уый.

Уымж гжсгж жвзонг лжппуйжн йж фиджн бжржггонд уыд – Цжгат Ирыстоны Хетжгкаты Къостайы номыл паддзахадон пединституты литературон факультет.

Уæлдæр скъола Цæрайы размæ байгом кодта уæрæх фæндæгтæ зонындзинæдтæ æмæ сфæлдыстадон дунемæ. Арех ей фенен уыдис чиныгдетты, ахуыргенджытем хъусгейе, сфелдыстадон конкурсты архайгейе, зонадон конференциты докладгæнæгæй. Ахуыры азтæ, цыма мæйтæ уыдысты, уыйау уайтагьд атахтысты, фæлæ Хæмыцы-фырты систой ног адеймагон еме педагогон емвезадме. 1958 азы сæрды кæрон Цæрайæн райдыдта йæ царды ног фæлтæр. Бæргæ, фæхæцæг ыл куы уыдаид, уæд аспирантурæмæ дæр бацыдаид, фæлæ кæм уыдис амонд мæгуыр лæджы. Хуыцау хорз жмж уымжй нж асаст йж ныфс жрыгон ахуыргæнæгæн. Бирæ сагъæсты фæстæ йе 'ргом аздæхта йæ райгуырæн бынæттæм. Иу азы бæрц бакуыста Æрæфы районы ахуырады хайады: дзуапп лæвæрдта уырыссаг æвзаг жмж литературжйы фарстАтжн. Фжлж уайтагьд сбжржг, чиновник дзы кæй нæ рауайдзæн, уый. Йæ нысан ногæй сарæзта ахуырадмæ. Райдианы дыууæ азы бакуыста Сырх-Дыгуры хъжууон фжсивжды скъолайы. Цжраймж кжд стыр фæлтæрддзинад нæма уыдис, уæддæр йæ зæрдиаг архайдей берег дардта инне ахуыргенджыты ехсен. Еме йыл Ахуырады министрады күсджыта са цаст аравардтой. 1961 азы Цæгат Ирыстоны медицинон училищæйы уырыссаг æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнæг куы бахъуыд, уæд жнждызжрдыгжй бацамыдтой Хжмыцаты Цжраймж. Æмæ нæ фæрæдыдысты: сæрмагонд астæуккаг скъола ссардта курдиатджын кусжджы, ахуыргжнжг та - бирж азты кусжн бынат. Афтж куы нж уыдаид, ужд дзы йж царды фылдер ембис - 48 азы уым не арвыстаид. Улефынме дæр уырдыгæй ацыд. Йæ куыстæн училищейы разамынд, республика жма на бастайы хицауад скодтой барзонд аргь: 1970 азы йын лæвæрд æрцыд Цæгат Ирыстоны Сæйраг Советы Президиумы Кады грамота. 1988 – Уарасейы Федерацийы «Адæмон ахуырады иттæг хорз кусæг», 1990 -«Цæгат Ирыстоны АССР-ы адæмон ахуырады сгуыхт кусæг», 2013 азы – Цæгат Ирыстоны адæмон фыссæджы кадджын нæмттæ.

Хамыцаты Царай кад адзухдар баст уыдис адамон ахуырадима, уаддар дзы рох никуы уыдис сфалдыстадон куыст. Номдзыд ахуыргжнжгжн йж фыссжджы удтухжн райдыдта ивгъуыд жнусы 60-жм азты райдианы. 1964-жм азы йын Цæгат Ирыстоны музыкалон-драмон театр фыццаг хатт сæвæрдта йæ дыууæактон музыкалон комеди «Зыгъуыммæ уарзт». Афтæ рауад, æмæ йæ премьерæ баиу авторы райгуыржн бонимж. Æмж ужджй фжстжмж драматург 28 ноябрь нымайы, канд йæ райгуырæн боныл нæ. феле йе сфелдыстадон берегбоныл дер. Уыцы зынге цауы фесте республикейы театрты сценетыл еверд **ж**рцыдысты Ц**ж**райы инн**ж** пьес**ж**т**ж** д**ж**р: лирикон драм**ж** «Уарзæтты кадæг» – театр «Саби»-йы сценæйыл 1976 азы; психологон драмæ «Чи у аххосджын?» 1981 азы ирон театры. 1995 азы – дыгурон театры, 2011 азы – Хуссар Ирыстоны драмон театры; драмæ «Сау бæлас» 1983 азы ирон театры; комеди «Паддзахы чызг» – 1998 азы – театр «Саби»-йы, 2002 азы – ирон театры; оперæ-балет «Уарзæтты фæз» – музыкалон театры; лирикон комеди «Дыууæ усгуры» - 1997 азы – дыгурон театры, 2009 азы – Хуссар Ирыстоны театры; психологон драмæ «Фетых у мелетыл» – 2002 азы – ирон театры; комеди «Уый дын хабар» – 2003 азы – дыгурон театры. Уымай уалдай ма Хамыцаты Царайы пьесатам гасга жвжрд жрцыд дыууж радиоспектаклы – «Мады ижссыгтж» жмж «Авантюристкж».

Æдæппæтæй драматургæн рацыд 11 чиныгæй фылдæр: «Уарзæтты кадæг»: пьесæты æмбырдгонд (1994); «Æнæнцой зæрдæ»: пьесæтæ æмæ радзырдты æмбырдгонд (1999); «Пьесæтæ: æмбырдгонд» (2003); «Кæдæм у дæ фæндаг?» (2008); «Чи у аххосджын?» (2013); «Айдæн»: авторы пьесæтæ æмæ спектаклты хроникæ (2013); «Айдæн»: (2015); «Пьесæтæ æмæ радзырдтæ» (2015); «Пьесы» (2016); «Пьесæте» (2016); «Иуактон пьесæтæ æмæ статьятæ» (2017) æмæ иннæтæ систы адæмы уарзон чингуытæ. Уый, æнæмæнгæй, афтæ у, фæлæ уæддæр йæ пьесæтæ æмæ радзырдтæ цæмæй балхæдтой чиныгкæсджыты зæрдæтæ? Ахæм фарст сæвзæры, алы фыссæджы уацмыстыл дæр куы фæсагъæс кæнæм, уæд. Комкоммæ Цæрайы сфæлдыстадыл куы дзурæм, уæд нæ бон зæгъын у, — æргомæй — сæ адæмондзинад,

сæ *ирондзинад* æмæ сæ *аивадондзинадæй*. Æмткæй, драматурджы пьесæтæ тематикон æгъдауæй адих кæнæн ис аст къордыл:

1) Фыдракæнды фæстиуджытæ хистæр æмæ кæстæр фæлтæрты æхсæн («Чи у аххосджын?»); 2) хъылма æмæ карз нозты фыдæх («Фæтых у мæлæтыл!», «Дыууæ усгуры», «Тæссаг лымæн»); 3) Адæймаджы царды нысан («Кæдæм у дæ фæндаг?», «Райгуырæн бон», «Зæрдæйæзæрдæмæ фæндаг», «Паддзахы чызг», «Ныфсы мæсыг», «Фæндаджы фаллаг кæрон», «Æрæджиауы сæуæхсид»); 4) Уарзт æмæ хæлардзинады темæ («Паддзахы чызг», «Дыууæ усгуры», «Уарзæтты кадæг», «Дыууæ зæдыхайы», «Давд уарзондзинад», «Уарзæттæ»); 5) Давыны хъысмæты æнамонд фæндæгтæ («Сау бæлас», «Кæдæм у дæ фæндаг?», «Ныфсы мæсыг»); 6) Æхсар æмæ фыдыбæстæмæ уарзт («Арвæй æрвыст лæг»); 7) Ахуырад æмæ хъомылад («Фæндаджы фаллаг кæрон»); 8) æнæуд, æнамонд удты дуне («Нæ тæригъæдтæ», «Кæйдæр саргъыл»).

Хæмыцаты Цæрайы Ирыстоны дзыллæ зонынц хæрзæгъдауджын адæймагæй, куырыхон рухстауæгæй жмж курдиатджын фыссжгжй. Ахжм цжстжнгасжй йын йж дзырдаивадма куы аркасам, уад нам ирддарай разыны йæ уацмысты мидис, йæ царды хæс, йæ уды бæллиц. **Цæрай**драматург йж размж жвжры вазыгджын жмж ахсджиаг фарстытæ. Уыдоны мидæг дзуапп агуры, фæсивæдæй бирете редыд фендагыл цемен цеуынц, уымен. Ацы психологон агуржнты ирджй зыны авторы размжцыд зондахаст («Чи у аххосджын?», «Кæдæм у дæ фæндаг?»). Хамыцы-фырт сагъас каны, хъылма ама карз нозтма **жмхиц чи у, уыцы жмзжххонты хъысмжтыл**; фждзжхсы сын, цамай барвандай сахи ама са ныййарджыты цард ма цыбыр кжной, жхсжнаджн джр фыдбылыз ма хжссой, уый. Фала ууыл на фаваййынц йа аивадон агуранта. Царай йæ хъайтартимæ агуры адæймаджы бынат царды. Уыцы хъуыды арахстджынай авард ис драматурджы аппат драмон уацмысты дæр. Цы у удгоймаджы нысан, цавæр фарн ныууадздзен йе фесте фидены фелтертен, уый у Царайы аивадон сфалдыстады сараваран хъуыды.

Хемыцы-фырт сфелдыстадон куыст кенын райдыдта

ивгъуыд жнусы жхсайжм азты. Йж фыццаг пьесж – музыкалон комеди – «Зыгъуыммж уарзт» Цжгат Ирыстоны музыкалондрамон театры (ужд афтж хуынд йж ном) сценжйыл жвжрд жрцыд 1964 азы кжрон. Уый уыди ахуырдзау фжсивжды тыххжй. Уарзты темжйыл фыст рауад йж дыккаг уацмыс – лирикон-романтикон драмж – «Уарзты каджг» джр. Театр «Сабийы» сценжйыл жвжрд жрцыд (куклаты бындурыл нж, фжлж актерты уджгас хъазтжй) 1976 азы. Драмон уацмысы архайд цжуы Ирыстоны рагзаманты дуджы. Ацы пьесжйжн джр йж сжйраг архайджытж сты фжсивжды минжвжрттж, ныхас дзы цжуы сж ужэзау хъысмжтыл.

Мæгуыр лæджы фырт Хетæг удæй у хъæздыг, буарæй та – фейнесфарс. Йе фыд мард ерцыд елдар Тасолы къухей. Еме йе ныр хъысмет фелвары уеззау хесей: хъуама райса йа фыды туг. Фыдалты агъдау, дамоклы кардау, ауыгъдей леууы йе серме: уый сеххест кенын йе къухы нема бафтыд, афтемей та цард еме дуг йе разме **жржвжрдтой ног цжлхдур**: бауарэта йж туджджыны чызджы. Æмæ ныр цы кæна?!. Æнæ уымæй йын йæ цард ад нал кæны. Ахем зерде йем дары елдары чызг Сафирет дер. Феле ууыл дер хуыздер бон ней, уымен еме зоны, йе фыд жі Хетжгжн кжі никуы ратдзжн, уый. Сж уарэт тугисыны карз жгъдаужй тыхджынджр разынд, сж амонд баиу кжнын дер се къухы бафтыд, ещег се удты цин бире не ахаста: **ж**лдарады хъомысджын тыхт**ж** сын с**ж** ф**ж**ндт**ж** с**ж** хъуыры фæбадын кодтой. Æвзонг удты уарзты дидинджытæ царды цины хос на систы. Ницы рамбылдта уыцы фыдракандай чызджы фыд Тасол дæр, – йæхæдæг дæр мæрдтæм уайтагъд бацыд. Драмæйы цы æвирхъау цаутæ æрцыд, уыдоны тыххей дардмеуынаг хъуыды загъта хистерты миневар Гози: «Адемей иуте барджын куы уой, иннете та – енебар, уæд се 'ппæт дæр æнамонд сты».

Уарэты темæ уырнинагæй æвдыст æрцыд йæ иннæ пьесæ – лирикон комеди «Дыууæ зæдыхайы» дæр. Амæн дæр йæ мидисы æрмæг ист у рагон цардæй, фæлæ дзы ис нæ рæстæджы комулæфт дæр. Драматург дзы сарæзта æлдары иунæг чызг Зæрæда æмæ йæ лæггадгæнæг чызг Гуассæйы æмбисонды рæсугъд фæлгонцтæ. Кæд цард æмæ æхсæнады алыхуызон къæпхæнтыл лæууынц, уæддæр дыууæ хойы

хуызæн кæрæдзиуыл сты æнувыд æмæ иузæрдион. Алкæмæн дæр дзы автор ссардта æнæфæлхатгæнгæ ахорæнтæ; сæ алыварс усгуртæ, цъилау, хуымæтæджы нæ зилынц. Сæ удæй арт цæгъдынц, цæмæй сыл чызджытæй исчи цæ цæст æрæвæра, уый тыххæй. Чи йæ хъаруйы фæрцы, чи йæ сæрæндзинадæй, чи та – йæ кафт æмæ зардæй. Фæлæ æнæрцæф чызджыты хъусдард æмæ цæстæнгас химæ раздахын æнцон хъуыддаг нæу. Кæй дзы равзардзысты зæды хуызæн чызджытæ? Гъе, ахæм фарст æвæры Цæрай чиныгкæсджыты æмæ театрдзауты размæ.

Уарзт царды бындур кæй у, уымæ гæсгæ ацы темæ драматурджы сфæлдыстады ахсы стыр бынат. Æмæ уымæн хорз æвдисæн у йæ лирикон комеди «Дыууæ усгуры». Драмон уацмыс сценейыл жверд ерцыдис дыууж хатты: 1997 азы -Дыгурон театры, 2009 аззы та – Хуссар Ирыстоны театры. Æмæ уый зын бамбаржн нж уыд, уымжн жмж «Дыууж усгуры» сейраг хъуыды адеймаджы зерде еме зонд сыгъдег кæнынц аппаринаг миниуджытæй, иннæрдыгæй та сæ хъæздыг кæнынц æвæрццæг æууæлтæ æмæ бæллицтæй. Пьесæйы уый разма ныхас кауыл цыд, уыдонима абаргайа, автор сагъес кены ныры дуджы ахсджиаг фарстатыл: фыднозт, жнесерфат уаг еме се фестиуджытыл. Комедийы сейраг архайджытæй иу – Асæбе нозты цады ныххаудта æмæ дзы ферох сты аджимаджы хжстж, суанг жи йж бинонты мжт дæр нал ис. Йæ лымæн Мухтар дæр æй фæзмын райдыдта. жмж уый джр нозты бын фжци. Фжлж йж амонд йжхицжй егьаудæр разынд: Зæринæйы сыгьдæг уарэт æй йæхиуыл жрхудын кодта жмж нозтыл йж къух систа. Нж дзы ферох йе рдхорд Асебе дер, уый дер фыднозты азарей фервезын кодта.

Дыууж усгур лæппуйы кæрæдзийы фарсмæ æмуæхск, емзæрдæ емже емзондей ерлæууыдысты, еме се уый рахуыдта хæрзæгъдаудзинады фендагме. Уыцы монон сгуыхтен аргъ скодта Зерине дер еме, еппынфестаг, разыйы дзуапп радта Мухтарен. Асебе, Мухтар еме Зеринейы хъшуккегтей иу — Чаче, царды мидег рог фендегте агургейе, федзегъел ныгуылейнаг культурейы аууетты ехсен. Маделон евзагыл, ирон егъдеуттыл йе къух систа, йехи хоны ультренырыккон. Иу рестег Мухтарме дер йе зерде бахъазыд, феле йын дзы ницы рауад. Пирикон комедийы мидисамады ныхмеверд ерцыдысты, фесиведей еверциег еме епперциег миниуджыте кеме ис, уыцы дыууе къорды. Автор се кей фарс у, уый стыр сусег неу чиныгкесеген дер еме театрдзауен дер.

Дыууæархайдон драмæ «Фæндаджы фаллаг кæрон»-ы дæр уарзты мотивтæ ахсынц зынгæ бынат. Автор дзы спайда кодта йæ радзырд «Бæдинæйы курджыта»-йы иуæй-иу хъуыдытей. Драмон уацмысы къуыбылой амад цеуы уарзт жмж жнжуынон удты архайджй. Сжйраг хъайтартжй иу -24-аздзыд – Бæдинæ равдыста стыр адæймагдзинад. Йæ уарзон лæппу Астемыр, 26-аздзыд лæппу, бахаудта фæндаггон фыдбылызы жмж сси жнжбон рынчын. Бждинжйыл ма дзуры иу хъæздыг адæймаджы фырт Батыр дæр. Чызджы мад Уæздинцæйы дæр фæнды, цæмæй уымæ смой кæна. Æмæ йæ чызген кены карз уайдзеф. Астемырен та йе кой скенын дæр нæ уадзы: «Йæ ном кæмæн нæры, уыцы Батыримæ йæ барыс?». Мады ныхæстæ Астемыры хъустыл дæр æрцыдысты жме легъзте кены йе уарзонен: «Цемен де хъеуы мен хуызжн сахъатджын мой? Мемж тухитжгжнгж фжцжрай? Дæ амонд мын мæ цардæй зынаргъдæр у. Агурæг дæ куы уа – сараз де цард». Феле ерыгон сылгоймаг еме фезминаг ахуыргæнæг Бæдинæ удæй тынг фидар разынд. Астемыры ныхме чи дзуры, уыдонен та фидарей зегьы: «Йе тыхстыл на ныууадздзынан лаппуйы! Цы уыд, уымай мын ноджы зынаргъдæр сси». Хъæздыг æмæ бонджын усгуртæн та зæгъы: «Сæ уарзты зынг сæ дзыппытæ судзы, сæ зæрдæтæ – нæ!»

Йæ алыварс æхсæнады мидæг цы цардыуаг уыны, уымæй йæ мастæн кæрон нæй: «Гуыбын æмæ дзыппы дуне! Зæрдæ рохуаты кæм аззайы, зонд та кæрæф æмæ хъæддаг чи кæны». Нæ дзы аирвæзт йæ мад дæр: «Дæхи загъдау, æз лæууын фæндагæн йæ райдайæныл, ды та – йæ фаллаг кæроныл... Хъуамæ дæ хуызæнæй æрцæуон æз дæр мæ фæндаджы фаллаг кæронмæ – сыгъдæг цæсгомимæ æмæ зонынджынæй». Уый у Бæдинæйы философи! Æмæ йын хъысмæт йæ рæстдзинад сбæрæг кодта. Бубус ын æрбахаста æхсызгон хабар: «Астемыр, Бæдзо дæ агуры. Мæскуыйæ йæм æрдзырдта йе 'фсымæр. Æгас дунейы зындгонд чи у, ахæм фæсарæйнаг хирург, дам, ныртæккæ уым ис. Федта

дын дæ рентгены хуызистытæ æмæ загъта, сласут, дам, мам рынчыны. Тынг зардаваран ныхаста, дам, загъта». Батыр дæр хъысматы тæрхонай нæ аирвазт: гораты йын йа фыдыфсымары куы арцахстой, уæд фатарст ама, йахицан хъылмайа цы укол скодта, уый йын фегар ама йа мидбынаты мардай архаудта. Ноджы-ма сбараг, Астемыр дар уый тыххай аварийы кай бахаудта, уыцы хабар. Йа цалхы гайката йын амбисма Батыры амындай разылдачуыд. Фыдганаджы агуырдтой, фала йа не ссардтой, кана та йахи алханга бакодта. Бубусы загъдау, заххон тархонай аирвазт, фала Хуыцауы фыдах ссардта. Астемыр ама Баринайан та ахсызгон уац архаста Маскуыйа.

«Паддзахы чызг» та- фыст сты философон хъуыдыты бындурыл. Фыццаг хъæздыг у символон сурæттæй. Æгъатыр дунейы сау тыхтимæ тохы романтикон сгуыхтдзинад равдыста драмæйы хъайтар Нугзар. Цæмæ 'ртæры адæймаджы хиуарзондзинад, стей цы хъеуы леджы ном берзонд хæссынæн, уыцы хъуыдытæ сты драмон уацмысы сæйраг мидис. «Комеди «Паддзахы чызг»-жн йж мидис ист у рагон аланты дугей, феле дзы ныхас цеуы не рестегыл, стей царды жнусон чи у, ахжм ахсджиаг фарстатыл, аджймаджы зонд жмж удыхъжджй хъжздыг куы уа, ужд уымжй тыхджындар жмж амондджындар нжй. Ахжм у комедийы хъайтар – мæгуыр лæппу – Зауырбег. Хъæздыг усгуртæ: Бекъо. Дзжбе жмж Бобо йжм былысчъилтжй кастысты, йж магуырдзинад ын адзух йа цастма дардтой, хуыдтой йа гæвзыкк. Фæлæ фæстагмæ сæхæдæг Зауырбегæн лæгъзтиаг фесты, разындысты зонд жмж удыхъжджй жцжг гжвзыкк жмж ницжййаг. Тынг цымыдисаг сты паддзах Мулдар жмж дзырддзжугж джсны – зжронд ус Далуйы суржттж джр. Автор са сфалгонц кодта хъаздыг аивадон фаразтай.

Рæстдзæвин ныхæстæ загъта уацмысы тыххæй Мамиаты Изетæ: «Хæмыцаты Цæрайы пьесæ «Паддзахы чызг» нæм æрбахæссы адæмон цæхæркал æрхъуыдыйы тæмæнтæ, фольклорон поэтикæйы комулæфт... Бæлвырд у йæ философон ахаст, стыр æмæ ахадгæ – йæ нысаниуæг. Фыццаджыдæр уымæй, æмæ чиныгкæсæджы разæнгард кæны

цардуæвынады «уыци-уыцитен» раст дзуаппыте агурынме. Сейрагдер та – амоны, цемей уыцы хуыметег-вазыгджын æцæгдзинæдтæ Цæрайы аргъауы персонажау, алчи сарæхса йæхи архайд æмæ уагимæ æрæмных кæнынмæ». Иртасæг ма комедийы мидисамады бафиппайдта иу хорз миниуæг: йæ историон жмж фольклорон сюжетты жргомжй зыны абоны цаутима бастдзинад, нырыккон цардыл нываест уацмысты та – фидæныл сагъæс. Цыбыр ныхасæй, йе сфæлдыстады уарзондзинады темæ сæрмагонд бынат кæй ахсы, уый. Къуымæллæгкаты Муратæн уыцы тезис фадат радта вазыгджын хатдзжг скжнынжн: «Цжрай у уарзондзинадыл кадæггæнæг, уæлмонц сонатæйау, бæрзонд систа уыцы кадæг цъех арвы тыгъдадме, уарзондзинады тырыса ерсагъта Сæнайы хохы цуппыл, æмæ æрттивы уырдыгæй (пьесæтæ «Уарзæтты кадæг», «Кæй бауарзта Зæрæда?», «Паддзахы чызг» жмж жнджртж)».

Хамыцаты Царайы историон драма «Арвай арвыст лæг» фыст у нæ Ирыстоны азфысты бындурыл. Йæ сæйраг архайæг Ацæмæз у нæ адæмы иузæрдион хъæбул, тох кæны сæрибар царды сæраппонд – фыдæхтауджыты ныхмæ. Феле цыфыддер знегте ирон адемы басеттынме куы æрбалæбурдтой, уæд йæ хæлар Тузар æмæ йæ уарзон фæдисонау, фæсидтысты дзыллæчызг Ацырухсимæ, йы иудзинадма, фарсай-фарстам балаууынма ама иумæйаг тыхтей фыдыбесты цыфыддер знаджы ныдде-рен кæнынмæ. Драмæйы мидисамады Хæмыцы-фырт арæхстджыней спайда кодта адемон сфелдыстады уацмыстей. Ам авторы далхъуыды аргом у: дзыллайы сараппонд йа цард æвгъау чи нæ кæны, адæмы сæраппонд йæ сæр нывондæн чи хæссы, уый зæххон уд нæу, фæлæ арвæй æрвыст лæг. Драматург Ацамазы тахга-нарга Уастырджийы хуызы кай равдыста, уымжй бжлвырд фжхъжздыгджр кодта сценикон архайды идейон-аивадон ахаст. Национ драматургийы ацы ног къахдзеф ссис размецыд фезынд. Афте зегъен ис Ацырухсы суратай дар. Уый дар у ног фалваран ирон драматургийы фæлгæты. Цыфæнды зын уавæры дæр æй сæркъулæй лæугæ ничи фены, фæлæ уæздан, хæдæфсарм еме фелменей. Ененхъеледжы тессаг уаверы дер цатта у цыфыддар знагты ныхма тохы налгоймагты

жиржнхъ жрлжууынмж. Уырнинагжй жвдыст цжуы дзырддзжугж жмж жхсарджын сылгоймагжй.

Æмткæй, драмæйы мидисамаддæр хицæн кæны хæдбындур ранывæстæй. «Автор дзы, – иттæг раст бафиппайдта Четиты Рубен, – бирæ ныхасы бар нæ дæтты æддагон лæбурджытæн – сæ фæтæг Учбей Керим-Гирейæн æмæ йæ хъузонсгарæг Хушпарæн. Лæбурджытæ лæбурджытæ сты, æмæ æмбæрст у, цы сæ хъæуы, уый. Фæлæ семæ тохы сæйрагдæр нæ адæмы иудзинад у – æмæ уыцы ахсджиаг фарст лыг кæны драмæ. «Арвæй æрвыст лæг»-ы æвдыст цæуы Ирыстоны зын уавæр 18-æм æнусы æмбисы, Уæрæсеимæ баиу уæвыны агъоммæ, фæлæ йæ проблематикæ куыд нырыккон у, куыд тынг дзы хъуысы нæ абоны рис, нæ абоны катай».

Психологон драмæ «Чи у аххосджын?» нымад цæуы Цæрайы хуыздæр уацмыстæй иуыл. Сценикон æгъдауæй дæр рауад æппæтæй «амондджындæр». Æвæрд æрцыд æртæ сценæйыл: 1981 азы – ирон театры, 1995 азы – дыгурон театры, 2011 азы – Хуссар Ирыстоны театры. Æдæппæтæй ирон сценæйыл æнæрлæугæ цыд 100 хатты. Драмон уацмыс ма, уыцы-иу растаг, дзураг у дыууа вазыгджын хъуыддагыл: иуырдыгжй, нж фжсивжджй фыдвжнд фжндагыл чи ныллаууыд, уыдоны жнамонд хъысматыл, иннардыгай ныййарджыты бæрнон хæсыл. Иу та сæ кæны, уацмысы далархайджыта жма далтемата ардзон агъдауай пьесжйы бындурон хаххимж жнгом баст кжй цжуынц, уый. Драмæйы мидисамады рæзтмæ куы æркæсæм, уæд арфдæр бамбарем авторы аивадон нысан. Бинонты хистерте Габо жмж Асиат бындур сжвжрдтой диссаджы бинонтжн. Лжг жмж ус кжрждзийы уарзгжйж фжцардысты къорд азы, фæлæ сын цот нæ рацыд æмæ уый аххосæй сæ царды уаг фехæлд. Сылгоймаг йæхицæн рахаста карз тæрхон: цæмæй лæджы аххосæй æвæстаг ма фæуа, уый тыххæй йемæ ахицжн. Фжлж дзы хорзжй ницы ссардта – йж цард схжццжмæццæтæ ис. Габойæн дæр ма цы гæнæн уыдис: хæдзары сылгоймаг хъуыд жмж бацард Нифжимж. Хуыцауы фжнджй сын райгуырд дыууж лжппуйы. Асиат та аржндонжй йжхицжн **ж**рбахаста фырт – Зурабы.

Габо рауад ницеййаг фыд, йе цоты хъомыл кенынен иу уысм дер рестег никуы ссардта, еме сехи егъдауей

рæзыдысты. Кæстæр лæппу Вадим хæрамдзинады дунейы цъымарайы йæ хъуырмæ аныгъуылд, æмæ йын «ма кæ» зæгъæг нæ фæцис. Райсомæй фæсæхсæвæрмæ кæм фæлекка кæны, цы куыст фæкæны, уый базонын никæй бафæндыд, æмæ уый дæр йæ рохтæ уæгъдибарæй хæссы, æххæст кæны Зураб æмæ æндæр уый хуызæн фыдгæнджыты сау фæндтæ. Йæ фыд Габо сæтты йæ аххосыл: «Нæ лæппуйы зæрдæйы дæгъæл афоныл нæ къухмæ нæ райстам, не 'фсин. Ныр уыцы дуар æхгæд у, ай-гъай! Йæ байгом кæнын нал у нæ бон». Сæ мад Нифæ дæр, куыд æмбæлд, афтæ хъæддых нæ разынд, æмæ лæппу «уынджы æгъдауыл» схъомыл. Вадим йæ мады зæнæджы туджы йæ къухтæ куы сæвдылдта, уæд ма æнæмæт фыд, бæргæ, базмылыд, фæлæ байрæджы: йæ дыууæ фыртæй дæр æнæхай фæцис.

Курдиатджын драматург, дидактикон фарстатæй спайдагæнгæйæ, драмон аивады фæрæзты фæрцы арæхстджыней раргом кодта йе архайджыты миддуне. Автор, йе хъайтарты фыдракæндтæ æвзаргæйæ, мидхъуыддæгты кусджыты жххуысмж на фасидти, никай дзы скодта пьесайы архайжг. Йж жппжрццжг архайджытж аджижн цы маст. цы стыр фыдбылызта саразтой, уый сахиуыл бавзаргайа, сæхæдæг сæхицæн скодтой карз тæрхон. Ацы пьесæ театры сценейыл цалдер азы цеугейе, тынг агайдта театрдзауты зæрдæтæ. Уый тыххæй зындгонд театриртасæг Бæциаты Агуыдз разæнгардæй фыста: «Хæмыцаты Цæрайы драмæ «Чи у аххосджын?»-жн ис стыр хъомыладон ахадындзинад. Автор арехстге райхалы алы персонажы хъиаметы ефсойнетте, йæ къухы бафтыд тызмæг рæстдзинад зæгъын, раст фæндагæй чи фæхауд, уыцы æрыгон лæппутæ æмæ чызджыты жнжсжрфат митыл. Обржзтж сты мидхъуырдухжнты тыхджын жнкъуыстыл амад, уыимж иудадзыг кжнынц рæзгæ. Драмæйы ахсджиаг хъуыды ахадгæ у, дзурæг у алы фелтеры ныййарджыты бернондзинадыл, се моралонэтикон жүүжлтыл аджймаджы сыгьджг жфсармыл».

Номдзыд аивадиртасæг Бæциаты Агуыдз драмон уацмысæн бæрзонд аргъ хуымæтæджы не скодта. Ирон драматургийы хуыздæр уацмыстæн сæ сæйрагдæр миниуджытæй иу у аив, нывæфтыд, мидисджын ныхас. Бæрнон хъуыддаг у хъомыладон фарстытыл фыст пьесæтæ царды рæгъмæ хæссын. Уый

ахсджиаг хæстæ æвæры нæ дзырдаивады размæ. Ацы темæйыл нæ драмон сфæлдыстады цы ног уацмыстæ фæзынд, уыдоны æхсæн хуыздæрыл нымад æрцыд Цæрайы драмæ «Чи у аххосджын?» Цардæй æрбайсгæ бындурыл авторы къухы бафтыд зæрдæмæдзæугæ, психологон æгъдауæй цæттæ сурæттæ сфæлдисын, цæрдудæй равдисын. Драмæйы сюжет ахсджиаг кæй у, уый дзурæг у, алы фæлтæры æхсæн дæр адæймаджы сыгъдæг æфсармыл аудæгтæ кæй ис, ууыл. Фæсивæды моралон-этикон цæсгом, сæ фæндæгтæ цæмæй æмæ кæмæй аразгæ сты, уый раргом вæййы цардæгас нывты, хицæн бинонты цардыуаг бæстон æвдисгæйæ.

«Чи у аххосджын?»-ы идейон-аивадон азæлдмæ хæстæг лæууы Цæрайы иннæ психологон драмæ «Фæтых у мæлæтыл!». Уым дæр драматург фæлгъауы нæ дуджы риссагдер теме - хъылмайы фестиуджытыл. Ермест йе сныхас дер адеймаджы зерде еме зонды гуырын кены уæззау хъуыдытæ. Драмæйы мидис, фæдисхъæрау сиды фесиведме, ныййарджытем, ехсенадме, цемей стыр фыдбылызей сехи хизой, уый тыххей. Уацмысы сейраг хъайтар – наркоман Аслан фестагме амары хъылма уейгена Сауладжы, уый фаста та – йахи. Цыма фасивадан уымæй афтæ зæгъынмæ хъавыд: «Мачи уæ фæзмæд мæн, наркоманы адджын сæнттæ мæнг сты, хæссынц сау мæлæт!» Пьесæйы архайджытæй алкæмæн дæр ис йæхи хъысмет, алкемен дер дзы автор ссардта йехи аивадон ахоржнтж, кжсджытж жмж театрдзауты жфтауынц арф хъуыдытыл. Ацы зæрдæагайгæ уацмысæн цас æхсæнадон жмж хъомыладон ахадындзинад ис, уый бжлвырд у.

2002 азы психологон драмæ «Фæтых у мæлæтыл!» жвæрд æрцыд ирон театры сценæйыл. Спектаклы фæстæ регионалон газет «Вся Осетия» фыста: «Спектакл зынгæ фæзынд у нæ республикæйы культурон царды мидæг. Пьесæйы трагикон сюжет æмæ ирон академион драмон театры артисты диссаджы хъазт адæмы зæрдæтæ нынкъуысын кодтой. Бирæтæ куыдтой».

Æмткæй райсгæйæ, зæгъæн ис, Цæрайы сфæлдыстады ирдæй кæй зыны профессионалон фыссæджы цæсгом. «Йæ мидисджын уацмыстæ, – фыста йæ рæстæджы Четиты Рубен, – дзуапп дæтынц нæ дуджы ахсджиагдæр фарстатæн.

Уый уымжн, жмж Цжрай фыссы, жрмжстджр, йж зжрдж цы хъуыдджгтжй хъжрзы, уыдоныл. Йж пъесжтж аржэт сты жвжрццжг жмж жппжрццжг фжлгонцты карз быцжуы бындурыл. Персонажтж ирджй жвдыст цжуынц сж миддунеон ахастытжм гжсгж аккаг жмж сжрмагонд аивадон ахоржнты фжрцы, алкжмжджр дзы ис йжхи зондахаст жмж хицжн кжны йжхи жвзагжй; иу дзы иннжйы жнгжс мур джр ницжмжй у». Зын у не сразы ужвын Четийы-фыртимж: Цжрайы пьесжтж, жцжгжйджр, хъжздыг сты арф философон хъуыдытжй, ирд сценикон фжржэтжй, уымжн жмж автор йжхжджг джр у хъжздыг удыхъжды хицау. Уымжй ужлдай ма жнгом баст у театралон цардимж, уымж гжсгж йж драмон уацмысты жнкъаржм сценжйы комулжфт. Уый та дзуржг у ууыл, жмж авторжн ис йжхи сфжлдыстадон жрмдзжф, куыд йж пьесжты, афтж йж прозаикон уацмысты джр.

Пьесæтæй уæлдай ма Хæмыцы-фырт йæхи равдыста радзырды десныйе дер. Йе прозаикон уацмысты дер ирдей зыны рестег еме дуджы комулефт. Курдиатджын автор дзы лыг кæны царды вазыгджын фарстатæ. Уыдон дер се мидисме гесге сты хедбындур, аивадон **жрмжгжй** – нуарджын, ис сын жхсжнадон ахадындзинад. Хамыцаты Царайы прозаикон дасныйадан хорз авдисан у йæ хуыздæр радзырдтæй иу «Нæртонгуырд». Йæ мидисамады ахадындзинадма гасга, уацауы амсар чи лæууы, уыцы уацмысы архайд цæуы 17-æм æнусы. Адемон таурельты чи баззад, ахем ецег хабар еверд **жрцыд йж сюжеты миджг.** Ц**жвиттон иу дыгурон лжппу** -Хамыц – йа лагдзинады фарцы Касагай раскъафта къниазы чызг Фатимæйы. Дыууæ æмбалы амондæн кæрон нал уыд. Æвæццæгæн сæм бахæлæг кодтаикой Дыгургомы зæдтæ дæр. Фæлæ цъаммар адæймæгтæ кæм нæй, кæй нæ баййафы сæ сау фыдæх-фыдбылыз? Хæмыцыл ардауын райдыдтой Фатимейы ефсымерты: Дыгургомы, дам, уын уе хъал хойы фаджысхессег скодтой. Æфсымерте ертейе. дугьон бæхтыл, араст сты сæ хойы уынæг. Хъæугæроны хæрхæмбæлд фесты Хæмыцыл æмæ сæ масты фæдыл ацыдысты: жнаххос лжджы дзыхъмард фжкодтой. Хжмыцы хæдзармæ куы бафтыдысты, уæд сæм сæ хо, зæды хуызæн фелыстей, хъелдзегей куы рауад, уед бамберстой се

уæззау рæдыд, фæлæ байрæджы!.. Фатимæ æвирхъау хабар куы бамбæрста, уæд йæхи амардта йе 'фсымæрты раз. Хæмыц æмæ Фатимæйы, Азау æмæ Таймуразау, иумæ бавæрдтой. Дыгургомы цæрджытæ та сыл скодтой зарæг. Абон дæр-ма йæ фæзары Золойты Майрæн. Чысыл радзырд нæу ацы уацмыс, фæлæ йæ чиныгкæсджытæ иу «ныхъуырд» акæнынц. Чи йæ бакæсы, уыдон та – фæзæгъынц: «Фæкæуын мæ кодта».

Сермагондей зегъыны аккаг у. Церайы уацмысте цы фалман, сыгъдаг ама суратджын авзагай фыст сты, уый. Суанг дзы философон бындур кæмæн ис, уыдон дæр зын кæсæн не сты. Йæ хъайтартæ сты хъуыдыгæнæг удгоймæгтæ жмж уымж гжсгж аржх жрцжуынц вазыгджын жмж ахсджиаг хатдзæгтæм. Уый, æнæмæнгæй, Хæмыцы-фырты кæны уæлдай цымыдисагдæр. Къуымæллæгкаты Мурат, **жржмбырд кодта фыссжджы уацмысты цыргь ныхжстж жмж** базырджын хъуыдыте еме цыппар азы разме мыхуыргонд жрцыдысты фыссжджы радон чиныг «Айджн»-ы. Зындгонд куыд у, афтемей елвест хъуыдыте цыфенды фыссетен дæр бæрæг кæнынц йæ аивадон æмвæзады бæрзонддæр **ж**фц**ж**г. Базырджын ных**ж**ст**ж** д**ж**р с**ж** уыцы хъомысы тыххей хонынц. Уыдоны ферцы уацмысты ахадындзинад кжны ужржхджр, арфджр хизы чиныгкжсджыты зжрджтжм жмж, сжрмагонд уагжвжрдмж гжсгж, жрбынат кжнынц адеймаджы хъуыдеджы мидег. Мурат се, фердгуытау, **жруыгъта**, ц**жмжй** ирд**жй жрттивой жмж** с**ж** ад**жмы** зонд рухс кæна, уый тыххей. Тынг зердеагайге кей сты, уыме гæсгæ дзы дæнцæгæн æрхæссæм иу цалдæры: «Сæфт адаймаг – йе сафт нал фауыны», «Уды малатай – буары мелет хуыздер», «Иудзинад – адемы тырыса у!», «Стыр уарзт – стыр ныфс детты» жме жндерте.

Курдиатджын авторы аивадон сфæлдыстадыл нæ цæстæнгас лæмбынæг куы ахæссæм, уæд нæ бон зæгъын бауыдзæн. Йæ хъайтартæ лæуд сты фæлварæн фæндагыл. Драматурджы уацмысты зæлынц сагъæс æмæ фæдисы зæлтæ нæ фидæны тыххæй. Уый уæлдай ахадгæ кæны йæ сфæлдыстады сæйраг мидис — хъомыладон куысты архайд. Уый уымæн афтæ у, æмæ Хæмыцы-фырт мæнгдзинады

фыдракæндтæ хурмæ хæссы, адæймаджы хорздзинæдтыл та – заргæ. Цæрайы сфæлдыстадæн схонæн ис æхсар æмæ намысы гимн: æнæ уымæй къона æмæ цардæн бындур нæй – йæ къултæ æркæлдзысты. Гъе, уымæ гæсгæ Ирыстоны адæмон фыссæджы сфæлдыстадæн эпиграфы хуызæн райсæн ис йæ пьесæтæй иуы ном – «Кæдæм у дæ фæндаг?». Кæдæм кæны нырыккон адæймаджы йæ фæндаг, кæдæм цæуы? Хæмыцы-фырты сфæлдыстадон фæндаг йæ чиныгкæсджыты æмæ театрдзауты хоны кувæндонмæ, дунескæнæгæн табу кæнынмæ. Æмæ уым ис йæ сфæлдыстады зынгæдæр ахадындзинад.

ТЪЕХТИ Тамерлан

ЖМДУГОНЫ ХЪЫСМÆТЫЛ САГЪÆСТÆ ХУЫГАТЫ СЕРГЕЙЫ СФÆЛДЫСТАДЫ

(Радзырдтæ «Зæронд чингуытæ» æмæ «Сæнæфсиры цупæлттæ»-йы бындурыл)

Ирыстоны адемон фыссег Хуыгаты Сергей ирон литературама бира сфалдыстадон хуынта бахаста. Йа радзырдты, уацауты жмж романты уый жвдисы уырнинаг, жвжрицжг жмж жппжрицжг миниуджытжй хайджын хъайтарты. Бирж сты, фжлж кжрждзийы нж фжлхатт кæнынц. Хуымæтæг фæллойгæнæг уа æви стыр разамонæг, уарзты арты судзжг жви сыгъджг жнкъаржнтыл гадзрахатжй цæуæг уд. сæрибарыл тохгæнæджы æви сфæлдыстадон кусæджы уавæр æвдисæг – алчидæр сæ свæййы, авторæн йæхи цæрын цы дуджы бахъуыд, уый цæхгæр фæзилæнтæ æвдисынæн ахъаззаг фæрæз. Се снывæндæг аив дзырды зиууон та сем йе цест дары еме се хъысметыл сагъесте кæны. Цæмæн? Уымæн, æмæ сæ йæ зæрдæйæн адджын жмзжххонты монджгтж исы. Æмж афтж кжм v, уым та куыдфæндыйы цæстæй ницы хуызы кæсдзæн, сæ фæрнджын фыдæлты æгъдæуттыл сæ къух кæй исынц, мулкæн кувын кай райдыдтой, иу фалтар иннаима удварны рухсы тынтай баст кæй нал цæуы, уыдæттæм.

Цы сагъжстж йжм жвзжры, уыдон Хуыгаты Сергей бавæрдта радзырдтæ «Зæронд чингуытæ» æмæ «Сæнæфсиры цупелтте»-йы мидисы. Æнеменг, йе сфелдыстады фестаг азты хуыздер уацмыстей сты. Йехедег дер афте нымайы. жнджр сж йж ногджр чингуытжй иумж нж бахастаид. Сж дыуужйы сжираг темж джр у жмдугонты фжлгонцтж, куыд сты, афтæмæй равдисын, æмæ уый руаджы чиныгкæсæджы, цы дуджы цæры, уым хæрзæгъдаудзинад цæуылнæуал хъжуы, ууыл сагъжсы бафтауын. Æфсарм, намыс, нацийы традиците хъахъхъенын, кередзийен аргь кенын еме жнджр аджимагон миниуджытж жцжгжлон цы жхсжнаджн систы, уымжн бжллиццаг фиджн нжй – ахжм зондыл хжст у автор. Ацы фарстатæм ивгъуыд заманты дæр стыр æргом здехт цыд. Историк еме ехсенадон архайег Михаил Щербатов XVIII жнусы кжрон цы хжрзжгъдаудзинадон-политикон памфлет «О повреждении нравов в России» ныффыста, уым зæгъы, Петр I мæнгуырнынад, дзыллæйæн фаг ахуырад на датгайа, кай куынаг кодта, уымай дины, ама йемæ – хæрзæгъдаудзинады бындуртæ кæй фæкайдта: «Потеряв сию подпору, в разврат стали приходить». Иртасæг А. Болдырев уыцы куыстей ахем хатдзег кены: «Строгость нравов и умеренность - основа процветания любого государства – покинули русское дворянство как опору самодержавной России в результате его «оподления».

Иугæр йæ рæстæджы æнæхъæн паддзахады цард фæцудыдта уæды æмдугонты æнæраст политикæйы фыдæй, уæд мах рæстæг та удварны хæзнатæ «зæронд дуджы ныууадзинаг хъуыддæгтæ» цæмæн свæййынц? Сæйрагдæр уый тыххæй, æмæ фæлтæрты 'хсæн бастдзинад кæй сæфы. Фæстиуджытæ æвиппайды нæ разынынц, радзырд «Зæронд чингуытæ»-йы Уыттырбег æмæ Милуаны бинонты царды куыд нæ зынынц, афтæ. Сæ бындар — нæртон ном Уырызмæг хæссæг лæппу — царды у раст фæндагыл æвæрд, уæдæ гуырвидауц Рагзанæ дæр, ирон хæдзары ног чындзæн цы æмбæлы, уыдæттæм арæхсы. Фæлæ... æрыгон бинонтæ сæ хистæрты нæ фæзмынц æмæ нæ тырнынц адæмы 'хсæн ирон æгъдауимæ балæууынмæ. Уæдæ йæ ахуыргонд фыд цæстыгагуыйау цы библиотекæ хъахъхъæны, æдзух цы чингуытæ кæсы, уыдоны нысаниуæг дæр лæппу не 'мбары. Къостайы «Ирон

фæндыр»-ы фыццаг рауагъд æрмæст зæронд, скъаппы тæрхæгыл чи нæ фидауы, ахæм чиныг кæмæн у, уыимæ ма цæуыл дзурæн ис?! Фыссæг сюжет фæаив кæны æндæр нывæй дæр: ахуырмæ тырнын æмæ зæрдæргъæвд уæвын Уырызмæджы 'мгæртты тынг не 'ндавы – абон йе 'мкъласон Хулайы хуызæттæн фылдæр кад ис. Æрыгон фæлтæр æй хонынц хъæбатыр, афтæмæй та йе «сгуыхтытæ» сты æнæсæрфат, йæ цардæн тæссаг митæ.

Уыттырбег, хæдзары хицау, у «уæгъдибар сæрибары» ныхмæ. Уавæртæ тыхджындæр разындысты, нæ йын бантыст йæ кæстæры чиныгмæ, ома, зонды æвæджиауы къæбицмæ, бамхиц кæнын. Иугæр нæ кæсыс, уæд та дæ адæмы истори бæстон нæ зоныс, æмæ дын фыдæлтæй баззайгæ æгъдæуттæ кæддæриддæр уыдзысты æмбæхст хæзна. Æфсин Милуан дæр дзæгъæлы нæ зæгъы, фæсивæдæн «сæ зæрдæ амард», зæгъгæ. Цæмæн, уый дæр æмбарын кæны – кæсæндонмæ рады нал лæууынц, æмæ сæ æбæрæг сау тыхтæ æрмæст мулк æмæ хъæздыгдзинадмæ сарæзтой...

Цы зæгъинаг у автор ацы нывтæй? Иударон хъуыдытæ еме фелгонцтем емхиц никед уыд, уеде йе 'мдугонты епперццег миниуджыте евдисын дер литературеме ницы бар дары, уый йын ембарынгенын не хъеуы. Ам йехиме здахы Уырызмеджы фелгонц. Куыд дзы рауад зондджын, ахуырыл енувыд леппу, чиныг ын кед уеззау уаргъ йеддеме ницы у, уед?

Автор хæдхуыз уацмыс снывæндыны охыл æндæр фæндагыл ацыд — йæ чиныгкæсæгæн сарæзта фидæныл ахъуыды кæнынæн фадæттæ. Уымæ йæ разæнгард кæны, йæхи концепцийы чиныгæн уаз нысаниуæг кæй ис, уый йæ хъайтарты хистæр фæлтæры зондахасты нывæргæйæ. Абон уа, райсом, уæддæр æнæ чиныг æхсæнадыл рохуаты рыг ныббаддзæн, æмæ йæ фидæн ивгъуыдæй аразынхъом нал уыдзæн. Ахæм уавæры та йæ бындуртæн æнæ фæцудгæ нæй. Уымæн, æмæ цыфæнды æхсæнад дæр хæрзæгъдаудзинадыл лæууы (духовные скрепы), сæудæджергæнджытæ æмæ иу бонæй цæрæг адæмыл нæ, фæлæ. Ацы хуымæтæг уагæвæрд æххæстгонд кæй нæ цыд, уый фыдæй цас нæргæ паддзахæдтæ фехæлд (сæ тыхджын æфсæдтæ дæр сæ уымæй нæ бахызтой), ууыл та дзурынц, адæймаджы рæдыдæй бахизыныл архайынц...

кæй зæгъын æй хъæуы, чингуытæ! Гъе, ацы хъуыдыйы 'взартæ хъуамæ парахатæй байтауа автор йе 'мхъуыдыгæнæг-чиныгкæсæджы зæрдæйы йæ уацмыс «Зæронд чингуытæ»-йæ.

Æмбæрстгонд v – æрыгæттыл хорзæрдæм ахадын, уæлдер амынд зондыл се ефтауын се бон у се хистертен. Æрмæст, радзырд «Сæнæфсиры цупæлттæ»-йы æвдыст чи цæуы, уыцы Бадинæйы хуызæттæ – нæ. Ам дæр та фыссаг жппжрццаг фалгонц не 'вдисы – Бадина культурайы къабазы кусжг уыди, йжхи никуы ницжмжй фжчъизи кодта. уждж йж кжстжртж джр зжрджйы фжндиаг сты. Фжлж йæ сыхбæстимæ иумæйаг æвзаг йæ бон ссарын нæу, æмæ уый йж бинонты цардыл ржстмж нж ахады. Дзжгъжлы йын нæ зæгьы йæ хо Радинæ: «Сыхбæстæ – уый иу тымбыл къухы хуызжн у. Иу тымбыл къухы куыд баиу вжййынц хистжр жнгуылдз, кжстжр жнгуылдз, жнжном жнгуылдз - сыхбжсты дер афте сембырд веййы алы адем – чи се бехгес вæййы, чи – артист, чи – пецамайæг. Баиу вæййынц иу сыхбæсты, æмæ сæ, чи цы куыстыл хæст у, уый уым баззайы, куысты. Ам свеййынц сыхбесте - се 'ппет дер райсынц иу десныйад». Сыхбесты иугенег нысаниуег фезынд бегъжртыл (жвжицжгжн, балкъонтыл) хилжг сжнжфсиржн, йа цупантта та систы уыцы сыхбасты баркады символ.

Дыууж радзырды джр ист цжуы сфжлдыстадон кусжджы хъысметы теме. Зын у фысседжы тухите бамбарын, ноджы ма сæ хæдзармæ æфтиаг кæй нæ цæуы, уымæ гæсгæ. «... Гуыбыны, хуылфы, уæцъæфы рæстæджытæ! Зæрдæйы рæстæджытæ аивгъуыдтой. Сау тæлмæй ма баззайа ацы рæстæг адемы царды. Херыны рестег еме херджыты рестег! <...> Уæдæ дзы цæуыл хъуамæ фæлæууа адæймаджы зæрдæ? <...> Мæнæ та, дам, уын уæ пенситæм бафтаудзыстæм, фидар, дам, лæуут. <...> Нал нæ хъæуы пенси, æнæуи исты - йе исты стыр арæзтад, йе æндæр исты, йе 'ргом хуылфмæ на, фала фиданма здахт каман уа, ахам исты, адаймагмæ зарын чи 'рцæуын кæна! Зарæг кæмæй райгуыра! Зарæг цы дуджы нæ зыны, уый дуг нæу!» – зæгъы Бадинæ, æмæ нын уымжй автор жмбарын кжны, заржг фыссжджы удвжллойж кжй райгуыры, радзырды хъайтар та йж хъжндзинад сраст кæныныл архайын кæй райдыдта. Райдайæд, уæдæ, ехсенад дер. Алчи йехиме хъенте ссаред, аиуварс се

кæнæд, æмæ уæд цард дæр йæ гаччы сбаддзæн – ахæм хъуыды жвжрд ис радзырдты мидисы, жмж, жвжццжгжн, дуне ресугъддзинады руаджы фервездзен, зегъге, чи хъуыды кæны, уыдон фыссæгимæ сразы уыдзысты. Литературæйы айджны кжсгжйж та жрхжссжн ис Мамиаты Изетжйы ныхæстæ: «Нырыккон гуманитарон наукæ агуры адæймаджы удварнма ног бацаужнта. Се 'хсан, хуыздар фидан камжн ис, ахæмыл нымад у аксиологон метод, ома, алыварс дунейы жппжт фжзындтытжн джр, аджймагжн хжрзиужг жви фыдбылыз хессынц, уыцы хуызы аргь кенын. Автор еме хъайтары жмахастыты проблемж жнгом баст у тауржгъон формжты эволюциимæ. Уацмысы таурæгьон сконды анализ фадат дæтты фыссæджы стиль æмæ дунеуынынады хицæндзинæдтæ лæмбынæг фæлгъауынæн». Ныхас цы радзырдтыл цæуы, уыдоны фыссæджы цæстæнгас æмдугонмæ, йæ миддунейы миниуджыта йын авдисынма, ирдай зыны, йа хъайтартимае йын цы ахастытае ис, уыдон зын раиртасаен не сты. Асмае фидарей зегьен ис, йе зердейы цинте, йе уды риссегте фыссаг Хуыгаты Сергей амдугонма парахат ама цастуарзоней кей хессы белвырд нысаниме – ахуыргонд цы удварние бацеуенты кой кены, уыдон цестсайен, менгæфсон сызгъæринæй фæлындын ма бауадзын. Æнæмæнг хъжуы хъысмжты фжлваржнты бахсидын, жмж уый та сындзытыл ауайæгау у. Сæйрагдæр уымæн, æмæ фæлваржнтж удварны хжзнатыл сужлжхох ужвынжй тжссаг кжй сты. Уый ныхма у фыссаджы тох аив дзырдай хотыхима, уый сараппонд йа удай арт цагьды, цыфандыйа дар хуыздер фиденыл ныфс даргейе.

Фепбайуйнаг.

Аци æрмæг финсгæй, автор испайда кодта Хугати Сергеййи киунугæй "Сæнæфсиры цупæлттæ", А. Бондареви киунугæй "О повреждении нравов в России" æма Мамиати Изети æрмæг "Автор æмæ хъайтары æмдзæдис"-æй.

COMMEND.

ПАРУИПИСДИКЕ

КУЧИТИ ЮРИЙ – ÆНОСОН БÆГЪАТÆР!

2019 анзи 26 августи атомон ехсæттæн науитæ «Ленин» æма «Арктики» капитан Кучити Сергейи фурт Юрийи райгурдбæл исæнхæст æй 100 анзи. 54 анзи фæхъхъиамæт кодта денгизон флоти, уонæй ба дууинсæй анзи æнæцохæй фæццудæй Цæгатаг денгизон нади ехтæбæл. Райгурдæй Цæгат Иристони, Тиби гъæуи. Æ фидæ 1938 анзи репрессигонд æрцудæй. Бæргæ 'й исраст кодтонцæ 1956 анзи, фалæ уой туххæй Юрийæн ба æ къохи нæ бафтудæй æ устур бæллец: Дзæуæгигъæуи 27-г скъола фæцæй хъæбæр хуарз бæрæггæнæнти хæццæ, 'ма 'й фæндадтæй тæхæг-кунæггæнæг исун. Юрий цудæй Жуковскийи номбæл Æфсæддон-уæлдæфон Академимæ, Æфсæддон тæхгути скъоламæ, Баумани номбæл «МВТУ»-мæ, фал æй некумæ райстонцæ. Æ хъисмæт, æвæдзи, нисангонд адтæй.

1941 анзи 5-г июни бацудей косунме буксир «Василий Молохов»-ме матросей, уой фесте Арктики флоти науитебел службе хаста кестер афицерей. Устур Фидибести тугъди ензти ехсеттен науитебел куста.

1944 анзи штурманти курситæ фæцæй, уой фæсте — Адмирал С. О. Макарови номбæл Паддзахадон Денгизон Академи. Цалдæр ехсæттæн науебæл бакуста 1964 анзи уæнгæ. Еци анз иссæй ехсæттæн науæ «Ленин»-и капитан дæр. Уой фæсте — 1971-г анзи 5-г июни иссæй, аразгæ ке кодтонцæ, уæхæн ехсæттæн науæ «Арктики» капитан, æма си бакуста дæс анзи. Фæлтæрдгин æма фордицæуæги ацъагъуитæй хайгин уогæй, æдасæй æ куст кодта. Еу карикатурæ дæр, дан, ибæл искодтонцæ кæддæр: Кучий фурт ехсæттæн науæбæл, раст, цума, бæхбæл, уотæ бадтæй... Гъе, уотемæй, ампъезгай, Юрий бацудæй, æ ном ин æгас дуйнебæл ка рапарахат кодта, æма е 'нном Гагарини хæццæ 'й æмрæнгъæ ке туххæй æвардтонцæ, еци гъуддагмæ.

1977 анзи 9-г августи ехсæттæн науæ «Арктикæ» рацудæй Мурмански портæй. Историй фиццаг хатт æрцудæй уæхæн хабар – дони сæрти цæуæг науæ, Астæуккаг арктикон бассейни ехтæ сæтгæ, «исхизтæй» зæнхи къорей цъопмæ, меридиантæ кæми 'сеу унцæ, уордæмæ. Уавæр адтæй хъæбæр зин, устур къулумпидзийнæдтæ баййафтонцæ фæндагбæл, ехи уацари дæр бафтуидæ науæ, бони гъæдæ дæр син алкæд æнхусгæнæг н' адтæй, фалæ капитан размæ тардта æ науæ.

17-г августи бахъæрттæнцæ Цæгатаг полюсмæ.

Фиццагидæр лигъз фæзæгонд равзурстонцæ, зæнхи къорей цъопбæл ниссагътонцæ болатæй æрттевагæ гъелæ, Цæгатаг полюси Советон Цæдеси туруса исистонцæ. Фур цийнæй «зæнхи алливарс балци» исаразтонцæ: кæрæдзей фæсте

цамугай, зилданца флагштоки алливарс (еу инсай метри радиус), уотемай занхи агас меридиантабал арзилданца.

Раздæхуни агъонмæ Цæгатаг Ехгун Океани дæнттæмæ æруагътонцæ æфсæйнагæй плита Советон Цæдеси Паддзахадон герби хæццæ, Советон Цæдеси Конституций проект 'ма гимни текст капсули, уæдта ма сæхуæдæг ци пости штемпель искодтонцæ, уой.

15 сахатти фæцæнцæ уоми, сæ фарстатæ ниллух кодтонцæ 'ма фæстæмæ Мурманскмæ раздахтæнцæ. Фæстæмæ цудæнцæ æндæр фæндагбæл, уомæн æма сæ æртасæн куст идарддæр хæссун гъудæй. Сæ фæстæмæ фæндаг никки зиндæр разиндтæй.

«Ехтæбæл цуд æй хъæбæр тæссаг гъуддаг. Берæ æнæнгъæлæги цаутæмæ цæттæ ун гъæуй: сæйраг хæйттæй ести басæтта, винт разела. Уæд ехсæттæн науæн æ гъомуси æртиккаг хай исæфгæ кæнуй. Кенæ, ехи уацарæй ин æхе тонгæ рауайа, зæгъгæ, уомæй дæр тæссаг æй. Уомæ гæсгæ ба нæмæ бортбæл адтæй хæлцæ æгас экипажи фагæ еу аст мæйемæн. Аэродром исаразунмæ æрмæг. Фулдæр тухстан кæдзестæ винттæбæл, 5-7 метри сæ диаметр.

Фалæ тæккæ зиндæр уавæрти дæр бафæразтонцæ. Хецæн берæанзон ехи къæрттитæбæл фембæлианæ, «Ленин»-бæл, «Арктикæ»-бæл накæ кæнгæй, еци балци агъонмæ дæр, фалæ цалдæр метри бæздæн ехин будуртæбæл фæууæлахез ун ба нин раздæр некæд бантæстæй», – финста Юрий æ еци балци туххæй.

Еци анз, 14-г сентябри, Кучити Юрийæн лæвæрд æрцудæй Социалистон Фæллойни Хъайтари ном.

1981 анзей 1995 анзи уенге Мурмански куста, уедта Санкт-Петербурги (Балтийаг наутеаразен завод).

Хуарзæнхæгонд æрцудæй берæ ордентæ æма майдантæй. Æ фæстаг æнзтæ Кучити Юрий æрвиста Санкт-Петербурги, арæх иссæуидæ Иристонмæ дæр.

Æ цардæй рацох æй 2005-г анзи 17 декабри.

Уомей цалдер анзей разме, е цардембал ку феззиан ей, уед Юрий ниффедзахста, цемей ехе дер, ема е цардембали мард дер сугъд ерцеуонце, ема се Цегатаг Ехгун океани рапурх кенонце.

«Зонетæ 'й, адтæн æма байзайдзæн романтиккæй, æма

ибæл æппундæр нæ фæсмон кæнун. Диксони сакъадах, Ехгун океан æма Цæгатаг полюси хæццæ баст æй мæн æма Нинель Константиновни еумæйаг хъисмæт», – уотæ финст адтæй æ уосиати.

Æ фæстаг курдиадæ æнхæстгонд æрцудæй 2006-г анзи августи Цæгатаг полюси. 29 анзи рацудæй, фиццаг хатт ку «бакъахдзæф кодта» уордæмæ, уобæл.

Юрийи хæццæ дзæбæх зонгæ адтæй Челæхсати Казбек. Имисуй æй абони дæр:

- «Мæ рæстæги ци номдзуд ирон адæн цардæй, æма, фембæлгæй, Иристони абони 'ма исонбæл ке хæццæ дзубандитæ кодтан, уонæй еу - Кучити Юрий. Аци æрмæг финсгæй пайда кæнун мæ бонуг æма диктофонæй.

Фиццагидæр æ хæццæ базонгæ дæн Хонсар Иристони, Дзауи санаторий 70-г æнзти кæрони ку уолæфтæй, уæд. Æ фиддæлти уæзæгмæ цæун берæ уарзта уолæфунмæ. Хъæбæр берæ уарзта Хонсар Иристонмæ цæун дæр, цалдæр хатти уолæфтæй Советтон Цæдеси рæстæги Дзауи санаторий.

Еци рæстæг, Советтон Æфсади фæсте, институт нæма фæддæн, фал, куд Æхсæнадæ «Зонунади» лектор, Дзауи санаторити æма фæсевæдон лагерти ка уолæфтæй, уонæн кастæн лекцитæ, Иристон æма æ адæни историй хæццæ сæ зонгæ кодтон.

Еу хатт Тогойти Геуæргий (е дæр «Зонунади» лектор адтæй, Тбилисæй) хæццæ лекци кастан еу санаторий.

Еци бон лекцимæ байгъосунмæ ка 'рбацудæй, уони 'хсæн адтæнцæ Кучити Юрий æма ирон режиссер Уалити (Валишвили) Владимир. Адтæй ма си Тбилисæй лектор дæр Леван Мжаванадзе. Алли хатт ирæнтти нихмæ ести дзоридæ.

Æз бабæй мæ лекций æппæлдтæн зингæ ирон адæни. Кучити Юрийи кой дæр ракодтон, Гагарин имæ иуазæгуати ку адтæй ехсæттæн науæ «Ленин»-и, еци хузæ син фæууинун кодтон. Юрий систадæй, æма ин нирдзæф кодтонцæ игъосгутæ. Уой фæсте Валишвилий кой дæр искодтон, номдзуд ирон лæг æй, зæгъгæ. Уæд мин гурдзиаг лектор бауайдзæф кодта, Валишвилий ба, дан, ирон цæмæн хонис, гурдзиаг, дан, ку æй, уæд. Валишвили систадæй, 'ма ин балæдæрун кодта, ирон лæг ке æй, уой. Гурдзиаг еци мæстгунæй цидæртæ схъур-хъур кодта, 'ма фендæбилæ 'й.

Еци рæстæг бакастæн Юриймæ, 'ма минкъий сувæллонау, æ уадæлттæбæл цийни цæстисугтæ æркалдæнцæ. Лекци ку фæцæй, уæд исистадæй, 'ма мæ нихъхъури кодта. Гъе, уæхæн цæмæдессаг рауадæй нæ фиццаг базонгæ легендарон капитани хæццæ. Уой фæсте, цид, ку фембæлианæ, уæд æй алкæддæр ходгæй радзоридæ. Лекций фæсте сæ æртемæй дæр, Юрий, Владимир, Геуæргий, хæдзарæмæ 'рбахудтон. Фингæбæл бадгæй, дзубандитæ кодтан. Игъосунæй сæмæ не 'фсастæн, берæ дессаг хабæрттæ кодтонцæ. Æртемæй дæр адтæнцæ бустæги хумæтæг уодгоймæгтæ, фулдæр кæрæдзей фарстонцæ, сæхе кой ба кодтонцæ æфсæрмигæнгæй.

1977 анзи августи райдайæни Дзауи санаторий директормæ бауадтæн 'ма кабинети рацæуæни фембалдтæн Юрийбæл. Ку мæ рауидта, уæд мæбæл батаведзæ кодта, уæдта загъта, æвæстиатæй имæ Мурманскмæ ке фæдздзурдтонцæ. Нур, дан, дин мæ бон нæ 'й зæгъун, цæмæн мæмæ дзорунцæ, фал, дан, гъуддаг ку рауайа, уæд æй дæхуæдæг базондзæнæ, зæгъгæ.

Еу дууж къужрей фжсте ба, 17 августи, жгас дуйнебжл рахабар жй, ехсжттжн «Арктикж» историй фиццаг хатт, зжнхи меридиантж кжми еу кжнунцж, еци Цжгатаг полюси балжудтжй. Юрийи ном жгас дуйнебжл райгъустжй. Ж ном ин жвардтонцж иннж Юрий, Гагарини, номи жмржнгъж. Кучити Юрий иссжй Социалистон Фжллойни Хъайтар.

Уой фæсте ма цалдæр хатти фембалдан Дзауи курорти, алкæддæр æхсицгонæй. Уотæ мæмæ фæккастæй, 'ма цума никки хумæтæгдæр, никки æфсæрмигæнагæдæр фæцæй. Æвæццæгæн, æнæзонгæ адæн ибæл ке тумугъ кодтонцæ, уобæл ахур н' адтæй.

Фембалдан бабай Маскуй, 2000 анзи Абайти Васой 100-анзиккон юбилей бараетгонд ку цудаей, уад. На фембалдти растаети берае цабалдаерти дзубанди каниана. Егасей кой на канун, фал сайрагдаерти туххаей ба застъдзанаен.

Фиццагидæр, жнæкæрон берæ уарзта æ Фиддæлти зæнхæ, æ адæни. Кæддæр мин уотæ зæгъуй, 90-г æнзти, дан, цид, хуссæнуати радио мæ гъосбæл исæвæринæ, цæмæй Хонсар Иристони уавæртæбæл ести хабар фегъосон. Уой фæсте, мæхъæл ку 'рбампурстонцæ, уæд уонæбæл гъудитæ кодтон...

Адтей бустеги хуметег, «ез»-генге 'й некед фегьустон. Уедта, куд феззегьунце, «ецег коммунист», хъебер маст

кодта, Советон Цæдеси федар паддзахадæ ке фехалдæй, уобæл.

Æ фидæ 1938 анзи репрессигонд æрцудæй, уой фæдбæл Юрий æхуæдæг дæр берæ зинтæ баййафта. Уой фæсте, Хрущеви рæстæги, 1956 анзи ба — реабилитацигонд. Кæддæр æй бафарстон, Сталин 'ма Хрущевмæ ци цæстæй кæсис, зæгъгæ. Е загъта: «Казбек, прошу тебя, никогда при мне больше не произноси эти имена рядом. Сталин создал великую державу, а Хрущев и ему подобные, как Ельцин и Горбачев, разрушили эту великую страну».

Хъжбжр маст кодта, аджн ужхжн ужззау жма тухст уавжрти ке цжрунцж, уобжл. Еу хатт мин дзоруй (мж бонугжй есун аци имисуйнжгтж): «Казбек, я не жалуюсь на свою жизнь, я получаю по нынешним меркам неплохую пенсию — 500 рублей, да еще и РСО-А доплачивает мне 200 рублей. Но мне обидно и больно, что мои подчиненные живут в нищете. Они получают копейки, и мне перед ними стыдно, что я, их бывший капитан, ничего не могу для них сделать, не могу помочь им улучшить условия их жизни. И у меня есть намерение по этому поводу, если получится, то встретиться с В. Путиным».

Путини хæццæ фембалдæй, æви нæ, уой нæ зонун, фал æ дæлбарæ косгути царди зин уавæрти кой ба арæх кодта. Е ба уобæл дзорæг æй, 'ма хумæтæг адæймагбæл тухстæй, берæ æнзти дæргъци ке хæццæ фæккуста, уонæн аргъ кодта.

Æхе царди уавæрти туххæй ба си еунæг хатт фегъустон: «Меня к себе в Париж пригласил командир крупного французского корабля, с которым я дружил. Пару дней я у него побыл в пригороде Парижа. Принял меня хорошо, жил в его доме, который больше походил на царские хоромы. И вот он ждет моего ответного приглашения. Если его пригласить, то, скорее всего, он приедет с семьей, возможно, с детьми, их у него несколько... Но вот думаю, где они у меня жить будут, на квартире в Питере? Я сожалею, что принял его приглашение, сейчас мне перед ним неудобно...», — гъе, уотæ, æ имисуйнæгтæн кæронбæттæн искодта Казбек.

Мах ба ма уой зæгъун фæндуй, æма Кучити Юрийи ном æгас дуйней историй байзайдзæнæй æностæмæ.

Æрмæгутæ мухурмæ бацæттæ кодта Миндзайти Валентинæ Публицистиեւе

Цæгаттаг полюси

* 17

Юрий Гагрин æма Кучити Юрий

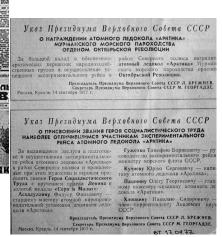

Кучити Юрий æма Челæхсати Хъазбег

267

266

Обращаясь к собравшимся, товарищ Леонид Ильич Брежиев сказал: «Дорогие товарищи!

Генеральный секретарь ЦК КПСС, Председатель Президиуна Верховного Совета СССР Л. И. Врежнее зручает Ю. С. Кучневу высокую награду Родины — орден Ленина и Золотую медаль «Серп и Молот».

Я искрение рад приятной возможности встретиться с пами, пручить награды Родины людям, которых я хорошо знаю, ценю и уважию.

От имени Центрального Комитета нашей партии. Президнума Верховного Совета СССР горячо и сердеч-

но поздравляю всех вас с высокой оценкой вашего

труда....Народная мудрость гласит: по труду и честь. Тру-

"пародная мудрость газанет по труду и честь, трудом своим — умелым, безаваетным трудом на благо общества заслужили вы полученные отличия. У каждого из вас, конечно, споя судьба, свой путь, спое жизшеное поприще и призвание. Но есть нечто главное, что объединяет всех здесь присутствующих. Это главное ваша общая борьба за счастье советского народа, за идеалы коммунизма.

И поэтому врученные вам награды — не просто признание трудовых достижений каждого из вас в отдельности. Это в то же время и оценка вашего вклада в общее дело всего народа, в великое дело коммунистического созидании.

...Желаю вам, товарищи, новых успехов в выполвении высоких и ответственных задач, возложенных на вас партией и народом.

Желаю вам здоровья и счастья».

МÆРЗОЙТИ Ислам-Бек МАЛХЪАРТИ Натэллæ

ИРИСТОНÆЙ – АРВИ КÆРÆНТТÆМÆ¹

Надгерийти Афæхъо Темболати фурт. Устур-Дигори приходей. Зенхкосег. Бийнонте ин нема адтей. 22 анздзудей рафтудей Канадеме. Иристони е ниййергуте се церенбунат раййивтонце Секерме. Фестеме е райгурен бестеме небал ербаздахтей. Рамардей АЕШ-и.

Надгерийти Базже. Секераг. 1913 анзи рафтудæй Америкæмæ æма уоми цæргæй байзадæй.

Надгерийти Гаге Фацбайи фурт. Лескейнаг. 1908 анзи рафтудей кустагор Канадеме. Куста евзалукъахен шахтити г. Ковмани. 1924 анзи бацудей Канади Компартий ренгъитеме. 1936 анзи фестеме ербаздахтей е райгурен бестеме. Райста бетонезментеги десниаде.

Надгерийти Губади Тасой фурт. 1863 анзи игурд. Лескейнаг. 1909 анзи рафтудей Цегат Америкеме. Фестеме ербаздахтей 1913 анзи.

Надгерийти Гугъо Гуймани фурт. 1875 анзи игурд. Стур-Дигори приходей 1912 анзи рафтудей Цетат Америкеме. 1927 анзи бацудей АЕШ-и Компартий ренгъитеме. 1931 анзи ербаздахтей фестеме е райгурен бестеме.

Надгерийти Дзабе. Лескейнаг. 1909 анзи рафтудæй кустагор Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ æрбаздахтæй 1913 анзи.

¹ Идарддер. Райдайен 2019-аг анзи 2-4 номерти.

Надгерийти Хъæрæсе. Лескейнаг. 1909 анзи рафтудæй кустагор Цæгат Америкæмæ. 1913 анзи фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

Надгерийти Аслангерий Тасой фурт. 1874 анзи игурд. Лескейнаг. 1912 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ кустагор. Куста Канади.

Надгерийти Урустам Фацбайи фурт. Стур-Дигори приходей. XX-аг еноси райдайени рафтудей Цегат Америкеме. Фиццаг Дуйнеон тугъд ку райдедта, уед АЕШ-и ци Уагеверд ист ерцудей, уоме гесге, Америки территорий ци эмигрантте адтей, ете дер гъеуама архайдтайуонце тугъди. Уоме гесге Урустамме дер федздзурдтонце Æфсадме, ема тугъди феммард ей.

Надгерийти Хангерий Хаджимæти фурт. 1882 анзи игурд. Лескейнаг. 1909 анзи рафтудæй кустагор Цæгат Америкæмæ. 1913 анзи фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ. Райста бетонæзмæнтæги дæсниадæ.

Надгерийти Харитъон Тасой фурт. Секераг. Цудæй ибæл уæд 36 анзи. Зæнхкосæг. Бийнонтæ ин адтæй. Æ уосæ Дока, адтæй ма ин кизгæ, биццеу ба æ ранди фæсте райгурдæй. Цардæй Канади.

Надгерийти Хуасдзау Тасой фурт. 1876 анзи игурд. Секераг. 1913 анзи рафтудей Цегат Америкеме ема уоми церге байзадей. Рамардей АЕШ-и.

Надгерийти Ацамаз. Стур-Дигори приходай. 1911 анзи рафтудай Царгат Америкама ама уоми царга байзадай. Рамардай АЕШ-и.

Найфонти Газак. 1912 анзи рафтудай Цастат Америкама. Архайдта Уарасей аригон республикан фенхус кануни гъуддаги.

Найфонти Заурбег. Стур-Дигори приходей. 1909 анзи рафтудей Канадеме ема си фещей цалдер анзи. Фестеме ербаздахтей е райгурен бестеме. 1933 анзи феммард ей еверхъау хузи.

Найфонти Тотурбек Басиати фурт. 1886 анзи игурд. Гулейраг. 1912 анзи рафтудей Цегат Америкемее Владивостокбелти. Куста шахтити АЕШ-и. Фестемее ербаздахтей е райгурен бестемее 1922 анзи. Рамардей 1968 анзи.

Найфонти Тазе. Устур-Дигори приходæй 1912 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. Рамардæй АЕШ-и 1957 анзи.

Найфонти Федор. Рафтудей Канадеме.

Найфонти Хаджимуссæ. Стур-Дигори приходæй. 1912 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма уоми цæргæ байзадæй. Рамардæй АЕШ-и.

Найфонти Омар Слани фурт. 1871 анзи игурд. Гулæйраг. 1912 анзи кустагор рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма уоми цæргæ байзадæй.

Найфонти Хаджеумар Самæзай фурт. Гулæйраг. 1909 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæццардæй си цалдæр анзи, 1917 анзи ба фæстæмæ æрбаздахтæй æма æрцардæй г. Алагири.

Найфонти Харитъон. Гулæйраг. Кустагор рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Цардæй æма куста Канади шахти, фал уæззау сæйгæ фæцæй æма 'й рарвистонцæ Хонсар Америкæмæ. Уоми ба æ фæд фесавдæй.

Найфонти Цæрай Нæуæги фурт. 1884 анзи игурд. Стур-Дигори приходæй. 1909 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма уоми цæргæ байзадæй. Рамардæй АЕШ-и 1954 анзи.

Нæгойти Айтег. Донифарси приходæй. 1912 анзи рафтудæй кустагор Цæгат Америкæмæ.

Нафити Бекир Иласи фурт. 1885 анзи игурд. Стур-Дигори приходей. 1911 анзи рафтудей Цегат Америкеме кустагор.

Нафити Тазе Адули фурт. Стур-Дигори приходæй. 1911 анзи кустагор рафтудæй Цæгат Америкæмæ.

Нигкоти Хаджимат Бекири фурт. 1889 анзи игурд. Махчески приходай. 1910 анзи рафтудай Цагат Америкама. Фастама арбаздахтай арайгуран бастама.

Никколти Биджел. Киристонгъæуккаг. XX-аг æноси райдайæни рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

Никколти Муса Гайсони фурт. 36 анздзуд. Киристонгъæуккаг. Зæнхкосæг. Адтæй ин бийнонтæ. Æ уосæ Лезинка. Зæнæг син н' адтæй. Уæгъдæгонд адтæй æфсæддон службæй, е 'нæнездзийнадæ лæмæгъ ке адтæй, уомæ гæсгæ. 1910 анзæй фæстæмæ цардæй Канади.

Никколти Хаджеумар. Киристонгъæуккаг. 1911 анзи рафтудæй кустагор Цæгат Америкæмæ. Адтæй гъæдикустгæнæг. Фæммардæй æверхъау хузи.

Никколти Цицинка. Киристонгъæуккаг. XX-аг æноси райдайæни рафтудæй Цæгат Америкæмæ.

Озити Хаджи. Секераг. 1911 анзи бахъæрттæй Канадæмæ. Адтæй ин бийнонтæ.

Охъазти Алихан Нæуæги фурт. 1893 анзи игурд. Мæхчески приходæй. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Канади куста г. Ванкувери. Фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

Охъазти Альберт. Владикавкази округæй. Куста штат Орегони АЕШ-и.

Охъазти Гаврил. 1907 анзи рахизтей Канади. Уед ибел цудей 30 анзи.

Охъазти Гарри. Куста Канади. Цардæй АЕШ-и.

Охъазти Геуæрги. Къæмунти гъæуæй. 1912 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. 1914 анзи фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ. 1919 анзи ба æй уорсгвардионтæ фехстонцæ.

Охъазти Дауит. Гæлиати приходæй. Адтæй ин бийнонтæ. 1909 анзи 16-аг маййи бахъæрттæй Канадæмæ. Уæд ибæл цудæй 30 анзи.

Охъазти Инал. 1892 анзи игурд. Гæлиати приходæй. 1912 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Цардæй æма куста АЕШ-и. Адтæй Фиццаг дуйнеон тугъди архайæг. Райста АЕШ-и цæруни барæ 1923 анзи. Цардæй Вашингтони. 1930 анзи æ бийнонти хæццæ æрбацудæй Советон Цæдесмæ цæрунмæ, фал анзи фæсте ба æ бийнонтæ исфæндæ кодтонцæ фæстæмæ АЕШ-мæ цæун. Хецауадæ фæстæмæ раздæхуни барæ равардта æрмæстдæр æ бийнонтæн, æхе ба фæстæмæ æ райгурæн бæстæмæ æздæхун багъудæй. Адтæй ин уосæ: Ненси æма дууæ кизги – Нанни, Элен.

Охъазти Ники. 1892 анзи игурд. 1930 анзи цардæй г. Кинги, штат Вашингтон.

Охъазти Николай. Кустагор рафтудей Цегат Америкеме. Цардей Аляски г. Ном-и.

Охъазти Николай Ш. Кустагор рафтудей Канадеме. Цардей г. Ванкувери. **Охъазти Микъала.** Мæхчески приходæй. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма уоми цæргæ байзадæй. Рамардæй АЕШ-и 1956 анзи.

Охъазти Фред. 1894 анзи игурд. XX-аг æноси райдайæни рафтудæй Цæгат Америкæмæ. 1923 анзи райста америкаг гражданини бартæ. Цардæй АЕШ-и, штат Вашингтони.

Охъазти Хамбий. Кустагор рафтудей Цегат Америкеме. Цардей ема куста г. Нью-Йорки.

Охъазти Александр. Бийнонтæ ин нæма адтæй. 1909 анзи рахизтæй Канади. Уæд ибæл цудæй 24 анзи.

Уæлисати Алексей Базжей фурт. 1877 анзи игурд. Хæнæзон. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма уоми цæргæ байзадæй. Рамардæй АЕШ-и.

Уæлисати Бекмурза Дзамболати фурт. 1884 анзи игурд. Хæнæзон. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма уоми АЕШ-и цæргæ байзадæй.

Уæлисати Бола Базжей фурт. 1880 анзи игурд. Хæнæзон. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

Уæлисати Гæбули. Николаевскаг. Рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Цардæй г. Фресной, штат Калифорний. Фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

Уæлисати Дамбег. Хæнæзон. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

Уæлисати **Д**анел **Н**алухъи **фурт.** 1870 анзи игурд. Хæнæзон. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

Уелисати **С**андир. Хенезон. 1910 анзи рафтудей Цегат Америкеме. Фестеме ербаздахтей е райгурен бестеме.

Уæлисати Тебо Базжей фурт. 1882 анзи игурд. Хæнæзон. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

Ортабайти Иналухъ Дохчихъой фурт. 1876 анзи игурд. Стур-Дигори приходæй. 1913 анзи 7-аг апрели рахизтæй Канади. Уæд ибæл цудæй 37 анзи. Адтæй ин бийнонтæ.

Ортабайти Дзота Сикъой фурт. Стур-Дигори приходей. 1911 анзи рафтудей Цегат Америкеме. Фещей си цалдер анзи, уедта фестеме ербаздахтей е райгурен бестеме ема ерцардей Хезнидони, еверд дер уоми ей.

Ортабайти Николай. Стур-Дигори приходей. 1911 анзи рафтудей Цегат Америкеме.

Ортабайти Темурхъан. Стур-Дигори приходæй. 1911 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Куста Аляски. Фæцæй си дзæвгарæ æнзтæ, 1929 анзи ба фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

Ортабайти Батæрбег. Стур-Дигори приходей 1911 анзи кустагор рафтудей Цегат Америкеме.

Перисати Цæрай. Стур-Дигори приходæй. 1909 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма уоми цæргæ байзадæй. Рамардæй АЕШ-и.

Перисати Александр Фацбайи фурт. Стур-Дигори приходей. 1909 анзи рафтудей Цегат Америкеме. Фестеме небал ербаздахтей. Рамардей АЕШ-и.

Перисати Баде Орази фурт. Стур-Дигори приходей. 1909 анзи рафтудей Цегат Америкеме. Фещей си цалдер анзи, 1914 анзи ба фестеме ербаздахтей.

Перисати Геуæрги Фацбайи фурт. Гулæри гъæуккаг. 1911 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Æнхус кодта ССР Цæдеси Уæлдæфон флотæн æхца æмбурд кæнуни гъуддаги. Фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. Æвæрд æй АЕШ-и.

Перисати Майрæн Урустани фурт. Стур-Дигори приходæй. 1909 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ, 1914 анзи ба æрбаздахтæй фæстæмæ.

Перисати Мингий. Гулæри гъæуккаг. 1912 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. 1922 анзи æрбаздахтæй фæстæмæ.

Перисати Нæуæг. Стур-Дигори приходæй. 1917 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ. Цардæй æма рамардæй АЕШ-и.

Пъинти Тазе. Пусулмонгъæуккаг. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ æрбаздахтæй æма цардæй Чиколай.

Рамонти Амурхан. Мажчески приходай. 1911 анзи рафтудай Канадама. Уад ибал цудай 17 анзи.

Рамонти Афахъо Гуймани фурт. 1882 анзи игурд. Махчески приходай. 1911 анзи рафтудай Канадама.

Рамонти Бичий. 1889 анзи игурд. Мажчески приходай. 1910 анзи рафтудай Цагат Америкама ама уоми царга байзадай. Рамардай АЕШ-и.

Рамонти Владимир. Мажчески приходай. 1911 анзи рахизтай Канади. Уар ибал цудай 24 анзи. Бийнонта ин нама адтай.

Ремонти Геуерги Церайи фурт. 1886 анзи игурд. Мехчески приходей. 1911 анзи ранде 'й Цегат Америкеме. Цардей ема куста Канади. Фестеме е райгурен бестеме небал ербаздахтей. Цардей АЕШ-и.

Рамонти Гургъохъ. 1896 анзи игурд. Мажчески приходай. 1914 анзи рафтудай Цагат Америкама. Фастама набал арбаздахтай а райгуран бастама. Цардай АЕШ-и.

Ремонти Дзанхот Мурзабеги фурт. 1896 анзи игурд. Мехчески приходей. 1914 анзи рафтудей Цегат Америкеме. Фестеме ербаздахтей е райгурен бестеме.

Рамонти Дзеуа. Мажчески приходай. 1910 анзи рафтудай Цагат Америкама. Куста Аляски. Фастама арбаздахтай а райгуран бастама.

Рамонти Махамат. 1862 анзи игурд. Махчески приходай. 1914 анзи рафтудай Цагат Америкама ама фастама фастама

Ремонти Николай Церайи фурт. 1877 анзи игурд. Мехчески приходей. XX-агеноси райдайени рафтудей Цегат Америкеме. Цардей г. Сиэтли. АЕШ-и штат Вашингтони. Фестеме е райгурен бестеме небал ербаздахтей. Рамардей АЕШ-и 1962 анзи.

Ремонти Николай. Секераг. 1911 анзи рафтудей Цегат Америкеме. 1914 анзи фестеме ербаздахтей. Еверд ей е райгурен гъеуи.

Ремонти Сланбек. 1881 анзи игурд. Мехчески приходей. 1914 анзи рафтудей Цегат Америкеме. Фестеме ербаздахтей 1929 анзи.

Рамонти Татархъан. Рафтудаей Цасгат Америкаемае. Куста Нью-Йорки.

Рамонти Хаджеумар. Мажчески приходай. 1912 анзи рафтудай Цагат Америкама, фастама арбаздахтай 1922 анзи.

Рамонти Фацбай. 1910 анзи куста Канади. Уæд ибæл цудæй 28 анзи.

Сабайти Басил. Лескейнаг. 1910 анзи рафтудей Цегат Америкеме. 1913 анзи фестеме ербаздахтей Лескенме.

Сабайти Геуæрги. 1909 анзи рахизтæй Канади. Уæд ибæл цудæй 27 анзи.

Сабайти Сабазгерий Дзангерий фурт. 1884 анзи игурд, Донифарси приходæй. 1913 анзи рафтудæй Канадæмæ. Уæд ибæл цудæй 26 анзи.

Сабайти Саулох. Адтей ин бийнонте. 1913 анзи 2-аг апрели бахъерттей Канадеме. Уед ибел цудей 27 анзи.

Сабайти Саулæг Заури фурт. 1884 анзи игурд. Лескейнаг. 1910 анзи куста Цæгат Америки.

Сабайти Хæмæтхъан. 1887 анзи игурд. Донифарси приходæй. Адтæй ин бийнонтæ. 1913 анзи куста Канади. Уæд ибæл цудæй 26 анзи.

Сабайти Цæппо. Лескейнаг. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ. Рамардæй 1940 анзи.

Себанти **Алекс.** 1895 анзи игурд. 1917 анзи рафтудей Цегат Америкеме. Куста Аляски г. Фербенкси.

Сабанти **Александр Хуасдзауи фурт.** 1886 анзи игурд. XX-аг жноси райдайжни рафтуджй кустагор Канаджмж.

Сабанти **Алихан.** Киристонгъ жуккаг. 1912 анзи рафтудей Цагат Америкама жма уоми царга байзадай.

Сæбанти Баб. XX-аг æноси райдайæни рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. Рамардæй 1926 анзи. Æвæрд æй АЕШ-и штат Вашингтони г. Сиэтли.

Сабанти **Бидела Бисай фурт.** Киристонгъ жуккаг. 1912 анзи рафтудей Цагат Америкама. Фастама набал жрбаздахтай. Цардей АЕШ-и. Рамардей 1918 анзи.

Себанти Гада. Уорсдойнаг. 1912 анзи рафтудей Цегат Америкеме. Фестеме ербаздахтей 1930 анзи.

Себанти **Дзотдзан.** Киристонгъемуккаг. 1908 анзи рафтудей Цегат Америкеме.

Сæбанти Мæхæмæт. 1883 анзи игурд. 1895–1924 æнзти цардæй Цæгат Америки АЕШ-и г. Вермонти.

Сабанти Майк. 1890 анзи игурд. 1917—1918 жнзти царджй жма куста АЕШ-и штат Аляски г. Фербенкси.

Сæбанти Местъол. 1894 анзи игурд. Рæзбуни гъæуккаг. 1912 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Цардæй æма куста штат Калифорний г. Сакраментой. Фæстæмæ æ райгурæн бæстæмæ нæбал æрбаздахтæй.

Сабанти **Нестъор.** Киристонгъ уккаг. 1912 анзи рафтудей Царгат Америкама. Фастама на бал арбаздахтай. Цардай АЕШ-и.

Сæбанти Паца. Киристонгъæуккаг. 1912 анзи рафтудæй косунмæ Цæгат Америкæмæ. АЕШ-и Компартий иуонг. 1924 анзæй фæстæмæ активонæй архайдта революцион æма косгути змæнстити. Дууæ хатти бадтæй уой туххæн ахæстдони. Райста механики дæсниадæ. 1932 анзи фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

Сæбанти Тагу. Киристонгъæуккаг. 1912 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ. 1918 рамардæй АЕШ-и.

Сабанти Тазрет. Киристонгъжуккаг. 1912 анзи рафтудай Цагат Америкама. Фастама набал арбаздахтай а райгуран бастама. Цардай АЕШ-и.

Себанти Тетери Гасай фурт. 1879 анзи игурд. XX-аг еноси райдайени рафтудей Цегат Америкеме. Куста АЕШ-и.

Сæбанти Темурчи Басили фурт. 1891 анзи игурд. Киристонгъæуккаг. 1912 анзи кустагор рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ æ райгурæн бæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. 1916 анзи рамардæй АЕШ-и.

Себанти Тумугъ. Киристонгъе уккаг. 1912 анзи рафтудей Цегат Америкеме.

Себанти **Трофим Михали фурт.** Киристонгъ еуккаг. Зенхкос ег. Бийнонт е ин нема адтей. 1911 анзи рафтудей Канадеме. Фестедер ба цардей АЕШ-и.

Сæбанти Хайкъæл Солтани фурт. Киристонгъæуккаг. 1912 анзи кустагор рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма уоми цæргæ байзадæй. Рамардæй 1918 анзи, æвæрд æй АЕШ-и.

Сабети Илас Герий фурт. Стур-Дигори приходей. 1913 анзи рафтудей Цегат Америкеме. 1917 анзи ба фестеме ербаздахтей е райгурен бестеме.

Сабети Тæтæрхъан Хъубадий фурт. 1884 анзи игурд. Стур-Дигори приходæй. 1913–1917 æнзти цардæй æма куста Америки.

Сабети Тæтæрхъан Хъубадий фурт. 1884 анзи игурд. Стур-Дигори приходæй. 1913 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. 1917 анзи фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ. **Сабети Темболат.** Стур-Дигори приходæй. 1912 анзи кустагор рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. Рамардæй г. Сиэтли, штат Вашингтони, АЕШ-и.

Сабети Хаджирæт Хъаурбеги фурт. Стур-Дигори приходей. 1913—1917 жнати цардæй жма куста Цæгат Америки.

Саукуйти Агубекир. Лескейнаг. 1910 анзи кустагор рафтудей Цегат Америкеме.

Саукуйти Марат. Лескейнаг. 1910–1921 æнзти куста Цæгат Америки.

Саукуйти Цæрай. Лескейнаг. 1910 анзи рафтудæй кустагор Цæгат Америкæмæ æма уоми цæргæ байзадæй. Цардæй г. Сиэтли, штат Вашингтони.

Саулати Мария. Мæздæги районæй Черноярскийи станицæй. 1909 анзи рандæ 'й Цæгат Америкæмæ. 1928 анзи 12 апрели газет «Рæстдзинад»-и мухургонд æрцудæй финстæг г. Сан-Францискойæй, ирон силгоймаг Саулати Марийи номæй. Е æрхатта газети редакцимæ, цæмæй исбæлвурд кæнонцæ, Иристони ма син хæстæг къабазæ ка байзадæй, уони хъисмæт базонуни туххæй. Куд фегъосун кодта, уотемæй Мария æ цардæмбал Саулати Дзамболати хæццæ æрвист æрцудæнцæ Сибирмæ æносмæ цæрунмæ, фал æ лæг уоми фæммард æй, Марийæн ба Цæгат Кавкази цæруни барæ ке нæ адтæй, уомæ гæсгæ 1909 анзи рафтудæй АЕШ-мæ æма уоми мæгур цард кодта æ цуппар сувæллоней хæццæ.

Сагети Батгерий Дзагкой фурт. 1866 анзи игурд. Лескейнаг. 1909 анзи рафтудей Цегат Америкеме ема уоми церге байзадей. Рамардей АЕШ-и.

Сагети Хъургъохъ Дзагкой фурт. 1865 анзи игурд. Лескейнаг. 1909 анзи рафтудæй кустагор Цæгат Америкæмæ æма АЕШ-и цæргæ байзадæй.

Сагкати Моисей. Гæлиатаг. 1909 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ.

Сагкати Николай. XX-аг жноси райдай жни рафтуджй Цжгат Америкжмж. Архайдта Осавиахими фонджн фжржзнит жмбурд кжнуни змжлди.

Сакъити Беслæн. Стур-Дигори приходæй. 1912 анзи кустагор рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ æ райгурæн бæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. Рамардæй АЕШ-и.

Сакъити Беза. Уорсдойнаг. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ. Æвæрд æй АЕШ-и.

Сакъити Бидзеу. Стур-Дигори приходæй. 1912 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма уоми цæргæ байзадæй. Рамардæй АЕШ-и.

Сакъити Гæбули. Стур-Дигори приходæй. 1912 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ æ райгурæн бæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. Цардæй æма рамардæй АЕШ-и.

Сакъити Майли Келей фурт. 1880 анзи игурд. Стур-Дигори приходей. 1912 анзи куста Цегат Америки. Фестеме небал ербаздахтей Иристонме. Æверд ей АЕШ-и.

Сакъити Муха. Стур-Дигори приходей. 1912 анзи рафтудей Цегат Америкеме. 1914 анзи фестеме ербаздахтей Иристонме ема цардей Сурх-Дигори гъеуи.

Саккати Абисал Бекмурзай фурт. 1880 анзи игурд. Мехчески приходей. Архайдта Осавиахими фонден ехцай ферезните ембурд кенуни змелди. Фестеме ербаздахтей 1953 анзи.

Саккати Бекир. Мæхчески приходæй. 1908–1930 æнзти цардæй Цæгат Америки.

Саккати Бица Дзæрдæги фурт. Мæхчески приходæй. 1908–1912 æнзти цардæй æма куста Цæгат Америки.

Саккати Бола Басиати фурт. Махчески приходай. 1909 анзи рафтудай Цагат Америкама. Фастама набал арбаздахтай а райгуран бастама. Рамардай АЕШ-и 1958 анзи.

Саккати Дигорухъ. Мæхчески приходæй. 1911 анзи куста Канади.

Саккати Хъасун Басиати фурт. Мæхчески приходæй. 1909–1914 æнзти куста Цæгат Америки.

Саккати Мæхæмæт Алийи фурт. Мæхчески приходæй. 1866 анзи игурд. 1911 анзи куста Канади.

Саккати Налухъ Алимурзай фурт. 1887 анзи игурд. Мæхчески приходæй. 1911 анзи куста Канади.

Саккати Нæуæг. Мæхчески приходæй 1914–1930 æнзти куста Цæгат Америки.

Саккати Саукуй. Хъалнæгътаг. Бийнонтæ ин нæма адтæй. Цудæй ибæл 30 анзи. 1910 анзи куста Канади. Саккати Саламан Дзæрдæги фурт. 1890 анзи игурд. Мæхчески приходæй. 1911–1914 æнзти куста Цæгат Америки. Фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

Салæгати Хъасун. Пусулмонгъæуккаг. 1910 анзи цардæй æма куста Сан-Франциской. Адтæй АИШ-и Компартий иуонг. Фæстæмæ æрбаздахтæй 1934 анзи.

Салæгати Мæхæмæт Дзамболати фурт. 1885 анзи игурд. Стур-Дигори приходæй. 1908 анзи кустагор рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. Æвæрд æй г. Сиэтли АЕШ-и.

Салæгати Хамбий. Стур-Дигори приходæй. 1911 анзи кустагор рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. Æвæрд æй АЕШ-и.

Салхъазанти Аслæмбег Дзигай фурт. 1864 анзи игурд. Гæлиатаг. 1912 анзи куста Цæгат Америки.

Салхъазанти Елхъан Ахмæти фурт. 1876 анзи игурд. Гæлиатаг. 1912–1922 æнзти куста Америки.

Салхъазанти Дзабег Бадзий фурт. 1868 анзи игурд. Галиати приходай. 1912 анзи рафтудай Цагат Америкама.

Салхъазанти Максим Цорай фурт. 1910 анзи куста Цæгат Америки.

Сарахъати Будзи. Æхсæуккаг. 1909 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма уоми цæргæ байзадæй. Æвæрд æй АЕШ-и.

Сарахъати Дзамболат Гамæзай фурт. 1885 анзи игурд. Æхсæуккаг. 1911 анзи кустагор рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. Рамардæй АЕШ-и 1959 анзи.

Саухалти Майрæн. Киристонгъæуккаг. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ кустагор.

Саухалти Сослæнбег. Киристонгъæуккаг. 1912–1914 жнзти цардæй жма куста Цæгат Америки.

Секъинати Ахберд Газатций фурт. 1890 анзи игурд. Махчески приходай. 1910 анзи рафтудай Цагат Америкама. Фастама набал арбаздахтай. Рамардай АЕШ-и 1961 анзи.

Секъинати Гæбузи. Мæхчески приходæй. 1910 анзи куста Америки. Фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

Секъинати Хъаурбег Гуатций фурт. 1884 анзи игурд. Махчески приходай. 1910 анзи рафтудай Цагат Америкама. Фастама арбаздахтай арайгуран бастама.

Секъинати Сарæбий. Мæхчески приходæй. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма уоми цæргæ байзадæй.

Секъинати Турмец Налухъи фурт. Мæхчески приходæй. 1910 анзи куста Цæгат Америки æма фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. Цардæй АЕШ-и.

Сеойти Мали Дзандари фурт. Донифарси приходей. 1912 анзи куста Америки. Фестеме ербаздахтей Иристонме ема цардей Хезнидони.

Сеойти Михал. Черноярски станицей. XX-аг еноси райдайени рафтудей Цегат Америкеме ема фестеме небал ербаздахтей. Цардей АЕШ-и.

Синати Налухъ Дауити фурт. 1876 анзи игурд. Мæхчески приходæй. 1910 анзи куста Цæгат Америки. Фæстæмæ æ райгурæн бæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. Цардæй АЕШ-и. Рамардæй 1952 анзи.

Скъодтати Дауит Туйгъани фурт. 1883 анзи игурд. Мехчески приходей. 1914 анзи куста Цегат Америки. Æнхус кодта Осавиахими фонден ехцай ферезните ембурд кенуни змелди. Фестеме е райгурен бестеме небал ербаздахтей. Цардей АЕШ-и.

Скъодтати Дзагка. 1912 анзи куста Цæгат Америки.

Скъодтати Елхъан Хамæзай фурт. 1893 анзи игурд. Мæхчески приходæй. 1914 анзи куста Цæгат Америки. Фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ æма цардæй Дур-Дури.

Скъодтати Мурзæ. Мæхчески приходæй. 1914 анзи куста Америки. Цардæй г. Сиэтли, штат Вашингтон, АЕШ-и. Фæстæмæ æ райгурæн бæстæмæ нæбал æрбаздахтæй.

Скъодтати Слангерий Сабазгерийи фурт. Мæхчески приходæй. 1914 анзи рафтудæй АЕШ-мæ æма уоми цæргæ байзадæй.

Скъодтати Таби Туйгъани фурт. 1892 анзи игурд. Мажчески приходай. 1914 анзи ранда 'й Цагат Америкама. Фастама арбаздахтай арайгуран бастама.

Скъодтати Хаджирæт Хадзеумари фурт. 1892 анзи игурд. 1914 анзи кустагор рандæ 'й Цæгат Америкæмæ. Цардæй г. Сиэтли. Фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй.

Созайти Дудар Губай фурт. Киристонгъ жуккаг. 1909 анзи рафтуджй Америк жиж. Куста гъ ждфадж н заводи саугос жгжй. Фжстжиж жрбаздахтжй 1916 анзи.

Созайти Иван Келей фурт. Киристонгъæуккаг. 1908 анзи рандæ 'й Дудари хæццæ Цæгат Америкæмæ, 1914 анзи фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн гъæумæ. Рамардæй 1915 анзи.

Созаонти Гæбуза. Киристонгъæуккаг. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ æрбаздахтæй æ райгурæн гъæумæ æма цардæй уоми.

Созаонти Мела. Киристонгъæуккаг. 1910 анзи рандæ 'й Цæгат Америкæмæ. Фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. Цардæй г. Сиэтли.

Созаонти Хари. Киристонгъæуккаг. 1910 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма цæргæ байзадæй г. Сиэтли.

Сосити Бекмæрза Кудзæги фурт. Секераг. 1911 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма цæргæ байзадæй АЕШ-и.

Сосити Барис. Секераг. 1911–1914 æнзти цардæй æма куста Америки. Æвæрд æй æ райгурæн гъæуи.

Сосити Заурбег. Секераг. 1911–1914 жнзти куста Америки. Æвжрд жй ж райгуржн гъжуи.

Сосити Николай. 1896 анзи игурд. Секераг. 1914 анзи рандæ 'й Америкæмæ. Фæстæмæ нæбал æрбаздахтæй. Цардæй AFIII-и

Сосити Садуллæ. Секераг. 1911–14 æнзти куста Америки. Æвæрд æй æ райгурæн гъæуи.

Соскъити Алексей Гуймани фурт. Стур-Дигори приходæй. 1909 анзæй – 1917 анзмæ куста Америки.

Соскъити Дирис. 1891 анзи игурд. 1917–18 æнзти æ цæрæнбунат раййивта АЕШ-мæ.

Соскъити Торез. XX-аг æноси райдайæни рафтудæй АЕШ-мæ Уоми службæ кодта АЕШ-и æфсади рæнгъити. Рамардæй госпитæли 1918 анзи. Æвæрд æй г. Сиэтли.

Соскъити Цæрай Сарæбийи фурт. Стур-Дигори приходæй. 1914–1934 æнзти цардæй æма куста Америки, уæдта æрбаздахтæй Иристонмæ.

Сосранти Беза. Синдзигъæуккаг. 1913–1918 æнзти куста Цæгат Америки. Райста пълотникки дæсниадæ.

Сугъарати Абаци. Будури Дæргъæвсаг. 1913–1921 æнзти куста Америки. Фæммард æй 1937 анзи.

Сугъарати Асахмат. 1910 анзи куста Канади.

Сугъарати Акшо. Будури Дæргъæвсаг. XX-аг æноси райдайæни куста Америки.

Сугъарати Бага Афæхъой фурт. Дæргъæвсаг. 1912 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма уоми цæргæ байзадæй. Æвæрд æй АЕШ-и.

Сугъарати Бицко Афæхъой фурт. Дæргъæвсаг. 1912 анзи куста Америки. 1914 анзи æрбаздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

Сугъарати Габис. Дæргъæвсаг. 1912–1914 æнзти куста Америки. Æвæрд æй æ райгурæн гъæуи.

Сугъарати Дзиба. Дæргъæвсаг. Куста XX-аг æноси райдайæни Америки.

Сугъарати Елбиздухъо. Дæргъæвсаг. 1912–1914 æнзти куста Америки. Æвæрд æй æ райгурæн гъæуи.

Сугъарати Иналдихъо. Дæргъæвсаг. 1833 анзи игурд. 1912 анзи рафтудæй Цæгат Америкæмæ æма уоми цæргæ байзадæй. Рамардæй 1961 анзи г. Далласи, штат Пенсильваний.

Сументи Бетъре. 1895 анзи игурд. АЕШ-и Компартий иуонг. 1913 анзи куста Аляски сугъзæрийнæ къахæн шахтити.

Æрмæгутæ мухурмæ бацæттæ кодта Колити Витали

Уодзæнæй ма.

Нæ разагъди лæгmæ

HÆ PASALPON VÆLLÆ

БУЗОЙТИ Артём

Æ УСТУРДÆР ИХÆС, Æ СÆРУСТУРДЗИЙНАДÆ

«Æз дæн Сарахъати Басай фурт Владимир, райгурдтæн 1905 анзи 31-аг декабри Ирæфи райони Æхсæуи гъæуи. Ахур кодтон гъæууон скъолай, уæдта Æрæдони Духовон семинари. 1925—1940 æнзти адтæн фæскомцæдесон. Уæдæй абони уæнгæ ба дæн коммунистон партий рæнгъити. Фæллойнæ кæнун райдæдтон 15 анздзудæй, мæ фидæ нимад адтæй рæстæмбес цæрæгбæл, æма уой хæдзаради. 1927—1929 æнзти кустон Секери фæскомцæдеси къуари секретарæй, 1929 анзи ба æвæрд æрцудтæн Дигорай агро-индустриалон комбинати будурикустгæнæг бригади сæргълæууæгæй. 1931 анзи æвзурст æрцудтæн колхоз «Хонх»-и фæскомцæдеси секретарæй. 1934 анзи уæнгæ æнхæст кодтон фæскомцæдесон куститæ: Чиколай фæскомцæдеси гъæууон комитети секретар, Дигорай нæуæгдзаути бюрой сæрдар. 1934 анзи ба мæ Дигорай фæскомцæдеси райком ахур кæнунмæ рарвиста Грознай

ужлджр коммунистон гъжууонхждзарадон скъоламж. Каст жй ку фждтжн, ужд 1937 анзи февралжй-июльмж кустон Иржфи райони «МТС»-и директори хужджййевжгжй. 1937—1939 жнзти Иржфи райони райкоми фиццаг секретарь, 1939—1940 жнзти Кирови райкоми фиццаг секретарь, 1941 анзи февралжй-июньмж «ВКП(б)»-и Ленинон курсити игъосжг. 1941 анзжй фжстжмж адтжн Фидибжсти Устур тугъди (Хонсар-Нигулжн, Сталингради, Хонсар, Украини жртиккаг жма цуппжржймаг фронтити), адтжн 46-аг жфсжнвжндагон бригади политразамонжг. 1946 анзи исужгъдж джн Сурх Жфсаджй.

Еци анз жевзурст жрцудтжн Иржфи райони партий райкоми дугкаг секретаржй, ноябри ба Курпски райони фиццаг секретаржй. 1949-1951 жнзти партий Цжгат-Иристони обкоми партион скъолай ахурдзау, 1951–1956 жнзти Кирови райкоми фиццаг секретарь, 1956 анзи — Кирови райони Жданови номбжл колхози сжрдар. 1956 анзи Иржфи райони Гетъойфурти номбжл колхози сжрдар.

1957 анзи ужгъджгонд жрцудтжн сжрдари ихжстж жнхжстгжнжгжй, жма кустон ржнгъон колхозонжй. 1958 анзи июли мж цжржнбунат раййивтон г. Орджоникидземж жма кустон агориаразжн заводи соргжнжн цехи ужзжгтж есжгжй. 1962 анзи нисангонд жрцудтжн республики финансти Министри хужджййевжгжй кадрти фарстати. 1965 анзи ба федаргонд жрцудтжн Горжтгжрон райони жнхжсткоми финансон хайади сжргължуужгжй».

Аци сор бæрæггæнæнтæ Владимир ниффинста æхе къохей. Махен нуртæкке зин зæгъен ей, куме ема се цей туххен финста, е, фал айдагъ еци бæрæггæнæнтæй дер адеймаги фудебон, е феллойнадон фендагбел ин рафелгесе, е дер енцон гъуддаг ней. Гъо, куста, ахур кодта, неуегей бабей куста, ахур кодта ема, уоте идарддер. Еци хабертте се еугурдер адтенце Владимири царди, фал цума цемей хецен кодта партион инне уехен седегай косгутей? Ци игъаугидзийнедте име адтей?

Æ райгурцæй фæстæмæ хуæдæфсарм уогæй, Владимир некæд ракодта æ кусти æнтæстдзийнæдти кой, æ уæлахезтæй æхе некæд рапбæлттæй. Фал æй, нæ амондæн, нерæнги ма гъуди кæнунцæ, æ фарсмæ æмусхъæй ка куста, уæхæн

адемте. Никки ба ма байзадей цалдер документи, ема ин ете дер ергом кенунце е уодигъеде, е уодисконд.

Еци рæстæг фулдæр коммунисттæ хецæн кодтонцæ сæ æнæхийнæ æма уоди кæдзосдзийнадæй. Æхе хæдзари мæтæ имæ сæйраг фарстабæл нимад некæд адтæй. Уомæн дæнцæн æрхæсдзинан цалдæр цауи, цæмæй нæ кæсæг хуæздæр балæдæра, уой туххæн.

Цæгат-Иристони обкоми уæди фиццаг секретарь Хъулати Хъубади куд дзурдта, уотемæй: «Мах алкæддæр устур деси æфтудта, цæйбæрцæбæл устур зонундзийнæдтæ имæ адтæй, æма алцидæр, сауæнгæ листæг гъуддæгти уæнгæ дæр, куд гъуди кодта, е. Алкæддæр, фиццаги-фиццагдæр домагæ адтæй æхемæ. Мæ зæрдæбæл ма лæууй еу хабар. Курпски райкоми фиццаг секретарæй косгæй, (уой хуæдразмæ райста паддзахадон хуæрзеуæг – орден), мæ кабинетмæ æрбацудæй æма ми курдта, цæмæй æй ахурмæ рауагътайнæ. Гъаст кодта, æ зонундзийнæдтæ фагæ ке нæ 'нцæ, уой фæдбæл. Æз ин, гиризгæнгæй, æрхастон еу рагон курухон лæги дзурдтæ дæнцæн: «Цæйбæрцæбæл фулдæр зонгæ цæун, уой бæрцæбæл хъæбæрдæр лæдæрун, ке неци лæдæрун, уой». Владимир æ медбилти байдзулдæй, фал уæддæр æ гъуди ба нæ раййивта.

– Дæхуæдæг ку дзурдтай: «Разамунд дæттун, – нисан кæнуй, адæми дæхебæл æууæндун кæнун». Мæнмæ ба фæллойнæгæнгути хæццæ дзубандигæнгæй, фагæ дæнцитæ нæ фæууй мæ рæстдзийнадæ исбæлвурд кæнунæн. Айдагь сор гъудитæ размæ тæрунæй кусти уæлахездзийнадæн уæн нæййес. Гъо, адæм кæсунцæ мæ коммæ, куд паддзахади мийнæвар, уотæ, лæдæрунцæ партион царди уагæвæрд. Фал айдагъ е фагæ нæ 'й. Гъæуама уотæ арæхсай, цæмæй дæ хæццæ æмзунд, еузæрдиуон уонцæ, цæмæй, парти син сæ размæ ци ихæстæ æвæруй, уони æнхæст кæнунмæ цæуонцæ сфæлдистадон цæстингаси хæццæ. Мæнмæ ба еци фæлтæрддзийнадæ нæ хъæртуй.

Æз ма ин æ зæрдæбæл æрлæуун кодтон, æвзаргæ бунат ке ахæссуй, æма ахур фæууни фæсте уæхæн дугкаг бунат зин иссерæн ке уодзæй, уой дæр. Е ба мин загъта:

 Ахургонд адам паддзахадан дар ама партийан дар фулдар пайда архасдзананца, – запъга. Хъабар зийнадæгæнгæ 'й рауагътан партион скъоламæ. Мæ кусти рæстæги дугкаг уæхæн цау нæ гъуди кæнун, æма райкоми фиццаг секретарь ахури туххæн æ уæхæн бунат ниууагътайдæ, уой. Сарахъай-фурт ба мæмæ уæхæн курдиади хæццæ æрбацудæй дууæ хатти».

1952–1955 жнзти Цжгат-Иристони АССР-и Министрти Совети сжрдар Баскати Дзамболат ж имисуйнжгти уотж зжгъуй: «Æ зунд ци искжрдидж, еци гъуди кжронмж ке хъжртун кжнидж, уой туххжн ин ужлдай устурджр кадж адтжй аджми жхсжн. Æ ржстдзийнаджбжл ж зжрдж ку даридж, ужд еунжг хецауи рази джр ж сжр некжд жркъолж кжнидж, алкждджр мжтж кодта гъуддаги размжцудбжл, жхе мжтж имж некжд адтжй.

Сарахъай-фурти хæццæ мах балимæн ан тугъди агьонмæ. Кæд не 'хсæн фондз анзи адтæй, уæддæр адтан хуарз æнгæртти хузæн, уæдта синхаг районтæй. Æз уæд кустон Рахезфарси райкоми фиццаг секретарæй, Владимир ба Кирови райкоми фиццаг секретарæй. Арæх æмбалдан, кæрæдзей хуарз зудтан, уæдта нæ тугъд æнæгъæнæ фондз анзи фæххецæн кодта. Тугъди фæсте бабæй нин еумæ косгæ рауадæй.

1952 анзи, партион скъола сурх дипломи хæццæ каст фæууогæй, куста Кирови райони райкоми фиццаг секретарæй. Партий обкоми бюрой æвзурст цудæй фарста, еци райони райæнхæсткоми сæрдарæй ке ниввардæуа, уой фæдбæл. Ке зæгъун æй гъæуй, обкоммæ уæди уæнгæ нисангонд адтæй сæхе адæймаг. Уæдта кусти практикæ уотæ исфедар æй, æма обкоми иуæнгтæ сæ загъд загътонцæ, уæд ибæл дууæ зæгъæн нæбал адтæй. Ке кандидатурæ бахæссиуонцæ, е хуæдехуарзæй нисангонд æрцæуидæ уæхæн бæрнон бунатмæ. Фал аци хатт ба рауадæй бустæги æнæ фæткæвæрд уагæбæл.

Сарахъай-фурт партий обкоми бюрой ионг дæр нæ уогæй, æ къох исдардта æма, дзурди барæ ракоргæй, фæндон бахаста: «Хатир корун æгасемæй дæр, фал Кирови партий райком фæндон хæссуй, цæмæй райæнхæсткоми сæрдарæй æвзурст æрцæуа Гокъоти Иван Михали фурт».

Бюрой иужнгтжн, уждта мжнжн мжхецжн джр еци радзубанди адтжй бустжги жнжнгъжлти.

Зали еунæг сибиртт дæр нæбал игъустæй. Нæ еугур дæр

нæ каст исаразтан Æгкаци-фуртмæ, уой фæсте ба Сарахъайфуртмæ. Е ба нæ цума лæдæргæ дæр не 'ркодта, уотæ æ гъудитæ идарддæр ниванста: «Мах еци фарста нæхемæ равзурстан райкоми пленуми».

Сарахъай-фурт, ци 'й фæндуй мæстгун ку адтайдæ, уæддæр гъæр некæд дзурдта, аци хатт дæр еци-еу гъæлæси уагæй æ фæндон балæдæрун кодта, æма бæрæг адтæй, æ фæндон ке нæбал раййевдзæй, е. Уогæ, Гокъой-фурти дæр мах хуарз зудтан. Куста парткоми секретарæй, колхози сæрдарæй дæр, нæ цæстивæрди адтæй. Æ кой ин арæх кодтонцæ республикон мухури фæрæзнити. Уæдта уой дæр зудтан, æма Сарахъай-фуртмæ хеуондзийнадæмæ гæсгæ еске размæ ракæнун æппундæр æвæрд ке некæми адтæй. Фал, уæддæр, Ивани кандидатурæбæл раздæр дзубандигонд не 'рцудæй.

Кадæр, обкоми кандидатури фарсхуæцгутæй, фестадæй æма райдæдта: «Гокъой-фуртмæ уæлдæр ахургонддзийнадæ нæййес æма 'й уотемæй, æнæ дипломæй райони разамонæги бунати куд гъæуама исæвæрæн», фал Владимир æ гъуди æййевуни фæндæ нæ кодта, кæд тæссаг адтæй, обкоми бюрой иуæнгтæ æ нихмæ ку исуонцæ, уомæй, уæддæр, æма загъта: «Мах диплом нæ гъæуй, фалæ кусти æхсист адæймаг, фæлтæрддзийнадæ кæмæ ес, адæм ке нимайунцæ æма кæбæл æууæндунцæ, уæхæн. Райони цæргутæ, коммунисттæ ба Ивани цори дугкагæн ке æрæвæронцæ, уæхæн неке уинунцæ».

Ци дæнцитæ æрхаста Сарахъай-фурт, етæ нæ баууæндун кодтонцæ æ гъудити рæстдзийнадæбæл.

Никки ба ма нин комкомме не, фал не ферсей ба фехсилкъе кодта, обкоми бюрой иуенгте 'й еугур дер куд баледердтайуонце, уоте, гъома, ами унеффе рахессуни агъонме бал баферсун гъудей райони коммунистти фендон дер. Ема аллирдиги дер адтей раст. Райони гъуддегтен терхентте генен н' адтей ене райдайен партион организаций фендон базонгей.

Еци гъуди хуарз раахæста партий обкоми секретарь Æгкаци-фурт дæр. Æ радзубандий бафепбайдта, æмбал Сарахъай-фурти гъуди раст ке æй, уой, æма фарста хаст æрцудæй гъæлæс кæнунмæ.

Уотемæй, радон æмбурди Гокъоти Иван иссæй Кирови

райони жнхжсткоми сжрдар. Дзжвгарж ржстжгутж фжккуста жнтжстгинжй ж бабаржггонд бунжтти.

Гъе, уотæ гъæуай кодта рæстдзийнадæ Сарахъай-фурт алкæддæр.

Сарахъати Владимирме шофирей куста Селбити Ибрагим. Куста енекъулумпийей. Машине алкеддер уиде ревдзе. Хецау-еу цалдергай сахетте ембурдти ку рафестеуат уиде, уед е ба киунуге исесиде ема кастей. Бере уарзта кесун, инне шофирти хузен къарти не гъазиде. Уой бафепбайдта Владимир ема ин уоте бакодта еу уехени: «Кесуни бести хусге дер ракенисе, сеумей не будуртебел ерзелун фегъгъеуй, уедта ембурдте».

Шофер ин дзуапп равардта: «Киунуги кæсун мæмæ цæмæдессагдæр кæсуй». Еци дзубандитæ цума игъосгæ дæр нæ фæккодта, уотæ скодта æxe хецау. Рацудæй ма рæстæгутæ, уæдта ин еу бони сæри ба уотæ зæгъуй: «Шофири бунати æræр нæ рафæстеуат дæ, ахурмæ дæ нæ фæндуй? Мæ бон цæмæй уа, уомæй дин фенхус кæндзæн».

Тæккæ еци анз Ибрагим фæсаууонмæ ахурмæ бацудæй гъæууонхæдзарадон институти механикон факультетмæ æма 'й æнтæстгинæй каст фæууогæй, косгæ байзадæй уоми. Уой фæсте берæ æнзти фæккуста Ибрагим еци институти проректорæй. Æма цал æма цал адæймаги банкъардтонцæ Сарахъай-фурти усхъæбадард.

Сосæггаг некæмæн æй, фулдæретæ Коммунистон партий рæнгъитæмæ цудæнцæ æрмæстдæр федæни фæлмæн бунæтти æрбадуни туххæй, æрмæстдæр си сæхе уодæн ести испайда кæнунмæ гæсгæ.

Æма сæ фулдæремæн æнтæсгæ дæр бакодта, партий иуонг уогæй, бохъцард фæккæнун.

Фал си уойхигъд адтæй æцæг коммунисттæ дæр, æ цард еугур дæр адæми сæраппонд ка иснивонд кодта. Фидибæсти устур тугъд ку райдæдта, уæд Сарахъай-фурт Мæскуй СЦКП-й ЦК-й Ленинон курсити ахурдзау адтæй. Адтæй æй тугъдмæ нæ фæццæуни барæ дæр. Гъудæй фæскъилдуни дæр æ куст, фал уой кой кæнун дæр нæ бауагъта. Тæккæ фиццаг бонтæй фæстæмæ адтæй раззаг рæнгъити. Уогæ фæстугъд нæ уарзта тугъди хабæрттæ кæнун. Æ биографий дæр финсуй æррæстæ: «1941–1945 æнзти адтæн тугъди» æма кæци фронтити, уой.

Некæд ракодта, тугъди æртæ хатти ке фæццæф æй, уой кой дæр, фæстæмæ цæугæй, æ маст куд фицидæ, уой дæр некæд исгъæр кодта.

Мадта фестугъд ма енегъене анз Ефсади ренгъити ке фецей, уой кой дер некед искодта.

Е æрмæстдæр цардæй æма куста. Æрмæстдæр Уæлахези бæрæгбон ку уидæ, уæд æ реубæл цæхæртæ искалиуонцæ Фидибæсти тугъди 1-аг æма 2-аг къæпхæни ордентæ, Сурх стъалуй, Кади нисани ордентæ, «Сталинград багъæуай кæнуни туххæй», «Фашистон Германибæл фæууæлахез уни туххæй» майдантæ. Æрмæст еци хуæрзеугутæ дæр сæхуæдтæ дзорæг адтæнцæ, тугъди æхе куд равдиста Сарахъай-фурт, уобæл.

Мадта ин е 'мбæстонтæ æхецæй нæ базудтонцæ, И. В. Сталин 1944 анзи, Владимир ци æфсæддон хаййи службæ кодта, уордæмæ ци телеграммæ æрæрвиста, уой дæр. Уой туххæн 1944 анзи 1-аг мартъий газет «Красная Звезда» финста: 4034-аг æфсæддон хай.

Капитан Сарахъати Владимир Басай-фуртмæ. Райсæ мæ тугъдон салам æма арфитæ Советон Æфсади номæй, æмбал Сарахъай-фурт, бронетанкон тухти еузæрдиуонæй ке архаис, уой фæдбæл.

И. Сталин.

Газети еци номерæй ма базудтонцæ, Сарахъай-фурт æ фæстаг капеккитæ дæр нæ райгурæн бæстæ федардæр кæнунмæ ке рарвиста, уой.

«Мæску, Кремль.

Советон Цæдеси Сæйраг Командæгæнæг И. В. Сталинмæ.

Газет «Правдæ»-мæ иннæ къопи:

Советон Æфсадбæл 26 анзи ке æнхæст кæнуй, уой фæдбæл танкити колоннæ исаразуни фондмæ мæхе æхца хæссун 10 мин сомей бæрцæ. Уадзæ, æма мæ минкъий байвæрд фенхус уа немуцаг фашизм ниддæрæн кæнуни гъуддагæн.

Капитан Сарахъати Владимир Басай-фурт.

Æфсæддон хай № 4034.

Къохæвæрд – дæлболкъон Аксенов.

Цæмæдессаг нæмæ фæккастæй, сæхемæ фæстугъд ку исæздахтæй, еци цау дæр. Уогæ дæр ин æхе хæдзарæ некæд адтæй. Тугъди агъонмæ кæми косидæ, уоми фатер байхуæрсидæ. Уотемæй, тугъдæй исуæгъдæ уогæй, иссудæй Сурх-Дигорæмæ æма цардæй æ хуæрæмæ, кæми ба е 'нсувæр Бекмæрзай бийнонти хæццæ. (Е 'нсувæр тугъди байзадæй). Уомæн дæр æ хæдзарæ немуц басугътонцæ.

Ардемае каникулти иссудей а иннае ансувар Лавренти дер, — Киеви политехникон институти студент, е дер тугъди архайаг. Æнсувартае артае бони зилдаенцае сахеуонтаебал, тафирфаес кодтонцае, тугъдаей ка наебал ариздахтаей, уони бийнонтаен. Цуппараеймаг саумае ба къапетае райстонцае ама колхози бригадир Габети Хамбиймае комкоммае бацудаенцае: — косаег къохтае дае нае гъаеуй, заегъгае.

Хамбий зудта, Владимир тугъдма барнон бунати косагай ке ранда 'й, уой ама си афсарми кодта: «Уахе раерхафсунванда искодтайта».

– Нæ, нæ, косун нæ фæндуй.

Уотемæй, жнæгъжнæ жртж мжйей джргъци архайдтонцж нартихуар жхсжджнти, карстонцж хуасж, гъждж калдтонцж, цубур дзурджй, бригадир син ци байхжс кжнидж, уой жнхжст кодтонцж. Фжззжгмж хжстжгджр Лавренти фжстжмж Киевмж рандж 'й ж ахур раидардджр кжнунмж, Владимири ба партий обком агорун райдждта. Ужди ужнгж обком нж зудта, Сарахъайфурт кжми адтжй, уой. Жхужджг ба ужлджр бунатагор некжд некумж бацудайдж, ж тоги н' адтжй ужхжн миутж.

Идарддæр цалдæр мæйи ракуста Ирæфи райони дугкаг секретарæй, фæстæдæр ба Курпски райони фиццаг секретарæй цалдæр анзи, уæдта Кирови райкоми. Куд куста æма цæйбæрцæбæл нимади лæг адтæй, уой туххæн ба нæ дæнцæн æрхæссун фæндуй уæхæн хабар.

1953 анзи 6-аг мартъий Ю. Левитан радиойæй ку фегъосун кодта æгас дуйнейæн дæр Сталини рамарди хабар, уæд СЦКП-й Цæгат-Иристони обком, Министрти Совет æма Сæйраг Совети Президиум унафæ рахастонцæ, И. В. Сталини зианмæ республики номæй делегаци рарветун:

- 1. Хъулати Хъ. Т., Цæгат-Иристони АССР-и обкоми фиццаг секретарь.
  - 2. Баскати Дз. Т., Республики Министри Совети сæрдар.

- 3. Четойти Б. Н., Рахезфарси райком комсомоли секретарь.
- 4. Чибирти Х. Т., пединститути директор.
- 5. Коваленко Н. Ф., Орджоникидзей райони колхоз «Путь коммунизми» сæрдар.
- 6. Суджати Н. С., завод «Электроцинк»-и смени сæргълæууæг.
  - 7. Сарахъати В. Б., Кирови райони фиццаг секретарь.
  - 8. Тарасов П. П., «ОЗАТЭ»-й слесæр.
- 9. Санахъоти Х. И., Даргъ-Къохи Ворошилови номбæл колхози колхозон.

Делегаций ихæс адтæй республики фæллойнæгæнгути номæй И. В. Сталини кирæбæл венок байвæрун.

Куд уинæн, уотемæй республики районти фиццаг секретартæй æрмæстдæр Сарахъай-фурти равзурстонцæ Мæскумæ Сталини зианмæ делегатæй. Зин балæдæрæн нæй, цæмæ гæсгæ, e.

Н. С. Хрущев Советон Паддзахади сæргъи ку æрлæудтæй, уæд æййивдтити рæстæг дæр æ тæмæни бацудæй, фал, гъулæггагæн, фулдæр хæттити фуддæрæрдæмæ.

1956 анзи Сарахъай-фурти исуæгъдæ кодтонцæ Кирови райкоми фиццаг секретари бунатæй æма нисангонд æрцудæй Жданови номбæл колхози сæрдарæй, фæстæдæр ба Гетъойфурти номбæл колхози сæрдарæй.

1957 анзи республики разамунд унаффæ рахаста, цæмæй Ирæфи æма Мæхчески районтæ баеу адтайуонцæ. Ци 5 колхози си адтæй, уони ба Гетъой-фурти номбæл колхозбæл бафтудтонцæ, цæмæй адæм будурмæ Сурх-Дигорæмæ раййивтайуонцæ сæ цæрæн бунат, уой туххæн.

Фал колхозонтæ еци фæндони хæццæ не 'сарази æнцæ æма хуæнхбæсти цæргæ байзадæнцæ. Уомæ гæсгæ ба уотæ рауадæй: колхоз – будури, колхозонтæ ба – хонхи. «Хæдзарадæ ба адтæй вазуггин, берæкъабазгин, æгæр идæрдтæбæл итигъд. Нæ си фагæ кодта гъæууонхæдзарадон техникæ, транспорт, гъæцæнтæ, сæйраг ба си – косæг къохтæ нæ хъæрттæй, будурмæ ледзуни зæрдæ сæмæ ке на 'дтæй, уомæ гæсгæ. Нигки ба ма колхози фермитæн скъæттæ дæр нæ хъæрттæй», – финст адтæй Сарахъай фурти архивон гæгъæдити. Сарахъати Владимир – æрæги дæр ма Кирови райкоми секретарь, фæстæдæр ба фæстезад колхоз раззагдæрти рæнгъитæмæ ка ракодта, «Кади нисан»-и орденæй хуарзæнхæгонд ка æрцудæй æ уодуæлдай кусти туххæн, еци специалист курдиадæ балæвардта, цæмæй æй колхози сæрдари бунатæй исуæгъдæ кæнонцæ, уой туххæн.

Ци кодта? Цæмæй фæттарстæй? Æви æ хъауритæ нæбал адтæнцæ? Æви æхе фегадæ кодта?

Нæ, æгади кой си уогæ дæр некæд адтæй, уомæн æма Владимир æхе бийнонти хуарздзийнадæ уæлдæр некæд æвардта иннетæй.

Уæди рæстæги колхози правлений секретарь Атайти Мурат куд имисуй, уомæ гæсгæ, колхоз æ пълантæ уæлдайгунтæй исæнхæст кодта, паддзахади ихæстæ бафиста. Картоф бафснайдта муггагæн, ка ма си рауæлдай æй, уой ба иуарун райдæдтонцæ колхозонтæбæл.

Бригадир Бичегкути Владемур Сарахъай-фурти тургъæме баласта картоф 500 кили. Еци рестег сердар дер феззиндтей сехеме ема тургъи картофи кере ку ерестефтей, уедта бригадири бафарста:

- А кæцæй æй?
- Е дæу хай æй, ка дæбæл уайуй, е.
- Æма иннетæн ба байурстайтæ? тузмæгæй рафарста Сарахъай-фурт.
  - Кæмæндæрти баластан, кæмæндæрти ба нæма.
- Мадта 'й ласетæ фæстæмæ æма адæмæн иурст ку фæууайтæ, уæдта ести уодзæй, – цæхгæр ниллух кодта Владимир æ дзуапп.

Адтей ма уехен цау дер: колхози сейраг бухгалтер Туати Ладий райцентри канцелярон дзаумеутте балхедта, ема се правлениме ербахестей, кемен бланките, кемен тетредте, кемен кърандесте байурста. Владимир еци рестеги правлений адтей ема, бухгалтериме бауайгей, име Ладе авторучке бадаргъ кодта.

- А ба дæуæн.
- Е ци æй?
- Авторучкæ.
- Тохæнгарз ке нæй, уой æз дæр уинун, фал æй мæнмæ цæмæн дарис?

- Уотид... колхози номей.
- Æма мæхе бон ба ручкæ балхæнун нæй?

Гъе уой дæр нæ райста, æ сæрмæ 'й не 'рхаста. Уæддæр æппунфæстаг рандæ 'й æ кустæй.

Уой туххей ба нин радзурдта Ирефи райони уеди фиццаг секретарь Мукагъати Шмел Бибой-фурт.

Кæд еумæ нæ тухтæнцæ, уæддæр кæрæдзей тугъдон хабæрттæ ба хуарз зудтонцæ. Уæдта, еу райони косгæй, сæ гъуддæгутæ дæр еу адтæнцæ, уомæ гæсгæ кæрæдзей лæдæрдтæнцæ, еумæйагæй лух кодтонцæ сæ фарстатæ, нимадтонцæ кæрæдзей. Уомæ гæсгæ ба Шмел Сарахъайфурти курдиадæ куддæр бакастæй, уотæ Сурх-Дигори исмедæг æй æ хæццæ фембæлуни туххæй.

Шмел æ имисуйнæгти куд зæгъуй, уотемæй партий обкоми дугкаг секретарь В. Черный æрцудæй æма сæбæл уæхæн ихæстæ нинхуæрста, æма уони исæнхæст кæнунæн неци мадзал адтæй. Н. Хрущеви рæстæги куст рахизтæй бардзурдтæ дæттуни хузæмæ.

Уæллæй дин бардзурд радтиуонцæ, ду ба 'й æнхæст кæнæ æнæ сдзоргæй æма уæхæн хузи кустахур ба н' адтæй Сарахъай-фурт. Берæ листæг гъуддæгтæ ма си адтæй, кæцитæмæ æ бон кæсун æма сæ уодæнсун н' адтæй. Цубур дзурдæй, нæбал исфедудта партий обкоми дугкаг секретари хæццæ.

1958 анзи июли Сарахъай-фурт æ цæрæнбунат исæййивта Дзæуæгигъæумæ. Уоми дæр ин æxe хæдзарæ ке н' адтæй, уомæ гæсгæ цардæй фатери æ бийнонти хæццæ.

Куста саугосæгæй Орджоникидзей агоригæнæн заводи, адтæй раззагдæртæй еуебæл нимад.

Агоригæнæн заводи цехи хецау Гусати Темирболат имисуй: «Деси нæ бафтудта Владимир Басай-фурти хуæдæфсармæдзийнадæ. Еци рæстæг æй туххæйти ислæуун кодтан фатермæ ради. Хæдзæртти арæзтадæ тагъд цудæй, æма нæмæ фатертæ арæх æрхауидæ». Фатер ин ку лæвардтонцæ, уæдта цæхгæр ниллæудтæй: «Мæнæй нигки тухстдæр уавæрти ка цæруй (æ ном æма ин æ муггаг дæр загъта), уæхæн дæр ес, æма бал æй уомæн раттетæ», – зæгъгæ. Цубурдзурдæй, нæ бакумдта, закъонмæ æма æ радæмæ гæсгæ имæ ка хаудтæй, еци цæрæнуат.

Æрмæстдæр анзи фæсте баййивта нæуæг цæрæнуатмæ.

1962 анзи 15-аг сентябри ба нæмæ æрбацудæй фембæлдмæ партий обкоми фиццаг секретарь Хъæбæлоти Билар, цæмæй нин равардтайдæ ериси цæугæ Сурх Туруса. Æнгъæл дæр н' адтæй, уотемæй æвдесæн разиндтæй, Сарахъайфуртæн санаторимæ лæвар путевкæ æма æхцай преми куд равардтонцæ, уомæн.

Уолæвди рæстæг Билар бацудæй Сарахъай-фуртмæ, æ къох ин райста æма 'й бафарста:

- Ду ба ами кæцæй фæдтæ?
- Ами косун.
- Барæнай, ами æндæр директор ку ес?
- Раст дæ.
- Мадта ду ба?
- Æз ба саугосæг дæн.

Билар еу усмæ гъосæй ралæудтæй, уæдта 'й бафарста нæуæгæй.

- Рагæй си косис?
- Фондз анзи.
- Е ба дин нæ косæг кадртæй раст пайда кæнун...

Æмбурди фæсте Хъæбæлой-фурт бафæдзахста директорæн, цæмæй имæ 14 сахаттебæл æрбарвета Сарахъати Владимири.

Санаторийæй ку исæздахтæй, уæд имæ æ бийнонтæ равардтонцæ гæгъæди, партий обкоммæ 'й ке хундæуй, уой туххæн. Уоми ин байхæс кодтонцæ, цæмæй республики финансти Министри хуæдæййевæгæй косун райдæдтайдæ (кадрти фарстати). Æртæ анзей фæсте ба 'й раййивтонцæ Горæтгæрон райони финансон хайади сæргълæууæги бунатмæ, æма си бакуста 1984 анзи уæнгæ.

Фæллойни, тугъди æма партий ветеранæн реубæлдаргæ нисан ку сагкаг кодтонцæ – «Ленини номи хæццæ 50 анзи», уæд æй телеуинунади уацхæссæг Цæрукъати Таймураз уотæ бафарста:

- Дæ царди сæйрагдæр нисан ци адтæй?
- Кæми косай, уоми уо рæстзæрдæ, дæ хъауритæ дæттæ дæ гъуддагæн, зудæ ма уо!
  - Дæ сæр ке цори æркъолæ кæнисæ?

 – Æ райгурæн бæстæ ка багъæуай кодта, æ цардæй цард ка аразта, уони цори.

Еци гъудитæбæл хуæст адтæй кæддæриддæр Валоди. Æ цардæмдæргъци, æ сæйраг ихæсбæл адæмæн лæггадæ кæнун имæ еугур хуæрзтæй дæр бæрзонддæр æвæрд адтæй æма ибæл фæсмон некæд фæккодта. Уой медæги адтæй æ царди нисан, æ сæрустурдзийнадæ.

ТАГЪАТИ Еристау

Æ УОДÆЙ АРТ ЦАГЪТА

Царди жстжн хатт исжмбжлжн ужхжн лжгтжбжл, кжцитж сж цжргжбонти арт фжццжгъдунцж сж уодтжй, аджмжн ести хуарз фжуунбжл фжййархайунцж, сжхе бийнонти гъудджгутж сжмж ужлджр жвжрд некжд фжуунцж. Ужхжнттжй фжззжгъунцж, аджми цжрайжй фжццарджй, зжгъгж.

Тагъати Дзæрæхмæти фурт Владимири цардвæндагбæл нæ цæстæ ку рахæссæн, уæд нæ бон федарæй зæгъун æй, – аци лæг цардæй æрмæстдæр адæмæн.

Райгурдæй 1934 анзи Мæхчески райони Дзинагъай гъæуи. Скъоладзау ма адтæй, уæд райдæдта фæллойнæ кæнун. Фиццаг, сабий ма уогæй, хæдзари ци хузи кустмæ нæ арæхстæй, уæхæн ин си неци адтæй. Мадта хуæнхаг хæдзари ба куст фæууй, æви нæ, уой ба гъæуи цæргутæ хуарз зонунцæ.

Æ фидæ Дзæрæхмæт фиццаг бонтæй фæстæмæ адтæй Фидибæсти устур тугъди архайæг. Бæргæ берæ фæндитæ æма бæллецтæ имæ адтæй, фал хъисмæтæн ци загъдæуа! Æгъатир мæлæт тухгиндæр разиндтæй аци хатт дæр бабæй цардæй. Бийнонтæмæ исигъустæй æ сау хабар.

Æма кæд æгуппæгау фæцæнцæ бийнонтæ, уæддæр сæ байуантæ ба еугур калд нæ никкодтонцæ. Владимир æма æ мади ристæфхуæрд усхъитæбæл æринцадæй бийнонтæ даруни уæззау уæзæ, уомæн æма биццеу адтæй æртæ зæнæгей хестæр. Бунæттон скъола каст фæууогæй, æригон лæхъуæн ахур кæнунмæ бацудæй гъæууонхæдзарадон институтмæ æма 'й каст фæцæй 1958 анзи. Тæккæ еци анз косун райдæдта Алагири райони Ленини номбæл колхози фустæдарæн къабази зоотехникæй, анзи фæсте ба 'й ниввардтонцæ æхсири-товарон ферми сæргълæууæгæй. Ферми еци рæстæг æмбæлгæ уавæртæ ке н' адтæй, уомæ гæсгæ æхсири æрдугъди бæрцæ дзæвгарæ ниллæгдæрмæ æрхаудтæй.

Владимир уавæртæмæ ку æркастæй, уæд колхози правлений цори цæхгæр фарстатæ æрæвардта: гъогдоцгути æма фонсдаргути кусти мизд фæффулдæр кæнун, цæмæй син лæвар цæттæ кæнонцæ хуæруйнаг, цæмæй син уа косæн уæледарæс. Колхози разамунд ин æ домæнтæ банимадта растбæл.

Раздæр ферми пайда кодтонцæ ласгæ донæй, е ба кæми фагæ уидæ, кæми ба æппундæр нæ уидæ. Владимир æхе хъæппæресæй техникон фæрæзнити фæрци скъахун кодта донвæз æнæгъæнæ километри бæрцæ. Уотемæй ферми фагæ фæззиндтæй уазал дон дæр æма гъар дон дæр.

Раздер колхозте ема совхозте хуерзмуггаг фонс елхедтонце фесаренти. Нур Владимир унафе бахаста куст ендер хузи райаразунбел. Хуерзмуггаг хъазар фонс небал елхедтонце, фал рахизтенце наукон егъдауей игурцеуадзен мадзалме, ема, куд фестеме, ферми феззиндтей хуерзмуггаг фонс. Уой уелемхасен ма гъогдоцгути куст дер ферреуегдер ей, къохей доцун се небал гъудей, фал рахизтенце механикон дугъдме. Нигки ба ма ферми арезт ерцудей фонсевгерден цех дер. Се кусти цемей се къохи фулдер ентестдзийнедте ефтудайде, уой туххен ба гъогдоцгуте ема фонсдаргути ехсен рапарахат кодтонце социалистон ерис.

Еци еугур мадзæлттæ æнæфæззингæ нæ фæцæнцæ кустади бæрæггæнæнтæбæл. Косгутæ сæ кустмæ цудæнцæ, цума бæрæгбонмæ, уотæ.

Сæ медастæу цардæнцæ хæларæй, уæдта Владимири хæццæлæгъуз косæн дæр зин адтæй. Аргъ ин кодтонцæ, адтæй сæ цæстиварди. Æ цæстингасæй дæр ин лæдæрдтæнцæ æ гъуди. Адтæй домагæ, фал рæстзæрдæ, уомæ гæсгæ ба ибæл си гадзирахатæй некæд неке цудæй. Алкедæр си æ кусти миздæй адтæй арази, уæдта æхца истонцæ афонæбæл, уомæ гæсгæ ба си кустмæ зийнадæ некæд неке кодта. Владимир æхуæдæг дæр æ цæнгтæ итигъд дардта æ косгутæбæл.

Еци еугур листæг гъуддæгтæбæл уотæ лæмбунæг уомæн дзорун, æма æррæстæ зæрдæ нирресуй, уæди догæ æма нури царди æййивддзийнæдтæ еумæ рабаргæй. Цума нин ци нæ фагæ кодта?

Не республики еци рестегути фонсдарунади къабазе нимад адтей текке ахсгиагдертей еуебел. Колхози адтей алцидер: фид, ехсир, керките, ендер продуктте. Уой уелемхасен ба ма се аргъ аслан. Еугурей дер кустонце зердергъевдей. Гъуддегте еверд адтенце игъелдзег, алли берегбонме дер енгъелме кастенце устур цемедесей, зердей-зердеме аренте син н' адтей. Мадта гъеунгти магосате ема расуггенгуте дер не феууидтайсе, алкемен дер адтей куст. Адтей колхозонтеме ехца машинтте елхенунме дер.

Æ фæллойнадон коллективи куст хуарз арæзт ке æрцудæй, уой фæрци Владимири фонсдарæн фермæ æ рæстæги ниййахæста фиццаг бунат республики колхозтæ æма совхозти фермити 'хсæн. Алли сæдæ гъогемæй дæр райста уæситæ 102–103 проценти. Иннæ рауæнти еци нимæдзæ хъæрттæй 65–70 процентмæ.

Уотемей ферми сергълеууегей Владимир бакуста ехсез анзи, уедта нисангонд ерцудей Дзержинскийи номбел колхози сердари хуедеййевегей. Колхози еци рестеге фустедарунади къабазе адтей бустеги едзеллаг уавери. Владимир уавер феххуездер кенуни туххей ехуедег ранде й Гурдзиме Казбеги районме колхоз «Къоби»-й сердарме, ема си балхедтонце цалдер седе силе ема нел фуси. Уотемей фусти нимедзе дер, се цъоппелвид ема се фид дер цехгер феффулдер ей, ема къабазе колхозен райдедта ефтуйегте хессун, се пълан енхестгонд цудей уелдайгунтей. Гъуддаг уоте адтей, ема колхо-

зи ужситж зумжги дардтонцж Ужллаг Мизури ржбунти. Уорджиж ба хуаллжгтж ласун адтжй хъжбжр зин. Гъуджй имж фжндаг исаразун фондз километри. Уомжн ба гъуджй дзжвгарж жхцай фжржзнитж, жма етж ба айдагъ колхозмж нж, фал ма райони джр н' адтжнцж.

Владимир къахей кеми не 'рзилдей еци фелабулайте, уехен геппел си, евеццеген, небал байзадей ема исфенде кодта уордеме фендаг еунег бульдозери ферци исаразун. Æ фенде енхест дер искодта. Уой ферци колхози уеситеме хуаллегте афойнадебел хъертун райдедтонце, колхозен ба ниллеудтей еци куст ерместдер трактористи миздбел.

Уотемей алли хатт дер колхоз хаст ерцеуиде республики Кади фейнегме. Владимир си бакуста 12 анзи, уедта 'й раййивтонце райони текке устурдер хедзараде — совхоз «Коммунист»-ме. Ами дардтонце сторвонс, хуте ема мергьте.

Владимири хъжппжресжй совхози аржэт жрцуджй хуаллжгтж-цжттжгжнжн цех, жма си цжттж кодтонцж аллихузи хуаллжгтж сжхе хъзуритжй, фжрсжй сж нжбал жлхждтонцж. Уотемжй фонси ужэбафтуд фжффулджр жй 30 проценти.

Хæдзарадæ арæх бабæрæг кæниуонцæ республики разамонгутæ, сæ сæргъи Хъæбæлоти Билар, уотемæй. Совхоз æ фиццаг бунатæй некæд фæццох æй райони иннæ хæдзарæдти æхсæн.

Фæстæдæр Владимири, куд дæсни æма фæлтæрдгун специалисти, уотæ раййивтонцæ райони гъæууонхæдзарадон управлений сæйраг зоотехники бунатмæ.

Æ берæ æнзти уодуæлдай фæллойни туххæн Тагъати Владимирæн лæвæрд æрцудæй «Цæгат Иристони скъуæлхт зоотехник»-и кадгин ном, 1973 анзи ба ин Райгурæн бæстæ исагкаг кодта Фæллойнадон Сурх Турусай орден.

Владимир Дзæрæхмæти фурт цуппар хатти архайдта Мæскуй Адæмон хæдзарадон æнтæстити Равдистити. Хуарзæнхæгонд æрцудæй «Ленинбæл 100 анзи исæнхæсти фæдбæл» æма «Фæллойни ветерани» майдантæй.

Алагири райæнхæсткоми курдиадæмæ гæсгæ, республики Министрти Совет Владимирæн радех кодта рæуæг хуæдтолгæ.

Мах нæ цубур æрмæги æрлæудтан æрмæстдæр Владимири цалдæр кустадон æскъуæлхтдзийнадебæл. Фал уæхæнттæ ба цал æма цал адтæй æ царди. Некæд байаурста æхебæл, æ хъауритæбæл Тагъай-фурт. Æхе уод некæд исуæлдæр кодта, æма си адæм дæр боз уомæн адтæнцæ.

 Адеймаг ку цера, уед гъеуама естей номен цера, – еци гъудибел хуест адтей кеддериддер Тагъати Владимир.

Тагъати Владимир æ бинойнаги хæццæ

WYPHANKÆCTYTN CФÆNDNCTADÆŇ

ХЪАМБОЛТИ Николай

КÆСГОН ÆФХУÆРД

Еу рæстæги Лескен æма сæ синхаг кæсгон гъæуи цæргути æхсæн буцæу рауадæй сæ арæнти фæдбæл. Берæ адæм æрæмбурд æй дууердигæй дæр, гъæуама се 'хсæн нихмæлæуддзийнæдтæ дæр æрцудайдæ, фал кæсæги æрдигæй хестæртæй кадæр фæндон бахаста, цæмæй æгас адæм ма исхæлхъой адтайуонцæ, уой туххæн дууердигæй дæр фæйнæ лæги гъæуама рацудайдæ, сæ хъауритæ бавзурстайуонцæ, æма, ци 'рдигон фæууæлахез адтайдæ, уони бацайдæ еци буцæйуаг зæнхи гæбазæ.

Кесет сехебел се зерде дардтонце, уомен ема семе еу лег адтей хъаурегин, уедта гоцъеф, ема уой неке рамболдзеней, зегъге.

Уойхигъд Лескен мæти бацудæнцæ, уой нихмæ махæй ка æрлæудзæнæй, уæхæн хъаурæ æма нифси хецау нæмæ нæ разиндзæнæй, зæгъгæ. Уæд син еу лæг уотæ зæгъуй: «Кæд мæ киндзи исарази кæнунмæ уæ нифс хæссетæ, уæд æз уой кутемæй фæууидтон, уотемæй æрмæстдæр уой бон бауодзæй кæсгон гоцъефи нихмæ фæллæуун. Еу бон æй мæхе цæститæй фæууидтон гъог доцгæй. Фудаг уæс æй доцун нæ уагъта, æхе тардта и гъогмæ. Киндзæ 'й къуæцæлæй ратъæпп кæнидæ, фал е æ кæнон нæ уагъта. Уæд имæ киндзæ рамæстгун æй, æ дууæ къохемæй æй фелваста æма 'й горени сæрти низзуввут кодта».

Лескейнæгтæ берæ лигъзтитæ фæккодтонцæ еци киндзæн. Киндзæ син нæ арази кодта, фал куд фæззæгъунцæ, адæми фарнæ къæдзæхдор дæр ихалуй, зæгъгæ, уотæ е дæр фæстагмæ æрфæлмæн æй.

Нæлгоймаги дарæс ибæл искодтонцæ æма рацудæй гъæбесæй хуæцунмæ.

Кæсгон тæнгутæ арæзт лæхъуæн ку фæууидта, уæдта цæхгæр æ къæхтæ ниссагъта: æз сувæллæнтти хæццæ нæ хуæцун, зæгъгæ, æма имæ лескейнæгтæй кадæр æхе бахатта уайдзæфгæнæгау, – кæд дæ нифс нæ хæссис, уæд е æндæр гъуддаг æй, ами ба сувæллон нæййес, зæгъгæ.

Уæдмæ имæ кæсгон богал бацудæй æма 'й æ еу æнгулдзæй искъуæрдта, фал æ нихмæлæууæг лескейнаг æзмæлгæ дæр нæ фæккодта. Дугкаг хатт ба 'й æ тумбул къохæй баргъавта, фал бабæй неци.

Уæдмæ имæ лескейнаг февналдта, райахæста æма 'й зугуни голлаги хузæн хæрдмæ фелваста, уæдта 'й зæнхæбæл ециеу цæф никкодта, фал еци усми æхецæн дæр æ нæлгоймаги ходæ æ сæрæй æрхаудтæй æма æ дзигкотæ æркалдæнцæ æ реутæмæ.

Силгоймаги буни фæцæй, зæгъгæ, е ба дууæ адæмихаттемæ дæр устур æфхуæрдбæл нимад адтæй.

Кæсгæнттæ хъæбæр зæрдихудтæй раздахтæнцæ фæстæмæ, барæй нин уотæ бакодтонцæ, зæгъгæ. Уоййадæбæл и зæнхи гæппæл лескейнæгтæн байзадæй.

Журнал «Ираф», 1, 2020 г.

Учредитель и издатель:

Комитет по делам печати и массовых коммуникаций PCO-Алания.

362003. РСО–Алания, г. Владикавказ, ул. Димитрова, 2.

Главный редактор – Э. Б. Скодтаев

Адрес редакции: 362040, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Телефон: 53-14-32; E-mail: iraf.journal@inbox.ru

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по РСО-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00147 от 30 мая 2017 г. Индекс издания – 73941

Сдано в набор 09. 01. 2020 г., подписано в печать 15. 01. 2020 г. Дата выхода в свет 21. 01. 2020 г. Знак. инф. продукции 6+ Формат 60x80 1/16. Печать офсетная. Усл. печ. л. 19. Заказ № Тираж 500 экз. Цена свободная.

Отпечатано с готовых депозитов в ОАО «Издательско-полиграфическое предприятие им. В. А. Гассиева». 362021, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16 Тел.: 76-81-97. E-mail: ippgasieva@mail.ru

© Ираф, 1, 2020 г.

Журнал «Ирæф»-и æрмæгæй æндæр мухурон оргæн ку пайда кæна, уæд гъæуама бæрæггонд æрцæуа, ист кæцæй æй, е.

Журналмæ ци къохфинститæ бацæуй, уони редакци рецензи нæ кæнуй, уæдта сæ автортæн фæстæмæ нæ дæттуй.

Журнал «Ирæф»-и мухургонд æрмæгутæбæл дзуапп кæнунцæ автортæ сæхуæдтæ.